

E-ISSN: 2651-3307

ISSN: 2651-3234

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER
FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*Bingöl University
Journal of Economics and Administrative Sciences*

Türkçe ve İngilizce Yayınlanan
ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR

*INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL
Published in Turkish and English*

Yıl/Year: 7 Cilt/Volume: 7 Kongre Özel Sayısı/ Congress Special Issue Mart/March: 2023

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Journal of Economics and Administrative Sciences

Yıl/Year: 7 Cilt/Volume: 7 Sayı/Issue: Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN
Anısına Kongre Özel Sayısı Mart/March: 2023

Türkçe ve İngilizce Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergi
International Peer-Reviewed Journal Published in Turkish and English

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Yıl/Year: 2023 Sayı/Issue: Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN Anısına Kongre
Özel Sayısı

ISSN: 2651-3234

E-ISSN: 2651-3307

YAYIN SAHİBİ / PUBLISHER

Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına /
On Behalf of Bingöl University Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. | Prof. Ersin ERKAN (Dekan / Dean)

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Müslüm POLAT

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / EDITORIAL MANAGER

Dr. | Dr. Doğan BARAK

KONUK EDİTÖRLER / GUEST EDITORS

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Ahmet KOÇAK (İşletme/*Business Administration*)

Dr. | Dr. Mustafa NAİMOĞLU (İktisat/*Economics*)

Dr. | Dr. Yunus Emre KARACA (Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
/Political Science and International Relations)

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ / ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Ahmet KOÇAK

REDAKTÖR / REDACTOR

Dr. | Dr. Muhsin TAN

SEKRETERYA / SECRETARIAT

Arş. Gör. | Res. Asst. Salih ŞİMŞEK

GRAFİK TASARIM / GRAPHIC DESIGN

Arş. Gör. | Res. Asst. Tolga UCAR

YAZIŖMA ADRESİ / CORRESPONDING ADDRESS

Selahaddin-i Eyyübi Mah. Aydınlik Cad. No: 1, Bingöl Üniversitesi, İktisadi
ve İdari Bilimler Fakültesi, 12000, Merkez/Bingöl Tel: +90 (426) – 216 00
12/13-14-15 / 1720 Faks: +90 (426) – 216 00 18

WEB SAYFASI / WEB PAGE

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/biibfad>

E-POSTA / E-MAIL:

biibfad@bingol.edu.tr / biibfad@gmail.com

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. | Prof. Mehmet Dalar (Abant İzzet Baysal University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Sait Patr (Bingöl University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. İbrahim Ethem Taş (Kahramanmaraş Sütçü İmam University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Abdulvahap Baydaş (Düzce University-TURKEY)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. Halim Tatlı (Bingöl University-TURKEY)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. Hasan Murat Ertuğrul (Undersecretariat of Treasury, Republic of TURKEY)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. Çağlar Yurtseven (Bahçeşehir University-TURKEY)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. Mehmet B. Aslan (Bingöl University-TURKEY)
- Doç. Dr. | Assoc. Bilal Bağış (Bingöl University – TURKEY)
- Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Fevzi Kaçer (Bingöl University-TURKEY)
- Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. İsmail Narin (Bingöl University-TURKEY)
- Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Jean Paul Rabanal (Dolby College –USA)
- Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Ren Wang (Hunan University – CHINA)
- Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Sylvain Benoit (Université Paris-Dauphine – FRANCE)
- Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Aadil Nakhoda (IBA Karachi-PAKISTAN)
- Dr. | Dr. Mohd Nor Hakim Bin Yusoff (University of Malaysia Kelantan–MALAYSIA)
- Dr. | Dr. Mohd Rafi Yaacob (University of Malaysia Kelantan–MALAYSIA)
- Senior Treasury Specialist Hüsnü Tekin (The Turkish Treasury – TURKEY)

BİİBFAD, yılda iki sayı olarak Haziran ve Aralık aylarında çıkarılmaktadır. Her hakkı saklıdır.

Yayınlar için ücret talep edilmez. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
Biibfad is published biannually, in June and December, respectively. Publication is free of charge. No quotation may be made without an explicit reference to the magazine.

YAYIN DANIŞMA KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. | Prof. Barry Eichengreen (UC Berkeley - USA)
- Prof. Dr. | Prof. Kenneth Kletzer (UCSC - USA)
- Prof. Dr. | Prof. Francisco L. Rivera-Batiz (Columbia University - USA)
- Prof. Dr. | Prof. Mehmet Asutay (Durham University-UNITED KINGDOM)
- Prof. Dr. | Prof. Mehmet Barca (Social Sciences University of Ankara-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Burç Ülengin (İstanbul Technical University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Ahmet Faruk Aysan (İstanbul Şehir University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. İsmail Bakan (Sütçü İmam University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Remzi Altunışık (Sakarya University- TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Erkan Oktay (Atatürk University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Seyfettin Erdoğan (İstanbul Medeniyet University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Mikail Erol (Çanakkale 18 Mart University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Ahmet Gürbüz (Bingöl University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Fazıl Hüsnü Erdem (Dicle University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Ahmet Yatkin (Fırat University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Yakup Bulut (Mustafa Kemal University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Vasile Dogaru (West University of Timisoara- ROMANIA)
- Prof. Dr. | Prof. Jorge Eduardo Carrera (University of La Plata - ITALY)
- Prof. Dr. | Prof. Rafal Matera (University of Lodz - POLAND)
- Prof. Dr. | Prof. Muammer Erdoğan (Bingöl University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Sait Patır (Bingöl University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Muhittin Kaplan (İstanbul University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Hüseyin Özer (Atatürk University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. E. Muhsin Doğan (Ondokuz Mayıs University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Doğan Uysal (Celal Bayar University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Mehmet Çınar (Bursa Uludağ University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Tuncay Çelik (Erciyes University-TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Rouhia Noomene (Universitat Autònoma de Barcelona-SPAIN)
- Prof. Dr. | Prof. Ahmet Tabakoğlu (Marmara University -TURKEY)
- Prof. Dr. | Prof. Servet Bayındır (İstanbul University-TURKEY)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. Abdulvahap Baydaş (Düzce University-TURKEY)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. Ferit İzci (Van Yüzcüncü Yıl University-TURKEY)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. Flaudette May Datuin (University of Philippines, PHILIPPINES)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. Said Búheráva [Bouheraoua] (ISRA Kuala Lumpur-MALAYSIA)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. Ahcene (Ahsen) Lahsasna (INCEIF Kuala Lumpur - MALAYSIA)
- Doç. Dr. | Assoc. Prof. Buerhan Saiti (Malaysia Islam University-MALAYSIA)
- Dr. | Dr. Mohd Nor Hakim Bin Yusoff (University of Malaysia Kelantan-MALAYSIA)
- Dr. | Dr. Mohd Rafi Yaacob (University of Malaysia Kelantan-MALAYSIA)

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (BİİBFAD), en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. Hakemlerimize DergiPark sistemi üzerinden hakemlik belgesi gönderilmektedir. Hakemlik belgesi ulaşmayan hakemlerimiz biibfad@bingol.edu.tr adresinden hakemlik belgesi talebinde bulunabilirler. Hakemlik davetimizi kabul edip değerli görüş ve düşüncelerini bizimle paylaşan hakemlerimize teşekkür ederiz.

Dergimizin bu sayısına (Mart 2023) gönderilen makaleleri değerlendiren tüm hakemlerimize teşekkür ederiz.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us review the articles sent for the current issue (March 2023).

AMAÇ VE KAPSAM

Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde yayımlanan dergimiz; ekonomi ve finans, beşeri ve sosyal bilimler, işletme ve yönetim, İslam iktisadı ve hukuku ile kamu yönetimi gibi başlıkların oluşturduğu geniş bir alanda bilimsel çalışmaları desteklemeyi ve yayımlamayı amaçlayan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi kapsamında, araştırmacılar ve akademisyenler için küresel ölçekte kabul edilebilir bir bilgi üretimi ve paylaşımı ortamının sağlanması, toplumun bilimsel ve entelektüel birikimine ulusal ve uluslararası düzeyde müspet katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Dergi, özgün makalelerin yanı sıra, editöre mektuplar, toplantı ve konferans raporları, kitap kritiği ve yayın kurulunun kararıyla özel sayılarının da yayınlandığı uluslararası bir iktisat, işletme, finans, İslam iktisadı ve finansı ile kamu yönetimi dergisi olma özelliği taşımaktadır. Tüm makalelerin Türkçe ya da İngilizce yayımlanabildiği dergi, yayın etiğinin en yüksek standartlarını benimsemeyi taahhüt etmekte ve herhangi bir etik dışı tutuma karşı olası tüm önlemleri almaktadır.

Bingöl İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, yılda iki sayı olarak çıkarılmaktadır. Her hakkı saklıdır. Yayınlar için ücret talep edilmez. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

AIMS AND SCOPE

This journal is published under the umbrella of Bingöl University Faculty of Economics and Administrative Sciences, and it is an international peer-reviewed journal that aims to support and publish scientific studies in a wide range of fields such as economics and finance, humanities and social sciences, business and management, Islamic economics and law, and public administration. The journal aims to provide a globally acceptable knowledge production and sharing environment for researchers and academics and to contribute positively to society's scientific and intellectual accumulation at national and international levels. The journal is an international journal of economics, business administration, finance, Islamic economics and finance, and public administration that publishes original articles and letters to the editor, meeting notes, conference reports, book reviews, and special issues upon the decision of the editorial board. The journal, where all articles can be published in Turkish or English, is committed to adopting the highest standards of publication ethics and takes all possible measures against unethical behaviour. Bingöl Journal of Economics and Administrative Sciences is published twice a year. All rights reserved. No fee is charged for publications. However, no citation can be made without mentioning the journal's name.

İçerik / Content

- Ekonomi ve Finans / *Economics and Finance,*
- Beşeri ve Sosyal Bilimler / *Humanities and Social Sciences,*
- Kamu Yönetimi / *Public Administ.*
- İşletme ve Yönetim Bilimleri / *Business and Management Sciences,*
- İslam İktisadı ve Finansı / *Islamic Economics and Finance,*
- Kamu Maliyesi / *Public Finance.*

Dergimizde yayımlanan yazıların her türlü sorumluluğu (bilimsel, mesleki, hukuki, etik v.b.) yazarlara aittir. Yayımlanan yazıların telif hakkı dergiye aittir ve referans gösterilmeden aktarılamaz. / *All responsibilities (scientific, professional, legal, ethical, etc.) of the articles published in this journal belong to the authors. Copyright of the published texts belongs to the journal and can not be transferred without an explicit reference.*

EDİTÖRLERDEN

Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi olarak 19-20 Ocak 2023 tarihlerinde gerçekleştirdiğimiz 2. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi dolayısıyla hazırladığımız bu özel sayıyı, bilim camiasının siz kıymetli okurlarına saygıyla sunarız.

Kongre'de sunulan 144 bildiri ile, küresel siyaset ve ekonomideki tehdit ve fırsatlara dair akademik tartışmalara katkıda bulunmaktan gurur duyuyoruz. Avusturya, İngiltere, Hırvatistan, Ukrayna, Fas, Malezya, ABD, Bangladeş, Birleşik Arap Emirlikleri, Türkiye ve Kanada'dan konuşmacılar ve dinleyicilerin katılımıyla güzel bir etkinlik oldu. İş dünyasından enerji politikalarına, Metaverse'ten markalaşmaya, göç hareketlerinden borsaya ve tedarik zincirlerinden hükümetlerin stratejilerine kadar ilginç ve ilham verici birçok çalışma dinledik.

Bu özel sayının hazırlanması esnasında ülkemiz, 11 şehrimizin etkilendiği büyük bir afetle sarsıldı. Çok zor ve ciddi motivasyon isteyen bir dönem yaşadık. Kongre ekibi, dergi kurulu, yazarlarımız ve hakemlerimiz, hızlı bir toparlanma sürecinin ardından sizlere verdiğimiz bu sözü yerine getirmek için büyük bir gayret sarfetti ve şükürler olsun bu sayıyı hazırladık.

Kongremize bildirimleriyle destek veren ve tam metin çalışmasını dergimize gönderen katılımcılarımıza, kongremizin hazırlık sürecinde desteklerini esirgemeyen çok kıymetli bilim kurulu üyelerimize, değerlendirme süreçlerinde kıymetli görüş ve düşüncelerini bizimle paylaşarak çalışmalara nitelik kazandıran değerli hakemlerimize ve dergi ekibindeki değerli mesai arkadaşlarımıza teşekkür ediyoruz.

Bu özel sayıyı, Ekim 2022'te vefat eden emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN hocamızın aziz hatırasına ithaf ediyoruz. Sayın hocamız için mekanı Cennet, ruhu şâd olsun diyoruz.

Kongre Özel Sayısı Editörleri
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KOÇAK
Dr. Mustafa NAİMOĞLU
Dr. Yunus Emre KARACA

İÇİNDEKİLER

Editörden	7
<hr/>	
Aslı YIKILMAZ COVID 19'UN BORSA İSTANBUL SÜRÜ DAVRANIŞINA ETKİSİNİN VIX ENDEKSİ KAPSAMINDA ARDL SINIR TESTİ YAKLAŞIMIYLA İNCELENMESİ	11
<i>Investigation of the Effect of Covid 19 on Borsa İstanbul Herd Behavior with the ARDL Bounds Testing Approach Within the VIX Index</i>	
<hr/>	
İlyas BAYAR YENİ SANAYİLEŞEN ÜLKELERDE EKONOMİK ÖZGÜRLÜĞÜN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİNİN PANEL EKONOMETRİK ANALİZİ	35
<i>Panel Econometric Analysis of The Effect of Economic Freedom on Economic Growth in New Industrialized Countries</i>	
<hr/>	
Sefa ÖZBEK SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇEVRE: ÇEVRE TEKNOLOJİLERİ VE VERGİLERİ KAPSAMINDA EKONOMETRİK BİR İNCELEME	63
<i>Sustainable Environment: An Econometric Review on Environmental Technologies and Taxes</i>	
<hr/>	
Göktuğ ŞAHİN ve Mehmet Baha KARAN GÜNEYDOĞU AVRUPA BÖLGESİ DOĞAL GAZ PİYASASININ UKRAYNA-RUSYA SAVAŞI SONRASI EKOPOLİTİĞİ	93
<i>The Ecopolitics of the Southeast European Region's Natural Gas Market After the Ukraine-Russia War</i>	
<hr/>	
Turhan MOÇ ZAMANSAL VE MEKÂNSAL ADALET ALGISI KURUMA OLAN BAĞLILIĞI ETKİLER Mİ?	121
<i>Do Temporary and Spatial Perception of Justice Affect Commitment to the Institution?</i>	
<hr/>	

Erdi TOPÇUOĞLU
**GÜÇLÜ VE KÖKLÜ BİR 'SİVİL' TOPLUM
BASTIRILABİLİR Mİ?** 151
Can a Strong and Deep-Routed Civil Society be Repressed?

Seda ÇOLAKOĞLU
**AŞIRI SAĞ TERÖR GRUPLARINDA KADINLAR:
GELENEKSEL KİMLİKLERE MEYDAN OKUMAK MI?
GELENEKSEL KİMLİKLERİ SÜRDÜRMEK Mİ?** 179
*Women in Far-Right Terrorist Groups: Challenging or
Perpetuating Traditional Identities?*

Hüdayi SAYIN ve Kerem YILDIRAK
**SİYASAL MODERNLEŞME KURAMI ÇERÇEVESİNDE 1995 VE
2022 YILLARINDAKİ PARTİ YÖNETİCİLERİNİN SİYASAL
KATILIM DAVRANIŞLARINDAKİ DEĞİŞİMLERİN
MALATYA ÖRNEĞİ ÜZERİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ** 201
*The Evaluation of the Changes in the Political Participation
Behaviors of Party Managers in 1995 and 2022 within the
Framework of Political Modernization Theory on the Example of
Malatya*

Hülya BAŞEĞMEZ
**AN APPLICATION OF THE FEATURE SELECTION
METHOD BASED ON PAIRWISE CORRELATION FOR
DIAGNOSIS OF OVARIAN CANCER WITH MACHINE
LEARNING** 225
*Makine Öğrenmesi İle Yumurtalık Kanseri Tanısı İçin İkili
Korelasyona Dayalı Öznitelik Seçim Yöntemi Uygulaması*

Veysel BABAHAÑOĞLU ve Zafer AKBAŞ
**TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL OYUN KURUCU ROLÜ VE
DÜZEN İNŞASINA DAİR İMKÂN VE KABİLİYETİ:
TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÖRNEĞİ** 243
*Turkey's Regional Playmaker Role and Its Possibilities and
Capabilities for Order Building: The Case of the Organization of
Turkish States*

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingöl University
Journal of Economics and Administrative Sciences
Cilt/Volume: 7

Sayı/Issue: Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN

Anısına Kongre Özel Sayısı

Yıl/Year: 2023, s. 11-34

DOI: 10.33399/ biibfad.1253263

ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307

Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi /Article Info

Geliş/Received: 19/02/2023 Kabul/ Accepted: 20/03/2023

COVID 19'UN BORSA İSTANBUL SÜRÜ DAVRANIŞINA ETKİSİNİN VIX ENDEKSİ KAPSAMINDA ARDL SINIR TESTİ YAKLAŞIMIYLA İNCELENMESİ¹

*Investigation of the Effect of Covid 19 on Borsa İstanbul Herd
Behavior with the ARDL Bounds Testing Approach Within the
VIX Index*

Aslı YIKILMAZ*

Öz

Bu çalışmanın amacı, Covid-19 öncesi dönem, Covid-19 dönemi ve Covid-19 sonrası dönemde BIST 30 endeksindeki sürü davranışını VIX (korku) endeksi kapsamında incelemektir. Çalışmada, sürü davranışının varlığı Christie ve Huang (1995) ve Chang vd. (2000) modeli ile test edilmiştir. VIX (korku) endeksi ve BIST 30 endeks getirisi arasındaki eş bütünleşme ilişkisi gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testi yaklaşımı (ARDL) ile incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, Covid-19 öncesi dönem, Covid-19 dönemi ve Covid-19 sonrası dönemde BIST 30 endeksinde sürü davranışı tespit edilmiştir. ARDL sınır testi sonuçlarına göre, her üç dönemde VIX endeksiyle BIST 30 endeks getirisi arasında eş bütünleşme ilişkisi saptanmıştır. Uzun dönemde, VIX endeksi ile BIST 30 endeks getirisi arasında Covid-19 döneminde ters yönlü ve anlamlı ilişki tespit edilirken, Covid-19 öncesi dönem ve Covid-19 sonrası dönemde BIST 30 endeks getirisiyle VIX korku endeksi arasında anlamlı ilişki tespit edilememiştir. Sonuçlar, Covid-19 döneminde BIST 30 endeksinde tespit edilen sürü

¹ Bu çalışma, II. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi'nde (19-20 Ocak 2023) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr., Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ayikilmazerkol@mersin.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2334-7731>

davranışının yatırımcı korkusuyla ilişkili olan rasyonel olmayan sürü davranışı olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal finans, Covid-19, sürü davranışı, VIX endeksi, ARDL sınır testi

JEL Kodları: G10; G14; G40.

Abstract

This study examines the herd behavior in the BIST 30 index within the scope of the VIX (fear) index in the pre-Covid-19 period, the Covid-19 period, and the post-Covid-19 period. In this study the existence of herd behavior was tested using with the Christie ve Huang (1995) ve Chang et al.(2000) model. The cointegration relationship between the VIX (fear) index and the BIST 30 index return was investigated with the distributed autoregressive bounds test approach (ARDL). According to the results, herd behavior was detected in the BIST 30 index in the pre-Covid-19 period, Covid-19 period, and post-Covid-19 period. According to the ARDL bounds test results, a cointegration relationship was found between the VIX index and the BIST 30 index return in all three periods. In the long run, an inverse and significant relationship was found between the VIX index and the BIST 30 index return in the Covid-19 period. In contrast, no significant relationship was found between the BIST 30 index return and the VIX fear index in the pre-Covid-19 period and post-Covid-19 period. The results indicate that the herd behavior detected in the BIST 30 index during the Covid-19 period is irrational herding behavior associated with investor fear.

Keywords: Behavioral finance, Covid-19, herd behavior, VIX, ARDL bounds testing

JEL Codes: G10; G14; G40.

1. Giriş

Sürü davranışı, belirsizlik ve kriz ortamlarında ortaya çıkan önemli yatırımcı davranış biçimlerinden birisidir. Sürü davranışı, yatırımcıların belirsiz bilgi koşulları altında yatırım kararlarını verirken kendi değerlendirmeleri yerine diğer yatırımcıların kararlarını taklit etme eğilimidir ve yatırımcıların kişisel bilgi ve deneyimleri yerine başkalarının bilgilerine ve işlemlerine göre davranmaları sonucu oluşmaktadır (Banerjee 1992; Erdinç, 2008; Kıyılar ve Akkaya, 2016). Yatırımcının rasyonel olmayan kararı piyasada toplu bir hareket yoksa diğer yatırımcıların faaliyetleri ile

nötralize edilebilmekte ve piyasa etkinliği korunmaktadır. Ancak yatırımcıların rasyonel olmayan toplu ve benzer hareketleri varlıkların gerçek değerinden farklı değerlendirilmesine neden olacak, ardından ortaya çıkan fiyat köpükleri ve krizler piyasa etkinliğini bozacaktır (Afşar, 2018; Kıyılar ve Akkaya, 2016). Özellikle finansal krizlerin neden olduğu paniğin ortaya çıkardığı sürü davranışı krizlerin derinleşmesine ve büyümesine neden olabilmektedir (Heukelom ve Sent, 2010; Ouarda vd., 2013; Ferreruella ve Mallor, 2021). Bu nedenle davranışsal finans perspektifinde sürü davranışı, finansal piyasaların istikrarı ve etkinliği üzerindeki etkisi ve finansal krizlerle olan yakın ilişkisi nedeniyle (Kaminsky ve Schmukler, 1999) önemli kavramlardan biridir.

Finansal piyasalarda beklenmedik biçimde ortaya çıkan ekonomik ve politik krizler, salgın hastalıklar, terör olayları, doğal afetler, yatırımcılarda kaygı, korku ve panik duyguları yaratabilmektedir. 2019 yılının sonlarında ani şekilde ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19, tüm dünyada ekonomik dengeleri değiştiren global bir kriz haline gelmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan belirsizlikler, salgının finansal piyasalar ve ülke ekonomileri üzerindeki olumsuz etkileri yatırımcı psikolojisi ve davranışları üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Sürü davranışı salgın döneminde finansal piyasalarda yaşanan paniği açıklayabilecek önemli yatırımcı davranış biçimlerinden birisidir (Özkan ve Yavuzaslan, 2022). Belirsizliklerin ve piyasaların stres altında olduğu dönemlerde ortaya çıkan sürü davranışı hisse senedi fiyatlarında ani değişimlere, aşırı reaksiyonlara neden olabilmekte, fiyat balonları yaratabilmekte ve varlık fiyatlarındaki fiyat dalgalanmaları piyasaların istikrarını ve etkinliğini bozabilmektedir (Shiller, 1981; Christie ve Huang, 1995; Devenow ve Welch, 1996; Bikhchandani ve Sharma, 2001; Salisu ve Sikiru, 2020; Baek vd., 2020; Alfaro vd., 2020; Huo ve Qiu, 2020; Zeren ve Hizarcı, 2020; Barut ve Yerdelen Kaygın, 2020; Kılıç, 2020; Kayral ve Tandoğan, 2020).

Bu çalışmada, pandeminin neden olduğu finansal panik göz önüne alınarak Covid-19 öncesi dönem, Covid-19 dönemi ve Covid-19 sonrası dönemde Borsa İstanbul'daki sürü davranışının varlığı test edilmiştir. Ayrıca piyasalarda oluşan volatilitenin ve korkunun ölçütü olan VIX endeksi ile sürü davranışı arasındaki ilişki incelenerek,

piyasadaki olası sürü davranışının rasyonel sürü davranışı olup olmadığı hakkında çıkarım yapılmıştır. Çalışmada küresel düzeyde yaşanan krizin davranışsal finans perspektifinde incelenmiş olması, çalışmadan elde edilecek bulguların yatırımcı ve politika yapıcılara ve yatırımcı davranışı hakkında bilgi verecek olması, pandemi döneminde Borsa İstanbul'daki sürü davranışının test edilmesine yönelik sınırlı sayıda çalışma olması ve çalışmanın ampirik literatüre katkı sağlayacak olması çalışmayı önemli kılmaktadır.

2. Sermaye Piyasalarında Sürü Davranışı

Davranışsal finans literatüründe sürü davranışı, rasyonel ve rasyonel olmayan sürü davranışı olarak iki alt başlıkta tartışılmaktadır. Rasyonel sürü davranışı yatırımcının bile isteye sürü davranışına uyum göstermesidir. Rasyonel sürü davranışında yatırımcı yatırım kararlarını analiz etme yeterliliği yüksek olan başka bir yöneticinin kararını taklit etme eğilimindedir (Kıyılar ve Akkaya, 2016). Rasyonel sürü davranışı bilgiye dayalı rasyonel sürü davranışı; saygınlık/itibara dayalı rasyonel sürü davranışı ve tazminat/ücrete dayalı rasyonel sürü davranışı olmak üzere üç grupta incelenmektedir (Devenow ve Welch, 1996; Bikhch ve Sharma, 2001). Eksik bilgi/bilgiye dayalı rasyonel sürü davranışı, yatırımcılara ait özel bilgiler topluluğunun bilgilerini tersine çevirecek güçte olmadığı durumda ortaya çıkmaktadır. Yatırımcı özel bilgileri üzerinde hareket etmek yerine topluluğun hareketini taklit etmeyi tercih etmektedir (Graham, 1999). Saygınlık/itibara dayalı rasyonel sürü davranışında, portföy yöneticisinin doğru menkul kıymeti seçme konusunda tereddütleri söz konusu ise diğer portföyleri taklit etmesi daha rasyonel olabilmektedir. Piyasadaki eğilimlere uymak portföy yönetimi konusunda belirsizliklere sahip yöneticiyi koruyacak ve fayda sağlayacaktır (Scharfstein ve Stein, 1990). Maug ve Naik (1996)'e göre, portföy yöneticilerinin ücret planları pazar portföyüne göre değişkenlik göstermesi sürü davranışına neden olan bir diğer faktördür. Ücreti kendi portföyünün performansı ile artıp gösterge portföyü ile azalan portföy yöneticisi gösterge portföyü taklit etme eğilimindedir. Portföy performansının, gösterge portföy performansının altında kalması durumunda yöneticinin ücretinin

azalması, yöneticinin kendi hesabına işlem yapmaktan çok gösterge portföyüne göre işlem yapma eğilimini arttırmaktadır.

Rasyonel olmayan sürü davranışının temelinde sadece psikolojik ve sosyolojik nedenler vardır. Rasyonel sürü davranışında yatırımcının taklit eğiliminin temelinde mantıksal nedenler varken, rasyonel olmayan sürü davranışı ise davranışın tamamen psikolojik boyutuyla ilgilidir. Rasyonel olmayan sürü davranışı yatırımcıların belirsizlik koşulları altında gösterdikleri birlikte hareket eğilimiyle ilgilidir. Rasyonel olmayan sürü davranışı, yatırımcıların kendi bilgi ve inançlarını tamamen göz ardı ederek, diğer piyasa katılımcılarını taklit ettiklerinde ortaya çıkmaktadır (Filip vd., 2005). Yatırımcının bu davranışı benimsemesindeki neden belirsizliği azaltmaktır. Rasyonel olmayan sürü davranışında yatırımcılar belirsizlikleri azaltmak ve yatırımlarına olan güvenlerini yenilemek için sürü davranışında bulunmaktadır (Devenow ve Welch, 1996).

3. Literatür

Literatürde Covid-19 döneminde sermaye piyasalarındaki sürü davranışının test edilmesine yönelik birçok çalışma mevcuttur. Espinosa-Méndez ve Arias (2021b), çalışmalarında 2000-2020 döneminde Avrupa ülkeleri (Fransa, Almanya, İtalya, İngiltere ve İspanya) sermaye piyasalarındaki sürü davranışını incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre, Covid-19 Avrupa ülkeleri sermaye piyasalarında sürü davranışını arttırmaktadır. Espinosa-Méndez ve Arias (2021a), çalışmalarında 2008-2020 döneminde Avustralya sermaye piyasasında Covid-19 dönemindeki sürü davranışını incelemişlerdir. Bulgular sürü davranışının pandemi döneminde arttığını ve sürü davranışının kriz dönemlerinde daha belirgin hale geldiğini göstermiştir. Abdeldayem ve Al Dulaimi (2020), çalışmalarında Körfez Arap ülkelerinde pandemi riskinin sürü davranışına etkisini incelemişlerdir. Sonuçlar pandemi riskinin sürü davranışını pozitif yönde etkilediğini göstermiştir. Wu vd. (2020) çalışmalarında Covid-19 döneminde Çin sermaye piyasalarındaki sürü davranışını incelemişlerdir. Covid-19 nedeniyle ortaya çıkan yukarı yönlü fiyat hareketleri, düşük piyasa işlem hacmi ve piyasa oynaklığının düşük olduğu koşullarda sürü davranışı daha belirgin hale gelmektedir. Dhall ve Singh (2020), çalışmalarında 2015-2020

yılları arasında ve Covid-19 döneminde Hindistan sermaye piyasalarındaki sürü davranışını incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre Covid-19 öncesi dönemde ve tüm dönemde sürü davranışı tespit edilemezken, Covid-19 sonrası dönemde sürü davranışı tespit etmişlerdir. Ayrıca Covid-19 sektör düzeyinde sürü davranışına neden olmaktadır. Rubesam ve Júnior (2022), çalışmalarında Covid-19 dönemi boyunca küresel ölçekte sermaye piyasalarındaki sürü davranışını incelemişlerdir. On sermaye piyasasının incelendiği çalışmada Amerika, İtalya ve İsveç ülkeleri sermaye piyasalarında sürü davranışı tespit edilmiştir. Ghorbel vd. (2022) çalışmalarında Covid-19 döneminde pandeminin uluslararası borsalardaki (S&P500, Nikkei, Dax30, IBEX35, CAC40, FTSE, FTSEMIB, BRICS, BOVESPA, MOEX, BSE, SSE, JSE ve MSCI endeksi) yatırımcı sürücü davranışına etkisini araştırmışlardır. Yatay kesit mutlak sapma (CSAD) modelinin kullanıldığı çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, uluslararası pandeminin dört büyük dalgasında sürü davranışı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada, sermaye piyasalarında işlem hacimlerinde artış ve ölüm haberlerindeki artış sürü davranışını tetiklediği sonucuna ulaşılmıştır. Elshqirat (2021), çalışmasında 2015-2020 döneminde Amman Borsasında sürü davranışının varlığı piyasa düzeyinde ve sektör düzeyinde CSAD modeliyle incelemiştir. Sonuçlar, Covid-19 döneminde Amman Borsasında, piyasa ve sektör düzeyinde sürü davranışının var olmadığını göstermiştir. Bouri vd. (2020), çalışmalarında 49 uluslararası borsalardaki sürü davranışı ve belirsizlik arasındaki ilişkiyi Probit modelleriyle araştırmıştır. Sonuçlar, hisse senedi piyasalarında sürü davranışı ile pandemi nedeniyle ortaya çıkan piyasa belirsizliği arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Covid-19 kaynaklı piyasa belirsizliğinden kaynaklı sürü etkisi, gelişmekte olan borsalar ve Avrupa'da pandemiden daha çok etkilenen Avrupa PIIGS (Portekiz, İtalya, İrlanda, Yunanistan, İspanya) borsalarında daha güçlü olduğu saptanmıştır.

Türkiye'de Covid-19 döneminde sürü davranışının testine yönelik sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Özkan ve Yavuzaslan (2022) çalışmalarında Covid-19 öncesi dönem ve Covid-19 dönemi ve tüm dönem olmak üzere üç dönemde Borsa İstanbul'daki sürü davranışını

CSAD yöntemiyle incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar BIST Temettü 25 ve BIST Sürdürülebilirlik endekslerinde Covid-19 döneminde sürü davranışı olduğunu göstermiştir. Ayrıca, yükselen piyasa şartlarında piyasa değeri küçük firmaların işlem gördüğü BIST Tüm-100 ve BIST KOBİ Sanayi endekslerinde, düşen piyasa koşullarında ise piyasa değeri yüksek firmaların işlem gördüğü BIST 30 ve BIST 50 endekslerinde sürü davranışı tespit edilmiştir. Yalçın ve Aybars (2022), çalışmalarında Covid-19 dönemindeki BIST 100 endeksindeki sürü davranışını araştırmışlardır. CSAD ve CSSD modellerinin kullanıldığı çalışmada piyasada aşağı ve yukarı hareketlerin olduğu dönemlerde sürü davranışı saptanmamıştır. Erdoğan (2021), çalışmasında, 2010-2020 döneminde ve Covid-19 döneminde beta katsayılarının yatay kesit oynaklığına dayanan durum uzayı modelini (the state-space model) kullanılarak Borsa İstanbul'daki sürü davranışını incelemiştir. Çalışmada sürü davranışının sahte veya kasıtlı sürü davranışı olup olmadığı da incelenmiştir. Sonuçlara göre, Borsa İstanbul'da sürü davranışı olduğu ve sürü davranışının kasıtlı sürü davranışı olduğu tespit edilmiştir.

4. Metodoloji

Çalışmada, Covid-19 öncesi dönem, Covid-19 dönemi ve Covid-19 sonrası dönemde Borsa İstanbul 30 endeksindeki sürü davranışının varlığı araştırılmaktadır. BIST 30 endeksindeki sürü davranışının varlığı, Covid-19 öncesi dönem: 16.11.2018-16.11.2019; Covid-19 dönemi: 17.11.2019-17.11.2021; Covid-19 sonrası dönem: 18.11.2021-18.11.2022 olmak üzere üç dönemde incelenmiştir.

Çalışmada, sürü davranışı literatürde sıklıkla kullanılan ölçütlerden biri olan ve sürü davranışının kriz dönemlerinde ve olağanüstü durumlarda ortaya çıktığı görüşünü savunan Christie ve Huang (1995) ve Chang vd. (2000) modeli ile test edilmiştir. Sürü davranışının varlığı test edildikten sonra, BIST 30'daki sürü davranışının yatırımcı psikolojisinden kaynaklı rasyonel olmayan sürü davranışı olup olmadığı VIX volatilité endeksi verileriyle karşılaştırılarak araştırılmıştır. VIX endeksi, S&P 500 Endeksindeki opsiyonlar kullanılarak hesaplanan ve finansal piyasalardaki belirsizliği gösteren küresel bir ölçütüdür (Whaley, 2000). Yatırımcılar sermaye piyasalarındaki düşüşler ve dalgalanmalar konusunda endişe

duyduklarında varlıklarının değerini korumak için opsiyon piyasalarını kullanmaktadır. Piyasada artan belirsizlik ve endişeyle yatırımcıların opsiyon piyasasına artan talebi, VIX endeksi değerini artırmaktadır. Bu nedenle VIX endeksi yatırımcı korku endeksi olarak da tanımlanmaktadır.

Sürü davranışının yatırımcı korkusuyla ilişkisini incelemek amacıyla, BIST 30 endeks getirisi ve VIX korku endeksi verileri grafikler aracılığıyla incelenmiştir. VIX korku endeksi ile BIST 30 endeks getirisi arasındaki eş bütünleşme ilişkisi ARDL sınır testi ile test edilmiştir. İlgili dönemlerde; BIST 30 endeksinde sürü davranışı varsa ve VIX volatilité endeksi ile BIST 30 endeks getirileri arasında ters yönlü ilişki söz konusuysa, bu bulgu sürü davranışının psikolojik faktörlerle ilişkili rasyonel olmayan sürü davranışı olduğuna işaret edebilmektedir. BIST 30 Endeksinde sürü davranışı tespit edilirken, VIX volatilité endeksi ile BIST 30 endeks getirileri arasında ilişki söz konusu değilse, bu bulgu sürü davranışının rasyonel sürü davranışı ya da sahte sürü davranışı olduğuna işaret edebilmektedir.

Çalışmada payların günlük kapanış fiyatları kullanılarak günlük getiriler hesaplanmıştır. Günlük getiriler Denklem 1'deki formül ile hesaplanmıştır.

$$LN \frac{R_{(i,t)}}{R_{(i,t-1)}} \quad (1)$$

$R_{(i,t)}$, t zamanında i payının getirisini, $R_{(i,t-1)}$, t -1 zamanında i payının getirisini ifade etmektedir. Çalışmada BIST 30 endeksindeki sürü davranışı, Christie ve Huang (1995) ve Chang vd. (2000) yöntemiyle araştırılmıştır. Modelde varlık getirilerinin yatay kesit mutlak standart sapmaları (CSAD) hesaplanarak, piyasa getirisi ile firma hisse senedi getirileri arasındaki ortalama uyum ölçülmektedir.

$$CSAD_{(t)} = \sum_{t=1} \frac{R_{(i,t)} - R_{(m,t)}}{N} \quad (2)$$

Denklem 2'de; $CSAD_{(t)}$: t zamanında varlık getirilerinin yatay kesit mutlak standart sapmalarını

$R_{(i,t)}$: t zamanında i payının getirisi

$R_{(m,t)}$: t zamanında m gösterge portföyünün getirisi

N: pay sayısını ifade etmektedir.

CSAD yöntemiyle piyasadaki sürü davranışı Denklem 3'deki regresyon denklemiyle tahmin edilebilmektedir.

$$CSAD = CSAD_t = \alpha + (\gamma_1)|R_{m,t}| + (\gamma_2)(R_{m,t})^2 + \varepsilon_t \quad (3)$$

Denklem 3'te; CSAD_(t): t zamanında varlık getirilerinin yatay kesit mutlak standart sapmalarını

γ_1 : m gösterge portföyünün mutlak getirisine ilişkin katsayı

$|R_{(m,t)}|$: t zamanında m gösterge portföyünün mutlak getirisi

$R_{(m,t)}^2$: pay getirileri ile ortalama endeks getirisi arasındaki doğrusal olmayan ilişki

γ_2 : Sürü davranışına ilişkin katsayı

N: pay sayısını ifade etmektedir.

Sürü davranışı, Denklem 1'deki katsayılardan yola çıkarak tespit edilmektedir.

$\gamma_1 > 0$ ve $\gamma_2 = 0$ ise sürü davranışının var olmadığı,

$\gamma_2 < 0$ ise sürü davranışının var olduğu,

$\gamma_2 > 0$ ise sürü davranışının tersi eğilimin var olduğunu göstermektedir.

CSAD yöntemi varlık fiyatlama modeline (Capital Asset Pricing Model) dayanmaktadır. Gösterge portföyün getirisiyle varlık getirilerinin yatay kesit mutlak standart sapmaları arasında pozitif ve doğrusal bir ilişki vardır. Eğer γ_1 katsayısı pozitif ve γ_2 değeri sıfır ise; piyasada sürü davranışının var olmadığı çıkarımı yapılabilirken, sürü davranışının varlığı halinde bu doğrusal ilişki doğrusal olmayan ilişkiye dönüşmekte ve γ_2 katsayısının negatif olması piyasada sürü davranışının var olduğuna işaret etmektedir (Putra vd., 2017).

5. Ampirik Bulgular

Tablo 1, Covid-19 öncesi dönem (16.11.2018-16.11.2019), Covid-19 dönemi (18.11.2019-18.11.2021), Covid-19 sonrası dönem (18.11.2021-18.11.2022) yatay kesit mutlak standart sapma ve günlük ortalama endeks getirisine ilişkin tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir.

Tablo 1: Tanımlayıcı istatistikler

	Covid-19 Öncesi Dönem		Covid-19 Dönemi		Covid-19 Sonrası	
	CSAD	Rm	CSAD	Rm	CSAD	Rm
Ortalama	0.0166	0.0009	0.0166	0.0015	0.0259	0.0040
Medyan	0.0122	0.0014	0.0119	0.0021	0.0206	0.0048
Maksimum	0.0722	0.0329	0.0997	0.0681	0.1055	0.0658
Minimum	9.90E-0	-0.0460	1.72E-0	-0.0824	5.16E-0	-
S.Sapma	0.0147	0.0123	0.0163	0.0150	0.0228	0.0212

CSAD (Cross-Sectional Absolute Deviation): Yatay kesit mutlak sapmalar, Rm: Ortalama endeks getirisini ifade etmektedir.

Tablo 1 incelendiğinde, ortalama CSAD değeri, Covid-19 öncesi ve Covid-19 döneminde yaklaşık aynı değerde iken Covid-19 sonrası dönemde en yüksek değerini almıştır. CSAD standart sapma değerleri, Covid-19 sonrası dönemde en yüksek değeri aldığı, en düşük değeri ise Covid-19 öncesi dönemde aldığı gözlemlenmektedir. CSAD ortalama ve değişkenlik açısından en yüksek değerini Covid-19 sonrası dönemde aldığı tespit edilmiştir. Ortalama endeks getirisi (Rm), Covid-19 sonrası dönemde en yüksek değerini alırken, en düşük değerini Covid-19 öncesi dönemde almıştır. Standart sapmalar açısından değerlendirildiğinde, endeks getirisinde (Rm) en fazla değişkenliğin yaşandığı dönem Covid-19 sonrası dönem olmuştur.

BIST 30 endeksinde sürü davranışının varlığı Christie ve Huang (1995) ve Chang vd. (2000) modeli ile tahmin edilmiştir. Her üç dönem için analiz sonuçları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Christie ve Huang (1995) ve Chang vd. (2000) Modeli Sonuçları

Dönem	Covid-19 Öncesi Dönem		Covid -19 Dönemi		Covid -19 Sonrası Dönem	
	K. Katsayısı	Olasılık	K. Katsayısı	Olasılık	K. Katsayısı	Olasılık
Rm γ_1	1.6828	0.0000***	1.4140	0.0000***	1.7623	0.0000***
(Rm ²) γ_2	-13.602	0.0470 **	-6.0233	0.0000***	-10.180	0.0000***
R Kare	0.1067		0.2597		0.2080	

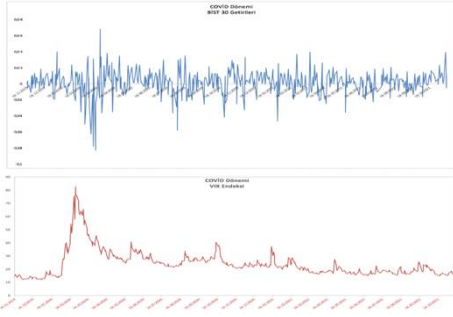
***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 2 incelendiğinde, Covid-19 öncesi dönemde γ_2 katsayısı (13.602) negatif ve %1 düzeyinde düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Covid-19 döneminde γ_2 katsayısı (6.0233) negatif ve %1

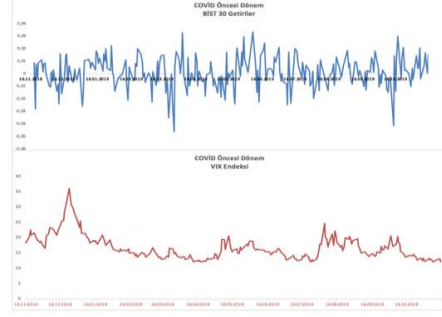
Covid 19'un Borsa İstanbul Sürü Davranışına Etkisinin VIX Endeksi Kapsamında
ARDL Sınır Testi Yaklaşımıyla İncelenmesi

düzeyinde düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Covid-19 sonrası dönemde γ_2 katsayısı (-10.180) negatif ve %1 düzeyinde düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Her üç dönemde sürü davranışını gösteren γ_2 katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Elde edilen sonuçlar her üç dönemde BIST 30 endeksinde sürü davranışı olduğunu göstermektedir. Tespit edilen sürü davranışının rasyonel olmayan sürü davranışı olup olmadığı hakkında yorum yapabilmek için her üç dönemde BIST 30 endeks getirisi ve VIX korku endeksi grafikler vasıtasıyla incelenmiştir. Covid-19 dönemi, Covid-19 öncesi dönem ve Covid-19 sonrası dönemde BIST 30 endeksi getirisi ve VIX korku endeksi verileri karşılaştırmalı olarak Grafik 1, Grafik 2, ve Grafik 3' te gösterilmektedir.

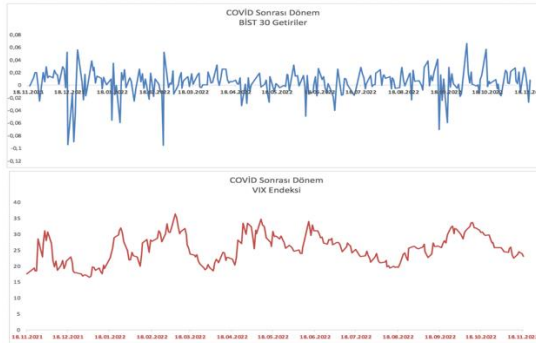
Grafik 1: Covid-19 Dönemi BIST 30-VIX

Grafik 2: Covid-19 Öncesi Dönem BIST 30-VIX

Grafik 3: Covid-19 Sonrası Dönem BIST 30-VIX

Grafik 1 incelendiğinde, Covid-19'un tüm dünyada etkisinin iyice hissedildiği 2020 yılının ilk aylarında korku endeksi yükselme eğilimine girmiş ve 2020 Mart ayının birinci ve ikinci haftasında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. BIST 30 endeks getirisi incelendiğinde ise 2020 yılının başında küçük artış ve azalışlar gözlemlenirken, 2020

şubat ayının sonlarında büyük düşüşler gözlemlenmiş ve en düşük getiri korku endeksiyle benzer şekilde Mart 2020 ayının ortalarında gerçekleşmiştir. 2020 yılının sonlarına kadar BIST 30 endeks getirisi ve VIX korku endeksi eğrilerinin benzer ancak ters eğilimler gösterdiği izlenmektedir. VIX korku endeksinin yükseliş noktalarında BIST 30 getirilerinde genel olarak bir azalma söz konusu iken VIX korku endeksinin azalma dönemlerinde ise BIST 30 endeks getirisinde bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Grafik 2 incelendiğinde, Covid-19 öncesi dönemde VIX korku endeksi ve BIST 30 getirileri arasında Covid-19 döneminde olduğu gibi benzer bir eğilim izlenmemektedir. BIST 30 endeks getirisi en düşük değerini 2019 Mayıs ayı ve 2019 Ekim aylarında alırken, VIX korku endeksi ise en yüksek değerini 2018 yılının son ayında almıştır. Grafik 3 incelendiğinde, Covid-19 sonrası dönemde 2021 yılının son ayında ve 2022 yılının ilk iki ayında VIX korku endeksinde artışa karşılık BIST 30 endeks getirisinde bir azalma eğilimi izlenmektedir. 2022 yılının ilk yarısında (04.2022-06.2022) artan korku endeksi karşısında BIST 30 endeks getirisinde azalma olduğu izlenmektedir. Ancak aynı eğilimin diğer aylarda belirgin bir şekilde izlenmediği görülmektedir.

Çalışmada VIX korku endeksiyle, BIST 30 endeks getirisi arasındaki ilişki, gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testi yaklaşımı (ARDL, Pesaran vd. (2001)) sınır testi yaklaşımı ile incelenmiştir. ARDL yaklaşımı, eş bütünleşme seviyeleri farklı olan serilere eş bütünleşme yönteminin uygulanamaması nedeniyle Pesaran ve Shin (1995) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen bir yöntemdir. Yöntemin en önemli avantajı seriler $I(1)$ ya da $I(0)$ olsa da eş bütünleşme ilişkisinin var olup olmadığını test edebilmesidir. Model kısıtsız hata düzeltme modelini kullandığından diğer eş bütünleşme testlerine göre istatistiksel olarak daha güvenilir sonuçlar verebilmektedir (Akel ve Gazel, 2014).

Sınır testi seriler arasında uzun dönemli ilişkinin var olup olmadığını test etmektedir. F testi istatistiği üst kritik değerden büyükse kısa ve uzun dönem katsayıları tahmin edilebilmektedir. Değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi, modeldeki katsayıların (β_n), F testi (Wald testi) ile anlamlılığının test edilmesiyle tespit edilmektedir.

$H_0 : \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = \dots = \beta_n = 0$ ise seriler arasında eş bütünleşme yoktur.

$H_1 : \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq \beta_4 \neq \dots \neq \beta_n \neq 0$ ise seriler arasında eş bütünleşme vardır.

Analiz öncesinde tanımsal testler gerçekleştirilmiştir. Tablo 3 tanımsal testleri göstermektedir.

Tablo 3: Tanımsal Testler

ADF	Covid-19 Dönemi		Covid-19 Öncesi Dönem		Covid-19 Sonrası Dönem	
	T İstatistik	Olasılık	T istatistik	Olasılık	T istatistik	Olasılık
	Sabitli-Trendsiz		Sabitli-trendsiz		Sabitli-trendsiz	
Rm I(0)	-13,0213	0.0000***	-13.6746	0.0000***	-16.490	0.0000***
VIX I(0)	-2.8356	0.0541*	-3.1466	0.0245**	-3.406	0.0000***
VIX I(1)	-30.0213	0.0000***	-18.604	0.0000***	-15.680	0.0000***
	F İstatistiği	Olasılık	F istatistiği	Olasılık	F istatistiği	Olasılık
Breusch- Godfrey LM Testi	0.1824	0.8333	0.4525	0.6366	0.4022	0.6692
Breusch- Godfrey Testi	8.2931	0.0000***	1.9862	0.0814*	2.7035	0.0461**
Jarque Bera Testi	19.592	0.0000***	393.20	0.0000***	5.1405	0.0765*

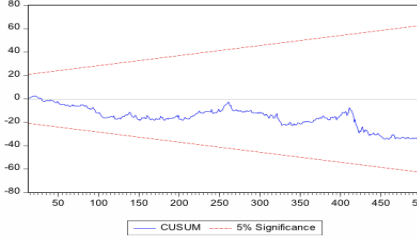
ADF: Genişletilmiş Dickey-Fuller testi, Rm: BIST 30 getirisi, VIX: Korku endeksini ifade etmektedir.
***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılığı ifade etmektedir.

Tanımsal test sonuçlarına göre, her üç dönemde VIX serisinin I(1) düzeyinde %1 anlamlılık seviyesinde ve BIST 30 endeks getiri serisinin I(0) düzeyinde %1 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu gözlemlenmektedir. Breusch-Godfrey LM testi sonuçlarına göre modellerde oto korelasyon sorunu olmadığı; Breusch-Godfrey testi sonuçlarına göre ise değişen varyans sorunu olduğu tespit edilmiştir. Jarque Bera testi sonuçlarına göre ise seriler normal dağılım özelliği göstermemektedir. Finansal veriler ile gerçekleştirilen çalışmaların birçoğunda normallik sınamalarının benzer sonuçlar vermektedir. Paruolo (1997), MacDonald ve Ricci (2003) ve Nordin vd. (2014) göre normallik varsayımının sağlanamaması basıklığın bir sonucudur ve ARDL sonuçlarını etkilememektedir. Tahmin edilen ARDL

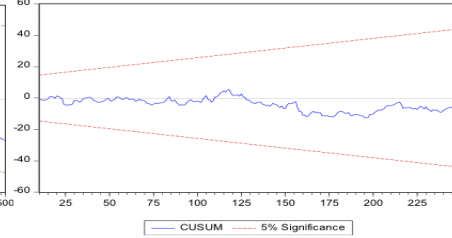
modellerinde değişen varyansa karşı dirençli olan HAC (Newey-West) modeli kullanılacaktır.

Pesaran ve Pesaran (1997) parametre durağanlığını test etmek için, yinelemeli artıkların kümülatif toplamı (CUSUM) ve yinelemeli artıkların kümülatif toplamlarının karesi (CUSUMSQ) testlerini önermişlerdir. Modelin durağanlığı, yapısal kırılma olup olmadığı CUSUM grafikleriyle incelenmiştir. Grafik 4, Grafik 5 ve Grafik 6 CUSUM sonuçlarını göstermektedir.

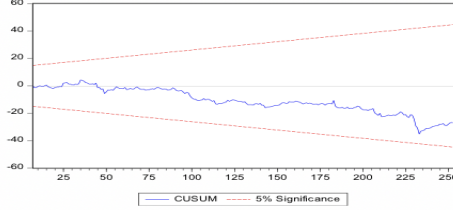
Grafik 4. Covid-19 dönemi CUSUM

Grafik 5. Covid-19 öncesi dönem CUSUM

Grafik 6. Covid-19 sonrası dönem CUSUM

CUSUM grafiklerine göre değerler %5 seviyesinde kritik sınırların dışına çıkmıyorsa uzun dönemde katsayılar tutarlıdır. Her üç grafikte değerlerin kritik sınırların dışına çıkmadığı izlenmektedir. Her üç dönemde, değişkenler arasında uzun dönemde katsayıların tutarlı olduğu ve yapısal kırılma olmadığı tespit edilmiştir.

Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olup olmadığı, F istatistiğinin kritik değer ile karşılaştırılması sonucu tespit edilmektedir. F istatistiği ve kritik değer sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Covid 19'un Borsa İstanbul Sürü Davranışına Etkisinin VIX Endeksi Kapsamında
ARDL Sınır Testi Yaklaşımıyla İncelenmesi

Tablo 4: F istatistiği ve Kritik Değerler

Covid-19 Dönemi				
	F	Önem düzeyi	Alt Sınır	Üst Sınır
ARDL (2,4)	62.547	%1	3.02	3.51
		%5	3.62	4.16
		%10	4.94	5.58
Covid-19 Öncesi Dönem				
	F	Önem düzeyi	Alt Sınır	Üst Sınır
ARDL (3,1)	16.202	%1	3.02	3.51
		%5	3.62	4.16
		%10	4.94	5.58
Covid-19 Sonrası Dönem				
	F	Önem düzeyi	Alt Sınır	Üst Sınır
ARDL (2,1)	33.187	%1	3.02	3.51
		%5	3.62	4.16
		%10	4.94	5.58

Covid-19 dönemi (F: 62.547), Covid-19 öncesi (F: 16.202) ve Covid-19 sonrası dönemde (F: 33.187) F istatistiği üst sınır değerinden daha büyüktür ve %1 düzeyinde anlamlıdır. Bu nedenle H_0 hipotezi reddedilmekte ve H_1 hipotezi (seriler arasında eş bütünleşme vardır) kabul edilmektedir. F istatistiği sonuçları, tüm dönemlerde değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisini doğrulamaktadır.

Seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi varsa uzun dönem ve kısa dönemde katsayıları hesaplanarak anlamlılıkları incelenebilmektedir. Covid-19 döneminde uzun dönem ve kısa dönem tahmin sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Covid-19 dönemi uzun dönem katsayılarına göre, VIX endeksi ile BIST 30 getirileri arasında %10 anlamlılık düzeyinde negatif ilişki tespit edilmiştir. Kısa dönem katsayılar incelendiğinde, $D(VIX)$, BIST 30 endeks getirisini negatif yönde etkilediği (-0.00020) ancak ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. VIX endeksinin iki dönem gecikmeli değeri $D(VIX(-2))$ ile BIST 30 endeks getirisi arasında negatif ve istatistiki olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 5. Covid-19 Dönemi ARDL Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları

Uzun Dönem Katsayıları	Katsayılar	S.Sapma	t İstatistiği	Olasılık
VIX	-0.0001	0.0011	-1.7475	0.0812*
Kısa Dönem Katsayıları	Katsayılar	S. Sapma	t İstatistiği	Olasılık
D(RM(-1))	-0.13705	0.0441	-3.10207	0.0020
D(VIX)	-0.00020	0.0002	-0.11156	0.9112
D(VIX(-1))	-0.00012	0.0002	-0.51793	0.6047
D(VIX(-2))	-0.00070	0.0002	-2.84220	0.0047***
D(VIX(-3))	-0.00038	0.0002	-1.57351	0.1162
CointEq(-1)*	-0.85131	0.0620	-13.7263	0.0000***
R-squared	0.5069			

Model tahmininde uygun gecikme uzunluğu için AIC (Akaike Bilgi Kriteri) kullanılmıştır. ***,**, * sırasıyla %1,%5 ve %10 anlamlılık anlamlılığı ifade etmektedir.

CointEq(-1)* eş bütünleşme katsayısı, kısa dönemdeki dengesizliğin uzun dönem içerisinde ne oranda düzeltildiğini gösteren eş bütünleşme katsayısıdır. Hata düzeltme katsayısı CointEq(-1)* beklendiği gibi istatistiksel olarak anlamlı, 0-1 aralığında ve negatif bulunmuştur.

Covid-19 öncesi dönem uzun ve kısa dönem tahmin sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Covid-19 Öncesi Dönem ARDL Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları

Uzun Dönem Katsayıları	Katsayılar	S.Sapma	t İstatistiği	Olasılık
VIX	-0.0002	0.0002	-0.8192	0.4133
Kısa Dönem Katsayıları	Katsayılar	S. Sapma	t İstatistiği	Olasılık
D(RM(-1))	-0.2043	0.0843	-2.4234	0.0161**
D(RM(-2))	-0.1405	0.0640	-2.1949	0.0291**
D(VIX)	0.0010	0.0005	2.0130	0.0452**
CointEq(-1)*	-0.6785	0.0969	-7.0001	0.0000***
R-squared	0.45719			

Model tahmininde uygun gecikme uzunluğu için AIC (Akaike Bilgi Kriteri) kullanılmıştır. ***,**, * sırasıyla %1,%5 ve %10 anlamlılık anlamlılığı ifade etmektedir.

Covid-19 öncesi dönemde, uzun dönem katsayılarına göre, VIX endeksi ile BIST 30 getirileri arasında tespit edilen negatif ilişki (-0.0002) istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Kısa dönem katsayılar incelendiğinde ise D(VIX)'in BIST 30 endeks getirisini %5 anlamlılık düzeyinde pozitif yönde (0.0010) etkilediği tespit edilmiştir.

CointEq(-1)* beklendiği gibi istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bulunmuştur.

Covid-19 sonrası dönem, uzun ve kısa dönem tahmin sonuçları Tablo da gösterilmektedir.

Tablo 7: Covid-19 Sonrası Dönem ARDL Uzun ve Kısa Dönem Katsayıları

Uzun Dönem Katsayıları	Katsayılar	S. Sapma	t İstatistiği	Olasılık
VIX	-0.0006	0.0004	-1.2280	0.2206
Kısa Dönem Katsayıları	Katsayılar	S. Sapma	t İstatistiği	Olasılık
D(RM(-1))	-0.1344	0.0630	-2.1330	0.0339**
D(VIX)	-0.0009	0.0007	-1.2506	0.2123
CointEq(-1)*	-0.9140	0.0912	-10.018	0.0000***
R-squared	0.5387			

Model tahmininde uygun gecikme uzunluğu için AIC (Akaike Bilgi Kriteri) kullanılmıştır. .***,**,* sırasıyla %1,%5 ve %10 anlamlılığı ifade etmektedir.

Covid-19 öncesi dönemde uzun dönem katsayılarına göre, VIX endeksi ile BIST 30 endeks getirisi arasındaki negatif ilişki (-0.0006) istatistiksel olarak anlamlı tespit edilememiştir. Kısa dönem katsayılar incelendiğinde, D(VIX)'in BIST 30 endeks getirisini negatif yönde etkilediği (-0.0009) ancak bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Hata düzeltme katsayısı CointEq(-1)* beklendiği gibi istatistiksel olarak anlamlı ve negatif tespit edilmiştir.

6. Sonuç

Bu çalışmada Covid-19 öncesi dönem, Covid-19 dönemi ve Covid-19 sonrası dönemde BIST 30 endeksindeki sürü davranışı VIX korku endeksi kapsamında incelenmiştir. Sürü davranışı, Christie & Huang (1995) ve Chang vd. (2000) modeli ile incelenmiştir. Sürü davranışının rasyonel olmayan sürü davranışı olup olmadığı her üç dönemdeki VIX korku endeksi verileri incelenerek ve VIX korku endeksi ile BIST 30 endeks getirileri arasındaki ARDL eş bütünleşme testi ile araştırılmıştır. Ampirik sonuçlara göre, her üç dönemde BIST 30 endeksinde sürü davranışının var olduğu tespit edilmiştir. VIX korku endeksi ve BIST 30 endeks getirilerine ilişkin grafikler incelendiğinde Covid-19 döneminde ve Covid-19 sonrası dönemde BIST 30 endeks getirisiyle VIX korku endeksi arasında ters yönlü bir eğilim olduğu gözlemlenmiştir. Covid-19 öncesi dönemde, BIST 30 endeks getirisiyle VIX korku endeksi arasında benzer ya da ters yönlü bir eğilim

gözlenememiştir. ARDL modeli sonuçlarına göre, Covid-19 dönemi, Covid-19 öncesi dönem ve Covid-19 sonrası dönemde BIST 30 endeks getirisiyle VIX korku endeksi arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönem katsayılarına göre, Covid-19 döneminde BIST 30 endeks getirisiyle VIX korku endeksi arasında negatif anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Covid-19 öncesi dönem ve Covid-19 sonrası dönemde BIST 30 endeks getirisiyle VIX korku endeksi arasında anlamlı ilişki tespit edilememiştir. Kısa dönem katsayılarına göre, BIST 30 endeks getirisiyle VIX korku endeksi arasında Covid-19 öncesi dönemde pozitif ve anlamlı ilişki tespit edilmiş, Covid-19 dönemi ve Covid-19 sonrası dönemde ise anlamlı ilişki tespit edilmemiştir.

Sonuçlar, Covid-19 öncesi, Covid-19 dönemi ve Covid-19 sonrası dönemde BIST 30 endeksine yatırım yapan yatırımcıların diğer yatırımcıların kararlarını izleme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Covid-19 döneminde BIST 30 endeksinde tespit edilen sürü davranışının uzun dönemde yatırımcı psikolojisiyle (korkusuyla) ilişkili olan rasyonel olmayan sürü davranışı olduğuna işaret etmektedir. Covid-19'un sermaye piyasalarında yarattığı endişe ve korkunun Covid-19 sonrası dönemde sürdüğü ve sermaye piyasalarında rasyonel olmayan sürü davranışının devam ettiği görülmektedir.

Bu makalenin, yatırımcılar, politika yapıcılar ve yasal düzenleyiciler için yol gösterici olması beklenmektedir. Kriz ve olağanüstü dönemlerde ortaya çıkan sürü davranışı riskli varlıklara olan talebi arttırabilecektir. Bu nedenle yatırımcılar varlık seçiminde piyasadaki sürü davranışını dikkate alarak yatırım kararı vermelidir. Politika yapıcılar ve yasal düzenleyiciler, kriz dönemlerinde borsada işlem gören firmalara, firmaların maruz kaldığı risklerle ilgili niteliksel ve niceliksel bilgileri içeren yönergeler yayınlayarak, Covid-19 salgını gibi panik ve korku ortamında piyasadaki oynaklığı kontrol etmek için düzenli alım- satımla, pozisyon kısıtlamaları veya marjların artırılması gibi sınırlamalar ile sürü davranışının olumsuz etkilerini kontrol altına alabilirler.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde BİİBFAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Teşekkür: Gösterdikleri yoğun ilgi ve emeklerinde dolayı BİİBFAD Dergisi Editör Kurulu'na ve sağladıkları katkılarında dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Abdeldayem, M. M., & Al Dulaimi, S. H. (2020). Investors' herd behavior related to the pandemic-risk reflected on the GCC stock markets. *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu*, 38(2), 563-584.
- Afşar A. (2018). *Geleneksel ve Davranışsal Finans Yaklaşımlarına göre Konut Balonları*. Akademisyen Kitabevi.
- Akel, V., ve Gazel, S. (2014). Döviz kurları ile Bist sanayi endeksi arasındaki eşbütünleşme ilişkisi: bir ardl sınır testi yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 44, 23-41.
- Alfaro, L., Chari, A., Greenland, A. N., & Schott, P. K. (2020). Aggregate and firm-level stock returns during pandemics, in real time (No. w26950). National Bureau of Economic Research.
- Altay, E. (2008). Sermaye piyasasında sürü davranışı: İMKB'de piyasa yönünde sürü davranışının analizi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 2(1), 27-58.
- Baek, S., Mohanty, S. K., & Glamboosky, M. (2020). Covid-19 and stock market volatility: An industry level analysis. *Finance Research Letters*, 37, 101748.
- Banerjee, A. V. (1992). A simple model of herd behavior. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(3), 797-817.
- Barut, A., & Kaygın, C. Y. (2020). Covid-19 pandemisinin seçilmiş borsa endeksleri üzerine etkisinin incelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (Covid-19 Special Issue), 59-70.
-

- Bikhchandani, S. & Sharma, S. (2001). Herd behavior in financial markets: a review, *IMF Staff Papers*, 47, 279-310.
- Bouri, E., Demirer, R., Gupta, R., & Nel, J. (2021). Covid-19 pandemic and investor herding in international stock markets. *Risks*, 9(9), 168.
- Chang E.C., Cheng J.W. & Khorana A. (2000). An Examination of herd behavior in equity markets: an international perspective. *J Bank Finance*, 24(10), 1651-1699
- Christie, W.G. & Huang, R.D. (1995). Following the pied piper: do individual returns herd around the market? *Financial Analysts Journal*, 51, 4, 31-37.
- Devenow, A., & Welch, I. (1996). Rational herding in financial economics. *European Economic Review*, 40(3-5), 603-615.
- Dhall, R., & Singh, B. (2020). The Covid-19 pandemic and herding behaviour: Evidence from India's stock market. *Millennial Asia*, 11(3), 366-390.
- Elshqirat, M. (2021). How Covid-19 Affected herding behavior in the Jordanian stock market. *Journal of Accounting and Finance*, 21(3), 115-124.
- Erdogan, H. H. (2021). Beta Herding in the Covid-19 Era: Evidence from Borsa Istanbul. *Business and Economics Research Journal*, 12(2), 359-368.
- Espinosa-Méndez, C., & Arias, J. (2021a). Herding behaviour in Asutralian stock market: Evidence on Covid-19 effect. *Applied Economics Letters*, 28(21), 1898-1901.
- Espinosa-Méndez, C., & Arias, J. (2021b). Covid-19 effect on herding behaviour in European capital markets. *Finance Research Letters*, 38, 1-6.
- Ferreruela, S., & Mallor, T. (2021). Herding in the bad times: The 2008 and Covid-19 crises. *The North American Journal of Economics and Finance*, 58, 1-19.
-

- Filip, A., Pochea, M., & Pece, A. (2015). The herding behaviour of investors in the CEE stocks markets. *Procedia Economics and Finance*, 32, 307-315.
- Ghorbel, A., Snene, Y., & Frikha, W. (2022). Does herding behavior explain the contagion of the Covid-19 crisis?. *Review of Behavioral Finance*.
- Graham, J. R. (1999). Herding among investment newsletters: Theory and evidence, *Journal of Finance*, 54, 237-268.
- Heukelom, F. & Sent, E.M. (2010). The economics of the crisis and the crisis of economics. Lessons from behavioral economics, *Journal of Contemporary Philosophy*, 3, 26-37.
- Huo, X. & Z. Qiu (2020). How does China's stock market react to the announcement of the Covid-19 pandemic lockdown?, *Economic and Political Studies*, 8(4), 436-461.
- Javed, T., Zafar, N., & Hafeez, B. (2013). Herding behavior in Karachi stock exchange. *International Journal of Management Sciences and Business Research*, 2, 2, 19-28.
- Kaminsky, G. L., & Schmukler, S. L. (1999). What triggers market jitters? A chronicle of the Asian crisis. *Journal of International Money and Finance*, 18(4), 537-560.
- Kayral, İ. E., & Tandoğan, N. Ş. (2020). BIST 100, döviz kurları ve altının getiri ve volatilitesinde Covid-19 etkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19, (COVID-19 Special Issue), 687-701.
- Kılıç, Y. (2020). Borsa İstanbul'da Covid-19 (koronavirüs) etkisi. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 66-77.
- Kıyılar ve Akkaya (2016). *Davranışsal Finans*. Literatür Yayıncılık.
- Kizys, R., Tzouvanas, P., & Donadelli, M. (2021). From Covid-19 herd immunity to investor herding in international stock markets: The role of government and regulatory restrictions. *International Review of Financial Analysis*, 74, 1-13.
-

- MacDonald, M. R. & Ricci, M. L. A. (2003). Estimation of the equilibrium real exchange rate for South Africa. *International Monetary Fund*, 72, 282-304.
- Maug, E., & Naik, N. (1996). Herding and delegated portfolio management, Working Paper Series, London Business School, London.
- Nordin, S., & Ismail, R. (2014). The impact of palm oil price on the Malaysian stock market performance. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 6(1), 1-9.
- Ouarda, M., El Bouri, A., & Bernard, O. (2013). Herding behavior under markets condition: Empirical evidence on the European financial markets. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(1), 214-228.
- Özkan, N., & Yavuzaslan, K. (2022). Covid-19 salgınının Borsa İstanbul pay endekslerine etkisi: Sürü davranışı üzerine bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 73, 146-170.
- Paruolo, P. (1997). Asymptotic inference on the moving average impact matrix in cointegrated 1 (1) VAR systems. *Econometric Theory*, 13(1), 79-118.
- Pesaran, H. M. & Pesaran, B. (1997) *Micro®t 4.0*. Oxford University Press.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Putra, A. A., Rizkianto, E., & Chalid, D. A. (2017). The analysis of herding behavior in Indonesia and Singapore stock market. *In International Conference on Business and Management Research*, 36, 197-206.
- Rubesam, A., & Júnior, G. D. S. R. (2022). Covid-19 and herding in global equity markets. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 35, 1-14.
-

- Salisu, A. A., & Sikiru, A. A. (2020). Pandemics and the Asia-Pacific islamic stocks. *Asian Economics Letters*, 1(1), 17413.
- Scharfstein, D. & Stein, J. (1990). Herd Behaviour and Investment. *Am. Econ. Rev.*, 80, 465.
- Shiller, R. J. (1981), Do stock prices move too much to be justified by subsequent changes in dividends?, *The American Economic Review*, 71, 3, 421-436.
- Singh, B., Dhall, R., Narang, S., & Rawat, S. (2020). The outbreak of Covid-19 and stock market responses: An event study and panel data analysis for G-20 countries. *Global Business Review*, <https://doi.org/10.1177/0972150920957274>.
- Tauseef, S. (2021). Investment behavior during the Covid pandemic: An evidence from emerging Asian Markets. *IBA Business Review*, 16(1).
- Whaley, R. E. (2000). The investor fear gauge. *The Journal of Portfolio Management*, 26(3), 12-17.
- Wu, G., Yang, B., & Zhao, N. (2020). Herding behavior in Chinese stock markets during Covid-19. *Emerging Markets Finance and Trade*, 56(15), 3578-3587.
- Yalçın, D., & Aybars, A. (2022). Testing for herd behavior in Borsa İstanbul during the covid-19 pandemic. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 44(1), 36-52.
- Zeren, F., & Hizarci, A. (2020). The impact of Covid-19 coronavirus on stock markets: Evidence from selected countries. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(1), 78-84.

Investigation of the Effect of Covid 19 on Borsa İstanbul Herd Behavior with the ARDL Bounds Testing Approach Within the VIX Index

Extended Abstract

Aim: This study aims to investigate herd behavior in the Borsa İstanbul 30 index in the pre-Covid-19 period, Covid-19 period, and post-Covid-19 period within the scope of the VIX fear index.

Method(s): In the study, herd behavior was tested using with the Christie and Huang (1995)-Chang et al. (2000) model, which is one of the criteria frequently used in the literature and which advocates the view that herd behavior occurs in times of crisis and extraordinary situations. Whether the herd behavior in BIST 30 is irrational herd behavior due to investor psychology was determined by comparing it with the VIX volatility index data. BIST 30 index return and VIX fear index data was analyzed through graphs to examine the relationship between herd behavior and investor fear. The cointegration relationship between the VIX fear index and the BIST 30 index return was tested with the distributed lag autoregressive bounds testing approach (ARDL).

Conclusion and Discussion: According to the empirical results, it was determined that there was herd behavior in the BIST 30 index in all three periods. When the graphs of the VIX fear index and BIST 30 index returns were examined, it was observed that there is an inverse trend between the BIST 30 index return and the VIX fear index in the Covid-19 period and the post-Covid-19 period. In the pre-Covid-19 period, no similar or reverse trend was observed between the BIST 30 index return and the VIX fear index. According to the ARDL model results, it was determined that there is a cointegration relationship between the BIST 30 index return and the VIX fear index in the Covid-19 period, the pre-Covid-19 period, and the post-Covid-19 period. According to the long-term coefficients, a significant negative relationship was found between the BIST 30 index return and the VIX fear index in the Covid-19 period. There was no significant relationship between BIST 30 index return and VIX fear index in the pre-Covid-19 period and post-Covid-19 period. According to the short-term coefficients, a positive and significant relationship was found between the BIST 30 index return and the VIX fear index in the pre-Covid-19 period. However, no significant relationship was detected in the Covid-19 period and the post-Covid-19 period. The results indicate that investors who invested in the BIST 30 index in the pre-Covid-19, the Covid-19 period, and the post-Covid-19 period tend to follow the decisions of other investors. It points out that the herd behavior detected in the BIST 30 index during the Covid-19 period is irrational herding behavior associated with investor psychology (fear) in the long run.

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingöl University
Journal of Economics and Administrative Sciences
Cilt/Volume: 7

Sayı/Issue: Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN

Anısına Kongre Özel Sayısı

Yıl/Year: 2023, s. 35-62

DOI: 10.33399/biibfad.1252989

ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307

Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi /Article Info

Geliş/Received: 18/02/2023 Kabul/ Accepted: 23/03/2023

YENİ SANAYİLEŞEN ÜLKELERDE EKONOMİK ÖZGÜRLÜĞÜN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİNİN PANEL EKONOMETRİK ANALİZİ¹

*Panel Econometric Analysis of the Effect of Economic Freedom
on Economic Growth in New Industrialized Countries*

İlyas BAYAR*

Öz

Yirminci birinci yüzyılın ilk çeyreğinde küresel ölçekte iki ekonomik kriz yaşanmıştır. Gerek 2008-2009 küresel iktisadi kriz gerekse de Covid-19 pandemisi sonrası alınan para, maliye ve makro ihtiyati tedbirler devletin ekonomiye müdahalesini arttırmıştır. Artan kamu harcamaları ile devletin ekonomik büyüklüğü artmış ve uluslararası ticaret engellerinin artırılmasına yönelik politikalar tartışılmaya başlanmıştır. Bu durum, serbest piyasa ekonomisinin ve dolayısıyla ekonomik refahın belirleyicilerden biri olan ekonomik özgürlüğün iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin yeniden incelenmesine zemin hazırlamıştır. Bu amaçla çalışmada, yeni sanayileşen 10 ülkede (Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Malezya, Meksika, Filipinler, Güney Afrika, Tayland, Türkiye) 2000-2020 dönemleri arasında ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi yeni nesil ekonometrik yöntemler vasıtasıyla analiz edilmiştir. Modelde ve değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı belirlendikten sonra ikinci nesil testlerle panel birim kök ve eşbütünleşme sınaması yapılmıştır. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Yapılan CCE eşbütünleşme tahmincisi yardımıyla ekonomik özgürlüğün ve gayri safi sabit sermaye

¹ Bu çalışma, II. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi'nde (19-20 Ocak 2023) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, ilyasbayar@artuklu.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1278-7309>

oluşumunun ekonomik büyümeyi arttırdığı görülmüştür. Ekonomik özgürlük, düşük vergilendirme ve özel mülkiyet güvencesi sağlayarak iktisadi aktörlerin çalışma isteklerini ve yatırım arzularını artırmaktadır. Bu çerçevede, mevcut çalışma büyüme amacına dönük olarak ekonomik özgürlüğü artıran politikaların desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik özgürlük, ekonomik büyüme, panel veri analizi, panel CCE.

JEL Kodları: O43; C23.

Abstract

In the first quarter of the twentieth-first century, two global economic crises were experienced. After the 2008 global crisis and the Covid-19 pandemic, the monetary, fiscal and macroprudential measures increased the state's economic intervention. With the increasing public expenditures, the economic size of the state has increased, and policies to increase international trade barriers have begun to be discussed. This situation paved the way for a re-examination of the effect of a free market economy and economic freedom, one of the determinants of economic welfare, on economic growth. For this purpose, the study aims to analyze the effect of economic freedom on economic growth between 2000-2020 in 10 Newly Industrialized Countries (Brazil, China, India, Indonesia, Malaysia, Mexico, Philippines, South Africa, Thailand, and Türkiye) using new generation econometric methods. Since cross-sectional dependence was detected in the model and variables, panel unit root and cointegration tests were carried out with second-generation tests. A cointegration relationship was found between the variables. With the help of the CCE cointegration estimator, it was concluded that conomic freedom and gross fixed capital formation increase economic growth. Moreover, economic actors increase their willingness to work and investment desires by providing economic freedom, low taxation, and private property security. In this context, the study reveals that policies that increase economic freedom for the purpose of growth should be supported.

Keywords: Economic freedom, economic growth, panel data analysis, panel CCE.

JEL Codes: O4; C23.

1. Giriş

Bir ekonomide tercih edilen ve uygulamaya konulan iktisat politikaları, o ülkenin ekonomik refahının seyrini ve düzeyini

doğrudan etkilemektedir. Yoksulluğu ortadan kaldıran, hayat standartlarında iyileşme sağlayan ekonomik büyümenin ve dolayısıyla ekonomik refah artışının nasıl sağlanacağına yönelik çalışmalar devam etmektedir. Bu bağlamda, ekonomik özgürlük düzeyinin ekonomik büyüme üzerindeki olası etkilerinin varlığı hem teorik hem de ampirik olarak literatürde yoğun bir biçimde tartışılmaktadır.

Ekonomik büyümenin birçok ülkede sağlanamaması ya da sürdürülebilir bir duruma gelememesi tarihsel açıdan analize tabii tutulmaktadır. Ayrıca, bu durum günümüz ekonomik sorunlarının başında gelmektedir. Neden bazı ülkeler yüksek seviyede ekonomik büyüme sağlarken diğer ülkeler bunu başaramamaktadır. Bu soru/sorun Adam Smith'ten beri ekonomistleri rahatsız eden ve ilgilerini çeken konular olmuştur (Coase, 1984; Adams, 1990; North, 1990, 1994; Knack ve Keefer, 1995; Landes 1998; Barro, 1997; Esterley ve Levine, 1997; Hodgson, 1998; Hall and Jones, 1999; Rodrik, 1999, 2000, 2003; Rodrik vd., 2004; Acemoğlu ve Robinson, 2001, 2018, 2020).

D. Rodrik (2003), coğrafyanın kader olmadığından hareketle “iyi kurumların coğrafi kısıtlamalar ve kötü başlangıç koşulları üstesinden gelebileceğini” üç farklı ülke üzerinden açıklamaktadır. OECD ülkeleri içinde yer alıp tropikal alanlara sahip olan tek ülke Avusturalya'dır. Avusturalya, düşük ve oldukça değişken yağışlarla birlikte çöl ve kurak bir yapıya sahiptir. Ayrıca, toprak kalitesi düşüktür. Bu kadar sınırlılığa rağmen dünyada gelir seviyesi en yüksek ülkelerden biridir. Çalışmada yer alan bir diğer ülke Mouritus, tropikal bir ülke olup bağımlı ticaret haddi şoklarıyla boğuşan, bir ihraç ürününe (şeker kamışı) yüksek derecede bağlıdır. Ancak bu ülkenin yüksek büyüme oranları dikkat çekicidir. Diğer bir ülke Bostwana, etrafı karalarla çevrili bir ülke olmasına rağmen 1965-1998 yılları arasında kişi başına gelir yıllık %7,7 büyümüştür. Her üç ülke örneğinde görüldüğü gibi coğrafi dezavantajlar ekonomik büyüme engel teşkil etmemektedir (Rodrik, 2003:10-12).

Rodrik'in (2003) çalışmasıyla benzer şekilde insanların ya da yöneticilerin halklarını nasıl zengin hale getireceklerini bilememesi olarak ifade edilen cehalet hipotezi de ülkeler arası gelir farklılıklarını tam olarak açıklayamamaktadır. Bu durum, ekonomik büyümenin

belirleyicilerinin yönünü kurumlara çevirmektedir (Acemoğlu ve Robinson, 2018: 49-71).

Kurumların ekonomik refah üzerindeki etkisine dönük çalışmalarıyla tanınan Acemoğlu ve Robinson (2020), devletin varlığına duyulan ihtiyacı, devletin insanlar arasında ortaya çıkan çatışmaları çözmesi, insanların adalet ve mülkiyet haklarını koruması şeklinde betimler. Buna karşılık yazarlar, ekonomik özgürlük sayesinde insanların yeni iş kurmalarının, yeni fikirler sunmalarının ve yenilik yapmalarının mümkün olacağını ileri sürer. Güçlü devlet ve güçlü toplumun birbirini dengelemesi suretiyle özgürlüğün gelişmesi ve yeşermesinin sağlanacağı iddia edilir (Acemoğlu ve Robinson, 2020:173-174).

Ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme için önemli olduğu düşüncesi ise uzun bir süredir ekonomik teoride bir mihenk taşı olmuştur ve iyi işleyen piyasalar için “görünmez el” rolü Smith (1776) ve Ricardo (1817) tarafından vurgulanmıştır. Son on otuz yılda ivme kazanan bu önemli araştırma hattı ile ekonomik özgürlük seviyesinin ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu ispat edilmektedir. Mülkiyet haklarının yanı sıra serbest piyasanın kurumlarından bir olan ekonomik özgürlük, ekonomik performansın önemli bir yönüdür (Friedman, 2002; Kurrild-Klitgaard ve Berggren, 2004; De Haan vd, 2006).

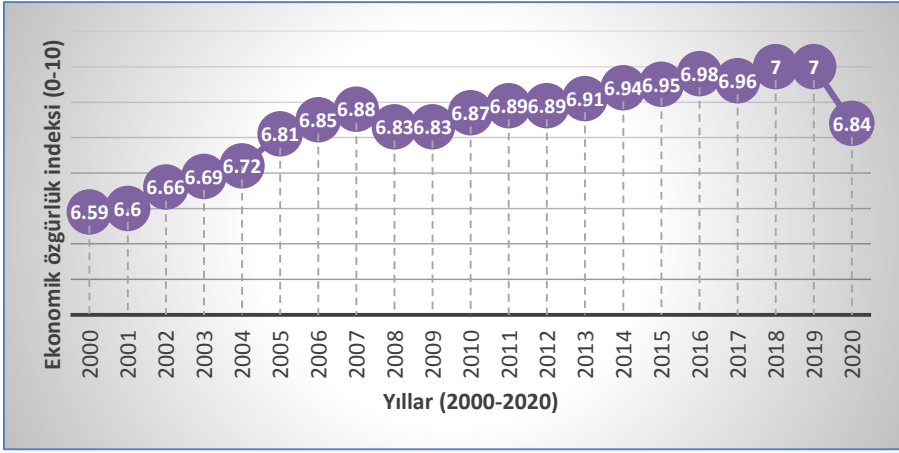
Öz-sahiplik kavramına dayanan ekonomik özgürlük, bireylerin seçim yapma haklarını ve yaşamlarını şekillendirmek için zamanlarını ve kabiliyetlerini nasıl kullanacaklarına kendi/hür iradeleriyle karar vermelerini ifade eder. Ekonomik özgürlük; bireysel tercihlerin varlığı, gönüllü mübadelenin mevcudiyeti, piyasalara giriş özgürlüğü ve açık bir biçimde tanımlanmış ve güçlendirilmiş mülkiyet haklarının başkalarının saldırılarına karşı korunması şeklinde tarif edilir (Gwartney vd., 2022:1). Ekonomik özgürlük vasıtasıyla insanlar gelirlerinin ne kadarını kullanacağını ne kadarını tasarruf edeceğine hür iradeleri karar verir. İnsanlar, sahip oldukları kaynakları kendi değerlerine uygun bir biçimde kullanma özgürlüğüne sahiptirler. Başkalarının tahakkümü olmadan istedikleri işe girme, mülk edinme, sahip oldukları mülkiyetleri devretme hakkına haizdirler. Ayrıca, ekonomik özgürlük, devlet tarafından insanlardan alınan gelirlerinin

neye harcandığı noktasında politik kararlar aracılığıyla insanların söz sahibi olmasına imkân tanır. Friedman ve Freidman'a göre ekonomik özgürlüğe getirilen kısıtlamalar kaçınılmaz bir şekilde genel özgürlüğü de etkiler (Friedman ve Friedman, 2021:118-22).

Ülkelerin ekonomik özgürlük düzeylerini tespit etmek amacıyla çeşitli indeksler geliştirilmiştir. Bu çerçevede Scully and Slotje (1991) tarafından hazırlanan indeks ile Fraser Enstitüsü, Heritage Foundation ve Freedom House gibi uluslararası kuruluşlar tarafından oluşturulmuş üç ayrı indeksten bahsedilebilir (Doucouliagos ve Ulubasoglu, 2008:63). Kanada merkezli Fraser Enstitüsü tarafından 1996 yılından beri hazırlanan Ekonomik Özgürlükler İndeksi, bir ülkenin kurumlarının ve politikalarının ekonomik özgürlükle uyum derecesini ölçmek için tasarlanmıştır. Milton ve Rose Friedman'ın yanı sıra indeks ile ilgili metodolojinin geliştirilmesinde Douglass North, Gary Becker başta olmak üzere birçok öncü ekonomistin katkıları olmuştur. İndeks, beş ana alanda ekonomik özgürlüğün derecesini ölçmek için geliştirilmiştir. Bu alanlar: i) Devletin Ekonomik Büyüklüğü, ii) Hukuki Yapı ile Mülkiyet Haklarının Güvenliği, iii) Sağlam Para, iv) Uluslararası Ticaret Serbestisi ve v) Regülasyonlar şeklindedir. Beş ana alan içinde, 24 tane bileşen yer almaktadır. Bu bileşenlerin de çoğu, farklı alt bileşenlerden oluşmaktadır. İndekste bütünüyle 42 ayrı değişken yer almaktadır. İndekste yer alan tüm bileşenler 0-10 arasında değer alırlar. Ülke skorunun 10'a yaklaşması o ülkede ekonomik özgürlüğün arttığı şeklinde yorumlanmaktadır (Gwartney vd., 2022:2-3).

Ülkelerin ekonomik özgürlük seviyelerininin tespit edilmesi o ülkelerde uygulamaya konulacak iktisadi politikaların yönünü doğrudan etkilemektedir. Bu çerçevede ekonomik özgürlük özelinde küresel bir görünümün analiz edilmesi gerekir. Günümüzde hem politik hem de ekonomik özgürlükler noktasında küresel ölçekte bir geriye dönüşten bahsedilebilir. Bu geriye dönüş, şüphesiz otoriterleşme eğilimine doğru yol almaktadır. Freedom House'un 2022 raporunda, küresel özgürlüğün ciddi bir tehditle karşı karşıya olduğu ve liberal demokrasiye karşı küresel çapta saldırıların yapıldığı belirtilmiştir. Benzer bir durum, ekonomik özgürlükler noktasında da yaşanmaktadır.

Şekil 1: Ortalama Ekonomik Özgürlük Derecelendirmesi, 2000-2020

Şekil 1’de Fraser Enstitüsü’nün yayınladığı 2022 Dünya Ekonomik Özgürlük Raporu’nda yer alan ve 2000-2020 yıllarını kapsayan ekonomik özgürlüğün küresel ortalama derecelendirilmesi gösterilmektedir. 2000’li yılların başından itibaren artan ekonomik özgürlükler, 2008-2009 küresel iktisadi ve finansal kriziyle belirgin bir düşüş yaşamıştır. Bu düşüşün asıl nedeni, krizin yıkıcı etkilerini azaltmak için amacıyla politika yapıcılar tarafından uygulanan genişletici para ve maliye politikalarıdır. Bu politikalar ekonomide kamu müdahalesini arttırmıştır. Para politikalarının maliye politikasına nazaran hem karar almada hem de uygulamada daha hızlı olmasına rağmen bir istikrar aracı olarak daha çok maliye politikası tercih edilmiştir (Eberly, 2019; Borg, 2019; Perotti, 2019). 2009 sonrası tekrar artış trendine geçen ekonomik özgürlüklerin ortalaması 2020’de ortaya çıkan koronavirüs pandemisi nedeniyle tekrar düşüşe geçmiştir. Hükümet harcamalarındaki büyük artışlar, parasal genişlemeler, çalışma saatleri ve kapasite ile ilgili işletmeler üzerindeki düzenleyici zorunluluklar, seyahat kısıtlamaları ve doğrudan tecritler dahil olmak üzere koronavirüs pandemisine verilen politika tepkileri, şüphesiz çoğu insan için ekonomik özgürlüğün erozyona uğramasına neden olmuştur (Gwartney vd., 2022:6-15).

Tablo 1: Seçilmiş Ülkeler ve NIC Grubunun 2020 Ekonomik Özgürlük Durumu

Ülkeler	Skor	Sıralama	Çeyrek
Hong-Kong	8.59	1	1
Singapur	8.48	2	1
İsviçre	8.37	3	1
Yeni Zelanda	8.27	4	1
Danimarka	8.09	5	1
NIC Ülkeleri	Skor	Sıralama	Çeyrek
Brezilya	6.33	114	3
Çin	6.27	116	3
Hindistan	6.72	89	3
Endonezya	7.09	66	2
Malezya	7.35	49	2
Meksika	7.12	64	2
Filipinler	7.09	66	2
Güney Afrika	6.55	99	3
Tayland	6.78	86	3
Türkiye	6.48	112	3

Tablo 1’de Fraser Enstitüsünün yayınladığı Ekonomik Özgürlük Raporuna göre bazı ülkelerin ve çalışmaya dahil edilen ülkelerin 2020 yılına ait ekonomik özgürlük indeks skorları ve ülke sıralamaları yer almaktadır. İndekse göre ülke ortalama puanları ilk çeyrekte yer alanlar özgür, 2. ve 3. çeyrekte olanlar özgür olmayan ülkeler statüsündedir. İlk 5 sırada yer alan ülkelerin gelişmiş ülkeler olması dikkat çekmektedir. 2020 Raporunda 165 ülkenin ekonomik özgürlüğü ölçülmüştür. Yeni Sanayileşmiş Ülkeler, ikinci ve üçüncü çeyrekte yer alarak ekonomik özgür olmayan ülkeler kategorisinde yer almıştır.

Yeni Sanayileşmiş Ülkelerin (NIC) ekonomilerinin uluslararası ölçekte önemli bir güç haline gelmesi, uluslararası düzeyde rekabetçi ve gelişmiş makroekonomik sistemlerle karakterize edilmesi söz konusu ülkelerin uluslararası alandaki konumunu ve önemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu nedenle, birçok çalışmada bu ülkelerin makroekonomik performansları gelişmiş ekonomilerle kıyaslanmaktadır. Yeni Sanayileşmiş Ülkeler (NIC), ekonomik durum açısından gelişmekte olan ülkelerin üzerinde, ancak gelişmiş ülkelerin altında sınıflandırılmaktadır. NIC grubu, yüksek büyüme oranlarıyla, sağlam bir politik sistemle, hızlı nüfus artışı ve kentleşmeyle, serbest ticaret politikaları ile dikkat çekmektedir. Gelişmiş ülkeler, göreceli

ekonomik istikrar ve fırsatları nedeniyle bu ülkelere yatırım yapmak eğilimindedirler (WorldAtlas, 2017; Miao vd., 2022:689).

Yeni Sanayileşmiş Ülkeler grubunun dikkatleri çeken bir diğer önemli durumu ekonomilerinin birincil sektörlerden (tarım, orman) ikincil sektörlerle (imalat, finans ve turizm) kaymasıdır (Garıdzırai ve Moyo, 2020:653). Ayrıca, NIC ülke grubu 1970'lerden bu yana hızlı bir ekonomik büyüme sürecinden geçmektedir. Dünya Bankası'ndan elde edilen veriler, bu grubun küresel ticaret payının 1975'ten 2019'a kadar %8,92'den %26,59'a yükseldiğine işaret etmektedir. Küresel entegrasyona uyum sağlamaları ve artan üretkenlikleri NIC'leri daha rekabetçi hale getirmiştir (Karaduman, 2022: 640).

Yapılan çalışmada, NIC ülkelerinde ekonomik büyüme ve ekonomik özgürlük düzeyi arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Mevcut çalışmanın literatüre katkısı, gelişmiş ülkelerle rekabet halinde olan ve gerçekleştirdiği büyüme oranlarıyla dikkatleri çeken bu on ülkenin ekonomik büyümeye dönük gösterdiği çabalarda ekonomik özgürlüğün etkisinin saptanmasıdır. Bu çalışmayı farklı kılan husus, ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi saptamak amacıyla doğrudan NIC ülkeleri üzerine daha önce yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamış olmasıdır. Bu bağlamda, çalışma üç bölüm üzerinden tasarlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümü giriş kısmını oluşturmaktadır. Bu bölümde, ekonomik büyümenin kaynakları kurumsal yaklaşım çerçevesinde incelenmiştir. İkinci bölümde ise söz konusu çalışmayla ilgili daha önce yapılan çalışmalar sunulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümde değişkenlere ait tanımlayıcı bilgiler, elde edilen ampirik bulgulara yer verilmiştir. Çalışma, sonuçlar ile önerilerin yer aldığı bölümle tamamlanmıştır.

2. Literatür Özeti

Ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik yapılan çalışmaların 1990'lı yıllardan sonra artan bir biçimde devam ettiği söylenebilir. Çalışmanın bu kısmında mevcut çalışmaya paralel olarak panel veri analizi ile yapılan çalışmalar ele alınmıştır.

Ekonomik büyüme ve ekonomik özgürlük arasındaki ilişkiyi ele alan ve ampirik bulgularla desteklenen çalışmaların genelinde değişkenler arasında pozitif ilişkinin olduğuna dair sonuçlara ulaşılmıştır. Islam (1996), Ayal ve Karras (1998), Berggren (1999), De Haan ve Sturm (2000), Heckelman ve Stroup (2000), Heckelman (2000), Ali ve Crain (2001), Scully (2002), Madan (2002), Dawson (2003), Bengoa ve Sanchez-Robles (2003), Vega-Gordillo ve Alvarez-Arce (2003), Weede (2006), Cebula vd. (2013), Çetin (2013), Türedi (2013), Bashir ve Xu (2014), Hossain (2016), Güney (2017), Sucu (2017) Bayramoğlu ve Çelebi (2017), Gövdeli (2018), Göcen (2021) tarafından yapılan çalışmalar değişkenler arasındaki pozitif ilişki olduğunu göstermektedir. Ancak, değişkenler arasında negatif ilişki ya da herhangi bir ilişki olmadığı biçiminde az da olsa farklı sonuçlar yer almaktadır.

Santhirasegaram (2007), Sarıbaş (2009), Türkay (2015), Dam ve Şanlı (2019) tarafından yapılan çalışmalarda değişkenler arasında negatif bir ilişki; Tunçsiper ve Biçen (2014), Birol ve Demirgil'in (2020) yaptıkları çalışmalarda ise değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan panel ekonometrik analizlerden bir kısmı (gelişmekte olan ülkelere yönelik) aşağıda sunulmuştur.

Carlsson ve Lundström (2002), 16 Afrika, 19 Avrupa, 8 Güney Amerika, 13 Kuzey Amerika, 16 Asya ve 2 Okyanusya ülkesinden oluşan 74 ülke örnekleminde ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1970- 1990 yılları için tahmin etmeye çalışmışlardır. Ekonomik özgürlüğün büyüme oranı için önemli olduğu sonucuna ulaşılsa da ekonomik özgürlükleri oluşturan her bir unsurun ekonomik özgürlük üzerinde pozitif etki yarattığı iddia edilmemektedir. İndeksi oluşturan bazı ölçütlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatif bazıları ise anlamsız çıkmaktadır. Yasal yapı ve özel mülkiyet ile alternatif para birimlerini kullanabilme özgürlüğünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitifdir ve bu ilişki anlamlı yapıya sahiptir.

Doucoulagos ve Ulubasoglu (2006), çalışmalarında ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin literatüre meta-analitik teknikler uygulamışlardır. 1970-1999 dönemi için 82 ülkenin ele alındığı çalışmada, ekonomik özgürlük düzeyinin

ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucu elde edilmiştir. Ayrıca, ekonomik özgürlüğün fiziki sermayeyi uyarmak suretiyle de ekonomik büyüme katkı sağladığı tespit edilmiştir.

Justesen (2008), 1970-1999 dönemi için panel verilerini kullanarak 72 ülke için ekonomik özgürlük seviyesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Ekonomik özgürlüğü inşa eden bazı bileşenlerin (kamu hacmi ve regülasyonlar) ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiler oluşturduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yazar, ekonomik büyümenin ekonomik özgürlükler üzerindeki etkisinin zayıf kanıtlardan oluştuğunu ifade etmektedir.

Compton vd. (2011), 1981-2004 yılları arasında 50 ABD Eyaletinde ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak istemişlerdir. OLS (sabit etkiler) test sonuçları, ekonomik büyüme ile ekonomik özgürlük arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu ve bu ilişkinin de istatistiki olarak da anlamlı olduğunu göstermektedir. GMM dinamik panel analizine göre iki değişken arasında pozitif ancak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Çalışmada ayrıca ekonomik özgürlüğü oluşturan alt bileşenlerin ekonomik büyümeyi farklı derecelerde etkilediği tespit edilmiştir.

Piatek vd. (2013), 25 post-sosyalist/geçiş ekonomileri için 1990-2008 yıllarını kapsayan dönemde ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tespit edilmesine yönelik analizler yapmışlardır. Söz konusu ülkelerde ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu, ancak, siyasi özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin nötr olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Razmi ve Refaei (2013), 17 Ortadoğu ve Doğu Asya ülkeleri için 2000-2009 yıllarını temel aldıkları çalışmada ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit etmişlerdir. Ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerinde kuvvetli ve pozitif bir etkisi olduğuna ilişkin bulgular elde edilmiştir. Çalışmada ekonomik özgürlük indeksini oluşturan indeksler beş kategoriye ayrılmış olup devletin ekonomik büyüklüğü ve sağlam paraya erişim indeksinin ekonomik büyüme ile negatif bir ilişki içinde olduğu gözlemlenmiştir.

Kouton (2019), ekonomik özgürlük ile kapsayıcı büyüme ilişkisini 30 Sahra altı Afrika ülkesi için 1996-2016 döneminde panel veri teknikleri uygulayarak analiz etmeye çalışmışlardır. GMM tahmincisi ve dinamik bir çerçevede nedensellik kullanılmıştır. Ekonomik özgürlük düzeyinin ve değişiminin kapsayıcı büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğu ve istatistiksel olarak da anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik özgürlükten ekonomik büyüme doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

3. Veri, Metodoloji ve Amririk Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde verilere ilişkin analizler sunulmuştur ardından kullanılan yöntem ve elde edilen ampirik bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Veri Seti

Çalışmanın bu kısmında, ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi NIC Ülkeleri (Yeni Sanayileşen Ülkeler [Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Malezya, Meksika, Filipinler, Güney Afrika, Tayland, Türkiye]) üzerinde 2000-2020 dönemi için tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmaya ait model ve veri kaynakları aşağıda belirtilmiştir.

$$\ln\text{GDP}_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln\text{EFI}_{it} + \beta_2 \ln\text{GFC}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Modelde bulunan i terimi birimleri; t zaman boyutunu, β eğim parametresini ve ε hata terimini açıklamaktadır.

Tablo 2: Verilerin Tanımlanması

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
lnGDP	Kişi başına düşen GSYİH (ABD \$)	Dünya Bankası
lnEFI	Ekonomik Özgürlük İndeksi	Fraser Enstitüsü
lnGFC	Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu (ABD \$)	Dünya Bankası

Bağımlı değişken lnGDP ekonomik büyümeyi; bağımsız değişken lnEFI ekonomik özgürlüğü ifade etmektedir. lnGFC ise kontrol değişkeni olarak modele eklenmiştir.

Mevcut çalışmada, Ekonomik Özgürlükler İndeksi metodolojisinin geliştirilmesinde yoğun çalışmalar yapan ve bu alanda uzun zamandan beri faaliyet gösteren Fraser Enstitüsü'nin ekonomik özgürlük indeksi tercih edilmiştir. Bu indeks, alanında öncü

ekonomistlerin katkılarıyla geliştirilmiştir ve literatürde yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Ekonomik özgürlük indeksi lnEFI, minimum 0 maksimum 100 değeri alacak biçimde yeniden ölçeklendirilmiştir. Modelde yer alan tüm değişkenlerin doğal logaritmaları alınarak analize dahil edilmiştir.

3.2. Metodoloji ve Ampirik Bulgular

Çalışmada öncelikle yatay kesit bağımlılığı testi yapılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı nedeniyle ikinci nesil birim kök testlerinden Panik Atak birim kök testi tercih edilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisinin tespitinden önce modelin eğim katsayılarının homojenliği sınanmıştır. Daha sonra yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate alan LM Bootstrap panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Eşbütünleşme testinden sonrası değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin şiddetini tespit etmek için CCE tahmincisi kullanılmıştır.

3.2.1. Yatay-Kesit Bağımlılık Testi ve Sonuçlar

Panel veri analizi gerçekleştirilmeden evvel araştırılması gereken en önemli adım yatay kesit bağımlılığının test edilmesidir. Nitekim, yatay kesit serilerine gelecek olan şokun panelde yer alan kesitleri aynı derece etkileyeceği varsayımı kısıtlayıcıdır ve reel değildir.

Kullanılacak birim kök testi, eşbütünleşme testi, nedensellik testleri de yatay kesit bağımlılığının olup olmamasına göre değişebilmektedir. Bu bağlamda, panel ve değişkenler için Breusch ve Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) LM testi, Pesaran (2004) CD testi ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen LM_{adj} (Bias-adjusted CD) testi kullanılmıştır. Sıfır hipotez (H_0) “Yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklindedir. Alternatif hipotez (H_1) “Yatay kesit bağımlılığı vardır” biçimindedir.

Analiz sonucunda testlerin olasılık değerleri %5’ten küçük çıkması durumunda H_0 reddedilerek yatay kesit bağımlılığının olduğu kabul edilir. Zaman ve kesit boyutuna göre etkinliği değişen dört teste ilişkin denklemler eşitlikler yoluyla hesaplanmaktadır. Söz konusu eşitlikler aşağıda sırasıyla gösterilmektedir.

$$CDLM_1 = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (2)$$

$$CDLM_2 = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (3)$$

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (4)$$

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \frac{(T-K-1)\hat{\rho}_{ij} - \hat{\mu}_{Tij}}{v_{Tij}} \sim N(0,1) \quad (5)$$

$\hat{\mu}_{Tij}$ ortalamayı, v_{Tij} varyansı ifade etmektedir. LM_{adj} testi, zaman boyutunun kesit boyutundan büyük olduğu ya da tam tersi durumlarda herhangi bir sapma olmadan yatay kesit bağımlılığının tahmin edilmesine imkân tanımaktadır.

Tablo 3: Değişkenlerin ve Panelin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişken/ Test	CDLM1 (Breusch, Pagan 1980)	CDLM2 (Pesaran 2004 CDlm)	CDLM (Pesaran 2004 CD)	Bias- adjusted CD test
	İstatistik	İstatistik	İstatistik	İstatistik
lnGDP	111.317 (0.000)*	73.722 (0.004)*	58.161 (0.090)***	76.563 (0.002)*
lnEFI	6.99 (0.000)*	3.028 (0.001)*	1.387 (0.083)***	3.327 (0.000)*
lnGFC	-1.293 (0.008)*	-2.585 (0.005)*	-2.732 (0.003)*	12.456 (0.000)*
PANEL	4.883 (0.000)*	6.255 (0.000)*	0.422 (0.336)	7.675 (0.000)*

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki ifadeler olasılık değerini ifade etmektedir.

Tablo 3'teki bulgular, "Yatay kesit bağımlılığı yoktur" şeklinde sıfır hipotezinin, reddedildiğini göstermektedir. Bu nedenle, yatay kesit bağımlılığını dikkate alacak testler ve tahmin teknikleri ile ilerlemek gerekmektedir.

3.2.2. Birim Kök Testi ve Sonuçlar

Yatay kesit bağımlılığı sebebiyle serilerin durağanlığını test etmek için ikinci nesil birim kök testleri tercih edilmelidir. Panelde yer alan değişkenlerin durağanlığını incelemek için Bai ve Ng'nin (2004) geliştirmiş olduğu Panik Atak birim kök testi tercih edilmiştir.

Bai ve Ng (2004) tarafından geliştirilen birim kök testi, faktörlerin ve kalıntıların durağanlıklarını ayrı ayrı test etme olanağı sağlamaktadır. Teste ait dinamik faktör modeli aşağıda sunulmuştur.

$$Y_{it} = \beta_i + \lambda_i f_i + \rho_i Y_{it-1}^0 \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Bu test, kalıntıların birim köklü olmaları ya da olmamalarını dikkate almaksızın faktörlerin tutarlı tahmin yapmalarına olanak sağlamaktadır. Bu iki terimden biri durağan iken diğeri durağan olmayabilir ya da farklı düzeylerde bütünleşik olabilirler. Bai ve Ng (2004) Panik Atak birim kök testi istatistikleri aşağıda belirtilmiştir.

$$P_{\hat{\epsilon}}^c = \frac{-2\sum_{i=1}^N \log P_{\hat{\epsilon}}^c(i) - 2N}{2\sqrt{N}} \xrightarrow{d} N(0,1) \quad (7)$$

$P_{\hat{\epsilon}}^c(i)$, kalıntı şokların ADF testlerinin p değerini ifade etmektedir. Testin temel hipotezi "Paneldeki tüm birimler birim kök içermektedir" şeklinde iken alternatif hipotez ise "Paneldeki en az bir birim durağandır" şeklindedir.

Tablo 4: Panik Atak Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler		Sabitli		Sabitli ve Trendli	
		Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
lnGDP	$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	-0.0215	0.5086	0.0337	0.4866
	$P_{\hat{\epsilon}}^c$	19.8639	0.4665	20.213	0.4447
lnEFI	$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	-0.0101	0.504	-0.3159	0.624
	$P_{\hat{\epsilon}}^c$	19.9359	0.4619	18.0021	0.5873
lnGFC	$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	-1.913	0.9721	-1.7051	0.9559
	$P_{\hat{\epsilon}}^c$	7.9009	0.9925	9.2162	0.9803
Δ lnGDP	$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	4.784	0.000*	2.4408	0.007*
	$P_{\hat{\epsilon}}^c$	50.2566	0.000*	35.4367	0.017**
Δ lnEFI	$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	4.1286	0.000*	3.4327	0.000*
	$P_{\hat{\epsilon}}^c$	46.1112	0.000*	41.7103	0.003*
Δ lnGFC	$Z_{\hat{\epsilon}}^c$	1.8465	0.032**	1.5458	0.061***
	$P_{\hat{\epsilon}}^c$	31.6786	0.046**	29.7767	0.07***

Not: $P_{\hat{\epsilon}}^c$ bireysel ADF testlerinin p-değerlerine dayalı Fischer türü istatistik iken $Z_{\hat{\epsilon}}^c$ büyük N örnekleri için standart hale getirilmiş Choi türü istatistiktir. Maksimum ortak faktör sayısı 2 olup gecikme uzunluğu 3 olarak alınmıştır. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'te serilerin düzey değerleri ve birinci farkları alındıktan sonra aldığı değerler yer almaktadır. $P_{\hat{\epsilon}}^c$ ve $Z_{\hat{\epsilon}}^c$ test istatistikleri değişkenlerin düzey değerinde hem sabit hem de trendli modelde birim kök içerdiklerini göstermektedir. Birinci farklar alındıktan sonra her iki modelde de değişkenlerin durağan hale geldikleri görülmektedir.

3.2.3. Homojenlik Testi ve Sonuçlar

Regresyon analizi yapıldığında eğim heterojenliğinin göz ardı edilmesi yanlış sonuçlara yol açabileceğinden, araştırmacılar eğim

katsayılarındaki heterojenliği ya da homojenliği dikkate almalıdırlar. Bu nedenle eğim katsayılarının homojen ya da heterojen olduğunu tespit etmek amacıyla Pesaran ve Yamagata'nın (2008) geliştirdikleri Delta testleri kullanılabilir. H_0 : " $\beta_i = \beta$ Eğim katsayıları homojendir" biçiminde iken H_1 : " $\beta_i \neq \beta$ Eğim katsayıları homojen değildir" şeklindedir. Büyük örneklem için 8 numaralı eşitlikte gösterilen $\tilde{\Delta}$ test istatistiği; küçük örneklem için de 9 numaralı eşitlikte gösterilen $\tilde{\Delta}_{adj}$ kullanılmaktadır.

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S-k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (8)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S-E(z_{it})}{\sqrt{var(z_{it})}} \right) \quad (9)$$

Eşitlikte yer alan yatay kesit sayısı N, Swamy test istatistiği \tilde{S} ile gösterilirken k, açıklayıcı değişken sayısını, Var (t, k) terimi ise standart hatayı ifade etmektedir. Analiz sonucunda test olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olması durumunda H_0 reddedilir. Sıfır hipotezinin (H_0) reddedilmesi eşbütünleşme katsayılarının heterojen olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 5: Homojenlik Testi (Delta) Sonuçları

Homojenite Testi	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Δ	14.499	0.000*
Δ_{adj}	16.03	0.000*

Not: *, %1 önem seviyesinde yokluk hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 5'te yayınlanan sonuçlara göre, heterojenliğin alternatif hipotezi olan eğim katsayılarının homojenliği %1 anlamlılık düzeyinde reddedilir. Bu nedenle analiz edilen panel verilerinin heterojen olduğu sonucuna ulaşılır.

3.2.4. LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi ve Sonuçlar

Yatay kesit bağımlılığı ve heterojen olma koşullarında kullanılacak ikinci nesil eşbütünleşme testlerinden biri Westerlund ve Edgerton (2007) panel eşbütünleşme testidir. Westerlund ve Edgerton'un (2007) geliştirdiği LM Bootstrap panel eşbütünleşme testi, küçük örneklerde bile etkin sonuçlar vermektedir. Bu testin sıfır hipotezi "değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır", alternatif hipotez ise "değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur" şeklindedir. Westerlund ve Edgerton (2007) panel eşbütünleşme testi şu şekilde tahmin edilmektedir:

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \widehat{\omega}_i^{-2} S_{it}^2 \quad (10)$$

Denklemden S_{it}^2 hata terimlerinin kısmi toplamlarını gösterirken $\widehat{\omega}_i^{-2}$ hata terimlerinin uzun dönem varyanslarını belirtmektedir (Westerlund ve Edgerton, 2007:186-187). Yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik söz konusu ise eşbütünleşme ilişkisinin varlığının tespiti için bootstrap tarafından hesaplanan kritik değerler kullanılır. Bootstrap LM panel eş bütünleşme testinde hesaplanan olasılık değerleri anlamlılık değerlerinden küçükse sıfır hipotezi reddedilir.

Tablo 6: Westerlund and Edgerton (2007) Eşbütünleşme Test Sonuçları

Westerlund and Edgerton (2007)	LM İstatistik	Asimptotik p-değeri	Bootstrap p-değeri
LM_N^+	2.621	0.004	0.900

Not: Bootstrap olasılık değerleri 10 000 yinleme ile elde edilmiştir. Gecikme ve öncül değerler 1 olarak alınmış olup sabitli ve trendli model kullanılmıştır.

Tablo 6'da panel eş bütünleşme testi sonuçları gösterilmektedir. Hesaplanan bootstrap test istatistiğinin p değeri 0.05'ten büyüktür. Bu sebeple "değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır" biçimindeki sıfır hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilememektedir. Elde edilen sonuçlar, ekonomik büyüme ve ekonomik özgürlük arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir.

3.2.5. Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini

Uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin tespiti nedeniyle bu aşamada uzun dönem katsayı tahminine geçilmiştir. Uzun dönem katsayılarının tespit edilmesi için Pesaran'ın (2006) geliştirdiği CCE (Common Correlated Effect) tahmincisi tercih edilmiştir. Bu test literatürde yoğun bir biçimde kullanılmaktadır. Söz konusu test hem yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır hem de modelin heterojen olma durumunu göz önünde bulundurmaktadır.

Tablo 7: Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayı Tahmini (Panel CCE)

Ülke/Tahminci	lnEFI		lnGFC	
	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Katsayı
Brezilya	0.3448131	0.428	0.7110641	0.000*
Çin	2.700212	0.001*	0.8137133	0.000*
Hindistan	1.264019	0.182	0.5054978	0.005*
Endonezya	-0.2181421	0.683	0.5491059	0.000*
Malezya	-0.2089258	0.419	0.2841762	0.003*
Meksika	2.262886	0.015**	0.9407611	0.000*
Filipinler	1.134974	0.012**	0.4779964	0.000*
Güney Afrika	0.3715667	0.513	0.8253432	0.000*
Tayland	1.774284	0.034**	0.8381625	0.000*
Türkiye	1.667381	0.000*	0.5545769	0.000*
PANEL	1.109307	0.001*	0.595339	0.000*

Not: *, %1 ve ** %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 7’de uzun dönem katsayı tahmin sonuçları yer almaktadır. CCE panel istatistik sonucuna göre ekonomik özgürlük değişkenini ifade eden lnEFI ile ekonomik büyümeyi temsil eden lnGDP arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. lnEFI değişkeninde meydana gelecek %1’lik artış ekonomik büyümeyi yaklaşık %1.11 artırmaktadır. Ülkeler bazında CCE tahmincisine göre Çin, Meksika, Filipinler, Tayland ve Türkiye’de ekonomik özgürlüğün artması ekonomik büyümeyi pozitif bir şekilde etkilemektedir. Kontrol değişkenini temsilen kullanılan lnGFC değişkeni ile ekonomik büyüme arasında hem panelin geneli hem de tek tek ülkeler bazında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, literatürde daha önce yapılan çalışmalar ile büyük oranda benzerlik göstermektedir (De Haan ve Sturm, 2000; Heckelman ve Stroup, 2000; Ali ve Crain, 2001; Scully, 2002; Madan, 2002; Carlsson ve Lundström, 2002; Bengoa ve Sanchez-Robles, 2003; Vega-Gordillo ve Alvarez-Arce, 2003; Weede, 2006; Compton vd., 2011; Piatek vd., 2013; Razmi ve Refaei, 2013; Cebula vd., 2013; Çetin, 2013; Türedi, 2013; Bashir ve Xu, 2014; Hossain, 2016; Güney, 2017; Sucu, 2017; Bayramoğlu ve Çelebi, 2017; Kouton, 2019).

4. Sonuç

Ekonomik büyüme, insanların refahı üzerinde önemli ve belirleyici bir etkiye sahip olmasından dolayı önemli bir konudur ve bu nedenle neredeyse son üç yüzyıldır ekonomiye egemen olmuş bir olgudur. Bazı ülkeler neden yüksek büyüme oranlarına sahip iken diğer ülkelerde yoksulluk devam etmektedir şeklindeki soruların cevabı

halen araştırılmaktadır. Bu bağlamda, literatürde kurumların ekonomik büyüme üzerindeki belirleyiciliği konulu çalışmalar hacimli bir yere sahiptir.

Ancak, ekonomik özgürlük endeksinin 2000 yılından sonra düzenli bir şekilde yayınlanması nedeniyle gözlem sayısının yetersizliği ve bu sebeple ülke özelinde çalışma yapılmasının zorluğu bu çalışmanın kısıtlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mevcut çalışmada, 2000-2020 yıllarına ait veriler kullanılarak “Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Malezya, Meksika, Filipinler, Güney Afrika, Tayland, Türkiye’nin” dahil olduğu ve Yeni Sanayileşen Ülkeler (NIC) olarak tanımlanan ülkelerde ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki yeni nesil ekonometrik yöntemler ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle değişkenlere yatay kesit bağımlılığı sınaması yapılmıştır. Yatay kesit bağımlılığının varlığı sebebiyle değişkenlerin durağanlığının tespit edilmesi amacıyla ikinci nesil birim kök testlerinden Panik Atak birim kök testi kullanılmıştır. Modelde hem yatay kesit bağımlılığı hem de eğim katsayılarının heterojen olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını test etmek amacıyla ikinci nesil eşbütünleşme testlerinden biri olan LM Bootstrap panel eşbütünleşme testi tercih edilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı nedeniyle uzun dönem katsayı tahmininin test edilmesi için CCE tahmincisi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, ekonomik büyüme ile ekonomik özgürlük arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve ve bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bulgular, literatürde daha önce yapılan ampirik çalışmalar ile büyük oranda benzerlik göstermektedir.

Mülkiyet hakları başta olmak üzere ekonomik özgürlüğü inşa eden kurumlara sahip olan ülkeler, ekonomik büyümelerini artırma potansiyeline daha fazla sahiptirler. Ekonomik büyümeye dönük teşvikler büyük ölçüde sahip olunan kurumlar tarafından belirlenir (North, 1990). Kurumlar, değerli çıktılarının üretilmesine katkı buldukları ölçüde, ekonomik büyümeye katkı sağlarlar. Düşük vergilendirme, bağımsız bir hukuk sistemi ve özel mülkiyetin korunması iktisadi aktörlerin çalışma isteklerini ve yatırım arzularını artırır ve yeteneklerin katma değer yaratacağı yerde konumlanmasını

sağlar. Benzer bir biçimde ekonomiye devlet müdahalesinin minimum düzeyde olması, regülasyon seviyesinin az olması dinamik bir rekabet ortamı inşa eder. Düşük ve istikrarlı bir enflasyon oranı iktisadi çevrelerin öngörülebilirliğini ve rasyonel karar verme süreçlerini kolaylaştırır. Uluslararası ticaret serbestisi ve finansal akış uluslararası ticaret kapasitesini arttırmak suretiyle ekonomik büyümeye katkı sağlayabilmektedir (Berggren, 2003:196-197).

Yeni Sanayileşen Ülkeler grubunda ekonomik özgürlükleri artıracak politik düzenlemelerin siyasi irade eliyle hayata geçirilmesi gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve refah artışının sağlanmasına katkı sunacaktır. Ekonomik özgürlük ile iktisadi aktörlerin üretim ve yatırım çabalarının artması, etkin, verimli bir etkili bir üretim sürecine zemin hazırlayacaktır. Bütün bu çabaların ekonomik büyüme artışı ile sonuçlanma potansiyeli yüksek olacaktır.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde BİİBFAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Teşekkür: Gösterdikleri yoğun ilgi ve emeklerinde dolayı BİİBFAD Dergisi Editör Kurulu'na ve sağladıkları katkılarında dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Acemoglu, D. & Robinson, J. S. (2001). The colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *The American Economic Review*, 91, 1369-1401.
- Acemoğlu, D. & Robinson, J. S. (2018). *Ulusların Düşüşü*. Velioğlu, F.R. (Çev.), İstanbul: Doğan Kitap.
- Acemoğlu, D. & Robinson, J. S. (2020). *Dar Koridor: Devletler, Toplumlar ve Özgürlüğün Geleceği*. Taşkın, Y. (Çev.), İstanbul: Doğan Kitap.
- Adams, J. (1990). Institutional economics and choice economics: Commonalties and conflicts. *Journal of Economic Issue*, 24(3), 845-859.
- Ali, A., & Crain, W. M. (2001). Institutional distortions, economics freedom, and growth. *Cato J.*, 21, 415.

- Ayal, E. B. & Georgios, K. (1998). Components of economic freedom and growth: an empirical study. *The Journal of Developing Areas*, 32(3), 327- 338.
- Bai, J. ve Ng, S. (2004). A panic attack on unit roots and cointegration. *Econometrica*, 72(4), 1127-1177.
- Barro, R.J. (1997). *Determinants of Economic Growth*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Bashir, M. F., & Xu, C. (2014). Impact of political freedom, economic freedom and political stability on economic growth. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(22), 59-67.
- Bayramoğlu, T., & Çelebi, F. (2017). Ekonomik özgürlüklerin iktisadi büyümeye etkisi: İslam iş birliği teşkilatı ülkeleri üzerine panel veri analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 24(3), 913-927.
- Bengoa, M., & Sanchez-Robles, B. (2003). Foreign direct investment, economic freedom and growth: New evidence from Latin America. *European Journal of Political Economy*, 19, 529-45.
- Berggren, N. (1999). Economic freedom and equality: friends or foes?. *Public Choice*, 100(3-4), 203-223.
- Berggren, N. (2003). The benefits of economic freedom: a survey. *The Independent Review*, 8(2), 193-211.
- Biol, Y. E., & Demirgil, B. (2020). Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme ilişkisi: BRICS ülkeleri üzerine ampirik bir çalışma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 546-558.
- Borg, A. (2019). *Borç Gölgesinde Maliye Politikası: Artık Keynesçiliđi Hala İşe Yaramaktadır*. G. Akerlof, D. R. Olivier Blanchard, & J. Stiglitz (Ed.) içinde, Ne Öğrendik? Kriz Sonrası Makro İktisat Politikası, Çev. (Ö. Limanlı, & E. Kaya), Ankara: Efil Yayınevi, 2019, 165-168.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.

- Carlsson, F., & Lundström, S. (2002). Economic freedom and growth: Decomposing the effects. *Public Choice*, 112(3), 335-344.
- Cebula, R. J. (2013). Which economic freedoms influence per capita real income?. *Applied Economics Letters*, 20(4), 368-372.
- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 249-272.
- Coase, R. H. (1984). The new institutional economics. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, (H. 1), 229-231.
- Compton, R. A., D. C., Giedeman, & Hoover, G. A. (2011). Panel evidence on economic freedom and growth in the United States. *European Journal of Political Economy*, 27(3), 423-435.
- Çetin, R. (2013). Ekonomik özgürlüğün gelir düzeyi üzerindeki etkisinin panel veri analizi yöntemiyle incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 37-47.
- Dam, M. M., & Şanlı, O. (2019). Ekonomik özgürlüğün büyüme üzerindeki etkisi: BRIC-T ülkeleri üzerine bir panel ardl analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33 (4), 1027-1044.
- Dawson, J. W. (2003). Causality in the freedom- growth relationship, *Euro- pean Journal of Political Economy*, 19, 479- 495.
- De Haan, J., & Jan- Egbert, S. (2000). On the relationship between economic freedom and economic growth. *European Journal of Political Economy*, 16 (2), 215- 241.
- De Haan, J., Lundström, S., & Sturm, J. E. (2006). Market- oriented institutions and policies and economic growth: A critical survey. *Journal of Economic Surveys*, 20(2), 157-191.
- Doucouliağos, C., & Ulubasoglu, M. A. (2006). Economic freedom and economic growth: Does specification make a difference?. *European Journal of Political Economy*, 22(1), 60-81.
- Doucouliağos, H., & Ulubaşoğlu, M. A. (2008). Democracy and economic growth: a meta- analysis. *American Journal Of Political Science*, 52(1), 61-83.
-

- Easterly, W., & Levine, R. (1997). Africa's growth tragedy: policies and ethnic divisions. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1203-1250.
- Eberly, J. (2019). *Maliye Politikasının Yeniden Yükselen Rolünün Tanımlanması*. G. Akerlof, D. R. Olivier Blanchard, & J. Stiglitz (Ed.) içinde, *Ne Öğrendik? Kriz Sonrası Makro İktisat Politikası*, Çev. (Ö. Limanlı, & E. Kaya), Ankara: Efil Yayınevi, 2019, 165-168.
- Friedman, M. (2002). *Capitalism And Freedom*. University of Chicago Press. Chicago.
- Friedman, M. F., & Friedman, D. S. (2021). *Tercih Özgürlüğü: Kişisel Bir İzah*. Çev. (M. Acar), Ankara: Serbest Yayınlar.
- Garidzirai, R., & Moyo, C. (2020). Tourism, poverty and carbon emissions in newly industrialized countries. *Journal of Environmental Management & Tourism*, 11 (43), 653-668.
- Göcen, S. (2021). Gelişen ülkelerde ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisi: bootstrap panel granger nedensellik testi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(3), 865-878.
- Gövdeli, T. (2018). Ekonomik özgürlük, turizm ve ekonomik büyüme: BRICST ülkelerinde Konya bootstrap nedensellik analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı, 379-390.
- Güney, T. (2017). Ekonomik özgürlük ve insani gelişmişlik. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 1109-1120.
- Gwartney, J., Lawson, R., Hall, J., & Murphy, R. (2022). *Economic Freedom of the World*. Vancouver: Fraser Institute.
- Hall, R. E., & Jones, C. I. (1999). Why do some countries produce so much more output per worker than others?. *The Quarterly Journal of Economics*, 114(1), 83-116.
- Heckelman, J. C., & Stroup, M. D. (2000). Which economic freedoms contribute to growth?. *Kyklos*, 53(4), 527-544.

- Heckelman, J.C. (2000). Economic freedom and economic growth: a short-run causal relationship. *Journal of Applied Economics*, 3, 71-91.
- Hodgson, G. M. (1998). The approach of institutional economics. *Journal of Economic Literature*, 36(1):166-192.
- Hossain, S. (2016). Foreign direct investment, economic freedom and economic growth: Evidence from developing countries. *International Journal of Economics and Finance*, 8(11), 200-214.
- House, F. (2022). Freedom in the world 2022.
- Islam, S. (1996). Economic freedom, per capita income and economic growth. *Applied Economics Letters*, 3, 595-597.
- Justesen, K.M. (2008). The effects of economic freedom on growth revisited: new evidence on causality from a panel of countries 1970-1999. *European Journal of Political Economy*, 24, 642-660.
- Karaduman, C. (2022). The effects of economic globalization and productivity on environmental quality: evidence from newly industrialized countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(1), 639-652.
- Knack, S., & Keefer, P. (1995). Institutions and economic performance: cross-country tests using alternative institutional measures. *Economics and Politics*, 7, 207-227.
- Kouton, J. (2019). Relationship between economic freedom and inclusive growth: a dynamic panel analysis for sub-Saharan African countries. *Journal of Social and Economic Development*, 21(1), 143-165.
- Kurrild-Klitgaard, P., & Berggren, N. (2004). Economic consequences of constitutions: A theory and survey. *Journal Des Economistes Et Des Tudes Humaines*, 14(1). 3-42.
- Landes, D. (1998). *The Wealth And Poverty Of Nations*. Norton, New York.

- Madan, A. (2002). The relationship between economic freedom and socio-economic development. *University Avenue Undergraduate Journal of Economics*, 7(1), 1-59.
- Maddala, G.S., & Wu, S. (1999). A comparative study of unitroot tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 62, 631-652.
- Miao, Y., Razzaq, A., Adebayo, T. S., & Awosusi, A. A. (2022). Do renewable energy consumption and financial globalisation contribute to ecological sustainability in newly industrialized countries?. *Renewable Energy*, 187, 688-697.
- North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press, Cambridge.
- North, D. (1994). Economic performance through time. *American Economic Review*, 84, 359-368.
- Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Empirical Economics*, 1-38.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure, *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias- adjusted LM test of error cross- section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Piątek, D., Szarzec, K., & Pilc, M. (2013). Economic freedom, democracy and economic growth: a causal investigation in transition countries. *Post-Communist Economies*, 25(3), 267-288.
- Razmi, M. J., & Refaei, R. (2013). The effect of trade openness and economic freedom on economic growth: the case of Middle East and East Asian countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(2), 376-385.
-

- Ricardo, D. (2001). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Batoche Books, Kitchener. (Eserin orijinali 1817'de yayımlandı).
- Rodrik, D. (1999). Where did all the growth go? external shocks, social conflict, and growth collapses. *Journal of Economic Growth*, 4, 385- 412.
- Rodrik, D. (2000). *Institution for High- Quality Growth: What They are and How to Acquire Them*, *Studies in Comparative International Development*, 35(3), 3-31.
- Rodrik, D. (2003). *Institutions, Integration, And Geography: In Search Of The Deep Determinants Of Economic Growth*. In *Search of Prosperity: Analytic Country Studies on Growth*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Rodrik, D., Subramanian, A., & Trebbi, F. (2004). Institutions rule: The primacy of institutions over geography and integration in economic development. *Journal of Economic Growth*, 9, 131-165.
- Santhirasegaram, S. (2007). The impact of democratic and economic freedom on economic growth in developing countries: pooled cross country data evidence. *Journal of Applied Sciences*, 7(11), 1484-1489.
- Sarıbaş, H. (2009). Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bir panel veri analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 46(538), 7-16.
- Sawe, B. E. (2017). What Is A Newly Industrialized Country?. <https://www.worldatlas.com/articles/what-is-a-newly-industrialized-country.html> [Erişim tarihi: 3 Mart 2023].
- Scully, G. W. (2002). Economic freedom, government policy and the trade-off between equity and economic growth. *Public Choice*, 113(1), 77-96.
- Smith, A. (2013). *Milletlerin Zenginliği*. Derin, H. (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul. (Eserin orijinali 1876'da yayımlandı).
-

- Sucu, M. B. (2017). Yükselen piyasa ekonomilerinde ekonomik özgürlük, büyüme ve kalkınma ilişkisi: bir panel veri analizi. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 2(2), 135-167.
- Tunçsiper, B., & Biçen, Ö. F. (2014). Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel regresyon yöntemiyle incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9 (2), 25-46
- Türedi, S. (2013). The effect of economic freedom on economic growth: a panel data analysis for 12 Islamic countries. *International Research Journal of Finance and Economics*, 107, 154-162.
- Türkay, H. (2015). Seçilmiş bazı geçiş ekonomilerinde iktisadi özgürlükler ve iktisadi büyüme ilişkisi: Bir panel veri analizi. *International Conference on Eurasian Economies*, 825-829. Erişim adresi: <https://www.avekon.org/papers/1368.pdf>.
- Vega-Gordillo, M., & Alvarez-Arce, J. L. (2003). Economic growth and freedom: a causality study. *Cato J.*, 23, 199.
- Weede, E. (2006). Economic freedom and development: new calculations and interpretations. *Cato J.*, 26, 511.
- Westerlund, J. & Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economics Letters*, 97(3), 185-190.

**Panel Econometric Analysis of the Effect of Economic Freedom
on Economic Growth in New Industrialized Countries**

Extended Abstract

Aim: There have been two major crises on a global scale in the last two decades. Countries have reviewed their current economic policies with the 2008-2009 global economic and financial crisis and the coronavirus epidemic. The economic measures taken to reduce the negative effects of the crises increased the state's intervention in the economy. Concepts such as free foreign trade, open society and integration have started to be discussed again. The limitation of political freedoms in the political arena and economic freedoms in the economic arena has become widespread. These limitations the way for the reconsideration of the relationship between economic freedom and economic growth. In the study to analyze the effect of economic freedom on economic growth in 10 Newly Industrializing Countries (NIC). The study covers the 2000-2020 period.

Method(s): New-generation econometric methods were preferred in the study. In this framework, cross-sectional dependency test was performed for both the variables and the panel. After determining the cross-sectional dependence, Bai and Ng's (2004) Panic Attack unit root test, one of the second-generation unit root tests, was applied to analyze the stationarity of the variables. It was found that the series became stationary after the first difference was taken. In order to select the cointegration test to be used, the homogeneity or heterogeneity of the slope coefficients was analyzed with the Delta tests developed by Pesaran and Yamagata (2008). It has been concluded that the slope coefficients are heterogeneous. Finally, Westerlund and Edgerton's (2007) panel cointegration test, one of the second-generation cointegration tests, was preferred to test the existence of a long-term relationship between the variables. After determining the cointegration relationship, CCE (Common Correlated Effect) estimator developed by Pesaran (2006) was used as a long-term coefficient estimator.

Findings: A positive and statistically significant relationship was found between economic growth and economic freedom. One percent increase the economic freedom increases GDP per capita by about 1.11%. When analyzed on the basis of countries, it was concluded that

the increase in economic freedom positively affected economic growth in China, Mexico, Philippines, Thailand and Türkiye.

Conclusion and Discussion: Institutions contribute to economic growth to the extent that they contribute to producing valuable outputs. Low taxation, an independent legal system, and the protection of private property increase economic actors' willingness to work and invest, and position talents where they can create added value. Similarly, the minimum level of government intervention in the economy and the low level of regulation provide a dynamic competitive environment. A low and stable inflation rate facilitates the predictability of economic environments and rational decision-making processes. International trade liberalization and financial flow can contribute to economic growth by increasing international trade capacity. Developed economies' global cooperation with developing countries to solve the two economic crises experienced in the first quarter of the 21st century has again demonstrated the importance of open society and integration between countries. In this context, policy practices that limit economic freedoms both nationally and internationally, except during mandatory periods such as pandemics, may lead to the deterioration of macroeconomic stability in these countries. Implementing political arrangements that will increase economic freedoms in the group of Newly Industrialized Countries through politics will contribute to sustainable economic growth and increase welfare in developing countries. The increase in production and investment efforts of economic actors with economic freedom will pave the way for an effective and efficient production process.

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingöl University
Journal of Economics and Administrative Sciences

Cilt/Volume: 7

Sayı/Issue: Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN

Anısına Kongre Özel Sayısı

Yıl/Year: 2023, s. 63-91

DOI: 10.33399/biibfad.1253043

ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307

Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi /Article Info

Geliş/Received: 19/02/2023 Kabul/ Accepted: 23/03/2023

SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇEVRE: ÇEVRE TEKNOLOJİLERİ VE VERGİLERİ KAPSAMINDA EKONOMETRİK BİR İNCELEME¹

Sustainable Environment: An Econometric Review on Environmental Technologies and Taxes

Sefa ÖZBEK*

Öz

Endüstrileşme süreci ile küresel ölçekte üretim hacmi artmıştır. Derinleşen ticari ve finansal küreselleşme ile birçok ekonomide yeni fırsatlar ortaya çıkmıştır. Fakat bu gelişmeler çevre kirliliği ve iklim değişikliği gibi önemli tehditleri de beraberinde getirmektedir. Sürdürülebilir çevre kapsamında çevre kirliliğinin önlenmesi için birçok ülkede birtakım önlemler alınmıştır. Bu kapsamda yer alan çevre vergileri, 1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisinde uygulamaya konulmuştur. Pigocu vergi kapsamında değerlendirilen çevre vergileri, faaliyetlerine göre; enerji, ulaşım, kirlilik ve kaynak unsurları üzerinden alınmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın temel amacı çevre vergilerinin ve çevre teknolojileri ile ilgili patentlerin, çevre kirliliği üzerindeki etkisini araştırmaktır. Çevre kirliliği göstergesi olarak CO₂ emisyonu kullanılmıştır. Çalışmada Türkiye ekonomisi açısından çevre vergileri, çevre teknolojileriyle ilgili patentler, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu arasındaki eşbütünlüşme ilişkisi 1994-2021 dönemine ait yıllık verilerle incelenmiştir. Ekonometrik metod olarak ARDL sınır testi uygulanmıştır. Ampirik sonuçlar uzun

¹ Bu çalışma, 19-20 Ocak 2023 tarihlerinde Bingöl Üniversitesi tarafından organize edilen II. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirinin güncellenmiş ve değiştirilmiş halidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gümrük İşletme Bölümü, sefaozbek@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1043-2056>

dönemde çevre vergileri ve çevre teknolojileriyle ilgili patentlerin CO₂ emisyonunu azalttığını ortaya koymuştur. Diğer yandan enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin ise CO₂ emisyonunu artırdığı sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevre vergileri, çevre teknolojileri, çevre kirliliği, Türkiye.

JEL Kodları: F64; H23; O13.

Abstract

With the industrialization process, the production volume has increased on a global scale. With the deepening of commercial and financial globalization, new opportunities have emerged in many economies. However, these developments also bring critical threats such as environmental pollution and climate change. Some measures have been taken in many countries to prevent environmental pollution within the scope of a sustainable environment. Environmental taxes within this scope were put into practice in the Turkish economy in the 1990s. Environmental taxes evaluated within the scope of the Pigouvian tax, according to their activities, started to be taken over energy, transportation, pollution and resource elements. The main purpose of this study is to investigate the effect of environmental taxes and patents on environmental technologies on environmental pollution. CO₂ emission was used as an environmental pollution indicator. In the study, the cointegration relationship between environmental taxes, patents on environmental technologies, energy consumption, economic growth and CO₂ emissions in terms of the Turkish economy has been examined with annual data for the period 1994-2021. Empirical results show that environmental taxes and patents on environmental technologies reduce CO₂ emissions in the long run. On the other hand, it was concluded that energy consumption and economic growth increase CO₂ emissions.

Keywords: Environmental taxes, environmental technologies, environmental pollution, Türkiye.

JEL Codes: F64; H23; O13.

1. Giriş

Ekolojik sorunlar, geçmişten günümüze kadar süregelen bazı olayların sonucunda ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi, hızlı nüfus artışı, doğal kaynakların ölçsüz kullanımı, doğal felaketler ve iki büyük dünya savaşı sonrasında çevreye verilen büyük zararların ardından 20. yüzyıl ortalarında çevre ile ilgili farkındalığa yönelik

çevre kirliliğine dair çözüm önerileri gündeme gelmiştir (Yavuz, 2021:1937; Bekmez ve Nakipoğlu, 2012:642). Serbest mal olan çevre, ekolojik dengenin bozulmasından dolayı çevre sorunlarının en üst düzeylere ulaşması ile küresel kamu malı olarak kabul görmeye başlamıştır. Öyle ki küresel ısınma, sera gazı salınımının artması, hava ve suyun kirlenmesi ve ozon tabakasının incilmesi küresel boyut özelliği gösteren çevresel sorunlardır (Gülşen, 2021:123). Çevreye ilişkin ortaya çıkan küresel tehditler, çevre hakkı ve çevre kalitesi gibi konularda pek çok uluslararası düzenlemeler, sözleşmeler ve konferansların sayısı gittikçe artmıştır. İlk olarak 1972 yılında Stockholm Konferansı düzenlenmiştir. Akdeniz Eylem Planı çerçevesinde ise 1975, 1976, 1996 ve 2016 yıllarında konferanslar yapılmıştır. Küreselleşme sürecinin derinleşmesiyle 1992 yılı “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi”, 1997 yılı “Kyoto Protokolü”, 2007 yılı “Bali İklim Değişikliği Konferansı” düzenlenmiştir. Küresel kriz sonrası dönemde ise 2009 yılı “Kopenhag Taraflar Konferansı”, 2015 yılı “Paris İklim Zirvesi” düzenlenmiştir. 2021 yılında ise “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı” düzenlenerek söz konusu sorunların çözümüne yönelik tartışmalar gerçekleştirilmiştir (Şanlı vd., 2017:203).

Çevresel bozulmalara ilişkin olarak regülasyonlar (teknolojik standartlar, sertifikasyon vb.), piyasa ve kamu kesimine dayalı araçlar (vergiler, emisyon kotaları, sübvansiyonlar, permiler, harçlar, Coase Teoremi, Hicks-Kaldor Yaklaşımı, Scitovsky Yaklaşımı vb.) ve bilgilendirici yönlendirme (çevresel etiketleme, tanıtıcı programlar vb.) araçlarına başvurulmaktadır (Yılmaz ve Eser, 2021:109; Öz ve Buyrukoğlu, 2012:90). Bu araçlardan biri olan çevre vergileri de sık sık gündeme gelmiştir. Çevre vergileri özellikle piyasa ekonomisinin güçlenmeye başladığı tarih olan 1980’li yılların başından itibaren önemini artırmıştır (Çelikkaya, 2011:98). Çevre vergisi, çevreye olumsuz etkileri olduğu tespit edilen fiziksel bir birim ya da ürüne yönelik vergilendirme değildir. Bu verginin tabanını, çevreyi olumsuz etkilediği kanıtlanmış olan fiziksel birimler meydana getirmektedir (OECD, 2022). Çevre vergilerine uluslararası literatürde; çevre vergileri, çevresel vergiler, kirlenme vergileri, çevre ile ilişkili vergiler, yeşil vergiler, kirlilik vergileri veya ekolojik vergiler gibi isimler

verilmektedir (Taşdemir ve Türgay, 2021:3). Yeşil Vergi Reformu adı altında gerek çevresel politikalara gerekse mali, ekonomik ve sosyal politikalara yönelik belirli amaçlarla çevre vergilerine yönelim olmuştur. Yeni bir çevresel vergiyle; çevre tahribatını azaltması, biyolojik çeşitlilik kaybını engellemesi, gaz emisyonlarına karşı mücadele etmesi, üretim ve tüketim tercihlerini çevreye duyarlı olacak biçimde yönlendirip dışsallıkların içselleştirilmesi, hava ve su kirliliğinin önlenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca bu uygulama ile gelir unsuru altında merkezi ve yerel yönetimlere kaynak aktarımı olmaktadır. Vergi indirimleri ve vergi iadesi uygulamaları gibi vergi harcamaları da çevre vergileri kapsamında değerlendirilmektedir (Atay Polat ve Ergün, 2021:379-380; Yılmaz ve Eser, 2021:109). Bu vergi türünde düşük gelire sahip olan bireyler yüksek gelire sahip olan bireylerden daha ağır vergi yüküne maruz kalmaktadır. Bunun sebebi düşük gelire sahip bireylerin bu tip yüksek gereksinim duyulan ürünlere elde ettikleri gelirlerinden daha fazla pay ayırmak zorunda olmasıdır. Bu durum çevre vergilerinin tersine artan oranlı (ric'i) etkisinden kaynaklanmaktadır (Biyar ve Gök, 2015:289).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinde 1994-2021 döneminde çevre vergileri ve çevre teknolojileri ile ilgili patentler başta olmak üzere enerji tüketiminin, çevre teknolojileri ile ilgili patentlerin ve kişi başına düşen milli gelirin CO₂ emisyonu üzerindeki etkisini incelemektir. Veri kısıtı nedeniyle 1994 yılı başlangıç yılı olarak belirlenmiştir. Kontrol değişkeni olarak kullanılan enerji tüketimi ve kişi başına düşen gelir değişkenlerinin çalışma bulgularını derinleştireceği değerlendirilmektedir. Böylece Türkiye ekonomisine yönelik olarak hem ekonomik hem de sosyal sonuçların yer aldığı geniş bir perspektifte politika önerileri sunulması amaçlanmaktadır. Çalışmanın takip eden bölümünde teorik çerçeve sunulurken ardından literatür araştırmasına yer verilmektedir. Dördüncü bölümde veri seti ve metodoloji tanıtılarak ampirik bulgular ortaya konmaktadır. Son olarak ampirik bulgular ışığında değerlendirmeler yapılarak çalışma tamamlanmaktadır.

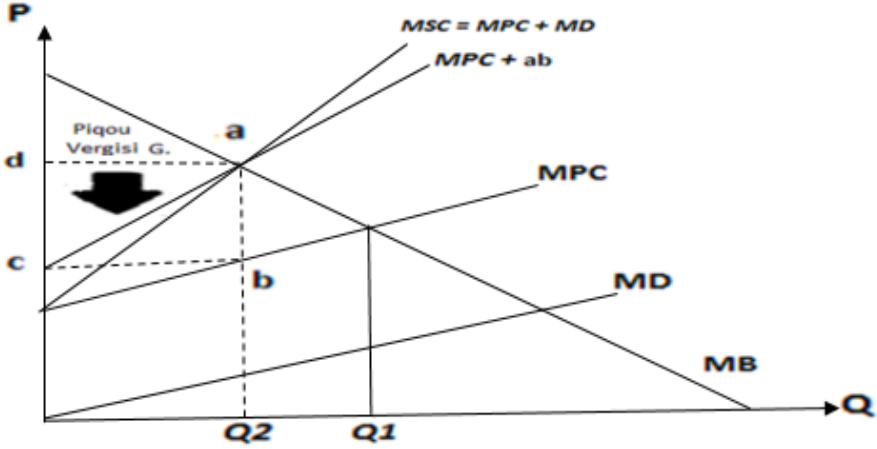
2. Teorik Çerçeve

Çevre vergileri dışsallıkların içselleştirilmesinde ilk akla gelen ve kullanılan bir kamu aracıdır. Dışsallık kavramı teorik olarak ilk kez Wicksell (1896) tarafından ortaya atılmış ve Marshall tarafından geliştirilmiştir. Pigou ise dışsallıklar ile ilgili çalışmalar yaparak alan yazına katkı sağlamıştır (Polat ve Eş Polat, 2018:108; Kargı ve Yüksel, 2010:184). Dışsallık, bir malın üretim ya da tüketim faaliyeti sonucunda diğer üretim veya tüketim faaliyetlerinin de etkilenmesidir. Pozitif ve negatif dışsallıklar tüketim, üretim ve refah üzerinde etki yaratan piyasa başarısızlıklarındandır. Çevresel dışsallıklar da çevresel kaliteyi etkilemektedir (Çetin, 2005:145).

Dışsallıkları içselleştirmek amacıyla vergilendirme fikrini ilk defa 1920 yılında A. C. Pigou ortaya atmıştır (Jaeger, 2003:1). Bu fikir aslında “The Economics of Welfare” adlı kitabında ileri sürmüş olduğu görüşler ışığında ortaya çıkmıştır. İlgili görüş, Londra’da sisten kaynaklı olan hava kirliliğini önlemek için dışsallık vergisi ile vergilendirme fikri ortaya atılarak Pigocu vergi olarak literatürde yerini almıştır (Tuncer, 2007:10). Kirletenlerin verdikleri zararları ödemeleri gerektiğine dair düşünceler bu sayede somut hale gelmiştir (Jamali, 2007:120). Pigocu yaklaşımda sosyal ve özel maliyet arasındaki ayırım gözetilmektedir (Sandmo, 2000:24).

Çevreyi kirletenler piyasa fiyatına yansımayan zararlara sebep olmaktadır. Bu durum dışsal maliyetleri ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu mal ya da hizmeti kullananlar/kullanmayanlar bu maliyete katlanmak zorunda kalır. Pigou ise marjinal net sosyal gelirin özel gelirden büyük olması halinde sübvansiyona; marjinal net sosyal gelirin özel gelirden küçük olması halinde ise vergiye başvurulması gerektiğini öne sürmektedir. Ortaya çıkan bu negatif dışsallığa eşit oranda çevre vergisi uygulanması durumunda toplum adına uygun olan optimum durum sağlanmış olmaktadır. Böylece toplumsal refah artmaktadır (Cural ve Saygı, 2016:78; Demir, 2017:35). Şekil 1’de Pigou’nun ileri sürdüğü verginin etkinliği gösterilmektedir.

Şekil 1: Pigou Tarafından Ortaya Atılan Verginin Etkinliği

Kaynak: Rosen ve Gayer (2008: 83).

Şekil 1 üretim faaliyetleri sonucunda Pigou tarafından ortaya atılan çevre vergisine benzer bir verginin etkinliğini göstermektedir. Marjinal sosyal maliyet (MSC) ve marjinal özel maliyet (MPC) arasında kalan alan marjinal dışsal maliyete (MD) eşittir. Bu ise negatif dışsallığa eşittir. Devletin söz konusu mesafeye eşit miktarda ($ab=MD$) ve üretim miktarı başına bir vergi almasıyla birlikte üreticilerin maliyet doğrusu ab kadar yukarı kaymaktadır. Böylelikle negatif dışsallık vergi aracılığıyla maliyetlere eklenmiş olmaktadır. Üretim ise marjinal maliyet ile marjinal faydanın eşitlendiği noktada gerçekleşmektedir. Böylelikle negatif dışsallık meydana getiren ve etkin olmayan Q_1 üretim düzeyinden daha az olan ve etkin olan Q_2 seviyesine düşmektedir. Bunların yanı sıra devlet tarafından $abcd$ alanı kadar bir ek vergi geliri elde edilmektedir (Topal ve Günay, 2017:65).

Çevre vergileri faaliyet alanlarına göre; enerji/karbon vergileri, ulaşım vergileri, kirlilik vergileri ve doğal kaynaklar üzerinden alınan vergiler olarak ayrılmaktadır (European Commission, 2020:267). Enerji vergileri, ulaşım (benzin, dizel yakıtlar vb.) ve belli amaçlar için kullanılan (akaryakıt, doğalgaz, kömür, elektrik vb.) enerji ürünleri üzerinden alınan vergilerdir. CO₂ emisyonu vergileri bu vergi kapsamına girmektedir (Yılmaz ve Eser, 2021:112-113). Ulaşım

vergileri (yakıt hariç), motorlu taşıtların mülkiyeti ve kullanımına dair vergileri kapsamaktadır. Kirlilik vergileri ise CO₂ emisyonu vergileri hariç hava, su ve katı atık emisyonları üzerinden alınmaktadır. Doğal kaynak vergileri, doğal kaynağın çıkarılması ya da kullanılmasıyla bağlantılı her türlü vergi kapsamında değerlendirilmektedir (Yılmaz ve Eser, 2021:112-113).

Özellikle son dönemlerde çevre kalitesine dair pek çok düzenleme gerçekleştirilmektedir. 2872 Sayılı Çevre Kanunu²'na bazı eklemeler yapılmaktadır. Motorlu taşıtlarda egzoz gazı emisyon ölçümlerinin yapılması, 2018 yılında eklenen ücretli plastik poşet uygulaması, sera gazı emisyonunun takibi gibi düzenlemeler yine aynı dönemde yürürlüğe konulmuştur (Çevre Kanunu, 2022). Türkiye'de çevresel vergi gelirlerinin GSYİH içerisindeki payı yüzdesel olarak 1994'lü yıllardan 2003 yılına dek artış trendi göstermiştir. Sonrasında ise düşüş trendi başlamıştır. Özellikle 2003 yılında %4,08 ile en yüksek seyrini izleyen çevresel vergi gelirlerinin GSYİH içerisindeki payı, 2013'ten sonra sürekli olarak azalış trendi izlemiştir. 1994-2021 dönemi boyunca söz konusu verinin 1994-2021 örneklem döneminde kendi ortalaması etrafında dalgalandığı rapor edilmektedir (OECD Database, 2022). 1994-2021 döneminde Türkiye'deki çevresel vergi gelirlerinin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı incelendiğinde ise ilgili verinin dalgalı bir seyir izlediği rapor edilmiştir. Çevresel vergilerin özellikle 2005 yılında %16,62 ile en yüksek seviyeye çıktığı, 2014'ten sonra ise sürekli olarak azalış trendi izlediği görülmüştür (OECD Database, 2022). OECD raporuna göre 1994-2021 döneminde Türkiye'deki çevre teknolojileriyle ilgili patentlerin toplamının yüzdelik oranı verileri incelendiğinde, söz konusu dönemde ilgili verinin dalgalı seyir izlediği ortaya konmaktadır. Çevre teknolojileriyle ilgili patentlerin 1995 yılında en yüksek seviyeye ulaştığı, 2014 yılından sonra ise sürekli azalış trendi izlediği görülmüştür (OECD Database, 2022).

² <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2872.pdf>, [Erişim tarihi: 10 Ocak 2022].

3. Literatür Taraması

Çevre vergileri, enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin çevre kirliliği üzerindeki etkisi gerek CO₂ emisyonu gerek ekolojik ayak izi değişkenleri ile incelenmiştir. Literatürde yer alan bazı çalışmalar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Konu ile İlgili Daha Önce Yapılmış Bazı Çalışmalar

Yazar	Dönem	Ülke	Yöntem	Sonuç
Bruvoll ve Medin (2003)	1980-1996	Norveç	Ayrıştırma Analizi	Ekonomik büyüme emisyon miktarında önemli bir artışa neden olurken; nüfus sayısı ve enerji kullanımındaki artışlar CO ₂ emisyonu üzerinde artışa neden olmaktadır.
Floros ve Vlachou (2005)	1982-1998	Yunanistan	İki Aşamalı Translog Model	Karbon vergisinin enerji sektöründen kaynaklanan CO ₂ emisyonu üzerindeki etkisi pozitifdir.
Hotunluoğlu ve Tekeli (2007)	1995-2003	18 AB Ülkesi	Tek ve İki Yönlü Sabit ve Rassal Etki Modelleri	Karbon vergisi kullanımının emisyon miktarını azaltma üzerinde etkisi yoktur. Petrol ve doğalgaz tüketimi CO ₂ emisyonunu pozitif yönde etkilemektedir. Şehirleşme ve GSYİH’nin, CO ₂ emisyonu üzerindeki etkisi anlamsızdır.
Lin ve Li (2011)	1981-2008	İsveç, Danimarka, Finlandiya, Norveç ve Hollanda	Dinamik Panel Regresyon	Karbon vergisi Finlandiya ekonomisindeki kişi başı emisyon üzerinde negatif etkiye sahiptir; Norveç’te pozitif etkiye sahiptir. İsveç,

Sürdürülebilir Çevre: Çevre Teknolojileri ve Vergileri Kapsamında Ekonometrik Bir İnceleme

				Danimarka ve Hollanda'da değişkenler arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki yoktur.
Morley (2012)	1995-2006	AB Ülkeleri ve Norveç	Panel Veri Analizi	Çevre vergileriyle çevre kirliliği arasında negatif ilişki vardır.
Bekmez ve Nakıpoğlu (2012)	1994-2009	Türkiye	Johansen Eşbütünleşme VAR Analizi Etki-Tepki	Kişi başı milli gelir, çevresel vergiler ile karbon emisyonu arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır ve karbon emisyonu üzerinde kişi başına düşen milli gelirin yaklaşık olarak %12, çevresel vergilerin yaklaşık olarak %11 seviyesinde etkisi bulunmaktadır.
Bayar ve Şaşmaz (2016)	1996-2011	Hollanda, Danimarka, Finlandiya, Norveç ve İsveç	Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik	Karbon vergisiyle çevre kalitesi arasında ilişki yokken; ekonomik büyümeden karbon emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Tekin ve Şaşmaz (2016)	1995-2012	25 Avrupa Birliği Ülkesi	Pedroni ve Kao Eşbütünleşme FMOLS Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik	Toplam çevre vergileriyle ulaşım vergilerinin çevre kirliliği üzerinde etkisi yokken; enerji vergilerinin ise çevre kirliliği üzerinde negatif etkisi vardır.
Topal ve Günay (2017)	2000-2014	Gelişmekte Olan ve Gelişmiş Ekonomiler (53 Ülke)	Driskoll-Kraay Tahmincisi	Gelişmiş ekonomilerde çevre vergileri çevre kalitesini daha etkin bir şekilde olumlu etkilerken; Çevresel

				Kuznets Eğrisi hipotezi geçerlidir. Gelişmiş ülkelerde dış ticaret, yatırım ile yolsuzluğun kontrolü; gelişmekte olan ülkelerde demokratikleşme, yolsuzluğun kontrolü ve yoksulluğun düşürülmesinin çevre kalitesi üzerinde olumlu etkisi vardır. Gelişmekte olan ekonomilerde nüfus artışı ve yatırımlar çevresel bozulmaya sebep olmaktadır.
Zaghdoudi ve Maktouf (2017)	1994-2014	OECD Ülkeleri	Panel Eşik Değer Regresyonu	Çevresel vergiler ile CO ₂ emisyonu arasında pozitif ilişki vardır.
Polat ve Eş Polat (2018)	1995-2014	25 AB Ülkesi	Arellano-Bover/Blundell-Bond Dinamik Panel Veri Analizi Westerlund (2007) Panel Eşbütünleşme Panel DOLS	Karbon emisyonu, enerji tüketimi, kişi başı GSYİH ve çevre vergisi gelirleri arasında eşbütünleşme ilişkisi varken; karbon emisyonuyla çevre vergisi gelirleri arasındaki ilişki negatif yönlüdür.
Alper (2018)	1995-2015	18 AB Ülkesi	Panel Veri Analizi	Çevre vergilerindeki ve kentleşmedeki artış CO ₂ emisyonunu azaltırken; doğalgaz ve petrol tüketimi artışı CO ₂ emisyonunu artırır.
He vd., (2018)	1985-2016	İsveç ve Çin	ARDL Sınır Testi, Granger Nedensellik	Çevre vergilerinin Çin ekonomisinde CO ₂ emisyonunun düşürülmesinde bir

				etkisi bulunmaktadır. Ekonomik büyümenin ise CO ₂ emisyonunu düşürücü etkisi olduğunu ortaya konmuştur. İsveç'te ise ekonomik büyüme, Çin'e göre CO ₂ emisyonunu düşürücü etkisinin daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir.
Fan vd., (2019)	2007-2016	Çin	Doğrusal Olmayan Dinamik Sistem Analizleri	Çin'de çevre vergisinin ekonomik büyümeyi artırabileceği, kirlilik yoğunluğunu düşürebileceği ortaya konmuştur.
Hashmi ve Alam (2019)	1999-2014	OECD ülkeleri	Panel Veri Analizleri	Çevre dostu patentlerdeki ve çevre vergisi gelirlerindeki artışların CO ₂ emisyonunu düşürdüğü elde edilmiştir.
Pala ve Barut (2021)	1990-2014	Türkiye, Hindistan, Çin, Brezilya, Endonezya, Rusya ve Meksika	Westerlund (2008), Durbin-H Eşbütünleşme	Rusya, Türkiye ve Endonezya'da finansal gelişmenin çevre kalitesini artırdığı; Meksika, Hindistan, Çin ve Brezilya'da ekonomik büyümenin CO ₂ emisyonunu azalttığı; Rusya ve Türkiye'de ise ekonomik büyümenin CO ₂ emisyonunu artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yavuz (2021)	1994-2017	Türkiye	Zaman Serisi Regresyon Analizi	Çevre vergilerinin ekolojik ayak izini artırdığı; kişi başı GSYİH'nin ekolojik ayak izini düşürdüğü; yenilenebilir enerji tüketiminin ise ekolojik ayak izini olumsuz yönde etkilediği elde edilmiştir.
Wolde-Rufael, ve Mulat-Weldemeskel (2021)	1994-2015	7 yükselen piyasa ekonomisi	AMG, FMOLS, Dumitrescu and Hurlin (2012) panel Granger Nedensellik	Katı çevre politikaları ile çevre kirliliği arasında ters-U ilişkisi bulunmaktadır. Çevre vergilerinin ve katı çevre politikalarının CO ₂ emisyonunu düşürdüğü sonucu elde edilmiştir.

Konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde sonuçların farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durumun çalışmaların incelendiği ülke, dönem, yöntem ve değişken farklılığından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Literatürde çevre kirliliği/çevresel bozulma/çevre kalitesi değişkeni olarak sıklıkla CO₂ emisyonu ya da ekolojik ayak izinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada da çevresel kirliliğin göstergesi olarak CO₂ emisyonu kullanılmıştır. Söz konusu kirliliğin açıklanmasında güncel dönem veri setleri ile literatürden daha geniş bir model kurularak, ilgili alan yazına katkı sunulması amaçlanmaktadır.

4. Ekonometrik Analiz

Çalışmanın bu kısmında Türkiye ekonomisi için 1994-2021 dönemine ait çevre vergileri, çevre teknolojileriyle ilgili patentler, enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin CO₂ emisyonu üzerindeki etkisi ampirik olarak ele alınmaktadır. Takip eden kısımlarda ilk olarak veri seti, model ve yöntem tanıtılarak ampirik bulgulara yer verilecektir.

4.1. Veri Seti ve Model

Türkiye’de çevre vergileri ile çevre kirliliği ilişkisinin araştırıldığı bu çalışmada 1994-2021 örneklem dönemi incelenmektedir. Modelde bağımlı değişken olarak CO₂ emisyonu kullanılırken; bağımsız değişken olarak çevre vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı (ET), çevre teknolojileriyle ilgili patentlerin değişim oranı (EP), enerji tüketimi (EC) ve kişi başına düşen milli gelir (GDP) verileri kullanılmıştır. Ekonomik büyüme ve CO₂ değişkenlerine ait veriler Dünya Bankası’ndan, çevre vergileri ve çevre teknolojileriyle ilgili patentler OECD veri tabanından elde edilmiştir. Enerji tüketimi verilerine ise Uluslararası Enerji Ajansı (IEA)’ndan ulaşılmıştır. Çalışmada incelenen modelde; c sabit terimi, e hata terimini ve (ln) doğal logaritma işlemcisini ifade etmektedir. İlgili model;

$$\ln CO_{2t} = c_1 + a_1 \ln ET_t + a_2 \ln EP_t + a_3 \ln EC_t + a_4 \ln GDP_t + e_t \quad (1)$$

şekindedir. Söz konusu model Hotunluoğlu ve Tekeli (2007), Kılınç ve Altıparmak (2020) ile Yavuz (2021) çalışmaları referans alınmıştır. Modelde kullanılan değişkenlere ait bilgiler Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	$\ln CO_2$	$\ln ET$	$\ln EP$	$\ln EC$	$\ln GDP$
Ortalama	1,395764	2,487130	2,026097	1,387970	8,801968
Medyan	1,439739	2,578354	2,016204	1,428728	9,058130
Maksimum	1,656970	2,830858	3,061988	1,888432	9,442624
Minimum	1,067672	1,901361	1,337629	0,814760	7,727684
Standart Sapma	0,172470	0,247204	0,343961	0,315268	0,555570
Çarpıklık	-0,191938	-0,776914	0,602478	0,024834	-0,481408
Basıklık	1,724493	2,696149	4,802735	1,851854	1,696310
Jargue-Bera	1,922136	2,715602	5,093586	1,430765	2,845507
Olasılık Değeri	0,382484	0,257226	0,078332	0,489005	0,241049

Tablo 2’ye göre çevre vergileri, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu değişkenlere ait veri seti normal dağılıma sahipken; çevre teknolojileriyle ilgili patentlere ait veriler ise %5 anlamlılık seviyesinde normal dağılım özelliği sergilememektedir.

4.2. Yöntem

Ampirik uygulamada başlangıçta modelde bulunan değişkenlerin birim kök süreci incelenmektedir. Elde edilen bulgular sonucunda uygulanacak ampirik yöntem belirlenmektedir. Modeldeki serilerin aynı dereceden durağanlık göstermesi durumunda seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Engle-Granger (1987), Johansen-Juselius (1990) ve Johansen (1988, 1991) eşbütünleşme testleri ile sınanabilmektedir. Modeldeki serilerin farklı dereceden durağan olması halinde değişkenlerin eşbütünleşme ilişkisi Pesaran ve Smith (1998), Pesaran ve Shin (1995, 1999) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen Gecikmesi Dağıtılmış Ototregresif Model (ARDL) sınır testinden faydalanılabilmektedir.

ARDL yöntemi, farklı dereceden bütünleşik serilerde başka bir deyişle değişkenlerin $I(0)$ veya $I(1)$ olduğu durumlarda da uygulanabilmektedir. Bu durum yöntemin önemli avantajlarından birisidir. Diğer yandan bu testte kısıtsız hata düzeltme modeli kullanıldığı için diğer eşbütünleşme testlerine göre daha iyi istatistiki sonuçlar elde edilmektedir. Ayrıca ARDL yöntemi, küçük örneklem söz konusu iken de kullanılabilmektedir (Narayan ve Narayan, 2005:429; Pesaran vd., 2001).

ARDL yönteminde ilk olarak değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı araştırılmaktadır. Bunun için model ARDL sınır testi yaklaşımına dayalı kısıtsız hata düzeltme modeline çevrilip En Küçük Kareler tahmincisiyle tahmin edilmekte ve söz konusu modelden hareketle F test istatistiğine dayalı olan sınır testi uygulanmaktadır. Eşbütünleşme ilişkisinin tespiti amacı ile oluşturulmuş olan ARDL sınır testi denklemi;

$$\Delta \ln CO_{2t} = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} \Delta \ln CO_{2t-i} + \sum_{i=0}^n a_{2i} \Delta \ln ET_{t-i} + \sum_{i=0}^p a_{3i} \Delta \ln EP_{t-i} + \sum_{i=0}^r a_{4i} \Delta \ln EC_{t-i} + \sum_{i=0}^s a_{5i} \Delta \ln GDP_{t-i} + \beta_1 \ln CO_{2t-1} + \beta_2 \ln ET_{t-1} + \beta_3 \ln EP_{t-1} + \beta_4 \ln EC_{t-1} + \beta_5 \ln GDP_{t-1} + e_t \quad (2)$$

biçimindedir. (2) nolu denklemdeki; α katsayısı kısa dönem β katsayısı uzun dönem dinamiklerini belirtmektedir. Bu denklemdeki tahminin istikrar koşulunu sağlaması amacıyla öncelikle modeldeki değişkenlere ait optimal gecikme uzunlukları (m, n, p, r, s)

belirlenmektedir. Uygulanacak olan sınır testinde yer alan değişkenlerin uzun dönemli ilişkisinin olmadığını gösteren sıfır hipotezi, F testi (Wald) ile test edilmektedir. F testi için sıfır hipotez;

$$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = \beta_5 = 0$$

şeklinde. F istatistiği, Pesaran vd. (2001) tarafından modelin yapısı ve modeldeki açıklayıcı değişken sayısına göre çeşitli güven düzeyleriyle hesaplanmış olan asimptotik kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır. Test istatistiğiyle kıyaslanması gereken kritik değerler Pesaran vd. (2001) tarafından ortaya konulmuştur. Hesaplanan F istatistiği kritik üst sınır değerinden büyük ise sıfır hipotezi reddedilip değişkenlerin düzey değerleri arasında uzun dönemli ilişkinin varlığına ulaşılmaktadır. Hesaplanan F istatistiği kritik alt sınır değerinden küçükse sıfır hipotez reddedilemeyerek uzun dönem ilişkisinin olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır (Özdamar, 2015:85).

Değişkenlerin düzey değerleri arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu tespit edildikten sonra uzun dönem katsayıları incelenmektedir. Uzun dönem katsayılarının tespiti için (3)'te belirtilen model tahmin edilmektedir.

$$\ln CO_{2t} = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} \ln CO_{2t-i} + \sum_{i=0}^n a_{2i} \ln ET_{t-i} + \sum_{i=0}^p a_{3i} \ln EP_{t-i} + \sum_{i=0}^r a_{4i} \ln EC_{t-i} + \sum_{i=0}^s a_{5i} \ln GDP_{t-i} + e_t \quad (3)$$

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki ise ARDL testine dayalı hata düzeltme modeliyle incelenmektedir Bunun için;

$$\Delta \ln CO_{2t} = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} \Delta \ln CO_{2t-i} + \sum_{i=0}^n a_{2i} \Delta \ln ET_{t-i} + \sum_{i=0}^p a_{3i} \Delta \ln EP_{t-i} + \sum_{i=0}^r a_{4i} \Delta \ln EC_{t-i} + \sum_{i=0}^s a_{5i} \Delta \ln GDP_{t-i} + \delta ECT_{t-1} + e_t \quad (4)$$

modeli tahmin edilmektedir. (4) numaralı denklemdeki ECT, hata düzeltme terimidir. Bu değişkenin istatistiki olarak anlamlı ve negatif işaretli olması beklenen bir durumdur. Bu değişkenin katsayısı δ ile gösterilmektedir. Bu katsayı modeldeki açıklayıcı ve bağımlı değişkenler arasında kısa dönemde ortaya çıkan dengesizliğin ne kadar zamanda düzeltileceğini gösteren parametredir.

4.3. Ampirik Bulgular

Değişkenlerin birim kök sürecinin tespitinde ADF ile Zivot ve Andrews (1992) birim kök testlerinden faydalanılmıştır. Tablo 3'te ADF birim kök test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3: ADF Test Bulguları

	Düzye		Birinci Fark	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
lnCO ₂	-1,7651 (0,3881)	-2,3544 (0,3922)	-4,6768*** (0,0011)	-4,7557*** (0,0046)
lnET	-2,4764 (0,1328)	-1,3817 (0,8414)	-4,8621*** (0,0007)	-6,3305*** (0,0001)
lnEP	-5,9746*** (0,0000)	-4,6934*** (0,0052)	-7,1713*** (0,0000)	-7,0298*** (0,0000)
lnEC	-0,9617 (0,7506)	-3,2392* (0,0998)	-5,5349*** (0,0001)	-5,3890*** (0,0011)
lnGDP	-2,0900 (0,2500)	-0,8824 (0,9426)	-4,5468*** (0,0015)	-4,8697*** (0,0036)

Not: "*, **", "***" ifadeleri %10, %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini göstermektedir. Gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriteriyle belirlenmiştir. Parantez içindeki ifadeler olasılık değerlerini göstermektedir.

ADF testinin boş hipotezi, "birim kök vardır" şeklindedir. ADF birim kök testine göre CO₂ emisyonu, çevre vergileri, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme değişkenlerine ait serilerin %1 anlamlılık seviyesinde birinci farkta durağan olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Teknik ifade ile I(1) olduğu sonucu elde edilmiştir. Fakat çevre teknolojileriyle ilgili patentlere ait veri setinin seviyede durağan olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifade ile I(0) olduğu elde edilmiştir. Tablo 4'te yapısal kırılmaları dikkate alan Zivot ve Andrews (ZA) birim kök test bulguları verilmektedir.

Tablo 4: ZA Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model A			Model B			Model C		
	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihi
lnCO ₂	-4.1323	2	2000	-2.7941	2	2004	-2.9712	2	2005
lnET	-3.0238	3	2001	-2.2439	3	2002	-2.1253	3	1999
lnEP	-3.1791	7	1999	-3.3393	7	2006	-3.9224	7	1994
lnEC	-3.7621	7	2007	-3.1251	7	2012	-3.4519	7	1998
lnGDP	-2.7235	2	2001	-3.0771	2	2009	-3.1813	2	2009

Not: Kritik Değerler Zivot ve Andrews (1992)'den alınmıştır. %5 anlamlılık seviyesinde kritik değerler Model A, Model B ve Model C'de sırasıyla -4.80, -4.42 ve -5.08'dir. %1 anlamlılık düzeyinde kritik değerler Model A, Model B ve Model C'de sırasıyla -5.34, -4.93 ve -5.57'dir. Maksimum gecikme uzunluğu n gözlem sayısı olmak üzere Schvert (1989) tarafından önerilen $12 * ((n/100)^{1/4})$ formül ile hesaplanmış ve 10 olarak alınmıştır. Akaike bilgi kriteri kullanılmıştır.

Tablo 4'teki tüm değişkenlerin birim kök sürece sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Tablo 3 ve Tablo 4 bulguları ışığında, seriler arasında farklı derecelerde entegrasyon ilişkisinin varlığına ulaşılmıştır. Bu durumda eşbütünleşme ilişkisinin tespitinde farklı dereceden durağanlığın meydana geldiği durumlarda da kullanılabilen ARDL yaklaşımından yararlanılabilmektedir. Bu testte hem uzun hem de kısa dönem katsayılar elde edilebilmektedir. Öncelikle değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi olup olmadığını sınamak amacıyla sınır testine başvurulacaktır. Optimal gecikme uzunluğu belirlenerek analize devam edilmektedir. Gecikme uzunlukları sonucuna göre (2) numaralı denklem tahmin edilip eşbütünleşme ilişkisinin tespitini gösteren sıfır hipotezinin geçerliliğini sınamak için F istatistiği hesaplanmıştır. Pesaran vd. (2001) tarafından söz konusu model için oluşturulan üst ve alt sınır değerleriyle F istatistik değeri karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Tablo 5'te ARDL test bulguları yer almaktadır.

Tablo 5: ARDL Sınır Testi Bulguları

F istatistiği	%1 Kritik Değerler		%5 Kritik Değerler		%10 Kritik Değerler	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
3,81***	5,59	6,33	3,93	4,52	3,21	3,73
Tanısal İstatistikler						
	F istatistiği		Olasılık Değeri			
Breusch- Godfrey LM	0,170882		0,8488			
Jarque-Bera	0,689271		0,708479			
Ramsey Reset Testi	0,093120		0,7725			
ARCH	0,044145		0,8357			

Not: "****" ifadesi %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. Kritik değerler Narayan (2005)'ten elde edilmiştir.

Tablo 5'te verilen test bulgularına göre, F istatistiğinin 3,81 olduğu elde edilmiştir. Bu değer %10 anlamlılık düzeyinde Narayan (2005) tarafından ortaya konulan I(1) üst bandındaki kritik değerden büyüktür. Dolayısıyla değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığına ulaşılmıştır. Diğer yandan Tablo 5'te ARDL (3,3,0,3,3) modeline ait tanısal test sonuçları da yer almaktadır. Tanısal testlerde yer alan Breusch-Godfrey LM testi, otokorelasyon sorununun olmadığını göstermektedir. ARCH testi, değişen varyans sorununun olmadığını; Jarque-Bera testi ise hata teriminin normal dağılım özelliği gösterdiğini belirtmektedir (Oğul, 2022:52). Ayrıca Ramsey Reset testi ile fonksiyonel formun sağlanıp sağlanmadığı incelenerek modelin fonksiyonel yapısının uygun olduğu elde edilmiştir. Tablo 5 sonuçlarına göre ARDL (3,3,0,3,3) modelinin istikrar koşullarını sağladığı elde edilmiştir. Tüm bu sonuçlar neticesinde modeldeki seriler arasında %5 anlamlılık düzeyinde eşbütünlük ilişkisinin varlığına ulaşılmıştır.

Sınır testi ile değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin tespiti F istatistiği ile belirlenerek uzun dönem katsayılarının tahmini aşamasına geçilmektedir. Tablo 6'da ARDL kısa ve uzun dönem katsayı tahmin sonuçları verilmiştir.

Tablo 6: ARDL Uzun ve Kısa Dönem Bulguları

Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
	Kısa Dönem	
lnET	0,017317	0,8257
lnEP	0,096960*	0,0861
lnEC	1,092212***	0,0045
lnGDP	0,169852*	0,0527
ECT(-1)	-0,757119***	0,0006
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
	Uzun Dönem	
lnET	-0,154763**	0,0142
lnEP	-0,055181**	0,0275
lnEC	0,398761***	0,0004
lnGDP	0,155255***	0,0004

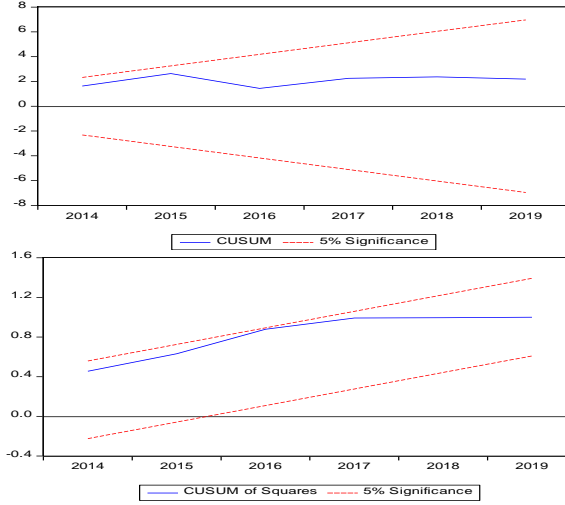
Not: “*”, “**” ve “***” ifadeleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 6’da ARDL (3,3,0,3,3) modelinin uzun ve kısa dönem sonuçları verilmektedir. Kısa dönem bulgularında çevre vergilerinin etkisi istatistiki olarak anlamsızdır. Çevre teknolojileriyle ilgili patentlerin, enerji tüketiminin ve ekonomik büyümenin etkisi ise istatistiki olarak anlamlıdır. Uzun dönem sonuçlarına göre modeldeki tüm değişkenler istatistiksel olarak anlamlıdır. Uzun dönemde çevre vergileri ve çevre teknolojileriyle ilgili patentler CO₂ emisyonunu azaltmaktadır. Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ise uzun dönemde CO₂ emisyonunu artırmaktadır. Uzun dönemde çevre vergilerindeki %1’lik artış CO₂ emisyonunu %0,15 azaltmaktadır. Çevre teknolojileriyle ilgili patentlerdeki %1’lik artış CO₂ emisyonunu %0,05 azaltmaktadır. Enerji tüketiminde ve ekonomik büyümedeki %1’lik artış ise CO₂ emisyonunu sırasıyla %0,39 ve %0,15 artırmaktadır. Tablo 6’da ARDL yöntemi aracılığıyla hata düzeltme mekanizması ile kısa dönemli ilişki de incelenmiştir. ECM_{t-1} ile gösterilen değişken hata düzeltme terimidir. Bu değer teorik beklentilere uygun olarak negatif ve anlamlı çıkmıştır.

Modeldeki katsayıların istikrarlı olup olmadığı Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen CUSUM ve CUSUM of Squares testleri ile değerlendirilmektedir. CUSUM testi sonuçlarından elde edilen eğri, %5 anlamlılık seviyesinde kritik sınırlar içerisinde ise tahmin edilen regresyonun parametrelerinin istikrarlı oldukları anlaşılmaktadır (Özcan ve Arı, 2013:117). Benzer süreç, ardışık artıkların karesini temel

alan CUSUMQ testi için de geçerlidir. Şekil 2’de CUSUM ve CUSUM of Squares bulguları verilmiştir.

Şekil 2: CUSUM ve CUSUMQ Testi Sonuçları

Şekil 2’ye göre incelenen dönemde modeldeki katsayıların istikrarlı olduğu anlaşılmaktadır.

5. Sonuç

Çevre konusu, küresel bir boyut içerdiği için gerek dünya gerekse Türkiye ekonomisinde gündemi sürekli meşgul etmektedir. Çevre kirliliğinin artması ve iklim değişikliği gibi küresel konular çevre ile ilgili düzenlemeleri önemli hale getirmiştir. Küresel ısınma, sera gazı salınımının artması, hava/su kirliliği ve ozon tabakasının incelmeye küresel boyutta sorunlar olarak öne çıkmaktadır. Sürdürülebilir büyüme ve kalkınma için gerekli olan çevresel kalitenin önemi gittikçe artmıştır. Çevre ile ilgili kamu düzenlemelerinden biri de çevre vergileridir. Çevre vergileri, 1990’lı yıllarla birlikte birçok ülkede uygulama alanı bulurken Türkiye ekonomisinde de yerini almıştır. Pigocu vergi türüne benzer olan çevre vergileri, faaliyetlerine göre enerji, ulaşım, kirlilik ve kaynak unsurları üzerinden alınmaya başlanmıştır. Bu vergiler uluslararası literatürde farklı isimlerle ortaya çıksa da temel amacı genel olarak benzerlik göstermektedir. Özellikle CO₂ emisyonu üzerinden alınan vergiler, MTV, KDV ve ÖTV gibi

vergiler çevreyi korumayı amaç edinmiştir. Bu vergi ile dışsallıkların içselleştirilmesi, üretim ve tüketim faaliyetlerinin değiştirilmesi, toplumsal refahın artırılması amaçlanmıştır.

Bu çalışmada 1994-2021 örneklem döneminde Türkiye’de çevre vergileri, çevre teknolojileriyle ilgili patentler, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişki ARDL sınır testi ile araştırılmıştır. Ampirik analiz sonucunda uzun dönemde çevre vergileri ve çevre teknolojileriyle ilgili patentlerin CO₂ emisyonunu azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Yavuz (2021) çalışmasının tersi sonuç ortaya koyan bu bulgu, Lin ve Li (2011), Morley (2012), Fan vd. (2019) Wolde-Rufael ve Mulat-Weldemeskel (2021) çalışmalarına benzer sonuçlar ortaya koymuştur. Bu sonucun son dönemlerde hem uluslararası boyuttaki konferans, anlaşma gibi düzenlemelerin artması hem de ulusal düzeyde çevre kanunundaki çeşitli yeniliklerin ortaya çıkmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Son dönemde Türkiye’de Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın adının Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmesi de hem konunun önemini vurgulamakta hem de ampirik sonucu destekleyen bir uygulama olarak görülmektedir. Diğer yandan enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin ise CO₂ emisyonunu artırdığı bulgusu elde edilmiştir. Ekonomik büyümenin çevre üzerinde yarattığı baskı refah düzeyi artan bireylerin üretim ve tüketim davranışlarından kaynaklanması ile açıklanabilmektedir. Kaynakların etkin kullanılması halinde ekonomik büyüme, dış ticaret vb. gelişmeler çevre kalitesini artırmayı sağlayabilecektir. Bu durumun sağlanabilmesi için çevreyi korumayı özendiren ve çevresel kirliliği cezalandıran bir vergi sistemi oluşturulmalıdır. Böylece çevre kalitesinin artacağı değerlendirilmektedir. Çevresel bozulmaya sebep olan faaliyetlerin vergi yükü artırılmalı, yenilenebilir enerji tüketiminin teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmayı izleyen araştırmalarda finansal küreselleşme sürecinde çevresel bozulma ile çevre vergileri ve çevresel teknoloji ilişkisi gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde araştırılabilir. Böylece panelde yer alan ülke ekonomilerindeki politika farklılıkları karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Özellikle 2015 yılında imzalanan Paris İklim Zirvesi sonrası dönem ve sonrası dönem ele alınarak gelecek perspektifi

ortaya konulabilir. Böylece tüm dünyanın önemli sorunu haline gelmiş olan çevresel sorunlar ve iklim değişikliği konusunda karşılaştırmalı politika önerileri sunulabileceği değerlendirilmektedir.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde BİİBFAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkıları: Yazarın katkı oranı ise %100'dür.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür: Gösterdikleri yoğun ilgi ve emeklerinde dolayı BİİBFAD Dergisi Editör Kurulu'na ve sağladıkları katkılarında dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Alper, A.E. (2018). Analysis of carbon tax on selected european countries: does carbon tax reduce emissions. *Applied Economics and Finance*, 5(1), 29-36.
- Atay Polat, M. & Ergün, S. (2021). Kirlilik emisyonlarının azaltılmasında çevre vergilerinin rolü: AB ülkeleri örneği. *İzmir İktisat Dergisi*, 36(2), 379-397.
- Bayar, Y. & Şaşmaz, M. Ü. (2016). Karbon vergisi, ekonomik büyüme ve co₂ emisyonu arasındaki nedensellik ilişkisi: Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İsveç ve Norveç örneği. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 1(1), 32-41.
- Bekmez, S. & Nakipoğlu, F. (2012). Çevre vergisi-ekonomik büyüme ikilemi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(3), 641-658.
- Biyan, Ö. & Gök, M. (2015). Çevre politikaları kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye'de çevre vergilerinin uygulanışı: karşılaştırmalı bir analiz. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 281-310.
- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relations over time. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B*, 37, 149-92.

- Bruvoll, A. & Medin, H. (2003). Factors behind the environmental Kuznets curve. *Environmental and Resource Economics*, 24, 27-48.
- Cural, M., & Saygı, H. E. (2016). Avrupa Birliği'nde çevre vergisi uygulamaları ve çevre vergilerinin gelişimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 77-92.
- Çelikkaya, A. (2011). Avrupa Birliği üyesi ülkelerde çevre vergisi reformları ve Türkiye'deki durumun değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 97-120.
- Çetin, T. (2005). Çevresel dışsallıklar ve içselleştirme yöntemleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 143-166.
- Demir, A. (2017). *Türkiye'de Çevre Vergileri Uygulaması, Ekonomik Etkileri ve Dünya Uygulamalarıyla Karşılaştırması*. (Mali Hizmetler Uzmanlığı Uzmanlık Tezi), Ankara.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution of estimators of autoregressive timeseries with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Engle, R. F. & Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- European Commission (2022). https://ec.europa.eu/info/index_en , [Erişim tarihi: 15 Ocak 2022].
- Fan, X., Li, X. & Yin, J. (2019). Impact of environmental tax on green development: a nonlinear dynamical system analysis. *PLoS ONE*, 14(9), 1-23.
- Floros, N. & Vlachou, A. (2005). Energy demand and energy-related CO₂ emissions in greek manufacturing: assessing the impact of a carbon tax. *Energy Economics*, 27(3), 387-413
- Gülşen, M. İ. (2021). Çevresel vergi uygulamalarının sınıflandırılması ve seçilmiş ülkelerdeki uygulama örnekleri. *Holistence Publications*, 122-147.
-

- Hashmi, R. & Alam, K. (2019). Dynamic relationship among environmental regulation, innovation, CO₂ emissions, population, and economic growth in OECD countries: a panel investigation. *Journal of Cleaner Production*, 231, 1100-1109.
- He, P., Zhang, Y., Yuan, Y., Qiao, Y., Xin, L. & Zou, X. (2018). The relationship between environmental taxation, environmental performance and economic growth: comparative study of Sweden and China 1985-2016. *Ekoloji*, 28(107), 401-410.
- Hotunluoğlu, H. & Tekeli, R. (2007). Karbon vergisinin ekonomik analizi ve etkileri: karbon vergisinin emisyon azaltıcı etkisi var mı?. *Sosyoekonomi*, 6(6), 107-126.
- Jaeger, W. K. (2003). *Environmental Taxation and The Double Dividend*. Online Encyclopedia of Ecological Economics (OEEE).
- Jamali, T. (2007). *Ekolojik Vergiler*. Yaklaşım Yayınları, Ankara.
- Johansen, S. & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration with applications to the demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Johansen, S. (1988) Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Johansen, S. (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in gaussian vector autoregressive models. *Econometrica*, 59(6), 1551-1580.
- Kargı, V. & Yüksel, C. (2010). Çevresel dışsallıklarda kamu ekonomisi çözümleri. *Maliye Dergisi*, 159, 183-202.
- Kılınç, E. C. & Altıparmak, H. (2020). Çevre vergilerinin CO₂ emisyonu üzerindeki etkisi üzerine bir uygulama. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 217-227.
- Lin, B. & Li, X. (2011). The effect of carbon tax on per capita CO₂ emissions. *Energy Policy*, 39, 5137-5146.
- Morley, B. (2012). Empirical evidence on the effectiveness of environmental taxes. *Applied Economics Letters*, 19(18), 1817-1820.
-

- Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration tests. *Applied economics*, 37(17), 1979-1990.
- Narayan, P. K. ve Narayan, S. (2005). Estimating income and price elasticities of imports for fiji in a cointegration framework. *Economic Modelling*, 22(3), 423-438.
- OECD Database (2022). <https://data.oecd.org/envpolicy/environmental-tax.html>, [Erişim tarihi: 14 Ocak 2022].
- OECD Database (2022). <https://data.oecd.org/envpolicy/patents-on-environment-technologies.htm#indicator-chart> [Erişim tarihi: 10 Ocak 2022].
- Oğul, B. (2022). Tarımsal destekler ve tarımsal üretim ilişkisi: Türkiye ekonomisi üzerine ampirik bulgular. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 44-56.
- Öz, E. & Buyrukoğlu, S. (2012). Negatif dışsallıkların önlenmesinde çevresel vergiler: Türkiye ve OECD ülkeleri karşılaştırması. *TİSK Akademi*, 7(14), 84-107.
- Özcan, B. & Arı, A. (2013). Para talebinin belirleyenleri ve istikrarı üzerine bir uygulama: Türkiye örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 20(2), 105-120.
- Özdamar, G. (2015). Türkiye ekonomisinde döviz kuru geçiş etkisi: ardl-sınır testi yaklaşımı bulguları. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 15(32), 66-97.
- Pala, F. & Barut, A. (2021). Finansal gelişme ile yabancı yatırımlar arasındaki ilişkide ufrs'nin moderatör etkisi: gelişmekte olan ülkeler üzerine bir analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(17), 52-68.
- Pesaran, M. H. & Shin, Y. (1995). *An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis*. Cambridge Working Papers in Economics, 9514, Faculty of Economics, University of Cambridge.
-

- Pesaran, M. H. & Shin, Y. (1999). *An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis* in S. Strom, A. Holly and P. Diamond (Eds.), *Econometrics and Economic Theory in the 20th. Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*, Cambridge, Cambridge University Press, 371-413.
- Pesaran, M. H. & Smith, R. (1998). Structural analysis of cointegrating vars. *Journal of Economic Surveys*, 12(5), 471-505.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. A., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Pigou, A. C. (1920). *The Economics of Welfare*. London: Macmillan.
- Polat, O. & Eş Polat, G. (2018). Avrupa Birliği ülkelerinde karbondioksit emisyonu ve çevre vergileri: panel veri analizi yaklaşımı. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 639, 1101-1115.
- Rosen, H. S. & Gayer, T. (2008). *Public Finance*. Eight Edition, McGraw-Hill, New York, 2008.
- Sandmo, A. (2000). *The Public of The Environment*. Oxford University Press, New York, USA.
- Şanlı, F. B., Bayrakdar, S. & İncekara, B. (2017). Küresel iklim değişikliğinin etkileri ve bu etkileri önlemeye yönelik uluslararası girişimler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 201-212.
- Taşdemir, Y. & Türgay, T. (2021). Gelir dağılımı eşitsizliğinin azaltılmasında çevre vergilerinin rolü: OECD ülkeleri çerçevesinde ampirik bir çalışma. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 1-28.
- Tekin, A & Şaşmaz, M. Ü. (2016). Küreselleşme sürecinde ekolojik riskleri azaltmada çevresel vergilerin etkisi: Avrupa Birliği örneği. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 1-17.
- Topal, M. H. & Günay, H. F. (2017). Çevre vergilerinin çevre kalitesi üzerindeki etkisi: gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerden ampirik bir kanıt. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 63-83.

- Tuncer, S. (2007). Çevre vergileri (ekolojik vergiler). *E-Yaklaşım*, 173(3), 9-14.
- Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) (2022). <https://www.iea.org/> [Erişim tarihi: 12 Ocak 2022].
- WDI (World Bank) (2022). <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#> [Erişim tarihi: 12 Ocak 2022].
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 69(6), 709-748.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193-233.
- Wicksell, K. (1896). *Finanztheoretische Untersuchungen nebst Darstellung und Kritik des Steuerwesens Schwedens*. Jena: Gustav Fischer.
- Wolde-Rufael, Y. & Mulat-Weldemeskel, E. (2021). Do environmental taxes and environmental stringency policies reduce CO₂ emissions? Evidence from 7 emerging economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 22392-22408.
- Yavuz, E. (2021). Çevre vergileri ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişki: Türkiye üzerine kanıtlar. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(45), 1937-1945.
- Yılmaz, T. Z. & Eser, L. Y. (2021). Avrupa Birliği ve Türkiye'de çevre vergileri ve bu vergilerden elde edilen gelirlerin analizi. *Mali Çözüm Dergisi/Financial Analysis*, 31(167), 107-133.
- Zaghdoudi, T. & Maktouf, S. (2017). Threshold effect in the relationship between environmental taxes and CO₂ emissions: a pstr specification. *Economics Bulletin*, 37(3), 2086-2094.
- Zivot, E. & Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil price shock and the unit root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270.
-

*Sustainable Environment: An Econometric Review on
Environmental Technologies and Taxes*

Extended Abstract

Aim: In this study, the relationship between environmental taxes, patents on environmental technologies, energy consumption, economic growth and CO₂ emissions in Turkey in the sample period of 1994-2021 was investigated by the ARDL bounds test.

Method(s): In this study, econometric tests, which can be used when the series in the model are stationary at different degrees, are used. In this context, the cointegration relationship has been studied by Pesaran and Smith (1998), Pesaran and Shin (1995, 1999) and Pesaran et al. (2001) the ARDL bounds test is used.

Findings: It was found that the ARDL (3,3,0,3,3) model provided the stability conditions and that there was a cointegration relationship at the 5% significance level. The long and short-term results of the ARDL (3,3,0,3,3) model are given. The effect of environmental taxes on short-term findings is statistically insignificant. The effect of patents on environmental technologies, energy consumption and economic growth is statistically significant. According to the long-term results, the effect of all variables in the model is statistically significant. Environmental taxes and patents on environmental technologies reduce CO₂ emissions in the long run. Energy consumption and economic growth increase CO₂ emissions in the long run. In the long run, a 1% increase in environmental taxes reduces CO₂ emissions by 0.15%. A 1% increase in patents related to environmental technologies reduces CO₂ emissions by 0.05%. A 1% increase in energy consumption and economic growth increases CO₂ emissions by 0.39% and 0.15%, respectively.

Conclusion and Discussion: As a result of the empirical analysis, it has been concluded that in the long term, environmental taxes and patents on environmental technologies reduce CO₂ emissions. It is considered that this result is due to the recent increase in international conferences and agreements, as well as the emergence of various innovations in the environmental law at the national level. On the other hand, it has been found that energy consumption and economic growth increase CO₂ emissions. The pressure created by economic growth on the environment can be explained by the production and

consumption behaviors of individuals with increasing welfare levels. Economic growth, foreign trade, etc., if resources are used effectively. Developments will enable to improve the environmental quality. In order to achieve this situation, a tax system that encourages environmental protection and penalizes environmental pollution should be established. Thus, it is considered that the environmental quality will increase. The tax burden of activities that cause environmental degradation should be increased, and renewable energy consumption should be encouraged. In the studies following this study, the relationship between environmental degradation and environmental taxes can be investigated in the economies of developing countries. Thus, it is thought that new policy recommendations will be put forward by comparing the findings to be obtained with the policy differences in the economies of the countries included in the panel.

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingöl University
Journal of Economics and Administrative Sciences
Cilt/Volume: 7

Sayı/Issue: Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN

Anısına Kongre Özel Sayısı

Yıl/Year: 2023, s. 93-119

DOI: 10.33399/biibfad.1253162

ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307

Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 19/02/2023 Kabul/ Accepted: 23/03/2023

GÜNEYDOĞU AVRUPA BÖLGESİ DOĞAL GAZ PİYASASININ UKRAYNA-RUSYA SAVAŞI SONRASI EKOPOLİTİĞİ¹

*The Ecopolitics of the Southeast European Region's Natural
Gas Market After the Ukraine-Russia War*

Göktuğ ŞAHİN*
Mehmet Baha KARAN**

Öz

Bu çalışmanın amacı Ukrayna-Rusya savaşı nedeniyle Avrupa Birliği'nin Rusya'dan doğal gaz alımını kısıtlaması ile ortaya çıkan gelişmeler çerçevesinde, Balkan ülkelerini de kapsayan Avrupa'nın Güneydoğu bölgesindeki doğal gaz piyasasının ekopolitik açıdan incelenmesidir. Çalışmada Türkiye'nin de aralarında olduğu sekiz ülkenin doğal gaz kaynakları, ithalatları ve doğal gaz projeleriyle birlikte doğal gaz tüketimleri ekonomik açıdan incelenmiş ve Multiple Indicators Multiple Causes (MIMIC) modelinden faydalanılarak bu ülkelerin potansiyel doğal gaz tüketimleri

¹ Bu çalışma 19-20 Ocak 2023 tarihlerinde gerçekleştirilen "II. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi" kapsamında yazarlar tarafından sunulan bildiriden türetilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, goktug.sahin@hbv.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9925-9132>

**Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, mbkaran@hacettepe.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3923-4598>

*** Bu çalışma TÜBİTAK 3005 (Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Yenilikçi Çözümler Araştırma Projeleri Destek Programı) kapsamında desteklenen 121G180 kodlu ve "Güney Gaz Koridoru Ege Havzası Projelerinin, Türkiye ve Avrupa'nın Enerji Arz Güvenliği Kapsamında Doğal Gaz Hub'ı Olma Potansiyelinin İktisadi ve Jeostratejik Analizi" başlıklı proje kapsamında hazırlanmıştır.

tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre bölgenin gözlemlenen tüketimi 111,5 Bcm iken ima edilen tüketimi 216,9 Bcm'dir. Diğer taraftan Rusya'dan doğal gaz satın alınmadığı bir senaryo göz önüne alındığında, Güneydoğu Avrupa bölgesinin doğal gaz ihtiyacının mevcut yatırım ve imkânlarla karşılanmasının mümkün olmadığı; bölgenin LNG tesisleri ve mevcut boru hatları ile temin edilebilecek doğal gaz miktarının kendi başına yeterli olmadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, bölgenin enerji merkezi olma hedefi olan Yunanistan'ın LNG tesisleri ve mevcut boru hatları ile sağlayabileceği gaz miktarı da yeterli değildir. Bu nedenlerle Rusya, Güneydoğu Avrupa bölgesi doğal gaz pazarında güçlü bir oyuncu olmaya devam ederken, mevcut konjonktürde Türkiye'nin enerji merkezi olma potansiyelinin giderek arttığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Enerji ekonomisi, enerji piyasaları, enerji tüketimi, doğal gaz boru hatları, tahmin modelleri.

JEL Kodları: C81; Q47; Q02.

Abstract

The aim of this study is to examine the natural gas market in the Southeast region of Europe, including the Balkan countries, from an ecopolitical perspective within the framework of the developments that emerged with the European Union's restriction of natural gas purchases from Russia due to the Ukraine-Russia war. In the study, natural gas resources, imports, and natural gas consumption of eight countries, including Türkiye, were examined economically. These countries' potential natural gas consumption was estimated by the Multiple Indicators Multiple Causes (MIMIC) model. According to the findings, the observed consumption of the region is 111.5 Bcm, while the implied consumption is 216.9 Bcm. On the other hand, considering a scenario in which natural gas is not purchased from Russia, it is not possible to meet the natural gas needs of the Southeast European region with existing investments and opportunities. It has been observed that the amount of natural gas that can be supplied by the region's LNG facilities and existing pipelines is insufficient on its own. In addition, the amount of gas that Greece, which aims to become the region's energy hub, can provide with its LNG facilities and existing pipelines is not sufficient. For these reasons, it has been determined that while Russia continues to be a strong player in the natural gas market in the Southeast European region, the importance of Türkiye's energy hub potential is gradually increasing in the current conjuncture.

Keywords: Energy economics, energy markets, energy consumption, natural gas pipelines, estimation models.

JEL Codes: C81; Q47; Q02.

1. Giriş

Avrupa'nın Güneydoğu bölgesi gerek ekonomik gerekse enerji piyasası yapısı ile kıtanın en zayıf bölgesini oluşturmaktadır. Bölge ülkelerinin çoğu politik olarak kırılğan bir yapıya sahiptir ve sosyolojik problemleri söz konusudur (Minić, 2018). Bu ülkelerin önemli bir kısmı hem tarihi bağlar hem de eski sosyalist bloğu üyesi olmaları nedeniyle Rusya Federasyonu ile güçlü ilişkiler içinde olmuşlardır ve özellikle doğal gaz ihtiyaçlarının önemli bir kısmını yine Rusya'dan karşılamışlardır. AB, 2000 yılından itibaren enerji politikalarında önemli reformlar yapmış olmasına rağmen bu bölgedeki ülkelerle bütünleşmesi sınırlı olmuştur. Bölgenin boru hatları ve pazar yapısı Batı Avrupa'dan bir ölçüde ayrılmış olup, bölgedeki ülkeler ana enerji üreticisi olmadıkları gibi yeterli büyüklükte tüketici konumunda da değillerdir. Romanya gibi bazı ülkelerin belirli oranda fosil yakıt kaynakları olmasına rağmen bu kaynakların ekonomik değeri oldukça sınırlıdır ve bölgenin ihtiyaçlarını yeteri kadar karşılayabilecek düzeyde değildir. Bölge genel olarak petrol ve doğal gaz ithalatına ve hidroelektrik, linyit ve biyokütle enerjisi gibi sınırlı yerel kaynaklara bağlıdır (Dineva, 2020). Bölgenin enerji çeşitlendirmesi yetersiz olmakla birlikte kömüre aşırı bağlı (%50), enerji tedarik karışımı çeşitlendirmesi oldukça sınırlı ve elektrik üretimi için yenilenebilir enerji potansiyeli büyük ölçüde kullanılmamış durumdadır. Bölgede rekabetçi bir pazar yapısı söz konusu değildir (Dünya Bankası, 2018).

2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna savaşına kadar, bölgenin doğal gaz ihtiyacı büyük ölçüde Rusya tarafından karşılanıyordu. Eurostat'a göre Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan gibi ülkelerin ulusal gaz ithalatında Rusya'nın payı %75-100, Yunanistan %50-75, Hırvatistan %0-25 ve Türkiye %40'tır (Eurostat, 2018). Uzun yıllar boyunca bu ülkelere doğal gaz tedarikinin ana yolu Ukrayna topraklarından transit geçmektir ancak son yıllarda yaşanan Rusya-Ukrayna anlaşmazlığı ve savaşıyla birlikte Rusya'dan doğal gaz

tedariki konusunda ciddi kısıtlamalar ve engeller ortaya çıkmıştır. Ayrıca, doğal gaz iletim ağının düşük yoğunluğu ve gaz dağıtım merkezleri aracılığıyla spot ticaretin olmaması sebebiyle Kuzey-Batı ve Orta Avrupa ülkelerine kıyasla daha yüksek gaz fiyatları ödemek zorunda kaldıkları gibi Rusya'ya olan bağımlılıkları da devam etmektedir.

Bölgenin diğer bir özelliği de Avrupa'nın Rus gazı bağımlılığını azaltabilmesi için uzun dönemli çeşitli projelere konu olan güneydoğu kanadında yer almasıdır. Bu hattan 2022 yılı itibari ile yalnız TAP projesi ile Azerbaycan gazı gelmektedir. Ancak, ilerleyen dönemlerde politik ve ekonomik zorluklar çözülebilirse Ortadoğu ve Doğu Akdeniz kaynaklarından doğal gaz temin edilebilecektir. Dahası eğer doğal gaz çıkarılabilirse Doğu Akdeniz konusundaki tartışmalı faktörler, ilerleyen zamanlarda elde edilebilecek kaynağın yanında çok çeşitli başka çözüm uğraşlarını da beraberinde getirecektir. Kavaz (2021)'e göre "Doğu Akdeniz Havzası'ndaki esas tartışma ekonomik, siyasi ve hukuki olmak üzere üç başlıkta toplanabilir. Bu üç temel konu, bölgedeki enerji kaynağı potansiyeli ile yakından ilişkilidir.". Ayrıca, bazı ülkelerde kurulmuş olan LNG terminalleri vasıtası ile gaz alınabilmesi mümkündür. Fakat bölgenin sınırlı gaz tüketimi ve Rusya'nın pazardaki hâkimiyeti, büyük projelerin oluşturulmasını engellemiştir.

Ukrayna-Rusya savaşı sonrası AB'nin Rusya'dan gaz alma konusundaki gaz kesintileri ortaya çıkmış ve Rusya'dan gelen gaz akışı %70 oranında azalmıştır. Ancak bu gaz akışı halen Ukrayna üzerinden Macaristan ve Güneydoğu Avrupa'ya devam ederken, TürkAkım ile Türkiye üzerinden gelmeye devam etmektedir. Muhtemelen Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve AB, Rusya'dan doğal gaz alımı ile ilgili kısıtlamaları artıracığından bu bölgede yeni bir durum ortaya çıkacaktır. Bu yeni duruma dair bölgenin ihtiyacının karşılanması konusunda Yunanistan ve Türkiye öne çıkmaktadır. Her iki ülkenin de Güneydoğu Avrupa'nın referans fiyat oluşturan bir enerji merkezi (hub) olmak iddiaları söz konusudur. AB'ye üye olduğu için Birliğin desteğini alabilen ve ABD ile son yıllarda güçlü ilişkiler içine giren Yunanistan'ın TANAP projesinden doğal gaz alması ve çok yakın gelecekte işletmeye açılacak LNG terminalleri ile bölgenin gaz

terminali olma iddiası varken, Türkiye'nin TANAP doğal gaz hattı dışında Rusya ve İran'dan gaz temin edebilmesi, coğrafi olarak enerji kaynakları zengini Orta Doğu ve Orta Asya bölgelerini Avrupa'ya bağlayan doğal bir enerji köprüsü olması gibi üstünlükleri söz konusudur. Ayrıca, Türkiye'nin de işletmeye açılan ve açılacak LNG terminalleri bulunmaktadır. Türkiye'nin tüm bu faktörlere rağmen; AB üyesi olmaması, Balkan ülkeleri ile doğal gaz bağlantılarının yetersiz olması gibi siyasi, teknik ve ekonomik sınırlamaları vardır. Öte yandan her iki ülkenin de rekabetçi bir gaz piyasası yoktur.

Türkiye, yıllık 50 milyar metreküpten (Bcm) fazla doğal gaz tüketimi ile bölgenin en önemli doğal gaz pazarıdır. Türkiye dışındaki ülkelerin tüketimi 2020 yılı itibari ile 111 Bcm'dir (EuroStat, 2022). Bölgenin gaz tüketimi halen sınırlı olmakla beraber, Güneydoğu Avrupa pazarını yalnız bugünkü yapısı ile değil olması gerek potansiyeli ile değerlendirmek daha gerçekçi olacaktır. Ülkelerin ekonomik potansiyelleri göz önüne alındığında, yakın gelecekte çok daha büyük miktarda doğal gaz ithal edebilmeleri mümkündür. Bu çalışmanın amacı, Türkiye ve Güneydoğu Avrupa bölgesinin doğal gaz tüketim potansiyelini belirleyerek Ukrayna-Rusya savaşı sonrası bölgenin enerji terminali olmaya aday olan Yunanistan ve Türkiye'nin kapasitelerinin bu amaca yeterli derecede haiz olup olmayacaklarını ekopolitik açıdan değerlendirmektir. Çalışmada MIMIC (Multiple Indicators Multiple Causes) modelinden faydalanılarak bazı makro ekonomik değişkenler vasıtası ile ülkelerin olması gereken doğal gaz tüketimleri (ima edilen gaz tüketimi) tahmin edilerek gerçekçi bir yorum yapılmak amaçlanmaktadır. Çalışmada bölgeye dair yer alan ülkeler, Doğu Avrupa pazarının en önemli ülkeleridir. Bunlar; Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Sırbistan ve Kuzey Makedonya ile Macaristan olup, Hırvatistan doğal gaz ihtiyacını kendi LNG terminali vasıtası ile tedarik edebilmesi nedeniyle değerlendirilmeye alınmamıştır. Rusya Federasyonu 2020 yılı öncesi dönemde bu ülkelere yıllık 50-55 Bcm doğal gaz ihraç etme potansiyeline sahip olmakla birlikte bu miktarın yaklaşık olarak ülkelere dağılımı şu şekildedir: Türkiye 25 Bcm, Ukrayna 10 Bcm (2015 öncesi), Macaristan 8,6 Bcm, Bulgaristan 2,8 Bcm, Yunanistan 3 Bcm,

Sırbistan 1,5 Bcm, Romanya 1 Bcm ve Kuzey Makedonya 0,5 Bcm (Global Energy Monitor Wiki, t.y.).

Çalışmanın literatüre üç önemli katkısı olacaktır. Bunlardan birincisi, bu çalışmayla ilk kez Balkan ülkelerinin doğal gaz kullanabilme kapasitelerinin belirlenmesidir. İkinci katkısı kullanılan yöntem ile ilgili olup, gerçekleştirilen literatür taramasına göre, ilk kez MIMIC modeli kullanılarak doğal gaz tüketim tahmini ortaya konmasıdır. Çalışmanın üçüncü katkısı ise 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna savaşının ardından Yunanistan ve Türkiye'nin bölgenin enerji merkezi olma potansiyellerinin değerlendirilmesidir.

Çalışma yedi bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünden sonra yer alan ikinci bölümde Güneydoğu Avrupa ülkelerinin doğal gaz pazarı ve kaynakları anlatılacak olup üçüncü bölümde ise bu konu ile ilgili literatür değerlendirilmektedir. Dördüncü bölümde çalışmada faydalanılan veriler, beşinci bölümde uygulanan yöntem açıklandıktan sonra altıncı bölümde bulgular ile devam edip, yedinci bölümde sonuç ve değerlendirme ile çalışma bitirilecektir.

2. Güneydoğu Avrupa Ülkeleri ve Doğal Gaz Kaynakları

2.1. Boru Hatları

Balkan Yarımadası, AB'nin Güney Gaz Koridoru (Southern Gas Corridor, SGC) güzergâhına dahildir. SGC, üç doğal gaz boru hattından oluşan bir enerji projesidir:

- Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı,
- Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP),
- Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP).

SGC'nin amacı, Hazar Bölgesi'nden Avrupa'ya gaz tedarik etmektir. Güney Kafkasya boru hattı ile ilgili gaz Türkiye'ye ulaştırılmaktadır. TANAP, Azerbaycan Şah Deniz-2 sahasından başlayıp Gürcistan ve Türkiye topraklarından geçerek Türkiye-Yunanistan sınırına kadar uzanan 1841 km'lik bir boru hattıdır. Bu lokasyonda, Yunanistan ve Arnavutluk üzerinden İtalya'ya gaz göndermek için tasarlanan TAP boru hattına bağlanmaktadır. TANAP-TAP doğal gaz boru hattı,

2020'den itibaren Türkiye'ye yılda 6 Bcm ve Avrupa'ya yılda 10 Bcm gaz tedarik etmektedir (TANAP, t.y.).

İkinci önemli bölgesel proje, Romanya ulusal gaz iletim sistemini Bulgaristan, Macaristan ve Avusturya'nın gaz taşıma sistemlerine bağlamak için tasarlanan BRUA boru hattı olup kapasitesi 4,4 Bcm/yıl'dır (Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Avusturya). Boru hattı, ülkenin Rus enerjisine olan bağımlılığını azaltmayı ve gelecekte Karadeniz'de doğal gaz çıkarımı için yeni bir ihracat rotası sağlamayı amaçlamaktadır. Proje üç aşamada gerçekleştirilmektedir. İlk aşama, Romanya ile Macaristan arasındaki iletim sisteminin kapasitesinin genişletilmesini hedeflemektedir. İkinci aşama, Macaristan ile bağlantı kurmak için Recaş ve Horia arasında 50 km'lik bir boru hattının inşasını ve ayrıca Romanya'da istikrarlı çift yönlü verimle yılda 4,4 Bcm gaz arzını sağlamak için üç kompresör istasyonunun modernizasyonunu içermektedir. Projeye aynı zamanda Karadeniz'de yeni keşfedilen gaz sahalarından Podisor'daki ana BRUA sistemindeki bağlantıya kadar 6,0 Bcm/yıl kapasiteli bir hattın da ilave edilmesi söz konusudur. Üçüncü aşamada, Doğu-Batı doğal gaz boru hattı sistemi Romanya üzerinden Macaristan'a kadar genişletilecektir (Global Energy Monitor Wiki, t.y.).

Balkan bölgesinin gazlaştırılmasına katkı sağlayacak üçüncü boru hattı, İyon-Adriyatik Boru Hattı (IAP) projesidir. IAP projesi, Hırvatistan'ın Karadağ ve Arnavutluk üzerinden mevcut gaz iletim sistemini TAP gaz iletim sistemine bağlama fikrine dayanmaktadır. IAP projesinin uygulanması, Orta Doğu ve Hazar bölgesinden doğal gaz arzı için yeni bir rota oluşturmak üzere SGC içinde Güneydoğu Avrupa bölgesi için yeni bir enerji koridorunun açılmasını sağlayacaktır. Proje, Fier (Arnavutluk) kentindeki TAP bağlantısından Split kentine kadar Hırvatistan'ın mevcut gaz ağına bağlayacak olan 540 km'lik bir doğal gaz boru hattının inşasını öngörmektedir. Bu hat, 5 Bcm düzeyinde kapasiteye sahip olacaktır ve ters besleme imkânı da sağlamaktadır. Gaz boru hattının işletmeye alınma tarihi 2025 yılı olarak belirlenmiştir. Bu proje Arnavutluk ve Karadağ, Hırvatistan'ın güneyi, Bosna-Hersek'in gazlaştırılmasına ve bu pazarların TAP ve tüm SGC'ye bağlanmasına olanak sağlayacağı için AB'nin enerji güvenliğine katkı sağlayacaktır.

Bu boru hatlarının dışında Güneydoğu Avrupa'ya gelen iki önemli Rus boru hattı daha faaliyet göstermektedir ve bu boru hatları ile Rusya, pazarın en büyük oyuncusu olmuştur. İlgili boru hatları:

- Trans-Balkan Boru Hattı,
- TürkAkım Boru Hattı'dır.

Trans-Balkan Boru hattı, Türkiye ile Ukrayna arasında, Yunanistan ve Kuzey Makedonya'ya kolları olan bir doğal gaz boru hattıdır. Romanya'nın da gaz aldığı bu hat, Gazprom tarafından Balkan ülkeleri üzerinden Türkiye'ye gaz sevkiyatı için kullanılmaktadır.

Diğer bir önemli proje de TürkAkım boru hattıdır. Proje 2020 yılında tamamlanmıştır. Rus doğal gazını Kuzey Karadeniz kıyısından Trakya'ya bağlayan bu boru hattı, Rus gazının Türkiye ve Avrupa ülkelerine toplam 31,5 Bcm'lik iki boru hattı ile tedarik edilmesini sağlamaktadır. Toplam uzunluğu 920 km olan ilk hat tamamen Türkiye pazarına odaklanmıştır. İkinci hat ise Avrupa ülkelerine ikmal amaçlı olarak Türkiye üzerinden Bulgaristan'a geçmektedir (TurkStream, t.y.).

Açıkça görülebileceği üzere Rusya, çok güçlü boru hatları ile Güneydoğu Avrupa'nın en önemli gaz tedarikçisi olmuştur. Buna karşılık, bölgede uzun zamandır Rus gazının hâkimiyetini azaltmak için projeler geliştirilmektedir. Yunanistan ile Bulgaristan arasında bir boru hattı inşa edilerek, Bulgaristan'ın Rus gazının yerine Azeri gazını alabilmesi için 182 km'lik bir hat yapılmıştır (European Commission, 2022). Ayrıca, gaz bağlantısı olmayan Arnavutluk, TAP boru hattından Fier kompresörüne bir gaz çıkış noktası inşa etmek için proje geliştirmiştir. Karadağ, İyon-Adriyatik doğal gaz boru hattı devam ederse gaz elde edebilecektir ve Bar Limanı'nda olası bir FSRU LNG ithalat projesinin fizibilite çalışması yürütülmektedir. Bu gaz hattı, Kosova'nın kömüre olan yoğun bağımlılığını azaltmak açısından özellikle katkı sağlayacaktır. Arnavutluk'ta bir LNG tesisinin kurulması ve Arnavutluk'tan Kosova'ya bir hat olarak ALKOGAP boru hattı projesi planlanmıştır (Ichord, 2022). Ayrıca, Sırbistan, Azerbaycan ve Romanya'dan gelen gaza erişmek için Romanya, Bulgaristan ve Kuzey Makedonya ile enterkonnektörler inşa edilmek istenmektedir (GPF, 2022).

2.2. LNG Terminalleri

LNG terminalleri, bölge ülkelerinin Rus gazına alternatif olarak geliştirdikleri projelerdir. Son 10 yıl içinde LNG pazarının gösterdiği gelişim, ülkelere bu imkânı sağlamıştır. Şu anda Güneydoğu Avrupa'da Türkiye dışında sadece iki LNG terminali vardır. Bunlardan birisi Yunanistan'da Revithoussa (7 Bcm)'da diğeri Hırvatistan'da Omišalj (2,6 Bcm)'da bulunmaktadır. Öte yandan Atina, 2023 yılında tamamlanacak şekilde Dedeagaç (5,5 Bcm), Argo (5,2 Bcm) ve Dioriga (2,5 Bcm) olmak üzere üç LNG terminali daha inşa ederken (Athens News, 2022) Hırvatistan, ülkedeki LNG terminali sayısını artırmayı hedefleyerek kendi ihtiyacını karşılamaktadır. Güneydoğu Avrupa'da Arnavutluk ve Karadağ da birer LNG terminali inşa etmeyi planlamaktadır. Bu bağlamda Yunanistan, LNG yatırımlarını artırarak bölgenin ana enerji terminali olma amacına ulaşmaya çalışmaktadır (Osmanovna vd., 2019).

Marmara Ereğlisi LNG Terminali (8 Bcm), Ege Gaz LNG Terminali (6 Bcm) ve Aliğa FSRU (5,3 Bcm) Türkiye'de faaliyet gösteren LNG terminalleridir. Bunun yanı sıra, Saros (7,3 Bcm) ve Dört Yol FSRU (7,3 Bcm) tesisleri açısından da çalışma ve geliştirmeler tüm hızıyla devam etmektedir. Türkiye de LNG kapasitesini geliştirerek bölgenin enerji merkezi olma konusunda Yunanistan ile bir rekabet içine girmiştir (LNG Prime, 2020; Şahin, 2021).

3. Literatür Taraması

Ülkelerin kısa vadeli ve uzun vadeli enerji tüketim seviyesini tahmin etmek için kullanılan ekonometrik modeller hem tek değişkenli hem de çok değişkenli zaman serisi modellerini içermektedir (Tsai vd., 2017; Deb vd., 2017). Ancak, öngörülemeyen birçok faktör, araştırmacıların ülke bazında enerji tüketimi miktarını tahmin etmek konusunda başarılı olabilmesini etkilemektedir.

Bu nedenlerle ilgili alanda kısıtlı sayıda çalışma söz konusudur. Bunların birisi Hussain vd. (2022)'nin Pakistan'daki gaz talebini tahmin etmeyi amaçlayan çalışmalarıdır. Canale vd. (2019), Allocation modeli ile Günlük Ölçümü Olmayan (NDM) müşterileri olan bir kentsel bina stokunun doğal gaz tüketimini iki ölçekte tahmin

etmişlerdir. Son yıllardaki bazı çalışmalarda ise yapay zekâ ile enerji tüketimi tahmin edilmeye çalışılmıştır (Seyedzadeh vd. 2018). Liu vd. (2021), fosil yakıt tüketiminin dinamiklerini anlamak için Çin'in Shandong bölgesi için ilçe ölçeğinde fosil yakıt tüketimini tahmin etmek için geliştirilmiş bir model kullanmışlardır.

Literatürde gerek Güneydoğu Avrupa gerekse Balkan ülkelerinin toplu olarak talep veya tüketimlerini tahmin etmeye yönelik bir çalışma bulunmamaktadır. Bu alandaki en çok çalışma Türkiye doğal gaz piyasası ile ilgilidir. Sarak ve Satman (2003), yapım aşamasında olan ve planlanan doğal gaz boru hatlarına yakın şehirleri içeren çalışmalarında Türkiye'deki konut ısıtmasında doğal gaz tüketiminin belirlenmesinde ısıtma derece-gün yöntemini kullanmışlardır. Erdoğan (2010), çalışmasında talebin özelliklerine odaklanmış ve Türkiye'deki sektörel doğal gaz talebinin kısa ve uzun vadeli fiyat ve gelir esnekliklerini tahmin ettikten sonra talebin gelecekteki büyümesini tahmin etmiştir. Taşpınar vd. (2013) ise kısa vadeli enerji talebinin doğru tahmini için Yapay Sinir Ağları ve zaman serileri yöntemlerini kullanmıştır. Eren ve Kaçtıoğlu (2017), TÜİK'de yer alan Türkiye'nin yıllık doğal gaz tüketim ve nüfus verilerini inceleyerek, Gri model (1,1) modeli aracılığı ile 2017 - 2030 dönemi için nüfus ve doğal gaz tüketim tahminleri elde etmişlerdir.

Arık (2019), Türkiye'nin doğal gaz talebi tahmin denklemi için daha az istatistiksel hata ile en iyi katsayıları belirlemeye çalışmıştır. Canyurt ve Öztürk (2008) ile Ervural vd. (2016), Türkiye'nin enerji talebini genetik algoritmaya (GA) dayalı gelecek projeksiyonları ile tahmin etmişlerdir. Bianco vd. (2010), Romanya'nın tüketim tahmini için bir Holt-Winters üstel düzeltme yöntemi ve yuvarlanma mekanizmalı (TGMRM) trigonometrik gri model kullanırken Papageorgiou vd. (2020), Yunanistan'ın doğal gaz talebini nöro-bulanık modeller ile tahmin etmişlerdir. Erdem ve Kesen (2020), 2010 ve 2018 yılları arasındaki Türkiye'nin doğal gaz tüketimini temsil eden gerçek aylık verilere dayanarak makine öğrenme teknikleri kullanılması suretiyle doğal gaz tüketimini tahmin etmişlerdir.

Son yıllarda, "yapısal eşitlik denklemi" veya "çoklu gösterge çoklu neden" anlamına gelen ve Jöreskog ve Goldberger (1975) tarafından

geliştirilen MIMIC modeli çeşitli çalışmalarda talep, firma performansı, tüketim ve kayıt dışı ekonomilerin tahmin edilmesinde kullanılmaktadır. MIMIC modeli, nedensel değişkenler (gözlemlenen) ve gizli değişkenler (gözlemlenmeyen) arasındaki istatistiksel ilişkilerin tanımlanmasına izin veren yapısal eşitlik modellerinin (SEM) özel bir durumudur ve bu da dolaylı olarak bir dizi gözlemlenen göstergesi etkilemektedir (bkz. Jöreskog ve Goldberger, 1975; Frey ve Weck-Hanneman, 1984; Muthén, 1989; Feld ve Schneider, 2010). MIMIC modeli, gözlemlenmeyen ekonomik faaliyetleri şu faktörlerle bağlantılı gizli bir değişken olarak ele almaktadır: Bu değişkenler gözlemlenmeyen talep veya ekonomik faaliyetin boyutundaki potansiyel değişiklikleri yansıtan bir dizi gözlemlenebilir göstergeler olabileceği gibi bu faaliyetlerin önemli nedenlerinden bazıları olduğu düşünülen bir dizi gözlemlenebilir değişken de olabilmektedir.

MIMIC modeli birçok çalışmada çeşitli göstergelerden yararlanılarak kayıt dışı ekonomilerin büyüklüğünü tahmin etmek için kullanılmıştır (bkz. Frey ve Weck-Hanneman, 1984; Aigner vd., 1988; Giles, 1999a; Schneider ve Bajada, 2003; Breusch, 2005). Ayrıca Latin Amerika ülkeleri için Loayza (1996); Yeni Zelanda için Giles (1999b); Tedds ve Giles (2002) Kanada için; Dell'Anno (2003) İtalya için; Bajada ve Schneider (2005) Asya-Pasifik ülkeleri için; Schneider (2005) 110 ülke için; Dell'Anno vd. (2007) Fransa, Yunanistan ve İspanya için; Buehn ve Eichler (2009) Meksika için ilgili analizlerinde MIMIC modelini kullanmışlardır. Son yıllarda ise Schneider ve Buehn (2018), Remeikienė vd. (2018), Buehn vd. (2018), Schneider (2021) MIMIC modelinden yararlanmışlardır. Bu çalışmaların dışında MIMIC modeli firmaların gerçek performanslarının ölçülmesi (bkz. Welsh vd., 2018) ve diğer çeşitli emtia ve malların tüketim tahminleri gibi alanlarda da kullanılmıştır. MIMIC modelinin enerji ürünleri veya doğal gaz tüketiminde kullanıldığına dair herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

4. Veriler

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen analizlere Güneydoğu Avrupa'da yer alan ve Yunanistan veya Türkiye üzerinden gaz

alabilecek ülkeler dahil edilmiştir. Bu nedenle çalışmada incelenen ülkeler şunlardır: Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Kuzey Makedonya, Sırbistan, Ukrayna ve Macaristan. Ancak, kendi LNG tesisine sahip olması ve kendi kendine yeterli olması nedeniyle Hırvatistan analize dahil edilmemiştir. Ayrıca yeterli verinin olmadığı Arnavutluk, Moldova ve Karadağ da çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu ülkelerin nüfuslarının çok az ve tüketim düzeylerinin oldukça düşük olması nedeniyle kullanacakları gazın, çalışmanın sonucunu hiçbir şekilde etkilemeyeceği düşünülmektedir.

Çalışmada kullanılan değişkenler; doğal gaz tüketimi, nüfus, reel gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH), elektrik ve ısıdan kaynaklanan karbondioksit (CO₂) emisyonları olup ülkelerin doğal gaz tüketimi ile yakından ilişkilendirilebilen ve etkileşim içerisinde olan temel faktörlerdendir. Ülkelerin doğal gaz tüketim potansiyellerinin tahmin edilmesi amaçlandığı için doğal olarak mevcut doğal gaz tüketimi diğer bir değişken olarak kullanılmıştır. Birçok çalışmada doğal gaz tüketimi ile GSYİH arasında bir ilişki olduğu ortaya konulduğu için bu değişken de çalışmaya dahil edilmiştir (Das vd., 2013; Destek, 2016). Aralarında Tunç vd. (2009), Malik vd. (2016), Lamb vd. (2021) de olan birçok araştırmada ise doğal gaz tüketimi ile ülke nüfusu ve CO₂ emisyonları arasında çok yüksek bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Belirtilen nedenlerle ilgili değişkenler analizler dahilinde kullanılmak için belirlenerek çalışmanın gizli değişkeni olan Balkan ülkelerinin ima edilen doğal gaz talebini tahmin etmek için kullanılmışlardır. Ayrıca doğal gaz tüketimi verileri EuroStat; GSYİH ve nüfus verileri Dünya Bankası, CO₂ emisyonu verileri World Resources Institute'tan elde edilmiştir.

Tablo 1: Analizlerde Kullanılan Ülkeler ve Değişkenlere Dair 1995-2020 Yılları Arası Ortalama Değerler

Ülkeler	Doğal Gaz Tüketimi (Mcm)	Reel GSYİH [Dolar (2015=100)]	Ülke Nüfusu (Toplam Sayı)	CO ₂ Emisyonu (MtCO ₂)
Türkiye	31.574,53	102,01	70.719.928,15	102,21
Yunanistan	3.075,00	88,48	10.870.924,12	43,09
Bulgaristan	3.458,00	90,57	7.602.108,08	29,17
Romanya	15.594,15	96,05	20.924.029,92	5,52
Kuzey Makedonya	121,31	93,43	2.042.380,81	45,22
Sırbistan	2.305,12	89,47	7.320.524,65	33,11
Ukrayna	60.353,96	89,92	47.041.002,42	132,11
Macaristan	11.860,00	98,21	10.034.508,77	19,48

Kaynaklar: EuroStat (ec.europa.eu/eurostat), Dünya Bankası (www.worldbank.org), World Resources Institute (www.wri.org)

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen tahminlerde kullanılan veri periyodu için 1995 ile 2020 yılları arası seçilmiştir (bkz. Tablo 1). Doğal gaz talebi sağlıklı bir şekilde gözlemlenemediği için 2021 yılı COVID-19 salgını dönemi normalleşme kapsamında yer almamaktadır. Tablo 1’den görülebileceği üzere ilgili ülkeler arasında en çok doğal gaz tüketen ülke Ukrayna’dır ve sırasıyla Türkiye, Romanya ve Macaristan takip etmektedir. Balkan ülkelerinden Yunanistan ve Bulgaristan, doğal gaz tüketimleri çok kısıtlı olan diğer Balkan ülkelerinden daha fazla doğal gaz tüketmektedirler. Nüfusuna oranla en çok gaz tüketen ülke Ukrayna’dır.

5. Yöntem

Çalışmada ele alınan ülkeler için ulaşılmak istenen potansiyel doğal gaz talebi doğrudan gözlemlenemediğinden, MIMIC modeli kullanılarak büyüklükleri tahmin edilebilir. Çalışmada, MIMIC modeli kullanılarak Balkan ülkelerinin doğal gaz tüketim potansiyeli, nüfus, CO₂ salınımı ve GSYİH gibi bazı gözlemlenen açıklayıcı değişkenler (belirleyiciler) aracılığı ile tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca, analizlerde ülkelerin gaz tüketim potansiyelinin mevcut tüketim düzeylerinden farklı olduğu ancak gerçek tüketimi belirleyebilen birçok gözlemlenebilir gösterge olduğu varsayılmaktadır. MIMIC modeli ölçüm denklemleri, gözlemlenmemiş gaz tüketim potansiyelini bu gözlemlenen

göstergelerin gizli performans ölçüsüne bağlamaktadır. [Çalışmada kullanılan yöntem açısından daha detaylı bilgi için bkz. Breusch (2005)]

Çalışmanın gizli değişkeni Balkan ülkelerinin doğal gaz talebidir. Bu değişken çalışmada “İma Edilen Gaz Talebi” olarak adlandırılmıştır. Çalışmadaki temel varsayım “ima edilen gaz tüketimi ile gözlemlenen arasındaki fark sıfır olması halinde, ima edilen doğal gaz tüketimi ve ülkelerin nüfusları oranında artan taleplerine bağlıdır” şeklindedir. Bu nedenle bir referans noktasına ihtiyaç duyulmuş ve buna bağlı olarak ilgili gerekçelerle birlikte 1995 yılı ve ülke olarak da Macaristan seçilmiştir. Böylece “Normalleşme için seçilen yıl ve ülke 1995 ve Macaristan'dan farklı olsaydı, elde edilen sonuçlar ne kadar farklı olurdu?” sorusuna bir yanıt aranmıştır. Bu nedenle, daha önce belirtildiği üzere doğru normalizasyon noktasının seçilmesi analiz için önemlidir. Macaristan'ın seçilmesi ise şu şekilde açıklanabilir: (a) AB, Rusya'ya ambargo uygulamasına rağmen Macaristan bu konuda kendi politikalarını izlemesi ve doğal gaz alımlarına devam etmesi, (b) Macaristan'ın doğal gaz ithalatı konusunda herhangi bir çekincesinin olmaması. Çalışmada, doğal gaz talebinin sağlıklı bir şekilde gözlemlenemediği COVID-19 salgını dönemi normalleşme kapsamında yer almamaktadır. Ayrıca, çalışma kapsamında MIMIC modelinin eşanlı denklemler olarak yorumlanması ile yapılan analizlerde Stata İstatistik Programından yararlanılmıştır.

6. Bulgular

Çalışmanın ampirik analiz kısmında faydalanılan MIMIC modeli ile elde edilen bulgulara göre bölgenin toplam doğal gaz talebi 111,5 Bcm olmasına rağmen doğal gaz kullanma potansiyeli (ima edilen tüketim) yaklaşık 216,9 Bcm'dir. İma edilen tüketim 2020 yılı tüketiminden 105,4 Bcm daha fazladır (Tablo 2). Diğer bir anlatımla, bölgenin gaza erişimi konusunda herhangi bir kısıtlama veya engel olmadığı takdirde, doğal gaz tüketimi yaklaşık iki misli artabilecektir. Bu nedenle ülkelerin doğal gaz tedariki planlaması talebin 216,9 Bcm düzeyinde olabileceği üzerine yapılmalıdır. Romanya'nın yıllık yaklaşık 6 Bcm doğal gaz üretimi dikkate alındığında bölgenin ihtiyacı yaklaşık 211 Bcm'dir. Bu miktarın yaklaşık 60 Bcm'si Rusya'dan ithal

edilmektedir. Ancak sisteme Türkiye dahil edilmeyecek olursa ve Türkiye'nin alabileceği gaz potansiyeli düşürülürse, bu miktar yaklaşık 175 Bcm'ye düşecek ve Rusya'ya bağımlılık yaklaşık 35 Bcm'ye düşecektir.

Çalışmada kullanılan ülkelerin ima edilen ve gözlemlenen doğal gaz tüketimleri arasındaki farka göre Türkiye dışında tahmini doğal gaz talebi, gözlemlenen doğal gaz tüketiminden daha fazladır. Öte yandan, ima edilen tüketimin gözlemlenen tüketime oranı incelendiğinde ilk sırada Kuzey Makedonya yer alırken Türkiye son sırada yer almaktadır. Verilere göre, çalışmada incelenen ülkeler arasında sadece Türkiye birin altında orana sahip ülkedir. Analiz sonuçlarına göre Türkiye'nin büyük ölçüde doğal gaz kullanım kapasitesine ulaşmış olmasına rağmen diğer ülkelerdeki doğal gaz alım potansiyelinin bir hayli yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, bulgulara göre Bulgaristan'ın doğal gaz alım potansiyeli beş kat, Yunanistan'ın ise üç kat artabilecek düzeydedir.

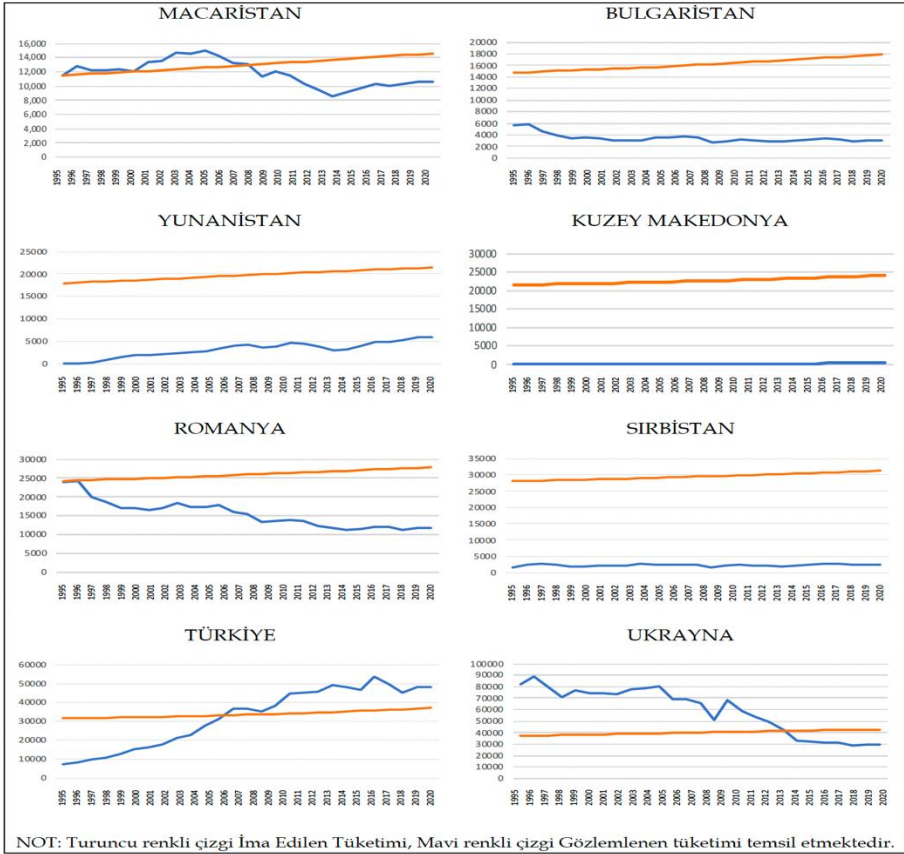
Tablo 2: Güneydoğu Avrupa Ülkeleri Doğal Gaz Tüketim Verileri (2020)

Ülke	Gözlemlenen Tüketim (Mcm)	İma Edilen Tüketim (Mcm)	İma Edilen Tüketim ile Gözlemlenen Tüketim Oranı	İma Edilen Tüketim ile Gözlemlenen Tüketim Farkı (Mcm)
Bulgaristan	2.912,17	17.871,25	6,14	14.959,08
Yunanistan	5.830,89	21.389,53	3,67	15.558,64
Macaristan	10.835,00	14.621,86	1,35	3.786,86
Kuzey Makedonya	334,00	24.087,75	72,12	23.753,75
Romanya	11.358,78	27.913,70	2,46	16.554,92
Sırbistan	2.498,51	31.260,22	12,51	28.761,71
Türkiye	48.249,26	36.949,89	0,77	-11.299,37
Ukrayna	29.520,00	42.850,28	1,45	13.330,28
Toplam	111.538,61	216.944,48	1,94	105.405,87

Çalışmada incelenen sekiz ülkenin ima edilen ve gözlemlenen doğal gaz tüketimleri Şekil 1'de grafiksel olarak sunulmuştur. Şekil 1'e göre Bulgaristan, Yunanistan, Kuzey Makedonya, Romanya ve Sırbistan'ın ima edilen tüketim (turuncu çizgi) değerlerinin, gözlemlenen tüketim (mavi çizgi) değerlerinden sürekli olarak daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak bu durum Macaristan, Ukrayna ve Türkiye'de farklılık göstermektedir. Macaristan ve Ukrayna'da belli

bir döneme kadar gözlemlenen tüketim değerleri daha yüksekken sonrasında ima edilen tüketim değerlerinin yükseldiği görülmektedir. Türkiye'de ise tam tersine olacak şekilde belirli bir döneme kadarki ima edilen tüketim değerleri, sonrasında ise gözlemlenen tüketim değerleri daha yüksektir.

Şekil 1: İncelenen Ülkelerin Gözlemlenen ve İma Edilen Doğal Gaz Tüketimleri (1995-2020) (Mcm)

Bu bulgular, Türkiye’de doğal gaz tüketiminin yeterli bir seviyeye geldiğini teyit etmektedir. Ayrıca, Rusya-Ukrayna anlaşmazlığı ve çeşitli nedenlerle Ukrayna ve Macaristan’ın kullandığı doğal gaz miktarı, onların potansiyellerinin altında kalmıştır. Analiz sonuçlarına göre bölgenin ima edilen gaz tüketimi yaklaşık olarak gözlemlenen tüketimlerinin iki misline yakındır. Bu nedenle politika yapımcıların bu hususu dikkate almaları gerekmektedir.

Çalışmaya göre AB'nin, Rusya'dan temin edilen doğal gaz alımını tamamen durdurması durumunda, Yunanistan'daki tesislerden gelebilecek doğal gaz miktarı, gerekli yatırımlar yapıldıktan sonra 2023 yılı itibari ile yaklaşık 20,5 Bcm olacaktır (Revithoussa 7 Bcm, Dedeğaç 5,5 Bcm, Argo 5,2 Bcm ve Dioriga 2,5 Bcm). Bu bölge aynı zamanda TANAP projesinden 10 Bcm doğal gaz temin etmekte ancak bu gazın önemli bir miktarı İtalya'ya gitmektedir. Bu miktarın yarısının bölgede kalması durumunda, Yunanistan'ın Güneydoğu Avrupa'ya gönderebileceği tutar 25 Bcm'yi geçmeyecektir. Romanya'nın yaklaşık 6 Bcm/yıl olan doğal gaz üretimi de dikkate alındığında Yunanistan'ın temin edebileceği gaz sınırlıdır. Rusya dışındaki kaynaklar dikkate alındığında, mevcut kaynaklar bölgenin ihtiyacı olan, Türkiye hariç, mevcut tüketimin (63,3 Bcm) ve potansiyel tüketimin (175 Bcm) bir hayli altındadır. 2020 yılı öncesinde Rusya'dan temin edilen yaklaşık 35 Bcm düzeyindeki açığın, Yunanistan'daki LNG yatırımları ile kapatılabilmesi mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle bölge, Türkiye'den gelecek gaza ihtiyaç duyacaktır. Ayrıca, Türkiye'de yeni LNG tesisleri kurulmuş ve kurulacak olmasına rağmen, Rus doğal gazı olmadan gerek Türkiye'de gerekse Güneydoğu Avrupa'da doğal gaz açığının kapanması mümkün gözükmemektedir.

7. Sonuç ve Değerlendirme

Doğal gazın, değerli bir enerji metası olmasına rağmen, özellikle lojistik konular açısından erişimi diğer enerji kaynaklarına göre daha karmaşıktır. Ayrıca, doğal gazın boru hatları ile ticaretinde çok çeşitli coğrafi, siyasi ve ekonomik faktörler ortaya çıkmaktadır. Güneydoğu Avrupa'nın doğal gaz arzında önemli bir rol oynayan Rusya, bu bölgede işletilecek yeni iletim hatları ile doğal gaz tüketimini arttıracaktır (Şahin, 2021).

Bölge ülkelerinin, Rusya'dan alınan doğal gazın sınırlandırılmasının maliyetinin sosyoekonomik etkilerine karşı büyük ölçüde savunmasız olmasından dolayı AB'nin Rusya'dan enerji kaynaklarının ithal edilmesini sınırlandırma politikaları, kaçınılmaz olarak bölgenin tüm ülkelerini etkilemekte ve bazı ülkelerde ekopolitik sorunlara neden olmaktadır. Bu nedenlerden dolayı ilgili

ülkelerin bireysel olarak hareket etmesi söz konusu olabilecektir. Nitekim, Macaristan büyük ölçüde Rus enerjisine bağımlı olduğundan dolayı, AB'nin ilgili politikasına rağmen doğal gaz almaya devam etmektedir. Ayrıca, Bulgaristan, Sırbistan, Bosna-Hersek ve Kuzey Makedonya'nın da büyük ölçüde Rusya'dan doğal gaz almaya devam edecekleri anlaşılmaktadır. Öte yandan, bölgenin birçok ülkesinde doğal gaz ve elektrik altyapısına yönelik yatırım ihtiyacı bulunmaktadır ve ilgili ülkeler alternatif enerji kaynakları aradıkça gerekli yatırım ihtiyacı daha da artacaktır.

Balkanlardaki mevcut boru hattı sistemi, Trans-Balkan boru hattından geçen Rus doğal gazına ve ayrıca Trans-Anadolu boru hattı üzerinden Azerbaycan'dan gelen doğal gaza bağlıdır. BRUA ağı, bir dizi ara bağlantı aracılığıyla Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya'yı Rus ve Azerbaycan doğal gazına bağlarken mevcut durum çerçevesinde ülkeler başka kaynaklardan yararlanmanın yollarını araştırmaktadırlar. Ancak bu tür projelerin inşa edilmesinin yıllar alması, Güneydoğu Avrupa'nın uzun süre Rus enerjisine bağımlı kalmasına neden olabilecektir.

Çalışmada ampirik olarak araştırma konusunun desteklenmesi amacıyla uygulanan MIMIC modeli bulgularına göre, Türkiye dışında tüm ülkelerin ima edilmiş doğal gaz tüketimi oldukça yüksektir. Diğer bir ifade ile bölge ülkeleri, doğal gaz ve elektrik sistemlerini geliştirdikleri takdirde yıllık doğal gaz tüketimleri 216,9 Bcm'ye yükselecektir ve bu miktar 2020 yılı itibari ile 111,5 Bcm olmuştur. Türkiye hariç bölgede mevcut tüketim 63,3 Bcm, potansiyel tüketim ise 180 Bcm'dir. Mevcut tüketim üzerinden hareket edildiğinde, Türkiye hariç bölgedeki LNG tesisleri ile bu açığı kapatmak mümkün olmadığı gibi potansiyel doğal gaz açığı da çok önemli bir miktara ulaşmaktadır.

Yunanistan'ın bölgenin enerji merkezi olma amacı, ülkenin teknik imkânları ve bölgenin politik yapısı ile çelişmektedir. Yunanistan'ın yakın gelecekte hizmete açmayı planladığı LNG tesisleri ile Azerbaycan doğal gazı birlikte ele alındığında, Rus doğal gazının olmadığı bir senaryo dahilinde ve Türkiye hariç, bölgenin güncel ihtiyacının yarısını bile karşılayamamaktadır. Bölge ülkelerinin bağımsız olarak Rusya'dan doğal gaz ithal etmeye istekli oldukları da

dikkate alındığında, Yunanistan kaynaklı doğal gaz hem daha pahalı olmakta hem de ülkelerin potansiyel olarak doğal gaz alma kapasitelerinin çok altında kalmaktadır. Bu nedenle Rus doğal gazının daha uzunca süre Güneydoğu Avrupa'ya akması kaçınılmaz görünmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin önemi daha fazla ortaya çıkmaktadır. Güneydoğu Avrupa'nın Rusya'dan doğal gaz ithalatını sınırlayabilmesi için Doğu Akdeniz, Orta Doğu ve Orta Asya'daki petrol kaynaklarının Türkiye üzerinden Balkanlara bağlanması gerekmekte ve yeni LNG projelerinin ortaya konulması söz konusu olmaktadır (Taneri vd., 2019). Mevcut koşullar çerçevesinde, giderek eli güçlenen Türkiye'nin bölgenin doğal gaz terminali olma olasılığı Yunanistan'dan daha fazla olsa da bölgedeki doğal gaz bağlantılarının gelişmesi ve Güneydoğu Avrupa'da rekabetçi bir pazarın oluşması açısından sürecin olgunlaşması adına bir süre daha beklenileceği öngörülmektedir.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde BİİBFAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkıları: Göktuğ ŞAHİN ve Mehmet Baha KARAN, çalışmada konunun belirlenmesi, literatür, veri analizi ve raporlama bölümlerinde katkı sağlamıştır. Göktuğ ŞAHİN ve Mehmet Baha KARAN, literatür ve verilerin toplanması aşamalarında katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı %50, 2. yazarın katkı oranı %50'dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür: Çalışmamıza katkılarından ve ilgilerinden dolayı M. Hakan BERUMENT, K. Barış ATICI, Burak PİRGAİP, Gizem ARI, Cem MENTEN, Serkan ŞAHİN, Trevor BREUSCH, BİİBFAD Dergisi Editör Kurulu ve hakemlere teşekkür ederiz.

Kaynakça

Aigner, D., Schneider, F., & Ghosh, D. (1986). *Me and my shadow: Estimating the size of the US underground economy from time series data* (No. 2280-2019-4542).

- Arık, O. A. (2019). Artificial bee colony algorithm to forecast natural gas consumption of Turkey. *SN Applied Sciences*, 1(10), 1138.
- Athens News. (2022). *Greece becomes European hub for liquefied natural gas*. <https://en.rua.gr/2022/12/02/greece-becomes-european-hub-for-liquefied-natural-gas>
- Bajada, C. & Schneider, F. (2005). The shadow economies of the asia-pacific. *Pacific Economic Review*, 10, 379-401
- Bianco, V., Manca, O., Nardini, S., & Minea, A. A. (2010). Analysis and forecasting of nonresidential electricity consumption in Romania. *Applied Energy*, 87(11), 3584-3590.
- Breusch, T. (2005). Estimating the underground economy using mimic models. *Econometrics* 0507003, EconWPA. <http://ideas.repec.org/p/wpa/wuwpem/0507003.html>
- Buehn, A., & Eichler, S. (2009). Smuggling Illegal versus Legal Goods across the US-Mexico Border: A Structural Equations Model Approach. *Southern Economic Journal*, 76(2), 328-350.
- Buehn, A., Dell'Anno, R., & Schneider, F. (2018). Exploring the dark side of tax policy: an analysis of the interactions between fiscal illusion and the shadow economy. *Empirical Economics*, 54, 1609-1630.
- Canale, L., Cortellessa, G., Dell'Isola, M., Ficco, G., Frattolillo, A., Zuena, F., ... & Distribuzione, S. E. (2019). A comparative analysis among standard load profiles for natural gas consumption simulation at urban scale. In *Proceedings of the IBPSA International Conference & Exhibition Building Simulation, Rome, September*.
- Canyurt, O. E., & Öztürk, H. K. (2008). Application of genetic algorithm (GA) technique on demand estimation of fossil fuels in Turkey. *Energy Policy*, 36(7), 2562-2569.
- Das, A., McFarlane, A. A., & Chowdhury, M. (2013). The dynamics of natural gas consumption and GDP in Bangladesh. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 22, 269-274.
-

- Deb, C., Zhang, F., Yang, J., Lee, S. E., & Shah, K. W. (2017). A review on time series forecasting techniques for building energy consumption. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 74, 902-924.
- Dell'Anno, R. (2003). *Estimating the shadow economy in Italy: A structural equation approach* (No. 2003-7).
- Dell'Anno, R., Gómez-Antonio, M., & Pardo, A. (2007). The shadow economy in three Mediterranean countries: France, Spain and Greece. A MIMIC approach. *Empirical Economics*, 33, 51-84.
- Destek, M. A. (2016). Natural gas consumption and economic growth: Panel evidence from OECD countries. *Energy*, 114, 1007-1015.
- Dineva, V. (2020). Energy trilemma in South East Europe—Seeking the balance between energy security, economic and environmental goals, in times of energy transition. *Energy and Climate Diplomacy*, 13, 58.
- Dünya Bankası. (2018). *Western Balkans: Directions for the energy sector*. The World Bank. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/201391544823541838/pdf/Western-Balkans-Energy-Directions-Paper.pdf>
- Erdem, O. E., & Kesen, S. E. (2020). Estimation of Turkey's natural gas consumption by machine learning techniques. *Gazi University Journal of Science*, 33(1), 120-133.
- Erdoğan, E. (2010). Natural gas demand in Turkey. *Applied Energy*, 87(1), 211-219.
- Eren, T. & Kaçtıoğlu, S. (2017). Türkiye'deki doğal gaz tüketimi ve gri tahmin metoduyla tahmin edilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 16(31), 23-41.
- Ervural, B. C., Beyca, O. F., & Zaim, S. (2016). Model estimation of ARMA using genetic algorithms: A case study of forecasting natural gas consumption. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 235, 537-545.
- European Commission. (2022). *Launch of the Interconnector Greece-Bulgaria*. European Commission - Directorate General for
-

- Energy. https://commission.europa.eu/news/launch-interconnector-greece-bulgaria-2022-10-01-0_en
- Eurostat. (2018). Natural gas supply statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Natural_gas_supply_statistics
- EuroStat. (2022). *Energy statistics - an overview*. EuroStat. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_statistics_-_an_overview
- Feld, L. P., & Schneider, F. (2010). Survey on the shadow economy and undeclared earnings in OECD countries. *German economic review*, 11(2), 109-149.
- Frey, B. S., & Weck-Hanneman, H. (1984). The hidden economy as an 'unobserved' variable. *European Economic Review*, 26(1-2), 33-53.
- Giles, D. E. A. (1999a). Measuring the hidden economy: Implications for econometric modelling. *The Economic Journal*, 109 (46), 370-380.
- Giles, D. E. A. (1999b). Modelling the hidden economy and the tax-gap in New Zealand. *Empirical Economics*, 24, 621-640.
- Global Energy Monitor Wiki. (t.y.). *BRUA Gas Pipeline*. Global Energy Monitor Wiki. https://www.gem.wiki/BRUA_Gas_Pipeline
- GPF. (2022). *Pipeline networks in Southeastern Europe*. Geopolitical Futures. <https://geopoliticalfutures.com//pdfs/pipeline-networks-in-southeastern-europe-geopoliticalfutures-com.pdf>
- Hussain, A., Memon, J. A., Murshed, M., Alam, M. S., Mehmood, U., Alam, M. N., ... & Hayat, U. (2022). A time series forecasting analysis of overall and sector-based natural gas demand: A developing South Asian economy case. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(47), 71676-71687.
- Ichord, R. F. Jr. (2022). *The war in Ukraine and gas in the Western Balkans*. Atlantic Council - Energy Source. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/energysource/the-war-in-ukraine-and-gas-in-the-western-balkans>
-

- Jöreskog, K. G., & Goldberger, A. S. (1975). Estimation of a model with multiple indicators and multiple causes of a single latent variable. *Journal of the American statistical Association*, 70(351a), 631-639.
- Kavaz, İ. (2021). The energy equation in the Eastern Mediterranean. *Insight Turkey*, 23(1), 139-160.
- Lamb, W. F., Wiedmann, T., Pongratz, J., Andrew, R., Crippa, M., Olivier, J. G., ... & Minx, J. (2021). A review of trends and drivers of greenhouse gas emissions by sector from 1990 to 2018. *Environmental Research Letters*, 16(7), 073005.
- Liu, H., Ma, L., & Xu, L. (2021). Estimating spatiotemporal dynamics of county-level fossil fuel consumption based on integrated nighttime light data. *Journal of Cleaner Production*, 278, 123427.
- LNG Prime. (2020). *Turkey's new FSRU almost complete*. LNG Prime. <https://lngprime.com/vessels/turkeys-new-fsru-almost-complete/4868>
- Loayza, N. V. (1996, Aralık). The economics of the informal sector: a simple model and some empirical evidence from Latin America. In *Carnegie-Rochester conference series on public policy*, 45, 129-162. North-Holland.
- Malik, A., Lan, J., & Lenzen, M. (2016). Trends in global greenhouse gas emissions from 1990 to 2010. *Environmental science & technology*, 50(9), 4722-4730.
- Minić, J. (2018). The Western Balkans and Their Political Stabilization. *Southeastern Europe*, 42(3), 376-403.
- Muthén, B. O. (1989). Latent variable modeling in heterogeneous populations. *Psychometrika*, 54, 557-585.
- Osmanovna, K. G., Andreevna, I. E., Igorevich, I. N., & Alekseevna, S. V. (2019). Issues of Natural Gas Infrastructure Development in South-Eastern Europe. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(6), 415-420.
- Papageorgiou, K., I. Papageorgiou, E., Poczeta, K., Bochtis, D., & Stamoulis, G. (2020). Forecasting of day-ahead natural gas
-

consumption demand in Greece using adaptive neuro-fuzzy inference system. *Energies*, 13(9), 2317.

Remeikienė, R., Gasparėnienė, L., Chadyšas, V., & Cepel, M. (2018). Identification of the shadow economy determinants for the Eurozone member states: application of the MIMIC model. *Journal of Business Economics and Management*, 19(6), 777-796.

Sarak, H., & Satman, A. (2003). The degree-day method to estimate the residential heating natural gas consumption in Turkey: a case study. *Energy*, 28(9), 929-939.

Schneider, F. (2005). Shadow economies around the world: what do we really know?. *European Journal of Political Economy*, 21(3), 598-642.

Schneider, F. (2021). Do different estimation methods lead to implausible differences in the size of the non-observed or shadow economies? A preliminary answer. *CESifo Working Paper*, No. 9434.

Schneider, F. & Bajada, C. (2003). The size and development of the shadow economies in the Asia-Pacific. *Working Paper*, No. 0301, Johannes Kepler University of Linz, Department of Economics, Linz.

Schneider, F., & Buehn, A. (2018). Shadow economy: Estimation methods, problems, results and open questions. *Open Economics*, 1(1), 1-29.

Seyedzadeh, S., Rahimian, F. P., Glesk, I., & Roper, M. (2018). Machine learning for estimation of building energy consumption and performance: a review. *Visualization in Engineering*, 6, 1-20.

Şahin, G. (2021). *Natural Gas Economics in the scope of long-term contracts of Turkey*. Gazi Kitabevi, Ankara, Türkiye, Nisan 2021.

TANAP. (t.y.). *The Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP) Project*. TANAP. <https://www.tanap.com/en/tanap-project>

Taneri, İ., Bilgin, G., Şahin, S., & Berument, M. H. (2019). Aphrodite Natural Gas Field and Its Economic Viability. <http://berument.bilkent.edu.tr/No028.pdf>

- Taşpınar, F., Celebi, N., & Tutkun, N. (2013). Forecasting of daily natural gas consumption on regional basis in Turkey using various computational methods. *Energy and Buildings*, 56, 23-31.
- Tedds, L. M., & Giles, D. E. A. (2002). Taxes and the Canadian underground economy. *Taxes and the Canadian underground economy*, Toronto: Canadian Tax Foundation.
- Tsai, S. B., Xue, Y., Zhang, J., Chen, Q., Liu, Y., Zhou, J., & Dong, W. (2017). Models for forecasting growth trends in renewable energy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 77, 1169-1178.
- Tunç, G. İ., Türüt-Aşık, S., & Akbostancı, E. (2009). A decomposition analysis of CO₂ emissions from energy use: Turkish case. *Energy Policy*, 37(11), 4689-4699.
- TurkStream. (t.y.). *The TurkStream Pipeline - Project*. TurkStream. <https://turkstream.info/project>
- Welsh, D. H., Kaciak, E., & Shamah, R. (2018). Determinants of women entrepreneurs' firm performance in a hostile environment. *Journal of Business Research*, 88, 481-491.

The Ecopolitics of the Southeast European Region's Natural Gas Market After the Ukraine-Russia War

Extended Abstract

Aim: The aim of this study is to examine the natural gas market in the Southeast region of Europe, including the Balkan countries, from an ecopolitical perspective within the framework of the developments that emerged with the European Union's restriction of natural gas purchases from Russia due to the Ukraine-Russia war. The Southeast European region is the weakest region of the continent with its economic and energy market structure. Southeast European countries, which are politically and economically fragile, are heavily dependent on Russia regarding the natural gas commodity before the Ukraine-Russia War. While some countries met nearly all their consumption from Russia, Russia was the most important market for many of them. Since the countries of the region are largely vulnerable to the socio-economic effects of the cost of limiting the natural gas supplied from

Russia, the European Union's policies to limit the import of energy resources from Russia inevitably affect all the countries of the region and cause political problems in some countries.

Method(s): Countries located in Southeastern Europe and which can purchase gas via Greece or Türkiye were included in the analyzes carried out within the scope of the study. In the region examined in the study, there are European Union members such as the Balkan states Bulgaria, Romania, and Greece, as well as states outside the European Union, such as Türkiye, Serbia, Albania, and Bosnia and Herzegovina. In the study, natural gas resources, imports, and natural gas consumption of these eight countries, including Türkiye, were examined economically. The potential natural gas consumption of these countries was estimated empirically using the Multiple Indicators Multiple Causes (MIMIC) model. Since it is appropriate to use the MIMIC model in terms of the scope of the research subject, the relevant energy consumption potential has been tried to be estimated through a MIMIC model in this study. In addition, according to the literature review results, no study was found that the MIMIC model was used for energy products and/or especially natural gas consumption. Variables used in the study are natural gas consumption, population, real gross domestic product (GDP), and carbon dioxide (CO₂) emissions from electricity and heat are the main factors that can be closely related and interact with the natural gas consumption of countries. In addition, data sources used in this study are as follows: Natural gas consumption data from EuroStat, GDP and population data from World Bank, and CO₂ emission data from the World Resources Institute. The time span of the data is between 1995 and 2020.

Findings: According to the findings, the observed consumption of the region is well below the potential consumption level. Moreover, considering a scenario in which natural gas is not purchased from Russia; it is not possible to meet the natural gas needs of the Southeast European region with existing investments and opportunities. It has been observed that the amount of natural gas that can be supplied by the region's LNG facilities and existing pipelines is not sufficient on its own. On the other hand, according to the MIMIC model, which was

applied in this study to support the research subject empirically, implied natural gas consumption of all countries except Türkiye is relatively high. In other words, if the countries in the region develop their natural gas and electricity systems, their annual natural gas consumption will increase to 216.9 Bcm and this amount has reached 111.5 Bcm as of the 2020s. Excluding Türkiye, current consumption is 63.3 Bcm, and potential consumption is 180 Bcm. Therefore, considering the current consumption, it is not possible to close this gap with the LNG facilities in the region, except for Türkiye, and the potential natural gas gap reaches a very significant amount.

Conclusion and Discussion: The aim of Greece to be the energy hub of the region contradicts the technical possibilities of the country and the political structure of the region. When the LNG facilities that Greece plans to put into service in the near future and Azerbaijan's natural gas are considered together, they cannot meet even half of the region's current needs, excluding Türkiye, in a scenario where there is no Russian natural gas. Considering that the countries in the region are willing to import natural gas from Russia independently, natural gas from Greece is both more expensive and far below the countries' potential to buy natural gas. For this reason, it seems inevitable that Russian natural gas will flow to Southeast Europe for a longer period of time. In this context, the importance of Türkiye becomes more evident. For Southeastern Europe to limit natural gas imports from Russia, oil resources in the Eastern Mediterranean, Middle East and Central Asia must be connected to the Balkans via Türkiye, and new LNG projects are in question. For these reasons, it has been determined that while Russia continues to be a strong player in the natural gas market in the Southeast European region, the importance of Türkiye's energy center potential is gradually increasing in the current conjuncture. Moreover, even though Türkiye, which is getting stronger, is more likely to become the natural gas hub of the region than Greece, it is foreseen that the process will be expected to mature for a while under the current conditions in terms of the development of natural gas connections in the region and the formation of a competitive market in Southeastern Europe.

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingöl University
Journal of Economics and Administrative Sciences
Cilt/Volume: 7

Sayı/Issue: Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN

Anısına Kongre Özel Sayısı

Yıl/Year: 2023, s. 121-149

DOI: 10.33399/biibfad.1253077

ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307

Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi /Article Info

Geliş/Received: 19/02/2023 **Kabul/ Accepted:** 23/03/2023

ZAMANSAL VE MEKÂNSAL ADALET ALGISI KURUMA OLAN BAĞLILIĞI ETKİLER Mİ?¹

Do Temporary and Spatial Perception of Justice Affect Commitment to the Institution?

Turhan MOÇ*

Öz

Bir örgütte zamansal adalet, çalışanların işlerini yapabilmeleri için verilen zamanın adil ve eşit bir şekilde verilip verilmediği ile ilgili algıdır. Örgütler açısından bir kaynak olan zaman çalışanlar açısından adil ve eşit olmayan bir şekilde dağıtım adaletinin/adaletsizliğinin bir parçası veya uzantısı olarak algılanabilir ve bu durum çalışanların örgütlerine olan bağlılıklarını etkileyebilir. Mekânsal adalet, kaynakların coğrafi uzaklığıyla ilgili algıyı veya bu kaynakların eşit olmayan gelişiminin veya az gelişmişliğinin coğrafi uzaklığa dayalı olarak örgütün farklı şubeleri arasında karşılaştırılmasını ifade etmektedir. Bu araştırma kapsamında; Iğdır ili eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin zamansal ve mekânsal adalet algılarının örgütsel bağlılıklarına etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Online anket yöntemiyle 257 öğretmenden veriler elde edilmiştir. Verilerin analizinde SPSS.25 ve YEM AMOS.20 programlarından faydalanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda; öğretmenlerin zamansal adaletsizlik ile ilgili algı düzeylerinin %56, mekânsal adaletsizlik algı düzeylerinin %48,5 ve örgüte bağlılık düzeylerinin %65,2 olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada zamansal ve mekânsal adaletsizliğin örgüte olan

¹ Bu çalışma, II. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresinde sunulan "Zamansal ve Mekansal Adalet Algısı Kuruma Olan Bağlılığı Etkiler mi" isimli özet bildirden türetilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, İİBF, İşletme Yönetimi, turhan.moc@igdir.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9639-2974>.

bağlılığı ve örgütsel bağlılığın alt boyutu olan devam ve duygusal bağlılığı olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır. Ayrıca araştırmada zamansal adalet medeni durum, çocuk sayısı, mesleki kıdem, çalışılan kurum türü ve yol masrafına göre, mekânsal adalet mesleki kıdeme göre ve örgütsel bağlılık, gelir ve okula varış sürelerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zamansal adalet, mekânsal adalet, örgütsel bağlılık.

JEL Kodları: M12; D23; D63.

Abstract

Temporal justice in an organization is the perception of employees about whether the time given to them to do their jobs is given fairly and equally. The fair and unequal distribution of time, which is a resource for organizations, may be perceived as a part or extension of justice/injustice, which may affect employees' commitment to their organizations. Spatial justice refers to the perception of the geographical distance of resources or the comparison of the unequal development or underdevelopment of these resources between different branches officer of the organization based on geographic distance. Within the scope of this research, it was investigated whether the temporal and spatial justice perceptions of teachers working in educational institutions in Iğdır province have an effect on their organizational commitment. Data were obtained from 257 teachers by online survey method. SPSS.25 and YEM AMOS.20 programs were used to analyze the data. As a result of the analyzes made; It was determined that teachers' perception levels of temporal injustice were 56%, spatial injustice perception levels were 48.5%, and organizational commitment levels were 65.2%. The study determined that temporal and spatial injustice negatively affects organizational commitment and continuance and emotional commitment, which are sub-dimensions of organizational commitment. In addition, temporal justice and marital status, number of children, professional seniority, type of institution and travel expenses, spatial justice differ statistically according to professional seniority and organizational commitment, income and time to school.

Keywords: Temporal justice, spatial justice, organizational commitment.

JEL Codes: M12; D23; D63.

1. Giriş

“Hayatta en hakikî mürşit ilimdir” sözüyle eğitim ve öğretime verdiği değeri her fırsatta dile getiren Cumhuriyetimizin kurucusu,

“Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK”, öğretmenlerin ve öğretmenlik mesleğinin bir toplumun gelişmesi ve ilerlemesi açısından ne kadar önemli olduğunu sürekli vurgulamıştır. Eğitim ve öğretim alanında öğretmenlerin verimliliğinin artırılabilmesi ve çalıştıkları örgütün hedef ve amaçları doğrultusunda faaliyetler gösterebilmeleri için öğretmenlerin motivasyonlarını olumlu yönde etkileyecek unsurların belirlenmesini gerektirmektedir. Öğretmenlerin etkinliğini ve verimliliğini olumlu yönde etkileyen unsurların başında örgütlerine olan bağlılıkları gelmektedir (Polat ve Uğurlu, 2009). Örgüte olan bağlılık, örgütün misyonunu, vizyonunu benimseme, örgütten ayrılmama isteği ve örgüte karşı duyulan sadakat olarak tanımlanmaktadır (Nartgün ve Menep, 2010). Öğretmenlerin, görev yaptıkları örgütlerin hedef, amaç ve değerlerine yönelik faaliyetlerde bulunmaları ancak görevlerini icra ettikleri örgütlere samimi bir şekilde bağlanmaları ile mümkündür. Görev yaptığı örgüte karşı aidiyet hissetmeyen öğretmenlerden, örgütün hedef, amaç ve değerleri yönünde hareket etmeleri beklenemez. Bu nedenden dolayı, öğretmenlerin çalıştıkları örgüte karşı bağlılıklarının güçlendirilmesi ancak eğitim ve öğretim alanındaki sorunların üstesinden gelinmesiyle mümkündür.

Çalışanların örgütlerine bağlılıklarını etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerin başında örgütsel adalet/adaletsizlik algısı gelmektedir. Örgütsel adalet, kuruluş içinde adil ve etik uygulamaların ve eylemlerin desteklenmesini içermektedir. Başka bir ifadeyle çalışanlar, adaletli bir örgütte yöneticilerinin/idarecilerinin davranışlarını adalet, etik ve mantıksal yönden değerlendirmektedirler (İşcan ve Naktiyok, 2004:187).

Alanyazında örgütsel adaletin, genelde dağıtımsal, prosedürel (süreç) ve etkileşimsel adalet olmak üzere üç boyutun birleşiminden oluştuğu ifade edilmektedir (Cohen-Charash and Spector, 2001). Bu anlamda dağıtım adaleti, bir çalışanın yapmakla taahhüt ettiği işi ve bu işin ödül, görev ve sorumluluk gibi sonuçlarını diğer çalışanların taahhütleri ve elde ettikleri sonuçlar ile karşılaştırması sonucunda algıladığı adalettir (Colquitt v.d., 2001). Adams'ın Eşitlik Teori'sine göre, çalışanlar yaptıkları bu karşılaştırmalar sonucunda bir eşitlik olduğunu algıladıklarında örgütün adil olduğuna inanmakta ve

örgütsel bağlılık düzeyi artmaktadır. Eşitsizlik algıladıkları zaman bu eşitliği dengelemek için negatif örgütsel eylemlere başvurabilmektedirler (Treviño ve Weaver, 2001: 653). Prosedürel (süreç) adalet, örgütsel kararların adilliğini gerektirirken, çalışanların bu kararların kendisiyle olan kısmını değil bu kararları belirleyen süreçlerin adilliğini vurgulamaktadır (Çakmak, 2005:31). Çalışanlar arasındaki davranışlar ve örgütün içindeki iletişimin adaleti olarak ifade edilen etkileşimsel adalet, kişilerarası ilişkilere odaklanmaktadır (Yazıcıoğlu, 2009:5).

Örgütsel adalet ile ilgili yapılmış çalışmalar, adaleti üç farklı şekilde/boyutta (dağıtımsal, prosedürel, etkileşimsel) tanımlamış olsa da, adaletin karmaşık (disiplinler arası) doğası nedeniyle, örgütsel adaletin bazı yönlerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Usmani ve Jamal, 2013). Usmani ve Jamal örgütsel adaletin belirtilen bu üç boyutuyla birlikte, kişinin zamanı üzerinde isteğe bağlı kontrole sahip olmasının zamansal özerklik olduğunu iddia eden Goodin'in (2010) kavramına dayanarak örgütsel adaletin zamansal ve mekansal adalet olmak üzere iki farklı boyutunun daha olduğunu ifade etmektedirler. Özünde zamansal adalet, eş, çocuklar ve arkadaşlarla geçirilen zamanın uygun dağılımını ifade etmektedir. Ayrıca egzersiz, dinlenme gibi kişisel faaliyetler için harcanan zaman ve çalışma süresinin kişisel zamana ve fazladan çalışma saatlerine etkisini de ifade etmektedir (Cropanzo, Bowen ve Gilliland, 2007). Bazı akademisyenler zamanı dağıtım adaletinin bir parçası olarak görse de, zamanın kendi başına bir kaynak olması dolayısıyla "dağıtım adalet"ten bağımsız, ayrı bir örgütsel adalet boyutu olarak ele alınmasını gerektirmektedir (Usmani ve Jamal, 2013). Buna ek olarak, mekansal adalet, gerekli örgütsel kaynakların tahsisinde ve mesafesindeki adaleti ifade etmektedir. Basitçe ifade etmek gerekirse mekansal adalet, ofis alanı ve kaynakların bireysel çalışanlar, departmanlar ve şubeler arasında mesafeye, mesafenin uygunluğuna ve ayrımcı olmayan bütçeye dayalı olarak tahsis edilmesini ifade etmektedir. Departmanlar ve şubeler çalışanlar açısından mekansal adalet algılarının olduğu en önemli odak alanlardır. Bu nedenle, çalışanlar, departmanlar ve şubeler arasında kaynak tahsisi ve mesafe ile bütçe tahsisi, herhangi bir ayrımcılık veya önyargıya neden

olmayacak şekilde yönetim tarafından adil bir şekilde düzenlenmelidir (Usmani ve Jamal, 2013).

Bu çalışmada örgütsel adaletin çalışanların örgüte bağlılıklarına etkisini tespit edebilmek için literatürde genel olarak ifade edilen adaletin dağıtımsal, prosedürel ve etkileşimsel boyutlarından farklı olarak zamansal ve mekânsal adalet boyutları ilk kez ele alınmıştır. Çalışmanın bu yönüyle alandaki bu boşluğu doldurarak literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

2. Literatür

2.1. Mekansal Adalet (Spatial Justice)

“*Mekansal*”, mekâna, yere veya konuma dayalı veya mekanla ilgili anlamına gelmektedir. Mekânsal adalet ise adaletin mekânsal veya coğrafi yönlerine odaklanmış bilinçli bir vurguyu ifade etmektedir. Sosyal olarak değerli kaynakları ve bunların kullanım fırsatlarının adil dağılımını içermektedir (Glick, Hyde ve Sheikh, 2012; Hawker, 2006).

Coğrafi olarak eşit olmayan gelişme veya az gelişmiş olan bölgeler, adaletsizliklere neden olan süreçlerin anlaşılmasına yardımcı olabilir. Bölgesel ayrımcılık, coğrafyalar nedeniyle örgütler tarafından yapılabilmektedir. Örgütlerin adaletsiz coğrafyalarının (konumundan dolayı kaynaklara ulaşım imkânlarının eşit olmaması durumu) ve mekânsal yapılarının doğurduğu sonuçlarının nedenlerinin bilinmesi ve analizi, örgütsel mekânsal adaletsizliklerin anlaşılmasına ve böylece sonuçları ile mücadele etmeyi amaçlayan bölgesel politikaların oluşturulmasına yardımcı olabilir (Soja, 2008).

Mekânsal adalet, “*kaynakların coğrafi uzaklığıyla ilgili algıyı veya bu kaynakların eşitsiz gelişiminin veya az gelişmişliğinin coğrafi uzaklığa dayalı olarak örgütün farklı şubeleri arasında karşılaştırılmasını*” ifade etmektedir. Mekânsal adaletsizlik, kaynakların bölgelere göre dağılımını ve karar verme süreçlerini etkileyebilmektedir (Lefebvre, 1968, 1972). Bu nedenden dolayı, örgütlerdeki çalışanlar arasında memnuniyeti ve bağlılığı sağlayabilmek için örgütlerin farklı bölgelerdeki şubeleri arasında coğrafi konumlarına göre adil politikalar oluşturmak hem çalışan hem de örgüt açısından hayati önem taşımaktadır. Örgütsel bir ortamda mekansal adalet/adaletsizlik kavramını daha iyi

açıklayabilmek için aşağıdaki örnekler verilebilir (Glick, Hyde ve Sheikh, 2012):

- ✓ Örgüt üyelerinin sağlığı ve rahat bir iş ortamı için ihtiyaç duyulan tesisler veya hizmetler, diğer konumlar veya şubeler/bölümlerdeki mevcudiyetlerine kıyasla, bir yerde yeterince mevcut olmayabilir.
- ✓ Örgüt üyelerinin destek fonksiyonları için ihtiyaç duyduğu tesis veya hizmetlerin tüketim yerlerinden (yazıcı, fotokopi, tarayıcı gibi) uzakta olması.
- ✓ Kaynakların tahsisinin, örn. bütçelerin, (atm makineleri, yazıcılar, ofis mobilyaları vb.) adaletsiz bir şekilde dağıtılması ya da konumlandırılması
- ✓ Bazı uzak alanlar/şubeler diğerlerine göre dezavantajlıdır; örgütlerin şubelerinin köylerde veya gelişmemiş bölgelerde bulunması gibi.

2.2. Zamansal Adalet (Temporal Justice)

Kişinin kendi zamanı üzerinde ne kadar takdir yetkisine sahip olduğu anlamına gelen zamansal adalet çalışanlar arasında “zamanın adil dağılımı” ile ilgili bir kavramdır. Bol zamana sahip olmak, bir kişinin zamanını nasıl geçirebileceği konusunda daha fazla seçeneğe sahip olduğunu ve bu zamanı özgürce kullanma konusunda daha az kısıtlamaya sahip olduğu anlamına geldiği şeklinde ifade edilebilir. Bu durum, bireylerde kişisel ve işle ilgili zamanlarıyla alakalı farklı bir adalet duygusuna neden olabilir (Akram, Haider ve Feng, 2016; Usmani ve Jamal, 2013).

Zamanın kendisinin bir kaynak olmasından dolayı dağıtım adaletinden ayrı bir boyut olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Zamansal adalet bir çalışanın, görevlerini tamamlayabilmesi için kendisine günlük olarak verilen süreye ilişkin hakkını nasıl algıladığı ile alakalıdır. Örgütler, bekar veya evli, yarı zamanlı veya tam zamanlı çalışan, bakmakla yükümlü olunan aile üye sayısına göre çalışma süresini eşit olarak dağıtmalıdır çünkü herkesin kendi kişisel durumlarına göre farklı zaman ihtiyaçlarına sahip olma hakları vardır. Bu hakların varlığı çalışanların işlerinden tatmin olmalarını ve üretkenliğini artırır. Bu nedenle örgütler, statülerine bakılmaksızın zamanı çalışanlar arasında eşit bir şekilde dağıtmalı ve bu yönde politikalar oluşturmalarıdır (Usmani ve Jamal, 2013).

2.3. Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık (ÖB), uzun yıllardır sosyal bilimler alanında pek çok akademisyenin ilgisini çeken ve her zaman merak konusu olan bir örgütsel davranış konusudur. ÖB'nin, çalışan bağlılığı, iş doyumu, çalışan motivasyonu, işveren morali, tükenmişlik sendromu, işten ayrılma oranı, örgüt iklimi gibi çeşitli alanlarla olan ilişkisi giderek yaygınlaşmakta ve araştırma konusu olmaktadır. Çalışan ve işveren arasındaki uyumu gösteren örgütsel bağlılık ve çalışan bağlılığı örgütler için çok önemli kavramlardır. Örgütsel bağlılık literatürüne önemli katkılarda bulunan Becker (1960), örgütsel bağlılığı; bir çalışanın statüsünü, parasını, zamanını ve çabasını kaybetme korkusu nedeniyle oluşan bağlılık olarak tanımlamıştır. Çalışanların çalıştıkları örgütlerle ilgili davranış, duygu ve düşünceleri olarak da tanımlanabilir (Olgungül, 2017). Ufuk Durna ve Veysel Eren, 2005 yılında yaptıkları çalışmada, örgütsel bağlılığın aidiyet duygusu yarattığını, bu sayede çalışanların örgüt kültürünü daha kolay benimseyebileceğini savunmuşlardır (Durna ve Eren, 2005).

Rekabet koşulları hızla değişmektedir. Değişimi benimsemek ve ayak uydurmak çok önemlidir. Özellikle günümüzde çok hızlı yaşanan bu değişimlere ayak uydurabilmek ve çalışanlarının örgütten ayrılma niyetlerini en aza indirebilmek için çalışanları ile olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmeleri ve yeniden yapılandırmaları gerekmektedir. Çünkü hiçbir örgütün insan faktörü olmadan ve insan faktörünü etkin bir şekilde çalıştırmadıkça ayakta kalması mümkün değildir. ÖB, çalışanın örgüte karşı duyduğu bağlılık olarak ifade edilebilir. Örgütsel bağlılık, çalışanları problem çözücülere dönüştürmektedir (Somuncu, 2008).

ÖB kavramı, yapısı gereği örgütlerde hem sebep hem de sonuç ilişkisi durumundadır. Kuruma karşı örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanın tutum ve davranışlarını etkileyebilir. Bağlılık düzeyi arttıkça çalışanın örgüte duyduğu güven ve ait olma hissi de artabilmektedir. Bağlı bir çalışan, istenmeyen durumlarla karşılaşsa bile örgütten ayrılmamayı tercih edebilir ve daha iyi performans gösterebilir (Smith, 1999). Görüldüğü gibi çalışan bağlılığı, örgütlerin hedeflerine ulaşması için hayati önem taşımaktadır çünkü ÖB, çalışanların problem çözme

yeteneğini artırmaktadır. Çalışanlar, sorunun parçası olmaktan çok çözümün parçası haline gelirler (İnce ve Gül, 2005).

Bağlılık, bireyin örgütle ilişkisini sürdürme kararında kültürden kültüre farklılık gösteren bir durumdur. Genellikle üç farklı duruma göre sınıflandırılmaktadır. Meyer ve Allen'in çalışmalarında bağlılığın psikolojik bir yönü olduğu, çalışanın örgütteki yerini ve konumunu pekiştirerek örgütte kalmasını sağlayan bir ruh hali olarak ifade edilmiştir (Sığı, 2007). ÖB ile ilgili en yaygın sınıflandırma Allen ve Meyer (1990) tarafından yapılmıştır. Bu sınıflandırmada örgütsel bağlılık, duygusal, devam ve normatif bağlılığın birleşiminden oluşmaktadır.

Duygusal bağlılık: "Çalışanların örgütleriyle özdeşleşmelerini, örgüte bağlılıklarını ve örgüte duygusal bağlılıklarını ifade eder." Bu nedenle arzuları kurumda kalmak olacaktır. Bu tür bağlılık, çalışanın örgüte katılmasını sağlayan, örgütün bir üyesi olmaktan keyif aldığı örgüte duygusal bağlılığı olarak kabul edilen bir yaklaşımdır (Allen ve Meyer, 1992; Balay,200:21). Duygusal bağlılık, belirli organizasyonla ilgili davranışlar üzerinde etkisi olan genel bir psikolojik yönelimi temsil eder. Çalışanların örgütün çıkarlarına katkı sağlayacak şekilde hareket etme olasılıklarının tahmini, beklenenden çok duygusal bağlılığın ölçülmesiyle elde edilebilir (Allen ve Meyer, 1991). Kısaca, güçlü duygusal bağlılığı olan çalışanlar, işe ihtiyaçları olduklarından ziyade, arzu ettikleri için örgütlerinde kalmaktadırlar.

Devam bağlılığı: Bu tür bağlılıkta çalışanlar, örgütte kalma ya da örgütten ayrılma kararlarını fayda ve maliyeti göz önünde bulundurarak verirler. Ayrılmaları durumunda içinde olacakları ekonomik koşulları göz önünde bulundururlar (Karasu, 2009; Balay, 200:21; Meyer v.d., 2002: 22). Allen ve Meyer (1990) araştırmalarında, çalışanların istihdama karşı çeşitli alternatifleri olduğunu algıladıklarında, zayıf bir devam bağlılığı geliştirdiklerini bulmuşlardır. Alternatif istihdam olanaklarının çalışanların devam bağlılıklarını ters yönde etkilediği söylenebilir.

Örgütleri için yıllarca emek veren ve başarısı için mücadele eden çalışanlar örgütlerine karşı devam bağlılıklarını hissettirirler. Çalışanın örgütten ayrılması durumunda, harcadığı zaman ve emek

örgüt açısından bir kayıp olarak algılanır. Yeni bir çalışma ortamına girmede ve yeni yöneticilerle iletişimde zorluklar yaşayabilme olasılığı da çalışanların örgüte bağlı hissetmelerini sağlayabilir. Bu noktada çalışan hakları, kıdem, terfi olanakları ve ücretler devam bağlılığını güçlendiren unsurlardır (Somuncu, 2008).

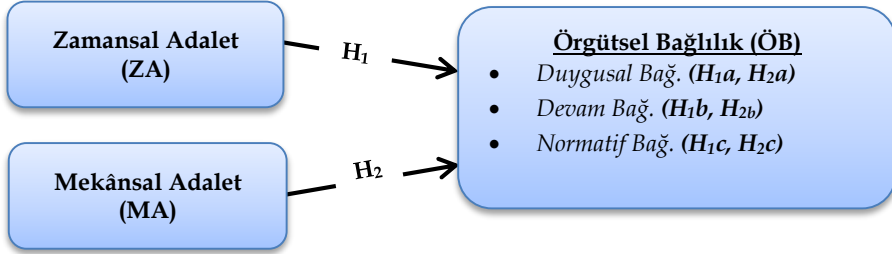
Normatif bağlılık: Bu tür bağlılık, yükümlülük duygusundan kaynaklanır, çalışanlar kendilerinin örgütte kalmaları gerektiğini hissederler. Bireylerin kişisel çıkarları için örgütte kalmaları beklenmez; bireyler yaptıklarının doğru ve etik olduğuna inandıkları için örgütte kalırlar. Bu onların yüksek bağlılık içeren davranışlar sergilemelerine yardımcı olur. Bu bağlılık türünde etik ve ahlaki ilkeler ön plandadır. Bireyin içinde yaşadığı toplumun normları, gelenekleri, sadakati, erdemliliği gibi duygular, bireyin işyerinde çalışmaya devam etmesini sağlamaktadır (Ergüt, 2022: 18; Wasti, 2002: 398). Normatif bağlılık, çalışanın sorumluluk duygusunu yansıtır. Örgütlerine normatif bir temelde bağlı olan bireyler, doğru, etik ve ahlaki bir şey yaptıklarına inandıkları için görev duygusuyla işlerine bağlıdırlar (Randall v.d., 1989). Normatif bağlılık, çalışanın kendisini kurumda çalışmak zorunda hissetmesi yönüyle duygusal bağlılıktan, çalışanın istifa etmesi halinde oluşacak maliyetten etkilenmemesi yönüyle devam bağlılığından farklılık göstermektedir (Solmuş, 2004: 245).

3. Yöntem

3.1. Çalışmanın Amacı ve Modeli

Çalışmanın temel amacı öğretmenlerin “Zamansal ve Mekânsal Adalet Algılarının Örgütlerine Olan Bağlılığa Etkisi”nin araştırılmasıdır. Ayrıca öğretmenlerin demografik özelliklerine göre zamansal, mekânsal adalet ve örgüte olan bağlılıkları arasında farklılık olup olmadığının araştırılması da hedeflenmiştir. Belirlenen bu amaçlar doğrultusunda Şekil 1’de görüldüğü gibi araştırmanın modeli oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Kesitsel ve tanımlayıcı nitelikte olan bu araştırmanın evreni, Iğdır İlinde görev yapan öğretmenlerden oluşmaktadır. Çalışmada 257 öğretmenden veri elde edilmiştir. Veriler Google Form üzerinden çevrimiçi anket yöntemi ile 26 Ekim - 30 Aralık 2022 tarihleri arasında toplanmıştır.

Bu çalışma için "Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu Başkanlığı"nın 20.10.2022 tarihli, E-37077861-900-81877 sayılı ve 2022/17 toplantı sayısı kararı ile etik kurulunun onayı alınmıştır.

Araştırmanın amaçları doğrultusunda oluşturulan hipotezler şu şekildedir;

H₁: Zamansal adalet algısı, örgüte olan bağlılığı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H_{1a}: Zamansal adalet algısı, duygusal bağlılığı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H_{1b}: Zamansal adalet algısı, devam bağlılığı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H_{1c}: Zamansal adalet algısı, normatif bağlılığı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H₂: Mekansal adalet algısı, örgütsel bağlılığı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H_{2a}: Mekansal adalet algısı, duygusal bağlılığı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H_{2b}: Mekansal adalet algısı, devam bağlılığı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

H_{2c}: Mekansal adalet algısı, normatif bağlılığı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilen anket çalışması toplam 4 bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm öğretmenlerin demografik özellikleri ile ilgili sorulardan oluşmaktadır. İkinci ve üçüncü bölüm 2013 yılında Usmani ve Jamal tarafından geliştirilmiş olan zamansal ve mekânsal adalet ölçeğinden oluşmaktadır. Her iki ölçek beş madde tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçeklerin Türkçe'ye ilk çevrilmiş hali olan Karataş (2019)'ın tezinden alınmıştır. Karataş çalışmasında zamansal adalet algısının güvenilirliğini 0,778, mekânsal adaletin güvenilirliğini 0,871 olarak hesaplamıştır. Anketin dördüncü bölümde yer alan örgütsel bağlılık ölçeği, 1991 yılında Allen ve Meyer tarafından kavramsallaştırılmıştır. Daha sonra ölçek 1993 yılında Meyer, Allen ve Smith tarafından onsekiz madde üç alt boyut halinde düzenlenmiştir. Allen ve Meyer'in ÖB ölçeği akademik araştırmalarda en sık kullanılan ölçeklerin başında gelmektedir. Türkçe'ye Abidin Dağlı, Zakir Elçiçek ve Bünyamin Han tarafından uyarlanan ölçeğin güvenilirlik değeri 0,884 olarak hesaplanmıştır (Dağlı, Elçiçek ve Han, 2018).

4. Bulgular

4.1. Ölçeklerin Geçerliliği ve Güvenilirliğine İlişkin Bulgular

Zamansal ve mekânsal adalet ölçeği beşer madde ve tek alt boyuttan oluşan birinci sıra birer ölçektir. Örgütsel bağlılık ölçeği 18 madde üç alt boyuttan oluştuğundan ikinci sıra ölçektir. DFA ile ölecekleri oluşturan maddelerin uyum iyiliği değerleri hesaplanmıştır. Hesaplama sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri alanyazında istenilen değerlerde olmadığından düzeltme indekslerinden yararlanılmıştır. Yapılan düzeltme indeksleri sonucunda örgütsel bağlılık ölçeğinin 8, 10, 13 ve 14. maddeleri ölçeğin uyum iyiliği değerlerini bozduğu için ölçekten çıkarılmıştır. Bu analiz sonucunda uyum iyiliği değerlerinin Tablo 1.'de görüldüğü gibi alanyazında

istenilen değerlerle (Kline, 2005; Şimşek, 2007) uyum gösterdiği görülmüştür. Bütün bu model, uyum iyiliği değerlerine göre değerlendirildiğinde bu çalışmada kullanılan ölçek modelinin kullanılabilir olduğu görülecektir.

Tablo 1: Ölçeklerin DFA Model Uyum Değerleri ve Yorumları

	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	ZA	MA	OB
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd < 5$	1,344	1,891	2,745
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq ,05$	$,05 \leq RMSEA \leq ,10$	0,037	0,059	0,083
SRMR	$0 \leq SRMR \leq ,05$	$,05 \leq SRMR \leq ,10$	0,022	0,019	0,075
GFI	$,95 \leq GFI \leq 1,00$	$,90 \leq GFI \leq ,95$	0,990	0,988	0,902
CFI	$,97 \leq CFI \leq 1,00$	$,95 \leq CFI \leq ,97$	0,998	0,995	0,936

Ölçeği oluşturan maddelerin kritik oranlarının % 0,05 anlamlılık seviyesinde $\pm 1,96$ dan büyük ya da küçük olmasını gerektirmektedir (Hox ve Bechger, 1998). Yukarıda Tablo 1`de görüldüğü gibi ölçeği oluşturan tüm maddeler bu koşulu sağlamaktadır ve bu da %95 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlılığını göstermektedir. Malthouse`a (2001) göre faktör yüklerinin en az 0,30 olması gerekmektedir. Aşağıda Tablo 2`de görüldüğü gibi düzeltme indeksleri sonucunda uyum iyiliğini bozan örgütsel bağlılığın 8, 10, 13 ve 14`ncü maddelerinin ölçeklerden çıkarılmasıyla geri kalan tüm maddelerin faktör yüklerinin Malthouse`nin belirttiği 0,30 eşik değerinin oldukça üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Ölçeklerin DFA Faktör Yükleri

Faktörler	Faktör Yükleri	Ort.	S.H.	K.O.
ZA1	0,625	2,3969	0,072	10,697
ZA2	0,696	2,6381	0,076	10,399
ZA3	0,911	2,8794	0,046	6,245
ZA4	0,894	3,0623	0,044	7,063
ZA5	0,773	2,9805	0,063	9,846
MA1	0,754	2,3852	0,054	9,490
MA2	0,696	2,5136	0,089	9,913
MA3	0,752	2,3813	0,068	9,447
MA4	0,850	2,5564	0,048	7,580
MA5	0,865	2,2996	0,043	7,077
OB1	0,606	3,0817	0,093	10,809
OB2	0,696	4,0156	0,029	10,491
OB3	0,854	3,7938	0,028	8,598
OB4	0,841	3,7237	0,034	8,827
OB5	0,892	3,6459	0,030	7,769
OB6	0,868	3,7665	0,026	8,537
OB7	0,702	3,3580	0,085	8,728
OB9	0,568	2,2763	0,091	10,034
OB11	0,793	2,8171	0,074	6,795
OB12	0,491	3,0078	0,121	10,436
OB15	0,603	2,6187	0,098	9,719
OB16	0,632	3,7704	0,063	9,579
OB17	0,626	2,6770	0,089	9,538
OB18	0,778	3,0895	0,063	7,172

Güvenirliklerinin hesaplanmasında “Cronbach’s Alpha (α)”, “Yapısal Güvenirlilik (Y.G)” ve “Yakınsak Geçerlilik (AVE)” analizi yöntemleri uygulanmıştır. α ve Y.G değerleri 0,70’in, AVE 0,50’nin üzerinde olmalıdır (George ve Mallery, 2003, Fornell ve Larcker, 1981).

Hesaplanan güvenirlilik değerleri Tablo 3’te görüldüğü gibi bu araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğunu doğrulamaktadır.

Tablo 3: Güvenirlilik Sonuçları

Faktörler	α	Y.G	AVE
ZA (Zamansal Adalet)	0,887	0,888	0,62
MA (Mekânsal Adalet)	0,895	0,889	0,61
(OB) Örgütsel Bağlılık	,894	0,936	0,52
Duygusal Bağ.	0,903	0,912	0,63
Devam Bağ.	0,762	0,738	0,42
Normatif Bağ.	0,778	0,756	0,44

4.2. Öğretmenlerin Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Aşağıda Tablo 4 anket çalışması sonucunda elde edilen verilere göre katılımcıların demografik dağılımlarını vermektedir.

Tablo 4: Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Değişken	Frekans	%	
Cinsiyet	Erkek	94	36,6
	Kadın	163	63,4
Yaş	20-30 arası	101	39,3
	31-40 arası	111	43,2
	41 ve üzeri	45	17,5
Medeni Durum	Evli	159	61,9
	Bekâr	98	38,1
	Yok	141	54,9
Çocuk sayısı	1 Çocuk	48	18,7
	2 Çocuk	56	21,8
	3 ve üzeri	12	4,7
Mesleki Kıdeminiz (yıl olarak)	0-5 yıl	135	52,5
	6-10 yıl	53	20,6
	11 ve üzeri yıl	69	26,8
Geliriniz (TL olarak)	10.000'den az	87	33,9
	10.001-15.000 arası	158	61,5
	15.001 TL ve üzeri	12	4,7
Ders Saatiniz (Haftalık)	0-18 saat arası	32	12,5
	19-37 saat arası	212	82,5
	38 saat ve üzeri	12	5,1
Göreviniz?	Sınıf Öğretmeni	51	19,8
	Branş Öğretmeni	206	80,2
	Okulöncesi-İlkokul	63	24,5
Görev Yaptığınız Kademe	Ortaokul	110	42,8
	Lise	84	32,7
	Köy-Belde	78	30,4
Okulunuzun Yeri	İlçe	55	21,4
	İl	124	48,2
	Özel Okul	40	15,6
Kurumunuz	Devlet Okulu	217	84,4
	0-15 dk arasında	110	42,8
	16-30 dk arasında	70	27,2
Okula Varış süresi	31dk ve üzerinde	77	30,0
	Çok az	45	17,5
	Az	26	10,1
Yol Masrafı	Normal	68	26,5
	Fazla	60	23,3
	Çok Fazla	58	22,6

4.3. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlerin Düzeyleri

İğdir ilinde kamu ve özelde görev yapan öğretmenlerin sırasıyla zamansal adalet, mekânsal adalet ve örgütsel bağlılık düzeyleri aşağıda Tablo 5`te gösterilmektedir.

Tablo 5: Değişkenlerin Düzeyleri

Değişkenler	%
Zamansal Adalet	56
Mekânsal Adalet	48,5
Örgütsel Bağlılık	65,2
• <i>Duygusal B.</i>	73,4
• <i>Devam B.</i>	57,3
• <i>Normatif B.</i>	60,8

4.4. t-Testi ve ANOVA Analiz Bulguları

Kontrol değişkenleri ile gözlenemez değişkenler arasındaki anlamlı farklılığın tespitinde parametrik/parametrik olmayan testlerden hangisinin yapılmasını belirlemek amacıyla normallik analizlerinden faydalanılmıştır. Normallik analizleri sonuçları (Tablo 6) Büyüköztürk'ün (2019) ifade ettiği gibi çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri ± 3 aralığında olduğundan parametrik t-testi ve ANOVA testlerinden yararlanılmıştır.

Tablo 6: Normallik Test Sonuçları

Faktörler	Skewness	Kurtosis
ZA (Zamansal Adalet)	0,299	-0,716
MA (Mekânsal Adalet)	0,708	-0,014
(OB) Örgütsel Bağlılık	-0,083	0,257

İkili gruplardan oluşan demografik ve kontrol değişkenleri ile zamansal, mekânsal adalet ve örgütsel bağlılık arasında farklılık olup olmadığını gösteren t-testi analiz sonuçlarına göre; anlamlı farklılık tespit edilen gruplar şunlardır:

- ✓ Zamansal adalet algısı ile katılımcıların medeni durumları ve çalışılan kurum arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Öğretmenlerin medeni durumları ile zamansal adalet (ort:2,92) arasındaki anlamlı farklılık evlilerden kaynaklanmaktadır. Başka bir ifade ile evli katılımcılar zamansal adalet algısına karşı daha hassastırlar.
- ✓ Çalışılan kurum ile zamansal adalet (ort: 3,39) arasındaki anlamlı farklılık özel eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlerden kaynaklanmaktadır. Bu sonucu özel eğitim kurumlarında çalışan öğretmenler zamansal adaletsizliğe karşı daha çok duyarlı oldukları şeklinde ifade edebiliriz.

İkiden fazla olan gruplar arasında farklılık olup olmadığını bulabilmek amacıyla gerçekleştirilen ANOVA analizleri çıktılarına göre anlamlı farklılık çıkan gruplar aşağıdaki gibidir:

- ✓ Öğretmenlerin çocuk sayısı ile kıdemleri ile zamansal adalet alguları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.
- ✓ Öğretmenlerin kıdemleri ile zamansal ve mekânsal adalet alguları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.
- ✓ Öğretmenlerin gelirleri ile örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.
- ✓ Öğretmenlerin okula varış süresi ile örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.
- ✓ Öğretmenlerin okula varmak için yaptıkları yol masrafları ile zamansal adalet alguları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

ANOVA analizleri neticesinde tespit edilen anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını bulmak amacıyla yapılan "Games-Howell Post Hoc" analiz testleri sonuçları Aşağıda Tablo 7.'de verilmiştir.

Tablo 7: Games-Howell Post Hoc testi Sonuçları

		Grup		Grup	Ort. Fark	p
Çocuk Sayısı	ZA	Yok	-	1 Çocuk	-,60089*	0,000
		1 Çocuk	-	3 >=	0,69167*	0,034
Kıdem	ZA	0-5 Yıl	-	11 Yıl >	-0,34853*	0,021
	MA	0-5 Yıl	-	11 Yıl >	-0,37823*	0,009
Gelir	ÖB	10.000 TL<	-	10.001-15.000 TL	0,28710*	0,003
Okula Varış Süresi	ÖB	0-15 dk	-	31 dk >=	0,26874*	0,011
Yol Masrafı	ZA	Çok az	-	Çok fazla	-0,55019*	0,006

Tablo 7.'deki sonuçlara göre;

- ✓ Hiç çocuğu olmayan katılımcıların zamansal adalet alguları ortalamaları 2,62 iken, bir çocuk sahibi olanların ortalaması 3,22 ve üç çocuk sahibi olanların ortalaması 2,93'tür. Bir çocuklu ve üç çocuklu katılımcılar hiç çocuğu olmayan katılımcılara göre daha çok zamansal adaletsizlik algulamaktadırlar. Başka bir ifade ile çocuk sayısı çoğaldıkça öğrenenler daha çok zamansal adaletsizlik yaşamaktadırlar.

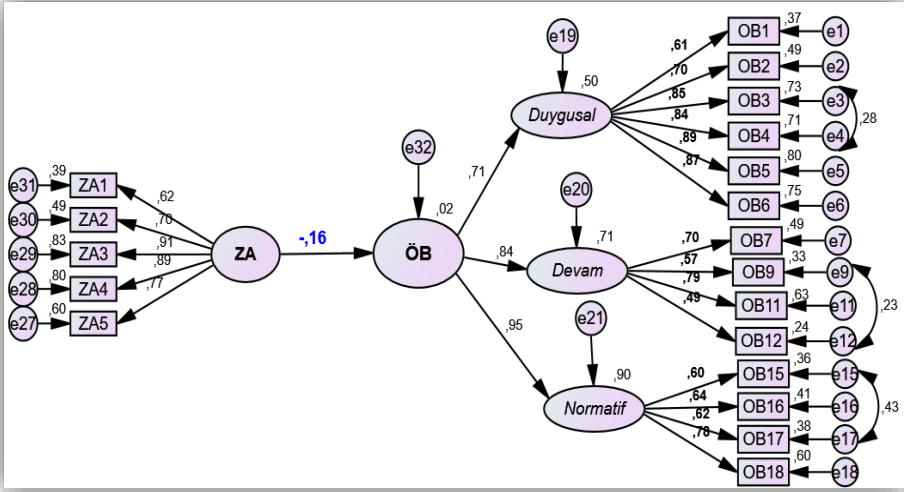
- ✓ Kıdem yılı 0-5 yıl arası olan öğretmenlerin zamansal adalet algıları ortalamaları 2,63 iken 11 yıl ve üzeri olanların zamansal adalet algı ortalamaları 2,98`dir. Kıdem yılı arttıkça öğretmenler daha çok zamansal adaletsizliğe maruz kaldıklarına inanmaktadırlar.
- ✓ Kıdem yılı 0-5 yıl arası olan öğretmenlerin mekânsal adalet algıları ortalamaları 2,26 iken 11 yıl ve üzeri olanların zamansal adalet algı ortalamaları 2,64`tür. Kıdem yılı arttıkça öğretmenler daha çok mekânsal adaletsizlik yapıldığına inanmaktadırlar.
- ✓ Geliri 10.000 TL ve azı olanların örgütsel bağlılık ortalamaları 3,44 iken, geliri 10.001-15.000 TL arası olanların ortalaması 3,15`dir. Gelir seviyesi az olanların daha az zamansal adaletsizlik algıladıkları anlaşılmaktadır.
- ✓ Okula varış süreleri 0-15 dk arası olanların örgütsel bağlılık ortalamaları 2,35 iken, 31 dk ve üzeri olanların ortalaması 2,99`dur. Öğretmenlerin okula varış süreleri arttıkça bağlılıklarının azaldığı görülmektedir.
- ✓ Okula varmak için yapılan yol masrafını çok az olarak değerlendiren öğretmenlerin zamansal adalet algıları ortalaması 2,62 iken, çok fazla olduğunu düşünenlerin ortalamaları 2,17`dir. Öğretmenlerin okula varmak için yaptıkları yol masrafı arttıkça daha çok zamansal adaletsizlik yaşadıkları görülmektedir.

4.5. Yapısal Eşitlik Modeli ile Hipotezlerin Test Edilmesi

4.5.1. H1 Hipotezi

Çalışmanın yapısal model üzerinden araştırma hipotezleri test edilmiştir. İlk olarak Şekil 2.`de görüldüğü gibi H1 (*Zamansal Adalet → Örgütsel Bağlılık*) hipotezi test edilmiş ve zamansal adaletin örgütsel bağlılığı yordadığı ($\beta = -,156$; $p < 0,05$) tespit edilmiştir. Ulaşılan bu sonuç, öğretmenlerin kurumlarında yaşadıkları zamansal adaletsizliklerin kuruma olan bağlılıklarını azaltacağı şeklinde ifade edilebilir. Ayrıca şekilde de görüldüğü gibi zamansal adalet örgütsel bağlılığın % 2,4`lük bir bölümünü açıklamaktadır ($R^2:0,024$).

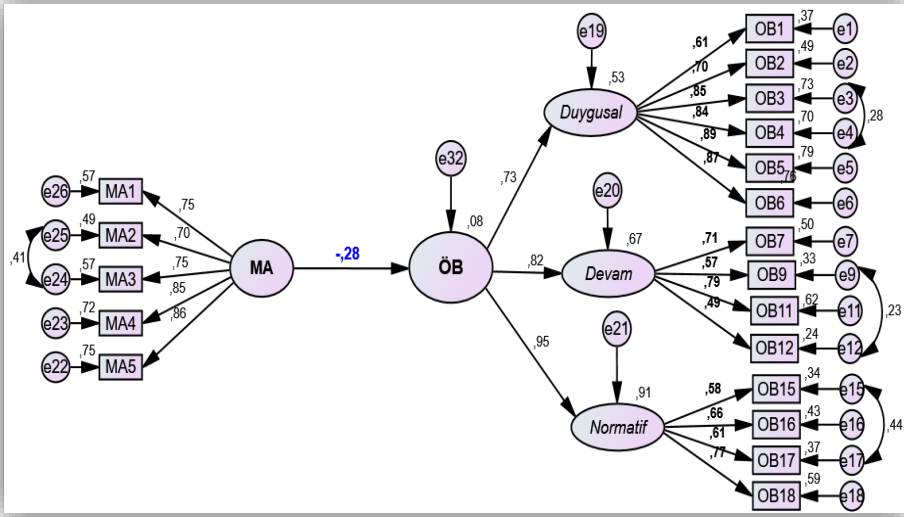
Şekil 2: H1 Hipotezi

4.5.2. H2 Hipotezi

Aşağıda Şekil 3.'te görüldüğü gibi H2 (*Mekânsal Adalet → Örgütsel Bağlılık*) hipotezi test edilmiş ve mekânsal adaletin örgütsel bağlılığı yordadığı ($\beta = -,285$; $p < 0,01$) tespit edilmiştir. Bu sonuç, öğretmenlerin mekânsal adaletsizlik duyguları arttıkça örgüte olan bağlılıklarını azalttığını göstermektedir. Ayrıca şekilde de görüldüğü gibi mekânsal adalet, öğretmenlerin örgütsel bağlılığının % 8,1'lık bir kısmını açıklamaktadır ($R^2:0,081$).

Şekil 3: H2 Hipotezi

4.6. Değişkenlerin Korelasyon Analiz Bulguları

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliklerinin ve geçerliliklerinin tespit edilmesi, faktör yapılarının ve ölçek maddelerinin detaylı olarak açıklanmasından sonra aşağıda Tablo 8.'de çalışmanın değişkenleri ve alt boyutları arasındaki korelasyon analizi sonuçlarının katsayıları gösterilmektedir.

Tablo 8: Korelasyon Matrisi

	1	2	3	4	5	6
1 Zamansal Adalet	r 1					
2 Mekansal Adalet	r 0,366**	1				
3 Örgütsel Bağlılık	r -0,158*	-0,326**	1			
4 • Duygusal Bağlılık	r -0,006	-0,018	0,459**	1		
5 • Devam Bağlılığı	r -0,158*	-0,248**	0,518**	0,579**	1	
6 • Normatif Bağlılık	r -0,136*	-0,255**	0,847**	0,798**	0,819**	1

** P< 0.01 level (2-tailed).--* P< 0.05 level (2-tailed)

Araştırma modeline bağlı kalınarak oluşturulmuş olan hipotezlerin yol ve korelasyon analiz sonuçlarına göre;

- ✓ "Zamansal adalet ile örgütsel bağlılık" arasında istatistiksel olarak anlamlı, ters yönlü ve zayıf kuvvette bir ilişki bulunmaktadır ($r=-,158$, $p<0,05$). Bu sonuç H₁ hipotezini desteklemektedir.

- ✓ “Zamansal adalet ile örgütsel bağlılığın alt boyutu olan duygusal bağlılık” arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r=-,006$, $p>0,05$). Bu sonuç H_{1a} hipotezini desteklememektedir.
- ✓ “Zamansal adalet ile örgütsel bağlılığın alt boyutu olan devam bağlılığı” arasında istatistiksel olarak anlamlı, ters yönlü ve zayıf kuvvette bir ilişki bulunmaktadır ($r=-,158$, $p<0,05$). Bu sonuç H_{1b} hipotezini desteklemektedir.
- ✓ “Zamansal adalet ile örgütsel bağlılığın alt boyutu olan normatif bağlılık” arasında istatistiksel olarak anlamlı, ters yönlü ve zayıf kuvvette bir ilişki bulunmaktadır ($r=-,136$, $p<0,05$). Bu sonuç H_{1c} hipotezini desteklemektedir.
- ✓ “Mekansal adalet ile örgütsel bağlılık” arasında istatistiksel olarak anlamlı, ters yönlü ve orta kuvvette bir ilişki bulunmaktadır ($r=-,326$, $p<0,01$). Bu sonuç H_2 hipotezini desteklemektedir.
- ✓ “Mekansal adalet ile örgütsel bağlılığın alt boyutu olan duygusal bağlılık” arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r=-,018$, $p>0,05$). Bu sonuç H_{2a} hipotezini desteklememektedir.
- ✓ “Mekansal adalet ile örgütsel bağlılığın alt boyutu olan devam bağlılığı” arasında istatistiksel olarak anlamlı, ters yönlü ve zayıf kuvvette bir ilişki bulunmaktadır ($r=-,248$, $p<0,01$). Bu sonuç H_{2b} hipotezini desteklemektedir.
- ✓ “Mekansal adalet ile örgütsel bağlılığın alt boyutu olan normatif bağlılık” arasında istatistiksel olarak anlamlı, ters yönlü ve zayıf kuvvette bir ilişki bulunmaktadır ($r=-,255$, $p<0,01$). Bu sonuç H_{2c} hipotezini desteklemektedir.

5. Sonuç

Alanyazında örgütsel adalet ile ilgili yapılmış çalışmalar genelde örgütsel adaleti dağıtımsal, süreç ve etkileşimsel adalet olmak üzere üç boyutta ele almakta ve örgütlerdeki adaleti bu üç boyuta göre açıklamaya çalışmaktadır. Usmain ve Jamal (2013) inde ifade ettiği gibi adaletin disiplinler arası karmaşık yapısı nedeniyle, bu üç boyut örgütsel adaleti günümüzde açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Çalışanların gerek çalıştıkları mekânlardan dolayı gerekse sahip oldukları çalışma zamanları yönünden eşit olmayan koşullara sahip olması adaletin tanımında eksik olan zamansal ve mekânsal yönden

de tanımlanmasını gerektirmektedir. Öğretmenlerin örgütsel adalet algıları ile alanyazında yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Fakat örgütsel adaletin bu yeni tanımlanan iki boyutu açısından kuruma olan bağlılık yönünden ele alınan bir çalışma bulunmamaktadır. Öğretmenlerin örgütlerine olan bağlılığını bu iki adalet boyutu açısından ele alan bu araştırma sonucunda şu sonuçlara ulaşılmıştır;

- ✓ Araştırma sonucunda öğretmenlerin zamansal adaletsizlik düzeylerinin % 56, mekânsal adaletsizlik algısı düzeylerinin % 48,5 ve örgütsel bağlılık düzeylerinin % 65,2 olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- ✓ Araştırmada hem zamansal hem de mekânsal adalet algısızlığının örgütsel bağlılığı etkilediği tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile öğretmenler mekânsal ve zamansal adaletsizliklere maruz kaldıkça onların kurumlarına olan bağlılık düzeyleri azalmaktadır.
- ✓ Evli öğretmenler, bekâr öğretmenlere göre daha çok zamansal adaletsizlik hissetmektedirler.
- ✓ Özel eğitim kurumlarındaki öğretmenler devlet okullarındaki öğretmenlere göre daha çok zamansal adaletsizlik yapıldığına inanmaktadırlar.
- ✓ Çocuk sayısı arttıkça öğretmenlerin zamansal adaletsizlik algıları artmaktadır.
- ✓ Kıdem arttıkça zamansal ve mekânsal adaletsizlik algıları artmaktadır.
- ✓ Öğretmenlerin gelir seviyesi azaldıkça örgütlerine olan bağlılıkları azalmaktadır.
- ✓ Öğretmenlerin görev yaptıkları okullara varış süresi arttıkça kuruma olan bağlılıkları azalmaktadır.
- ✓ Öğretmenlerin okullarına varmak için yaptıkları masrafın zamansal adaletsizlik algısını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler;

- ✓ %56'lık Zamansal adaletsizlik algısını düşürebilmek için, öğretmenler arasında ders yükü dağılımı ve idari görev paylaşımları eşit iş yükü sağlayacak şekilde düzenlenebilir.
- ✓ Çocuk sayısı fazla olan öğretmenlere çocuk sayısına göre mesai saatleri uyarlanabilir, geliş ve çıkışlarında ek süreler verilebilir.

- ✓ Evli öğretmenlere ev ile ilgili sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için mesai, iş yükü, ders yüklerinde bekârlara göre kolaylıklar sağlanabilir.
- ✓ Öğretmenlerin okula varış süreleri arttıkça bağlılıkları azaldığı için ikamet yerlerine yakın yerlere görevlendirebilirler.
- ✓ Özel okullarda öğretmenlere belirli bir saatin üzerinde ders verme mevzuatla sınırlandırılarak kedilerine dinlenme ve sosyalleşme gibi imkânlar sağlanabilir.
- ✓ Gelir durumuna hassas olan öğretmenlerin örgütlerine olan bağlılıklarını artırabilmek için gelir durumlarını iyileştirme yönünde düzenlemeler yapılabilir.
- ✓ Alan yazında adaletin zamansal ve mekânsal adalet boyutları yönünden ele alan çalışmaya rastlanılmamıştır. Gelecek çalışmalarda yeni araştırmacılar adaletin bu iki yeni alt boyutunun, çalışanların işten ayrılma niyeti, işe devamsızlık, işte sözde varolma, işe yabancılaşma ve toksik davranışlar üzerindeki etkilerini içeren çalışmalar yapabilirler.

Etik Beyanı: “Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde BİİBFAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.” Bu çalışma için “İğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu Başkanlığı”nın 25.10.2022 tarihli ve E-37077861-900-81879 sayılı kararı ile etik kurulunun onayı alınmıştır.

Teşekkür: Gösterdikleri yoğun ilgi ve emeklerinde dolayı Bingöl Üniversitesi II. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi düzenleme kuruluna, BİİBFAD Dergisi Editör Kurulu’na ve sağladıkları katkılarında dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Akram, T., Haider, M. J., & Feng, Y. X. (2016). The effects of organizational justice onthe innovative work behavior of employees: An empirical study from China. *Journal of Creativity and Business Innovation*, 2, 114-126.

- Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1991). Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89.
- Allen, N.J., & Meyer, J. P. (1990). Organizational socialization tactics: a longitudinal analysis of links to newcomers' commitment and role orientation. *Academy of Management Journal*, (4), pp.847-858.
- Balay, R.(2000). *Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık*, Ankara, Nobel Yay.
- Becker, H. S. (1960). Notes on the concept of commitment. *American Journal of Sociology*, 66(1), 32-40.
- Büyüköztürk, Ş. (2013). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum*. (18. Baskı). Pegem Akademi.
- Cohen-Charash, Y., & Spector, P. E. (2001). The role of justice in organizations: A meta-analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86(2), 278-321. <https://doi.org/10.1006/obhd.2001.2958>.
- Colquitt et al., (2001). Justice at the millennium: A meta-analytic review of 25 years of organizational justice research. *Journal of Applied Psychology*, 86 (2001), pp. 425-445
- Cropanzano, R., Bowen, D. E., & Gilliland, S. W. (2007). The management of organisational justice. *Academy of Management Perspectives*, (November), 34-48.
- Çakmak, Ö.K.(2005). *Performans Değerlendirme Sistemlerinde Örgütsel Adalet Algısı ve Bir Örnek Olay Çalışması*; İstanbul Üniveristesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ss:30-32.
- Dağlı, A., Elçiçek, Z., & Han, B. (2018). Örgütsel bağlılık ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Electronic Journal of Social Sciences*, 17(68), 1765-1777.
- Durna, U., & Eren, V. (2005, July 1). Üç bağlılık unsuru ekseninde örgütsel bağlılık. *Dogus Üniversitesi Dergisi*, 6(2), 210-219.

- Ergüt, Ö.F. (2022). *The Effect Of Remote Working On Organizational Commitment Of Employees During Covid-19 Pandemic*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme (İngilizce) Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Fornell, C. ve Larcker, D.F.(1981). Evaluating structural equation models with measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- George, D. ve Mallery P.(2003). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference*. 11.0 update (4th ed.). Allyn & Bacon. Boston.
- Glick, J, Hyde. S, Sheikh. A. (2012). *Unpublished Raw Data*. Retrieved from: <http://spatialjustice.org/identifying-spatial-justice-issues>.
- Goodin, E. R. (2010). Temporal justice. *Journal of Social Policy*, 39(1), 1-16.
- Hawker, S. (9th Ed.) (2006). *Little Oxford English Dictionary*. New York: Oxford University Press.
- Hox, J. J. & Bechger, T. M. (1998). An introduction to structural equation modeling. *Family Science Review*, 11., 4.
- İnce, M., & Gül, H. (2005). *Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık*. Çizgi Kitabevi.
- İşcan, Ö.F. & Atlıhan, A. (2004). Çalışanların örgütsel bağdaşımalarının belirleyicileri olarak örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet algıları. *Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi; Sayı:59 (1)*, ss:181-201.
- Karasu, Y. (2009). *“İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Etik Açısından Çalışanlar Tarafından Algılanışı ve Örgütsel Bağlılıkla İlişkisine Yönelik Bir Araştırma”*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İnsan Kaynakları Yönetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Karataş, C.G. (2019). *İşe Adanmışlığın Örgütsel Adalet Ve İşten Ayrılma Niyeti İle İlişkisi: Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Alan Araştırması*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

İşletme Anabilim Dalı, İşletme Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Kline, R. B. (2005). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*, (2nd ed.). New York: The Guilford Press.

Lefebvre. H. (1968). *Le Droit à la ville*, Paris, Anthropos.

Lefebvre. H. (1972). *Espace et politique*, Paris, Anthropos.

Malthouse, E. (2001). How high or low must loadings be to keep or delete a scale item? *Journal of Consumer Psychology*, 10 (1/2), 81-82.

Meyer, J. P., Allen, N. J., & Smith, C. A. (1993). Commitment to organizations and occupations: Extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78(4), 538-551. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.78.4.538>.

Meyer, J., Stanley, D., Herscovitch, L. & Topolnytsky, L. (2002), Affective, continuance, and normative commitment to the organization: A meta-analysis of antecedents, correlates, and consequences. *Journal of Vocational Behavior*, Vol. 61, pp. 20-52.

Nartgün, Ş. S. ve Menep, İ. (2010). İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin örgütsel bağlılığa ilişkin algı düzeylerinin incelenmesi: Şırnak/ idil örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 288-316.

Olgungül, F. K. (2017). *Örgütsel Bağlılık ve Çalışma Süresi İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Devlet ve Özel Ortaöğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenler Örneği*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.

Polat, S. ve Uğurlu, C. T. (2009). İlköğretim müfettişlerinin örgütsel bağlılık, mesleki tükenmişlik ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişki. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 4(3), 1150- 1159.

Randall, D. M., Fedor, D. B., & Longenecker, C. O. (1989). The behavioral expression of organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 36(2), 210-224. doi:[https://doi.org/10.1016/0001-8791\(90\)90028-Z](https://doi.org/10.1016/0001-8791(90)90028-Z).

- Sığrı, Ü. (2007). İş görenlerin örgütsel bağlılıklarının Meyer ve Allen tipolojisiyle analizi: Kamu ve özel sektörde Karşılaştırmalı bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 261-278. <https://hdl.handle.net/11421/455>.
- Smith, D. (1999). *To Thine Own Employer Be True- Employee Commitment to Their Employers*. Parks & Recreation.
- Soja, W. E., (2008). *The city and spatial Justice*. In Spatial Justice, Nanterre, Paris, March 12-14, 2008. Retrieved from: <http://www.jssj.org/archives/01/05.php#b>
- Solmuş, Tarık (2004). *İş yaşamında Duygular ve Kişiler Arası İlişkiler*, İstanbul, Beta Yayınevi.
- Somuncu, F. (2008, February). *Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Bağlılığı Geliştirme Araçları: Özel Bir Hizmet İşletmesinde Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi.
- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş; Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Ekinoks Yayıncılık.
- Treviño, L. K., & Weaver, G. R. (2001). Organizational justice and ethics program -follow- through: Influences on employees' harmful and helpful behavior. *Business Ethics Quarterly*, 11(4), 651-671. DOI:10.2307/ 3857765.
- Usmani, S., & Jamal, S. (2013). Impact of distributive justice, procedural justice, interactional justice, temporal justice, spatial justice on job satisfaction of banking employees. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 2(1).
- Wasti, S. A. (2002). Affective and continuance commitment to the organization: Test of an integrated model in the Turkish context. *International Journal of Intercultural Relations*, 26(5), 525-550.
- Yazıcıoğlu, İ. & Topaloğlu G.I. (2009). Örgütsel adalet ve bağlılık ilişkisi: konaklama işletmelerinde bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1/1, ss:3-16.

*Do Temporary and Spatial Perception of Justice Affect
Commitment to the Institution?*

Extended Abstract

Aim: The primary aim of the study is to investigate the “Effects of Perceptions of Temporal and Spatial Justice on Organizational Commitment” of teachers. In addition, it was aimed to investigate whether there is a difference between the temporal, spatial justice and organizational commitment of teachers according to their demographic characteristics.

Method(s): The universe of this cross-sectional and descriptive study consists of teachers working in Iğdır Province. In the study, data were obtained from 257 teachers. The data were collected between October 26 and December 30, 2022, by online survey via Google Form. Statistical analysis programs SPSS.25 and YEM AMOS.20 were used in the analysis of the data. In this study, different from the distributive, procedural and interactional dimensions of justice, which are generally expressed in the literature, to determine the effect of organizational justice on the organizational commitment of the employees, it is discussed with the dimensions of temporal and spatial justice.

Findings: Studies on organizational justice in the literature generally deal with organizational justice in three dimensions as distributive, procedural and interactional justice, and it is tried to explain the justice in organizations according to these three dimensions. As Usmain and Jamal (2013) stated, due to the the complex interdisciplinary nature of justice, these three dimensions are insufficient to explain organizational justice today. The fact that employees have unequal conditions in terms of both the places they work and the working times they have, requires the definition of the temporal and spatial aspects that are missing in the definition of justice. There are many studies in the literature on teachers' perceptions of organizational justice. However, there is no study that deals with organizational commitment in terms of these two newly defined dimensions of organizational justice. As a result of this research, which examined the commitment of teachers to their organizations in terms of these two dimensions of justice, the following results were reached;

Conclusion and Discussion: As a result of the research, it was concluded that teachers' temporal injustice levels were 56%, spatial injustice perception levels were 48.5%, and organizational commitment levels were 65.2%.

- ✓ In the research, it was determined that both temporal and spatial justice perceptions affect organizational commitment. In other words, as teachers are exposed to spatial and temporal injustices, their level of commitment to their institutions decreases.
- ✓ Married teachers feel more temporal injustice than single teachers.
- ✓ Teachers working in private education institutions believe that there are more temporal injustices than teachers working in public schools.
- ✓ As the number of children increases, teachers' perceptions of temporal injustice increase.
- ✓ Perceptions of temporal and spatial injustice increase as seniority increases.
- ✓ As the income level of teachers decreases, their commitment to their organizations decreases.
- ✓ As the time of arrival of teachers to the schools where they work increases, their commitment to the institution decreases.
- ✓ It was concluded that the perception of temporal injustice increased the expense of teachers to reach their schools.

Conclusion and Discussion: In order to reduce the perception of temporal injustice of 56%, arrangements can be made in such a way that the distribution of course load and administrative task sharing among teachers will provide an equal workload.

- ✓ Teachers with a large number of children may be given additional time on arrival and departure, depending on the number of children.
- ✓ In order for married teachers to fulfill their home-related responsibilities, conveniences can be provided compared to singles in terms of overtime, workload and course load.
- ✓ As the time of arrival of teachers to school increases, their commitment decreases, so they can be assigned to places close to their places of residence.
- ✓ In private schools, teachers can be provided with opportunities such as resting and socializing by limiting the teaching of teachers over a certain hour by legislation.

In order to increase the commitment of teachers, who are sensitive to income, to their organizations, arrangements can be made to improve their income.

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingöl University
Journal of Economics and Administrative Sciences
Cilt/Volume: 7

Sayı/Issue: Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN
Anısına Kongre Özel Sayısı
Yıl/Year: 2023, s. 151-178
DOI: 10.33399/biibfad.1253255
ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307
Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi /Article Info
Geliş/Received: 19/02/2023 Kabul/ Accepted: 23/03/2023

GÜÇLÜ VE KÖKLÜ BİR 'SİVİL' TOPLUM BASTIRILABİLİR Mİ?¹

Can a Strong and Deep-Routed Civil Society be Repressed?

Erdi TOPÇUOĞLU*

Öz

Sivil toplumun son beş yılını mercek altına alma amacını taşıyan bu çalışmada üç soruya cevap aranmaktadır. Bu sorular 1. Sivil toplum küresel ölçekte son beş yılda ciddi bir geri çekilme yaşamakta mıdır? 2. Eğer bir geri çekilme söz konusuysa bu geri çekilme tarihsel olarak çoğulcu geçmişe sahip poliarsşik ülkeri de kapsamakta mıdır? 3. Çoğulcu ve poliarsşik ülkelerde de sivil toplum ve sivil alan zarar görmüşse çoğulcu ve poliarsşik olmayan ve pandemi dönemini popülist iktidarla atlarmaya çalışan ülkelerde sivil alan ne kadar zarar görmüştür? Masa başı çalışması olarak gerçekleştirilen çalışmada sivil toplumun küresel ölçekte son beş yılına ışık tutmak için CIVICUS raporları ve Carnegie Protest Tracker verileri referans alınmış, ayrıca 6 ülke ölçeğinde yapılan karşılaştırmalar için ise The Economist Intelligence Unit (EIC), Freedom House, V-Dem (Variance of Democracy/Demokrasi Çeşitleri) ve son olarak Skaaning Ölçeği'nden faydalanılmıştır. Çalışma sonucunda tespit edilen bulgular: 1. küresel ölçekte sivil toplumun son beş yılda ciddi bir gerileme yaşadığı, 2. bu gerilemenin tarihsel olarak çoğulcu geçmişe sahip poliarsşik ülkeleri çok ciddi bir şekilde etkilemediği, 3. tarihsel olarak çoğulcu ve plüralist olmasa da demokratik endekslerde üst sıralarda yer alan ülkelerde pandemi dönemi popülist iktidarlara

¹ Bu araştırma makalesi Bingöl Üniversitesi'nin ev sahipliğinde düzenlenen II. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresinde özet olarak sunulan çalışmanın geliştirilmiş ve güncellenmiş versiyonudur.

* Arş. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi, etopcuoglu@bartin.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3596-3611>

birleştğinde özellikle siyasal özgürlüklerin ciddi anlamda olumsuz etkilendiği lakin sivil alanın direnmeye devam etmekte olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Sivil toplum, sivil toplum örgütleri, demokrasiden uzaklaşma, bastırma

JEL Kodları: D72

Abstract

This study aims to examine the last five years of civil society and seeks answers to these three questions: 1. Has civil society experienced a severe recession in the last five years on a global scale? 2. If there is a withdrawal, does it include the polyarchic countries with a historically pluralistic past? 3. If civil society and civil space have been damaged in pluralist and polyarchic countries, how much has civil space been damaged in countries that are not pluralistic and polyarchic and are trying to overcome the pandemic period with populist regimes? In the study, which was carried out as a desk study, the data of the CIVICUS reports and the Carnegie Protest Tracker database were taken as a reference to shed light on the last five years of civil society on a global scale. Also, the Economic Intelligence Unit (EIC), Freedom House, V-Dem (Variance of Democracy) and finally, the Skaaning Scale were used to answer other questions. Findings determined as a result of the study 1. that civil society on a global scale has experienced a serious decline in the last five years, 2. this decline has not seriously affected polyarchic countries with a historically pluralistic past, 3. in countries that are not historically pluralist and polyarchic but rank high in democratic indexes, when the pandemic is combined with populist governments, especially political freedoms are seriously negatively affected, but the civil space continues to resist this regression.

Keywords: Civil society, civil society organizations, de-democratization, repression

JELCodes: D72.

1. Giriş

Güçlü bir sivil toplum, çoğulcu ve demokratik bir devlet için temel bir bileşendir (Keane, 2009; Walzer, 1992). Ayrıca sivil toplumun özgür ve özerk olması sayesinde siyasal demokrasi de istikrar kazanır (Erdoğan-Tosun ve Tepeciklioğlu, 2016). Sivil toplumun katılımı için uğraşan Sivil toplum örgütleri (STÖ'ler) de sağlam bir sivil toplumun tamamlayıcı bir parçası olarak işlev görmektedirler. Sivil toplum örgütleri, hizmet sunumundan siyasi savunuculuğa kadar çok çeşitli

sektörlerde faaliyet göstermekte ve ülkelerin demokratikleşmesine paralel olarak etki alanlarını artırmaktadır. Bununla birlikte özellikle son yıllarda gelişmiş batı demokrasilerinde bile sivil alanın bastırılmaya çalışıldığı ve sivil toplum örgütlerinin ise özellikle hak savunuculuğu noktasında etkilerinin kısıtlandığı çeşitli örnekler dikkat çekmektedir. Bu durumun temel nedenlerinden biri pandemi sürecinin sivil alanı hem içten hem de dıştan olumsuz etkilemesi olabilir.

Alan yazınında da COVID-19 salgınının hem yarattığı zorluklar hem de yarattığı fırsatlar açısından sivil toplumu derinden etkilediği iddia edilmektedir (Mohan et al., 2021). Bir yandan, sokağa çıkma yasakları ve diğer önlemler sivil toplum örgütlerinin toplanma ve örgütlenme yeteneklerini sınırlandırmış, pandemi sivil toplum örgütlerinin faaliyet göstermesini zorlaştırmıştır. Öte yandan, salgın, sivil toplumun krizlere yanıt vermede ve savunmasız topluluklara destek sağlamada oynadığı kritik rolü de görünür hale getirmiş; sivil toplum örgütleri yeni iş birlikleri ve biçimlerle etki alanlarını genişletmeye çalışmıştır. Pandeminin etkisiyle fiziksel biraraya gelişlerin kısıtlanması, sivil toplum örgütlerini siber alanı daha fazla kullanmaya teşvik etmiş, sivil toplumun yaratıcılığı ön plana çıkmıştır (Cai et al., 2021). Bununla birlikte, her ne kadar iletişim teknolojilerinin gelişmesine paralel olarak sivil alanın siber boyuta da taşındığı söylenebilse de pandemi süresince fiziksel bir araya gelişlerin azalması sivil toplumun 'beraber eyleme' kapasitesine zarar vermiş, sivil alanın kendini dışı vuramaması da devletlerin otoriter eğilimlerini cezbetmiş olabilir.

Pandemi sürecinin verdiği zararlardan biri de hükümetlerin yaşanan sıkıntılar karşısında popülist politikalar izlemeye yönelmesi olarak ileri sürülebilir. Üretim süreçlerinin aksaması, tedarik zincirlerinin bozulması devletlerin ekonomilerine de zarar vermiş, pandemi boyunca devletlerce uygulanan tedbirler güçlü ve zayıf ekonomilere sahip olan ülkelerde farklılık göstermiştir (Ringe ve Renno, 2023). Bu doğrultuda çalışma üç temel soruyu cevaplama amacı taşımaktadır. 1. Sivil toplum küresel ölçekte son beş yılda ciddi bir geri çekilme yaşamakta mıdır? 2. Eğer bir geri çekilme söz konusuysa bu geri çekilme tarihsel olarak çoğulcu geçmişe sahip

poliarşik ülkeri de kapsamakta mıdır? 3. Çoğulcu ve poliarşik ülkelerde de sivil toplum ve sivil alan zarar görmüşse çoğulcu ve poliarşik olmayan ve pandemi dönemini popülist iktidarla atlarmaya çalışan ülkelerde sivil alan ne kadar zarar görmüştür?

Detaylı olmayan bir literatür taraması gelişmiş batı demokrasilerinde bile çeşitli olaylarda sivil alanın az da olsa bir 'zarar' görme durumuyla karşı karşıya olduğunu tespit etmemize imkân verebilir. Pek çok örnek sivil toplumun özellikle protestolar ve aktivizm bağlamında gelişmiş batı demokrasilerinde bile kısıtlandığını göstermektedir (Dayson ve Damm, 2020). Bununla birlikte bu durumun sistematik bir geri çekilmeye mi işaret ettiği yoksa tekil örnekler mi olduğunu tespiti sivil alanın geleceği ile ilgili bir öngöründe bulunmamıza yardım edebilir. Ek olarak, demokratik kurumların ve çoğulculuğun tarihsel olarak kökleşmediği ülkelerde sivil alanın özgürlüğü ve gücü açısından daha kötü bir durum tespit edilebilirse, bunun nedenleri ile ilgili de tartışma yapabiliriz.

Bu varsayımlardan hareketle ilk soruya cevap vermek için sivil toplumun küresel boyutta son 5 yılı mercek altına alınacaktır. Daha sonra 'gelişmiş batı demokrasileri'ndeki durumu analiz edebilmemiz için 4 ülke (Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Birleşik Krallık ve Fransa) özelinde sivil toplumun durumu incelenecektir. Son soruya cevap verebilmek için ise analize popülist iktidarlar neticesinde çoğulcu ve poliarşik olma özelliğini kaybetmiş iki ülke (Brezilya ve Hindistan) dahil edilecektir. Özellikle bu iki ülkenin seçilmesinin temel nedeni demokratik endekslerde üst sıralarda yer almalarına rağmen pandemi süreci başlamadan popülist liderlerin iktidarlara devrildikleri ülkeler olmasıdır. İlk dört ülkenin seçilmesinin temel nedeni ise bu ülkelerin tarihsel olarak çoğulcu ve poliarşik ülkeler olmasıdır. Böylece karşılaştırmalı olarak pandemi ile popülizmin birleşmesinin sivil alana (eğer verdiyse) verdiği zararın boyutlarını tespit edebilir. Çalışmanın sorularına cevap aramadan önce çalışma boyunca kullanılacak kavramların çerçevelerinin çizilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda takip eden başlıkta kavramsal çerçeveye odaklanılacaktır. Yöntem başlığında daha ayrıntılı açıklanacak olmakla birlikte çalışmada ikincil araştırma (masa başı araştırma) yöntemi kullanılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmanın temel varsayımı sivil toplumun son beş yılda pandemi sürecinin de olumsuz etkisiyle birlikte gerilemiş olduğu bununla birlikte bu gerilemenin tarihsel olarak çoğulcu toplumlarda, çoğulcu olmayan toplumlara nazaran daha az olduğu, öte yandan tarihsel olarak çoğulcu olmasa da pandemi öncesinde poliarsşik demokrasi düzeyinde yönetilen ülkelerde popülist siyasetçilerin iktidara gelmesiyle bu ülkelerin sivil alanlarında ciddi bir gerileme olduğudur.

Çalışmanın üzerine inşaa edileceği temel kavram sivil toplum kavramı olsa da ayrıca (1) sivil toplum taşıyıcısı olarak çalışan onun örgütlü ve kurumsal yüzü olan sivil toplum örgütlerinin ne olduğu ve kapsadığı alanın da açıklanması; (2) çalışma sivil toplumun dünya genelindeki son beş yılını anlama çabasının bir ürünü olduğu için “küresel ölçekte sivil toplum” ifadesi ile neyin kastedildiğinin ve bu ifadenin hangi açılardan, daha popüler bir kavram olan “küresel sivil toplum” kavramından farklılık arz ettiğinin açıklanması; (3) çalışmanın varsayımından yola çıkarak bulguların ve tartışmanın şekillenmesine katkı sağlayacak çoğulculuk, poliarsşi ve popülizm kavramlarının da açıklanması gerekmektedir. Kavramlar zihinlerimizde yerlerini aldıklarında, bir diğer ifadeyle çalışmanın kavramsal çerçevesi çizildiğinde bulgular anlam kazanacaktır.

2.1. Sivil Toplum ve Sivil Toplum Örgütleri

Kuramsal açıdan sivil toplum, örgütsel hayat, iyi toplum ve kamusal alan olarak anlam kazanmaktadır (Edwards, 2009). Kuramsal tartışmaya girmemekle birlikte sivil toplum bütüncül bir anlayışla; demokrasinin radikal kuramıyla ve müzakereci pratiği ile desteklendiğinde daha anlamlı olduğu söylenebilir. Kavramsal olarak ise sivil toplum incelendiğinde kuramsal çeşitliliğine paralel olarak alan yazınında pek çok farklı sivil toplum kavramı ile karşılaşmaktadır. Bu çalışmada sivil toplum Taylor'un (Taylor, 1990) tanımı temel alınarak anamladırılacaktır. Bu tanıma göre sivil toplum devletin vesayetinden azade, özgür birlikteliklerin bulunduğu yerde, bir bütün olarak toplumun özgür birlikteliklerle kendisini yapılandırabildiği, eylemlerini koordine edebildiği yerde var olan bir

yapı olarak anlam kazanmaktadır. Bir diğer ifadeyle sivil toplum, devlet veya hükümet kurumlarının dışında faaliyet gösteren ve belirli değerleri, çıkarları veya hedefleri ilerletmek gibi ortak amaçlar doğrultusunda çalışan örgütlü sosyal grupları veya bireyleri ifade eder.

Çeşitli şekillerde tanımlanabilecek karmaşık ve dinamik bir kavram olan sivil toplum kavramı, demokratik değerlerin teşvik edilmesinde, hükümette ve diğer kamu kurumlarında hesap verebilirlik ve şeffaflığın sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Devarajan et al., 2011). Sivil toplum farklı bakış açılarının ifade edilmesi için bir platform sağlamakta ve daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir toplumun oluşmasına katkıda bulunmaktadır (Paffenholz, 2014). Dolayısıyla aksi görüşler ileri sürülse de (Roßteutscher, 2002) sivil toplum için 'demokratik toplumların hayati bir bileşeni' denebilir.

Öte yandan sivil toplum örgütleri (STÖ'ler), hükümet dışı ve kâr amacı güden sektörler dışında faaliyet gösteren ve topluma fayda sağlayan belirli bir amacı veya amaç gruplarını teşvik etmek için çalışan grupları ve hareketleri ifade eden bir kavramdır. Literatürde sivil toplum örgütleri (CSO/STÖ) kavramı ile sivil toplum kuruluşları (NGO/STK) kavramının sık sık birbirleri yerine kullanıldıkları göze çarpmaktadır. Hükümet dışı kuruluşlar olarak adlandırılacak STK'lar sivil toplumun katılımı için uğraşan sivil toplum örgütlerinin bir parçasını teşkil etmektedir. Bunun yanında daha kapsayıcı olan sivil toplum örgütleri kavramı hayır kurumlarını, topluluk gruplarını, savunuculuk gruplarını ve dini kuruluşları da kapsayan geniş bir faaliyet yelpazesi olan yapıları ifade etmektedir (Clayton et al., 2000). Bu örgütlenmeler genellikle gönüllüler veya aktivistler tarafından yürütülür. Amaçları, bireylerin, toplulukların ve marjinal grupların çıkarlarını ve ihtiyaçlarını temsil etmek ve hükümetleri eylemlerinden sorumlu tutmaktır. Bir tüzel kişiliğe sahip olabilecekleri gibi, aniden doğup sınırlı bir alanda faaliyet yürütüp kendiliğinden de ortadan kalkabilirler (Hegedus, 1989). Bu tip örgütlenmeler tipik olarak devletten bağımsız olarak faaliyet gösterir ve ortak yararı desteklemek, insan haklarını savunmak, sosyal ve ekonomik sorunları ele almak için çalışırlar.

Sivil toplum örgütleri, vatandaşlara fikirlerini dile getirmeleri ve kamusal söylemde yer almaları için bir alan sağladıkları için, demokrasi ve iyi yönetişimi teşvik etmede önemli aktörler olarak kabul edilir. Ötekileştirilmiş grupların hak ve çıkarlarını savunarak, bu grupların siyasi süreçte temsil edilmesini ve seslerinin duyulmasını sağlamaya da yardımcı olurlar. Bireyleri ve toplulukları güçlendirerek adalet, eşitlik ve insan hakları davasını ilerleterek sosyal, ekonomik ve politik kalkınmayı teşvik etmede önemli aktörlerdir (Banks ve Hulme, 2012).

2.2. Küresel Sivil Toplum ve Küresel Ölçekte Sivil Toplum

Yukarıda da belirtildiği gibi bu çalışmanın amaçlarından biri son beş yılda 'küresel ölçekte sivil toplum'un durumunun tespit edilmesidir. Dolayısıyla okuyucu için küresel ölçekte sivil toplumun ne ifade ettiği ve 'küresel sivil toplum' kavramından hangi açılardan farklı olduğu açıklanmalıdır. Öncelikle küresel sivil toplum, ulusal sınırların ötesinde faaliyet gösteren ve küresel ölçekte ortak hedefler ve değerler doğrultusunda çalışan sivil toplum örgütleri, topluluk grupları, savunuculuk grupları ve bireylerden oluşan ağı ifade etmektedir. Bu örgütler, diğerlerinin yanı sıra insan hakları savunuculuğu, çevre koruma, küresel sağlık ve yoksulluğun azaltılması gibi çok çeşitli faaliyetlerde yer alabilir (Anheier et al., 2001).

Küresel sivil toplum, özellikle uluslararası kalkınma, insan hakları ve çevre koruma gibi alanlarda uluslararası söylemi ve karar alma sürecini şekillendirmede kritik bir rol oynamaktadır. Savunuculuk ve aktivizm yoluyla, küresel sivil toplum örgütleri önemli konularda farkındalık yaratmakta ve marjinal toplulukların ihtiyaç ve bakış açılarına dikkat çekmektedirler (Batliwala, 2002). Farklı ülkelerden ve kültürel geçmişlerden gelen bireyleri ve kuruluşları ortak hedefler doğrultusunda çalışmak üzere bir araya getiren önemli bir kültürler arası alışveriş ve iş birliği kaynağı olarak var olan küresel sivil toplum örgütleri uluslararası iş birliğini ve dayanışmayı teşvik etmekte ve daha adil ve eşit bir dünyanın yaratılmasına katkıda bulunmak için çalışmaktadırlar (Chandhoke, 2005). Dolayısıyla 'küresel sivil toplum' kavramı küresel ölçekte faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri ile

ilişkili bir kavram olarak anlam kazanmaktadır. Küresel sivil toplum kavramı, Green Peace, Uluslararası Af Örgütü, Uluslararası çalışma örgütü gibi ölçeği küresel boyutta olan örgütlenmelere referans verir ("Global Civil Society," n.d.). Öte yandan küresel ölçekte sivil toplum, küresel sivil toplum kavramının çok dışında faaliyetleri ulusal olan sivil toplumun ve sivil alanın küresel boyutta durumunu ifade etmektedir.

Dolayısıyla küresel sivil toplum, küresel ölçekte ortak amaç ve değerler doğrultusunda çalışan ve uluslararası söylemi ve karar alma sürecini şekillendirmede kritik bir rol oynayan devlet dışı aktörler ağına atıfta bulunan karmaşık ve dinamik bir kavramken; küresel ölçekte sivil toplum ülkelerin ayrı ayrı sivil durumlarının tespit edilmesi ve bu tespitten yola çıkarak dünya genelinde sivil durumun ya da sivil toplumun durumunun anlaşılmasını ifade etmek için seçilen bir kavram olarak anlam kazanmaktadır (Malena ve Heinrich, 2005).

2.3. Çoğulculuk, Poliarşi ve Populizm

Bu çalışmada sıklıkla atıf yapılacak diğer kavramlar, çoğulculuk, poliarşi ve populizm kavramlardır. Çoğulculuk, bir toplum içinde çoklu kimliklerin, çıkarların ve bakış açılarının bir arada var olmasına ve tanınmasına atıfta bulunan politik, sosyal ve felsefi bir kavramdır (Yumatle, 2015); fikir beyan etme, dini inanış ve toplanma özgürlüğü ile bireysel hak ve özgürlüklerin korunması ile karakterize edildiğinden, genellikle demokratik toplumlarla ilişkilendirilir. Çoğulcu bir toplumda bireyler ve gruplar, fikir ve inançlarını ifade etmekte, çıkarlarını gözetmek için dernekler ve örgütler kurmakta özgürdür. Çoğulculuk, çeşitliliği teşvik ettiği ve çoklu bakış açılarının, çıkarların ve fikirlerin ifade edilmesine izin verdiği için arzu edilen bir yönetim biçimi olarak görülmektedir (Robinson ve Acemoglu, 2012).

Poliarşi ise, gücün hükümdarlık, diktatörlük veya totaliter rejim gibi tek bir merkezde yoğunlaşmak yerine birden çok merkez arasında dağıtıldığı bir siyasi sisteme atıf yapar. İlk kez siyaset bilimci Robert Dahl tarafından kullanılmıştır. Ona göre poliarşi (Dahl, 2020) siyasi gücün geniş ve adil bir şekilde dağıtıldığı, birden fazla ve rekabet halindeki güç merkezlerinin var olmasına ve karar alma sürecine

katılmasına izin verilen bir sistem olarak tanımlamaktadır. Kavram günümüzde demokratik yönetimin en üst aşaması olarak kabul edilmektedir (Teorell et al., 2019). Poliarşi, özgür ve adil seçimler, siyasi partiler ve bağımsız yargı gibi demokratik kurumların varlığıyla karakterize edildiğinden, genellikle demokratik yönetişimin eşanlamlısı olarak kullanılır. Poliarşide vatandaşların siyasi sürece katılma, görüşlerini ifade etme ve seçilmiş yetkilileri sorumlu tutma hakları vardır (Lindberg, 2003).

Kısacası gerek çoğulculuk gerekse de poliarşi, genellikle demokratik yönetim bağlamında tartışılmaktadır. Poliarşi, gücün tek bir merkezde toplanmak yerine birden fazla merkez arasında dağıtıldığı, özgür ve adil seçimler, siyasi partiler ve bağımsız yargı ile karakterize edilen bir siyasi sistemi ifade ederken, çoğulculuk ise, bir toplum içinde çoklu kimliklerin, çıkarların ve bakış açılarının bir arada var olmasına ve tanınmasına işaret eder (Dahl, 1984). Poliarşik bir sistemde çoğulculuk, genellikle demokrasinin düzgün işlemesi için gerekli bir koşul olarak görülür. Doğası gereği çoğulcu olan poliarşik bir sistem, farklı bakış açılarının, çıkarların ve fikirlerin ifade edilmesine izin verir ve siyasi rekabeti ve temsili teşvik eder. Dolayısıyla marjinal toplulukların da seslerinin duyulmasını ve çoğunluğun çıkarlarına saygı gösterilmesini sağlamaya yardımcı olur (Parry, 1966). Çoğulculuk, çatışmaların ve farklılıkların barışçıl çözümü için bir araç sağlayarak poliarşik bir sistemin istikrarına ve dayanıklılığına da katkıda bulunabilir. Çoğulcu bir toplumda bireyler ve gruplar, şiddete veya diğer zorlama biçimlerine başvurmak yerine fikirlerini ifade edebilir ve tartışmalara katılabilir.

Öte yandan popülizm, sıradan insanların ihtiyaçlarını ve bakış açılarını vurgulayan, genellikle elitlerin veya yerleşik siyaset kurumunun çıkarlarına karşıt olarak tasvir edilen bir siyasi ideoloji veya yaklaşımdır. Halkın istek ve hislerinin siyasi eylem bakımından tek temel meşruiyet kaynağı olduğu inancı (Norris & Inglehart, 2019) olarak tanımlanabilecek popülizm çerçevesinde popülist hareketler veya politikacılar tipik olarak kendilerini sıradan insanların savunucuları olarak sunarlar ve halkın desteğini almak için karizmatik liderler ve halkın duygularına hitap eden söylemler kullanırlar (Eslen-Ziya, 2022).

Popülizm, sosyal adalet ve eşitliği ön planda tutan sol hareketlerden göç ve ulusal kimlik gibi konulara odaklanan sağ hareketlere kadar çeşitli biçimlerde tezahür edebilir (Berman ve Snegovaya, 2019). Popülizm, genellikle siyasi, sosyal veya ekonomik istikrarsızlık zamanlarında ortaya çıktığı için, siyasi ve ekonomik memnuniyetsizliğin hem bir yanıtı hem de nedeni olarak görülebilir. Popülist hareketler, yerleşik güç yapılarını bozabilecekleri ve yeni siyasi ittifaklar yaratabilecekleri için siyasi manzarada önemli değişikliklere yol açabilir (Caiani ve Graziano, 2019).

Aşağıda daha ayrıntılı olarak açıklanacak olmakla birlikte bu çalışmada tarihsel olarak çoğulcu ve poliarşik ülkeleri anlamak için bu özelliklere sahip 4 ülke (ABD, Kanada, Birleşik Krallık, Fransa) (Robinson ve Acemoglu, 2012) seçilmiştir. Populist siyasetin etkisini anlayabilmek için ise tarihsel olarak olmasa da çeşitli demokratik endekslerde üst sıralarda yer alan fakat pandeminin öncesinde popülist liderler tarafından yönetilmeye başlayan iki ülke (Hindistan ve Brezilya) seçilmiştir.

3. Yöntem

Bu çalışmada benimsenen araştırma yöntemi ikincil araştırma yöntemidir (Secondary Research). Bu araştırma, yayınlanmış raporlar, akademik dergiler, veri kümeleri ve çevrimiçi kaynaklar gibi halihazırda mevcut olan verilerin toplanmasını ve analiz edilmesini içeren bir araştırma yöntemini tanımlamak için kullanılan bir terimdir (Stewart ve Kamins, 1993). Saha çalışmasına veya şahsen veri toplamaya ihtiyaç duymadan, tipik olarak bir masa başında araştırma yapmayı içerdiği için masa başı araştırma yöntemi olarak da adlandırılabilir (Hoover Green ve Cohen, 2021).

Masa başı araştırması genellikle zamanın veya kaynakların sınırlı olduğu durumlarda veya araştırma sorusunun mevcut veri kaynakları kullanılarak yanıtlanabileceği durumlarda kullanılır. Bu yöntem, saha araştırmaları veya mülakatlar gibi diğer araştırma yöntemleriyle aynı düzeyde kaynak veya zaman gerektirmediğinden, bilgi toplamanın uygun maliyetli ve verimli olduğu bir yöntemidir. Ancak, masa başı araştırma yoluyla toplanan verilerin kalitesinin ve güvenilirliğinin,

verilerin yaşı, kaynağı ve toplanma yöntemi gibi faktörlerden etkilenebileceğini akılda tutmak önemlidir (Brewer, 2012).

Masa başı çalışmalarda verilerin toplandığı kaynakların güvenli ve kaliteli olması gerektiği gerçeğinden hareketle çalışmamızda sivil toplumun küresel ölçekte son beş yılına ışık tutmak için CIVICUS raporları ve Carnegie Protest Tracker veri tabanından çıkardığımız veriler referans alınacak, ayrıca 6 ülke ölçeğinde yapacağımız karşılaştırmalar için ise siyaset bilimi çalışmaları için temel referans kaynakları olan verileri hazırlayan The Economist Intelligence Unit (EIC), Freedom House, V-Dem (Variance of Democracy/Demokrasi Çeşitleri) ve son olarak Skaaning Ölçeği'nden faydalanılacaktır.

4. Bulgular

Çalışmamızda bulgular tespit edilirken sivil toplumun son beş yılı (2018-2022) dikkate alınmıştır. Bununla birlikte bazı veri setlerinde 2022 yılı bulguları henüz yer almadığı için bu veri setleri için 2017-2021 yılları arası incelenmiştir. Pandemi ve popülist siyasetin sivil alandaki etkisine odaklanıldığı için pandeminin ortaya çıktığı 2020 yılı her veri setinde kapsam dahilinde olduğu için tartışma esnasında bu durumun bir probleme yol açmayacağı düşünülmektedir.

Sivil toplumun küresel ölçekte son beş yılının tespiti için incelen ilk raporlar CIVICUS raporlarıdır. CIVICUS, vatandaşların örgütlenme özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve barışçıl toplanma haklarını desteklemek ve savunmak ve kapsayıcı ve demokratik toplumların gelişimini desteklemek için çalışan bir organizasyon olarak siyaset bilimciler ve özellikle sivil toplum çalışan akademisyenler için temel referans kaynaklarından biri olma özelliği taşımaktadır. Temelde dört faaliyet alanında çalışan örgütün kapsamı şu şekilde özetlenebilir:

- Savunuculuk ve lobicilik
- Kapasite Geliştirme
- Ağ oluşturma ve iş birliği
- İzleme ve araştırma

Sivil toplumun küresel ölçekte son beş yılını anlamak için CIVICUS tarafından geliştirilen CIVIVUS Monitor ölçeğinin verileri

incelenmiştir. CIVICUS Monitor, dünyanın dört bir yanındaki ülkelerde sivil toplum özgürlüklerinin durumunu izleyen küresel bir sivil toplum izleme girişimidir. Dernek kurma, toplanma ve ifade özgürlüğü hakları da dahil olmak üzere sivil toplum için elverişli ortamın kapsamlı bir resmini sunmayı amaçlayan CIVICUS Monitor, her ülkedeki sivil toplumun durumunu değerlendirmek için "açık" ile "kapalı" arasında değişen beş parçalı bir derecelendirme sistemi kullanmaktadır. Monitor sivil toplum örgütlerinin, aktivistlerin, gazetecilerin, politika yapımcıların ve genel kamuoyunun sivil toplum özgürlüklerinin mevcut durumunu anlamasına, eğilimleri ve kalıpları belirlemesine ve bu özgürlükleri korumak ve savunmak için savunuculuk ve eylemi teşvik etmesine yardımcı olmak için tasarlanmıştır (Shapiro, 2013). Tablo 1 CIVICUS Monitor raporlarının incelenmesi sonucu elde edilen veriler ışığında 2018-2022 yılları arasında dünyada ülkelerin sivil durumlarının durumunu sayısal olarak vermektedir. Bu bağlamda ülkeler sivil toplum açısından en iyi durumdan en kötü duruma göre sırasıyla: 'açık (open)', 'daraltılmış (narrowed)', kısıtlanmış (obstructed), 'bastırılmış (repressed)' ve 'kapalı (closed)' olarsak sınıflandırılmıştır. Tablodaki sayılar dünyadaki ülkelerin kaç tanesinin ilgili yılda hangi grupta olduğunu göstermektedir (CIVICUS, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021).

Tablo 1: CIVICUS raporlarında göre dünya ülkelerinin beş parçalı derecelendirme kapsamında dağılımı

Yıllar	Açık	Daraltılmış	Kısıtlanmış	Bastırılmış	Kapalı
2017	45	42	52	33	23
2018	44	42	53	33	23
2019	43	42	49	38	24
2020	42	40	47	44	23
2021	39	41	43	49	25

Carnegie Endowment for International Peace Protest Tracker, dünya çapındaki protestoları ve aktivizmi izleyen bir veri tabanı ve izleme sistemidir. Platform, protestoların sayısı, yeri ve özellikleri hakkında bilgilerin yanı sıra protesto hareketlerinin nedenleri ve sonuçlarının bağlamsal analizini sağlar. Carnegie Protesto Takibi'nin

amacı, protestoları ve aktivizmi ve bunların küresel siyaseti şekillendirmedeki rolünü daha iyi anlamaları için araştırmacılara, gazetecilere, politika yapıcılara ve genel halka bir kaynak sağlamaktır (Tracker, 2020). Tablo iki son beş yılda dünya üzerinde Carnegie Protest Tracker'a göre yüksek katılımlı (>100.000) protesto ve gösteri sayılarına göstermektedir (Carnegie, 2023).

Tablo 2: Carnegie Protest Tracker'a göre yüksek katılımlı (>100.000) protesto ve gösteri sayıları-Dünya üzerinde

Yıllar	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Protesto ve Gösteri Sayıları	7	8	18	7	5	4

Bulgularla ilgili tartışma bir sonraki başlık altında yapılacak olmakla birlikte yukarıdaki iki tabloda da görüldüğü üzere son yıllarda sivil toplumun küresel ölçekte güç kaybetmiş olduğu görülmektedir. Özellikle yüksek katılımlı gösteri sayıları incelendiğinde 2019 yılında sayının zirve yaptığı bununla birlikte pandeminin dolayısıyla kısıtlamaların başladığı 2020 yılda sayının dramatik bir şekilde düştüğü ve 2021 ve 2022 yıllarında da bir toparlanma olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte CIVICUS'un hazırladığı protest right raporuna (CIVICUS, 2022) göre sivil toplum örgütleri pandemi sürecinde çeşitli var olma araçlarını kullanarak faaliyetlerine devam etmeye çalışmış, çevrimiçi platformlar ve sosyal medya grupları, amaç değişikliği (repurposing), yanlış bilgiyle mücadele, yeni savunma rolleri ve taktikler ve protesto biçimi değişikliği ile sivil alanın varlığını koruması noktasında önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Seçilen 6 ülke özelinde sivil toplumun son beş yılını değerlendirmek için ise beş farklı veri seti incelenmiştir. Bu veri setlerinden biri The Economist Intelligence Unit'in sivil özgürlükler endeksidir. The Economist Intelligence Unit (EIU), The Economist gazetesini de bünyesinde barındıran Economist Group'un bir parçası olan bir araştırma ve analiz kuruluşudur. EIU, hükümetleri, şirketleri ve finansal kurumları içeren küresel bir müşteri tabanına ekonomik, politik ve ticari istihbaratın yanı sıra tahminler ve analizler sağlamaktadır. EIU, müşterilerin faaliyet gösterdikleri karmaşık ekonomik, politik ve iş ortamlarını anlamalarına yardımcı olmak için

tasarlanmış ülke raporları, sektör raporları ve tematik raporlar dahil olmak üzere çok çeşitli raporlar üretir.

EIU, yaygın olarak ekonomik ve politik analizler için önde gelen kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir ve raporları dünya çapında işletmeler, hükümetler ve akademik kurumlar tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Titiz ve bağımsız analizinin yanı sıra tarafsız araştırmaya olan bağlılığıyla tanınır (Unit, 2012)

EIU'nun sivil özgürlükler endeksine göre ülkeler sivil özgürlükler bağlamında (0 en kötü olmak üzere) 0-10 aralığında değerlendirilmektedir. İncelediğimiz ülkelerin son beş yılı tablo 3'te (EUI, 2023) gösterilmiştir.

Tablo 3: EUI- Sivil Özgürlükler Endeksine Göre Ülke Puanları (0 en kötü-10 en iyi)

Ülkeler/Yıllar	Amerika Birleşik Devletleri	Birleşik Krallık	Kanada	Fransa	Brezilya	Hindistan
2018	8,14	9,12	10	8,53	8,24	7,35
2019	8,24	9,12	9,71	8,53	8,24	6,76
2020	8,53	8,82	9,41	8,24	7,94	5,59
2021	8,53	8,82	9,12	8,24	7,65	6,18
2022	8,53	9,12	8,82	8,24	7,65	6,18

Bakacağımız diğer veri seti V-Dem (Demokrasi Çeşitleri) veri setidir. Dünyanın dört bir yanındaki ülkelerde demokrasinin kalitesini ölçmeyi ve analiz etmeyi amaçlayan küresel bir araştırma projesi olan V-Dem çok çeşitli göstergeler ve ölçümler kullanarak demokratik kurumlar, süreçler ve sonuçlar hakkında ayrıntılı bilgi sağlayan kapsamlı bir veri tabanıdır (Lindberg et al., 2014). V-Dem, demokrasiyi sadece seçimler ve siyasi partiler gibi resmî kurumları değil, aynı zamanda sivil özgürlükleri, hukukun üstünlüğünü, medyanın ve sivil toplumun işleyişini de kapsayan çok boyutlu bir olgu olarak ele alan kavramsal bir çerçeveye dayanmaktadır. Veritabanı, dünyadaki tüm ülkeleri kapsamakta ve 200 yılı aşkın bir süredir veri sağlayarak boylamsal karşılaştırmalara ve analizlere olanak sağlamaktadır.

V-Dem, araştırmacılar, politika yapıcılar ve uygulayıcılar tarafından farklı ülkelerdeki demokrasinin kalitesini anlamak ve demokrasiyi teşvik etmeyi amaçlayan politikalar ve müdahaleler

hakkında bilgiye dayalı kararlar almak için bir kaynak olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

V-Dem'in hazırladığı karşı argümana saygı ve sivil toplum katılımı indeksine göre incelenen ülkelerin durumu sırasıyla tablo 4 ve tablo 5'te verilmiştir. Karşı argümana saygı indeksine göre ülkeler <-3 ile $+3<$ arasında sıralanmaktadır. Yüksek demokratik prensiplerden biri olan karşı argümana saygı (Coppedge et al., 2016) bağlamında ülkelerin aldıkları puanlar aşağıdadır (V-Dem, 2023b).

Tablo 4: V-Dem Karşı Argümana Saygı Endeksine Göre Ülke Puanları

Ülkeler/ Yıllar	Amerika Birleşik Devletleri	Birleşik Krallık	Kanada	Fransa	Brezilya	Hindistan
2017	0,4	1,2	1,25	1,35	0,84	0,59
2018	0,4	1,2	1,25	1,35	0,84	0,59
2019	0,24	1,2	1,25	1,35	0,47	0,59
2020	0,3	1,2	0,97	1,35	0,47	0,59
2021	0,59	1,3	1,09	1,35	0,47	0,87

Son olarak yine V-Dem tarafından hazırlanan sivil toplum katılımı endeksine bakmak sivil toplumun ahvalini anlamak için bize önemli bir bakış açısı sunacaktır (V-Dem, 2023a). Bu endekse göre ülkeler (0 en kötü olmak üzere) 0-1 arasında puanlanmaktadır.

Tablo 5: V-Dem Sivil Toplumun Katılımı Endeksine Göre Ülke Puanları

Ülkeler Yıllar	Amerika Birleşik Devletleri	Birleşik Krallık	Kanada	Fransa	Brezilya	Hindistan
2017	0,99	0,96	0,95	0,91	0,75	0,59
2018	0,99	0,96	0,95	0,88	0,71	0,59
2019	0,98	0,95	0,95	0,9	0,71	0,61
2020	0,98	0,96	0,95	0,91	0,75	0,66
2021	0,98	0,95	0,95	0,91	0,75	0,65

Freedom House, dünya çapında özgürlük ve demokrasiyi desteklemek amacıyla 1941'de kurulmuş, tarafsız bir sivil toplum örgütüdür. Freedom House, dünyanın dört bir yanındaki ülkelerdeki siyasi hakların ve sivil özgürlüklerin durumunu değerlendirir ve "Dünyadaki Özgürlük" raporu ve "Uluslar Geçiş Halinde" raporu da dahil olmak üzere siyasi özgürlük ve sivil özgürlükler hakkında yıllık raporlar yayınlamaktadır. Bu raporlar, araştırmacılar, politika yapıcılar ve insan hakları örgütleri tarafından farklı ülkelerde

özgürlük ve demokrasinin durumunu anlamak için bir referans olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır.

Freedom House, araştırma ve analiz faaliyetlerine ek olarak, dünyanın dört bir yanındaki demokratik aktivistleri ve kuruluşları desteklemek için çalışmakta, kapasitelerini güçlendirmelerine ve özgürlük ve demokrasiyi geliştirmelerine yardımcı olmak için eğitim, teknik yardım ve mali destek sağlamaktadır. Kendi sitelerinde misyonlarını “siyasi haklar ve sivil özgürlüklere odaklanarak insan haklarını savunmak ve demokratik değişimi teşvik etmek” olarak açıklayan örgüt, bu misyonu gerçekleştirmek amacıyla geliştirdiği metodolojiyi kullanarak ülkeleri değerlendirmekte ve değerlendirmelerini dünya kamuoyunun bilgisine sunmaktadır.

Freedom House eski metodolojisine göre ülkeleri siyasal haklar ve sivil özgürlükler yönünden 1’den (yüksek) 7’ye (düşük) olarak sıralamaktaydı. Bu yöntemde değişikliğe giden örgüt artık puanlamasını siyasal haklar için 40 (en yüksek) üzerinden sivil özgürlükler için de 60 (en yüksek) üzerinden yapmaktadır (House, 2021). Tablo 6’da incelenen ülkelerin son 5 yılda sivil özgürlükler bağlamında aldıkları puanlar verilmiştir.

Tablo 6: Freedom House’a göre Ülkelerin Sivil Özgürlükler Puanları

Ülkeler/ Yıllar	Amerika Birleşik Devletleri	Birleşik Krallık	Kanada	Fransa	Brezilya	Hindistan
2018	53	54	59	52	47	42
2019	53	54	59	52	45	40
2020	53	55	58	52	44	37
2021	51	54	58	52	43	33
2022	51	54	58	51	42	33

İncelenen ülkeler için bakılacak son veri seti Skaanning Ölçeği’nden alınan politik özgürlükler ve poliarsşi ölçekleridir. Skaanning Ölçeği (ya da Lexical Index), belirli bir ülkedeki sivil toplum düzenlemesinin derecesini ölçmek için bir araçtır. Araştırmacı Svend-Erik Skaanning tarafından geliştirilmiştir ve devletin ve diğer aktörlerin sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini ne ölçüde kısıtladığı veya mümkün kıldığı “düzenleyici alan” kavramına dayanmaktadır. Skaanning Ölçeği düzenleme derecesini dört boyutta ölçer: yasal kısıtlamalar, bürokratik

kısıtlamalar, mali kısıtlamalar ve politik kısıtlamalar (Skaaning et al., 2015).

Skaaning Ölçeği, farklı ülkelerdeki sivil toplum kuruluşlarının karşılaştığı koşulları analiz etmek ve ülkeler arasında ve zaman içinde düzenleme düzeylerini karşılaştırmak için kullanılır. Skaaning Ölçeğinin sonuçları, sivil toplum örgütlerinin farklı bağlamlarda karşı karşıya kaldıkları zorluklara ve fırsatlara ilişkin önemli çıktılar sağlamakta ayrıca küresel olarak sivil toplumun koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan savunuculuk ve politika çabalarına dair bilgiler sunmaktadır.

Tablo 7'de incelenen ülkelerin politik özgürlükler endeksinde aldıkları durumları verilmiştir. Toplam iki kategoriden oluşan veri setine göre ülkeler özgür ya da değil şeklinde tasnif edilmektedir (Index, 2023a).

Tablo 7: Politik Özgürlükler

Ülkeler/ Yıllar	Amerika Birleşik Devletleri	Birleşik Krallık	Kanada	Fransa	Brezilya	Hindistan
2018	Özgür	Özgür	Özgür	Özgür	Özgür	Özgür
2019	Özgür	Özgür	Özgür	Özgür	Özgür	Özgür
2020	Özgür	Özgür	Özgür	Özgür	Değil	Değil
2021	Özgür	Özgür	Özgür	Özgür	Özgür	Özgür
2022	Özgür	Özgür	Özgür	Özgür	Değil	Değil

Son olarak tablo 8'de ise ülkelerin Skanning ölçeğine göre demokratik durumları verilmiştir (Index, 2023b). Bu endekse göre ülkeler (0 en kötü olmak üzere) 0-7 arasında puanlanmaktadır. Bu puanlamaların kategorik karşılıkları ise (en kötüden en iyiye) seçimsiz otokrasiler, tek parti otokrasileri, çok parti otokrasileri, dışlayıcı demokrasi, erkek demokrasisi, eşimli demokrasiler ve son olarak poliarşilerdir.

Tablo 8: Lexical Endekse Göre Ülkelerin Demokratik Durumları

Ülkeler/ Yıllar	Amerika Birleşik Devletleri	Birleşik Krallık	Kanada	Fransa	Brezilya	Hindistan
2018	7	7	7	7	7	7
2019	7	7	7	7	6	6
2020	7	7	7	7	6	6
2021	7	7	7	7	6	6
2022	7	7	7	7	6	6

5. Tartışma ve Sonuç

Sivil toplum, devletten bağımsız olarak faaliyet gösteren ve ortak hedefler ve değerler doğrultusunda çalışan sivil toplum örgütleri, topluluk grupları ve bireylerden oluşan organize ağları acıkmak için kullanılan bir kavramdır. Sivil toplum, vatandaşların kamusal söylemde yer almak, karar verme sürecine katılmak ve iktidardakilerden hesap sormak için bir araya gelebildikleri bir alandır. Pek çok toplumda sivil toplum, kamu yararına olan politika ve uygulamaları savunarak ve halkın katılımı ve temsili için bir platform sağlayarak, hükümet ve diğer kamusal kurumları sorumlu tutarak çok önemli bir rol oynar. Sivil toplum örgütleri ise genellikle politika savunuculuğu, topluluk seferberliği ve hizmet sağlama gibi faaliyetlerde bulunurlar ve hükümetin ve diğer kamu kurumlarının eylemlerini izleyen bekçi örgütler olarak da hizmet edebilirler. Sivil toplum, herhangi bir demokratik toplumun kritik bir bileşenidir ve bireyleri ve toplulukları güçlendirerek ve daha adil ve eşitlikçi bir dünyanın yaratılmasına katkıda bulunarak sosyal, ekonomik ve politik kalkınmayı teşvik etmede hayati bir rol oynar. Sivil toplum, kamu yararının geliştirilmesinde ve insan haklarının savunulmasında kritik bir rol oynayan hayır kurumları, savunuculuk grupları, dini kuruluşlar ve işçi sendikaları gibi çok çeşitli kuruluşları kapsamaktadır.

Son beş yılda, birçok ülkenin sivil toplum örgütlerinin çalışma alanını sınırlayan ve vatandaşların örgütlenme ve ifade özgürlüğü haklarını kısıtlayan kısıtlayıcı yasalar ve politikalar benimsemesiyle, sivil toplum için küresel ortam giderek daha zorlayıcı hale gelmiştir. Son yıllarda aktivistlerin tutuklanması ve sindirilmesi, STÖ'lere

getirilen kısıtlamalar ve banka hesaplarının dondurulması dahil olmak üzere sivil toplum üzerinde artan kısıtlamalara şahit olmaktayız. Ek olarak, COVID-19 salgını hem yarattığı zorluklar hem de yarattığı fırsatlar açısından sivil toplumu da derinden etkilediği söylenebilir. Bir yandan, sokağa çıkma yasakları ve diğer önlemler sivil toplum kuruluşlarının toplanma ve örgütlenme yeteneklerini sınırlarken, pandemi sivil toplum örgütlerinin faaliyet göstermesini de zorlaştırmıştır. Bununla birlikte, sivil toplum demokrasi, insan hakları ve sosyal adaleti ilerletmede kritik bir rol oynamaya devam ederek, bu zorluklar karşısında dikkate değer bir dayanıklılık ve kararlılık göstermiştir. Sivil toplum kuruluşları ve aktivistler, #MeToo hareketi, iklim değişikliğine karşı mücadele ve LGBTQI haklarının desteklenmesi dahil olmak üzere son beş yılın en önemli sosyal ve politik hareketlerinin çoğunun ön saflarında yer almıştır.

Bununla birlikte çalışmanın bulgularının gösterdiği üzere (tablo 1'e bakılabilir) sivil toplumun son beş yılda küresel ölçekte geri çekilmesi ile karşı karşıyayız. Bu durumun nedenleri çeşitlilik gösterebilir. Öte yandan tablo 2'de özetlendiği üzere bu durumun temel nedenlerinden birinin pandemi olduğu söylenebilir. Protestolar ve protesto hakkı, işleyen bir sivil toplumun temel bileşenleridir. Vatandaşların görüşlerini, şikayetlerini ve taleplerini iktidardakilere şiddet içermeyen bir şekilde ifade etmelerine olanak tanır ve hükümet ile diğer kurumları sorumlu tutmanın bir aracı olarak hizmet ederler. Protestolar aynı zamanda marjinal grupların endişelerini dile getirmeleri ve başka türlü göz ardı edilebilecek konulara dikkat çekmeleri için bir platform sağlayarak toplumsal ve siyasi değişim için bir katalizör işlevi görebilir. Pandemi sürecinde fiziksel bir araya gelişlerin kısıtlanması yüksek katılımlı protesto sayılarında dramatik bir düşüşe yol açmış gözükmektedir.

Protestolara özgürce ve güvenli bir şekilde katılma yeteneği, vatandaşların siyasi sürece katılma, haklarını ve çıkarlarını savunma araçlarına sahip olmasını sağladığından, sağlıklı ve işleyen bir demokrasinin temel bir göstergesidir. Bununla birlikte yüksek katılımlı protesto sayılarında küresel ölçekte yaşanan düşüş bize tek başına ülkelerdeki sivil toplumun (alanı/kapasitesi/gücü) durumu hakkında yeterince bilgi vermemektedir. Bu doğrultuda çalışma

kapsamında seçilen ülkelerin çeşitli endekslerde son beş yıldaki durumlarına bakmak tartışmanın sağlam temeller üzerinde şekillenmesini sağlayacaktır.

Yukarıda da belirtildiği gibi çalışma özelinde 6 ülke daha ayrıntılı incelenmiştir. Bu ülkelerin seçilme nedenleri üç kavram çerçevesinde açıklanabilir. Bu üç kavram çoğulculuk, poliarsşi ve popülizmdir. Tekrar etmek gerekirse çoğulculuk, bir toplum içinde birden fazla kimliğin, ilginin ve bakış açısının bir arada var olmasına ve tanınmasına atıfta bulunan bir kavramdır. Genellikle demokratik toplumlarla ilişkilendirilir ve çeşitliliği teşvik ettiği ve çoklu bakış açılarının ve çıkarların ifadesine izin verdiği için arzu edilen bir yönetim biçimi olarak görülür. Poliarsşi ise farklı bakış açılarının ve çıkarların ifadesine izin verdiği ve vatandaşların iktidardakileri sorumlu tutması için bir araç sağladığı için arzu edilen bir yönetim biçimi olarak kabul edilir. Poliarsşi, siyasi rekabeti ve temsili teşvik ederek, marjinal toplulukların seslerinin duyulmasını ve çoğunluğun çıkarlarına saygı gösterilmesini sağlamaya yardımcı olur. Gücün birden fazla merkez arasında dağıtılması, özgür ve adil seçimler ve vatandaşların siyasi sürece katılma hakkı ile karakterize edilen bir siyasi sistemdir.

Kısacası, poliarsşi ve çoğulculuk, demokratik yönetim bağlamında sıklıkla tartışılan ilgili siyasi kavramlardır. Poliarsşi, gücün birden fazla merkez arasında dağıtıldığı bir siyasi sisteme atıfta bulunurken, çoğulculuk, bir toplum içinde çoklu kimliklerin, çıkarların ve bakış açılarının bir arada var olmasına ve tanınmasına atıfta bulunur. Doğası gereği çoğulcu olan bir poliarsşik sistem, demokrasinin düzgün işlemesi için gerekli görülür ve siyasi sistemin istikrarına ve dayanıklılığına katkıda bulunur. Öte yandan popülizm ise, sıradan insanların ihtiyaçlarını ve bakış açılarını önceleyen ve onları elitlerin veya yerleşik siyaset kurumunun çıkarlarına karşıymış gibi gösteren bir siyasi ideoloji veya yaklaşımdır. Soldan sağa değişen çeşitli biçimlerde tezahür edebilir ve siyasi manzarada önemli değişikliklere yol açabilir. Popülist politikacılar ve hareketler genellikle geleneksel siyasi partileri ve kurumları eleştirir ve "halkı" "seçkinler" veya "kurumlar" ile karşı karşıya getiren söylemler kullanabilirler. Fakat popülist siyasetin hedefindeki kurumlar genelde o siyasi düzen içinde

çoğulculuğu sağlayan kurumlardır. Bu kurumlar seçilmiş siyasetçilerin 'kafalarına göre at koşturmalarını' engellediği için genelde popülist siyasetçiler tarafından 'düşman' olarak görülmektedir. Bu tip kurumların ortadan kaldırılmasının sonuçları özellikle tablo 7 ve tablo 8'de görülmektedir.

Populist siyaset ve pandeminin birleşmesi ise tablo 6'da görüldüğü üzere incelenen tüm ülkelerde sivil toplumu olumsuz etkilemektedir. Tarihsel olarak çoğulcu ve poliarsşik bir ülke olan ABD'de bile popülist Trump iktidarı pandemi dönemi ile birleştiğinde ülkenin sivil özgürlükler puanını olumsuz etkilemiştir. Brezilya ve Hindistan'da da benzer bir sonuç söz konusu gibi görülmektedir. Tablo 3-4 ve 5 ise incelenen ülkelerin ilgili bağlamlarda ciddi bir değişme yaşamadığını göstermektedir. Bu tablolar özelinde hem pandeminin hem de popülizmin olumsuz bir etkisi göze çarpmamaktadır. Bununla birlikte hiçbir ülkede sivil alanının son beş yılda düzenli bir şekilde iyileşme yaşanmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Dünya tarihi güçlü ve özgür bir sivil toplumun çok kolay elde edilemeyeceğini, yıllar süren gelişmelerin eseri olduğunu gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte özellikle popülist siyaset, pandemi gibi olağanüstü durumlarda, halkın bir araya gelmesinin meşru temellerde engellenebileceği durumlarda, sivil toplum için tehlikeli olabilir. Bu siyasetçilerce özellikle çoğulculuğun temelini oluşturan kurumlara karşı açılan savaş önce politik özgürlükler devamında da sivil özgürlükler için bir tehlike olabilir. Buradan hareketle şu ekleme yapılabilir. Güçlü ve özgür bir sivil toplum bir kere sağlandı mı geri çekilmesi ve bastırılması da zordur. Toplumların sivilliliğin temellerini sağlam bir şekilde içselleştirmiş olması sivil alanın zorluklar ve beklenmeyen gelişmeler karşısında yeni mekanizmalar geliştirmesini ve popülizmle mücadele edebilmesini sağlarlar.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde BİİBFAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Teşekkür: Gösterdikleri yoğun ilgi ve emeklerinde dolayı BİİBFAD Dergisi Editör Kurulu'na ve sağladıkları katkılarında dolayı hakemlere teşekkür ederim.

Kaynakça

- Anheier, H., Glasius, M., & Kaldor, M. (2001). Introducing global civil society. *Global Civil Society, 2001*, 3–22.
- Banks, N., & Hulme, D. (2012). The role of NGOs and civil society in development and poverty reduction. *SSRN Electronic Journal*.
<https://doi.org/10.2139/ssrn.2072157>
- Batliwala, S. (2002). Grassroots movements as transnational actors: Implications for global civil society. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, 13*, 393–409.
- Berman, S., & Snegovaya, M. (2019). Populism and the decline of social democracy. *Journal of Democracy, 30*(3), 5–19.
- Brewer, E. W. (2012). Secondary data analysis. *Sage Secondary Data Analysis, 1*, 165–176.
- Cai, Q., Okada, A., Jeong, B. G., & Kim, S. J. (2021). Civil society responses to the COVID-19 pandemic: A comparative study of China, Japan, and South Korea. *China Review, 21*(1), 107–137.
- Caiani, M., & Graziano, P. (2019). Understanding varieties of populism in times of crises. *West European Politics, 42*(6), 1141–1158.
- Carnegie. (2023). *Global Protest Tracker*.
- Chandhoke, N. (2005). How global is global civil society? *Journal of World-Systems Research, 355–371*.
<https://doi.org/10.5195/jwsr.2005.388>
- CIVICUS. (2017). *State of Civil Society report*.
<https://www.civicus.org/index.php/state-of-civil-society-report-2017>

- CIVICUS. (2018). *State of civil society report*.
- CIVICUS. (2019). *Global report: twice as many people live in repressed countries compared to a year ago*.
- CIVICUS. (2020). *State of civil society report*.
<https://www.civicus.org/index.php/state-of-civil-society-report-2020>
- CIVICUS. (2021). *People power under attack*.
<https://findings2021.monitor.civicus.org/>
- CIVICUS. (2022). *Global assesment of protest rights*.
- Clayton, A., Oakley, P., & Taylor, J. (2000). Civil society organizations and service provision. *Civil Societies and Social Movements Programme, 2*, 1-25.
- Coppedge, M., Lindberg, S., Skaaning, S.-E., & Teorell, J. (2016). Measuring high level democratic principles using the V-Dem data. *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politique, 37*(5), 580-593.
- Dahl, R. A. (1984). Polyarchy, pluralism, and scale. *Scandinavian Political Studies*.
- Dahl, R. A. (2020). *On democracy*. Yale university press.
- Dayson, C., & Damm, C. (2020). Re-making state-civil society relationships during the COVID 19 pandemic? An English perspective. *People, Place and Policy Online, 14*(3), 282-289.
<https://doi.org/10.3351/ppp.2020.5796569834>
- Devarajan, S., Khemani, S., & Walton, M. (2011). Civil society, public action and accountability in Africa. *World Bank Policy Research Working Paper, 5733*, 68.
- Edwards, M. (2009). *Civil society*. Polity.
- Erdoğan-Tosun, G., & Tepeciklioğlu, E. (2016). *Sivil Toplum ve Baskı Grupları*. H. Çetin (Ed.), *Siyaset Bilimi*.

- Eslen-Ziya, H. (2022). Knowledge, counter-knowledge, pseudo-science in populism. In *Populism and Science in Europe* (pp. 25–41). Springer.
- EUI. (2023). *Civil liberties, 2021*.
- Global Civil Society. (n.d.). In *Britannica*.
- Hegedus, Z. (1989). *Social movements and social change in self-creative society: new civil initiatives in the international arena*. *International Sociology*, 4(1), 19–36.
<https://doi.org/10.1177/026858089004001002>
- Hoover Green, A., & Cohen, D. K. (2021). Centering human subjects: The ethics of “desk research” on political violence. *Journal of Global Security Studies*, 6(2), oga029.
- House, F. (2021). *Freedom in the World 2020 Methodology introduction-history of freedom in the world*.
- Index, L. (2023a). *Political liberties, 2021*.
- Index, L. (2023b). *Polyarch*, 212.
<https://doi.org/https://ourworldindata.org/grapher/polyarchy-lied?country=ARG~AUS~BWA~CHN>
- Keane, J. (2009). Civil society, definitions and approaches. *International Encyclopedia of Civil Society*, 461–464.
- Lindberg, S. I. (2003). 'It's our time to" chop"': Do elections in africa feed neo-patrimonialism rather than counter-act it? *Democratization*, 10(2), 121–140.
- Lindberg, S. I., Coppedge, M., Gerring, J., & Teorell, J. (2014). V-Dem: A new way to measure democracy. *Journal of Democracy*, 25(3), 159–169.
- Malena, C., & Heinrich, V. F. (2005). The CIVICUS civil society index. *Measuring Empowerment: Cross-Disciplinary Perspectives*, 341–364.
- Mohan, M., Rue, H. A., Bajaj, S., Galgamuwa, G. A. P., Adrah, E., Aghai, M. M., Broadbent, E. N., Khadamkar, O., Sasmito, S. D., Roise, J., Doaemo, W., & Cardil, A. (2021). Afforestation,
-

- reforestation and new challenges from COVID-19: Thirty-three recommendations to support civil society organizations (CSOs). *Journal of Environmental Management*, 287, 112277. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112277>
- Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge University Press.
- Paffenholz, T. (2014). Civil society and peace negotiations: Beyond the Inclusion-Exclusion Dichotomy. *Negotiation Journal*, 30(1), 69–91. <https://doi.org/10.1111/nej.12046>
- Parry, G. (1966). Elites and polyarchies. *Journal of Commonwealth & Comparative Politics*, 4(3), 163–179.
- Ringe, N., & Renno, L. (2023). *Populists and the pandemic how populists around the world responded to COVID-19*. Routledge Taylor&Francis Group.
- Robinson, J. A., & Acemoglu, D. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity and poverty*. Profile London.
- Roßteutscher, S. (2002). Advocate or reflection? associations and political culture. *Political Studies*, 50(3), 514–528.
- Shapiro, J. (2013). *CIVICUS: Monitoring and Evaluation*.
- Skaaning, S.-E., Gerring, J., & Bartusevičius, H. (2015). A lexical index of electoral democracy. *Comparative Political Studies*, 48(12), 1491–1525.
- Stewart, D. W., & Kamins, M. A. (1993). *Secondary research: Information sources and methods* (Vol. 4). Sage.
- Taylor, C. (1990). Modes of civil society. *Public Culture*, 3(1), 95–118.
- Teorell, J., Coppedge, M., Lindberg, S., & Skaaning, S.-E. (2019). Measuring polyarchy across the globe, 1900–2017. *Studies in Comparative International Development*, 54, 71–95.
- Tracker, G. P. (2020). Carnegie endowment for international peace. *Washington DC*.

Unit, E. I. (2012). Hot spots. *Benchmarking global city competitiveness. Londres: The Economist Intelligence Unit Limited.*

V-Dem. (2023a). *Civil society participation, 2021.*

V-Dem. (2023b). *Respect for counterarguments, 2021.*
<https://ourworldindata.org/grapher/respect-for-counterarguments?country=ARG~AUS~BWA~CHN>

Walzer, M. (1992). The civil society argument. *Statsvetenskaplig Tidskrift, 94(1).*

Yumatle, C. (2015). Pluralism. *The Encyclopedia of Political Thought, First Edition. Edited by Michael T. Gibbons, Published.*

Can a Strong and Deep-Routed Civil Society be Repressed?

Extended Abstract

Aim: This study aims to examine the last five years of civil society by asking and answering three main questions: 1. Is civil society experiencing a serious retreat in the last five years on a global level. 2. If there is a withdrawal, does it include the polyarchic countries with a historical pluralistic past? 3. If civil society and civil space have been damaged in historically pluralistic and polyarchic countries, how much has civil space been damaged in other democratic but historically non-pluralist and non-polyarchic countries that are trying to overcome the pandemic period with populist leaders in power?

Even a cursory review of the literature may reveal that the civil sphere has suffered minor 'damage' in a number of incidents, even in developed Western democracies. However, determining whether this situation represents a systematic retreat or is a one-off can help us forecast the future of the civil sphere. Furthermore, if a worsening situation in terms of civic freedom and power is detected in countries where democratic institutions and pluralism are not historically rooted, we can discuss the reasons for this

Method(s): The research method adopted in this study is the secondary research method or desk study. When time or resources are limited, or when the research question can be answered using available data sources, desk study is frequently used. It is a low-cost and efficient method of gathering information because it does not necessitate as many resources or time as other research methods, such as field

surveys or interviews. However, it is essential to remember that factors such as the age of the data, its source, and the method of collection can have impact on its quality and reliability.

Considering the fact that the sources from which data are collected in desk studies should be safe and of high quality, our study refers to the data we extracted from the CIVICUS reports and the Carnegie Protest Tracker database to shed light on the last five years of civil society on a global scale. Furthermore, the Economist Intelligence Unit (EIC), Freedom House, V-Dem (Variance of Democracy), and finally the Skaaning Scale, which are the primary reference sources for political science studies, are used for our comparisons in six selected countries.

Findings: 1. Global civil society has significantly declined in the last five years. According to the study findings, one reason for this withdrawal is the Covid-19 pandemic. 2. This decline has little impact on polyarchic countries with historically pluralistic histories. 3. Political liberties have been harmed, particularly when the pandemic period is combined with populist governments in countries that rank high on democratic indices despite not being historically pluralistic and pluralistic. However, the civil sphere continues to oppose this regression. Furthermore, it has been discovered that states on a global scale are using the pandemic process to suppress civil rights; however, the civil sphere continues to take action, including through creative and alternative forms of protest such as masked and distanced demonstrations and online protests, even when pandemic restrictions are in place.

Conclusion and Discussion: Over the last five years, the global environment for civil society has become increasingly complex, with many countries enacting restrictive laws and policies that limit civil society organisations' work and citizens' Freedom of association and expression. Furthermore, the COVID-19 outbreak has significantly impacted on civil society in terms of both the challenges and opportunities it has created. On the one hand, while curfews and other restrictions made it difficult for non-governmental organizations to gather and organize, the pandemic also made it difficult for them to operate. On the other hand, however in these challenges, civil society has demonstrated remarkable resilience and determination,

continuing to play a critical role in advancing democracy, human rights, and social justice.

According to the findings of this study, which examines civil society in six democratic countries over the last five years, civil society is under pressure on a global scale, yet the civil sphere in democratic countries appears to have been little affected by these pressures. However, in democratic countries that are not historically pluralistic and polyarchic, the pandemic process has harmed political rights, but the civil sphere appears to be less vulnerable to this negative impact for the time being.

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingöl University
Journal of Economics and Administrative Sciences
Cilt/Volume: 7

Sayı/Issue: Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN

Anısına Kongre Özel Sayısı

Yıl/Year: 2023, s. 179-200

DOI: 10.33399/bübfad.1253156

ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307

Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi /Article Info

Gelis/Received: 19/02/2023 Kabul/ Accepted: 24/03/2023

AŞIRI SAĞ TERÖR GRUPLARINDA KADINLAR: GELENEKSEL KİMLİKLERE MEYDAN OKUMAK MI? GELENEKSEL KİMLİKLERİ SÜRDÜRMEK Mİ?¹

*Women in Far-Right Terrorist Groups:
Challenging or Perpetuating Traditional Identities?*

Seda ÇOLAKOĞLU*

Öz

Geleneksel terörizm çalışmalarında failler ve eylemleri eril bir çerçevede ele alınmaktadır. Klîşe toplumsal cinsiyet algılarının akademik kaleme yansımalarıyla bu durum literatürün önemli bir kısmında terörist olanın erkek olduğu algısının hâkim olmasına neden olmuştur. 9/11 terör saldırılarından sonra benzer bir bakış açısı aşırıçılık ve radikalleşme konularında da yaşanmıştır. Kişilerin radikalleşmesine, örgütlere kanalize olmasına imkân tanıyan hususlar arasında birçok faktör ele alınmasına rağmen cinsiyet, toplumsal cinsiyet sıklıkla ihmal edilmektedir. Fakat uluslararası siyaset arenasında “kadınların nerede” olduğu sorusunun yanıtlarını arayan feminist akademisyenler, en nihayetinde toplumsal cinsiyet algılarını adeta yapısöküme uğratan terörist stratejiyi benimseyen kadınları gün yüzüne çıkarmanın önemi üzerinde durmuştur.

Eril, beyaz ırkçı, Yahudi, Müslüman, yabancı düşmanlığı, göçmen karşıtı gibi çeşitli ideolojilerle hareket eden ve Batı dünyasında gittikçe artan eylemleriyle göze çarpan

¹ Bu çalışma Bingöl Üniversitesi II. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresinde “Aşırı Sağ Terör Gruplarında Kadınlar: Geleneksel Rollere Meydan Okuyan Kimlikler” başlığıyla bildiri olarak sunulmuş olup güncellenmiş versiyonudur.

*Polis Akademisi Başkanlığı, Uluslararası Güvenlik A.B.D., sedaa.colakoglu@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3267-5315>

aşırı sağcı yapıların ideolojilerinin bir ayağını da kadın düşmanlığı oluşturmaktadır. Kadın düşmanı ve anti-feminist söylemlerine rağmen birçok kadının çeşitli rollerle aşırı sağcı örgütlerde yer aldığı görülmektedir. O halde toplumsal cinsiyet ve terörizmin kesişimselliğini açıkça kabul eden bu araştırma şu soruları yanıtlama gayesi gütmektedir: “Anti-feminist, kadın düşmanı aşırı sağcı yapılarda kadınlık ne ifade etmektedir?” “Kadınlar bu yapılarda hangi rollerde yer almaktadır?”. Söz konusu bu çalışma feminist merak ve Eleştirel Terörizm Çalışmalarının kesişim noktasından esinlenerek terörizm sorunsalını kadın ve toplumsal cinsiyet merkezinde ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aşırı sağ, aşırı-sağ, kadın ve terörizm, anti-feminizm, eleştirel terörizm çalışmaları.

JEL Kodları: J16; H16; Z13.

Abstract

In traditional terrorism studies, the perpetrators and the act are treated in a masculine framework. The academic literature reflected stereotypical gender beliefs; consequently a significant percentage of it gave the impression that terrorists are exclusively men. After the 9/11 terrorist attacks, a similar perspective on extremism and radicalization was experienced. While discussing many factors as enablers of radicalization and recruitment, gender is often neglected in terrorism studies. However, feminist scholars searching for answers to the question of "where women are" in the international political arena have emphasized the importance of unearthing women who ultimately deconstruct gender perceptions and adopt terrorist strategies.

Misogyny is a pillar of the ideologies of far-right extremist structures, which act with various ideologies such as masculine, white supremacist, Jewish, Muslim, xenophobic and anti-immigrant, and which stand out with their increasing actions in the Western world. Despite their misogynistic and anti-feminist rhetoric, it is seen that many women engage in far-right organizations with their various roles. This research, which explicitly acknowledges the intersectionality of gender and terrorism, explicitly seeks to answer these questions: “What does femininity mean in anti-feminist, misogynistic far-right structures” and “What roles do women play in these structures?”. Inspired by the intersection of feminist curiosity and Critical Terrorism Studies, this study addresses the problem of terrorism at the center of women and gender.

Keywords: Extremism, far-right, women and terrorism, anti-feminism, critical terrorism studies.

JEL Codes: J16; H16; Z13.

1. Giriş

Araştırma Problemi: Terörizm Çalışmalarında Kadın ve Toplum Cinsiyet Teması

Terör, terörizm, terörist gibi kavramların erkeksi bir yapıyı çağrıştırdığı terörizm ve siyasal şiddete ilişkin ortodoks çalışmaların daha çok erkek hikâyeleri etrafında şekillenip; teröristi oluşturan kimliğin ise erkek öznesi olduğu öngörüsüyle hareket edildiği göze çarpmaktadır (Banks, 2019:181-182; Gentry ve Sjoberg, 2016:319; Sjoberg, 2009:69). Aşağıdan yukarıya tüm toplumsal hayatımızı şekillendiren cinsiyetçi tezahürlerin akademik kaleme yansımalarıyla böylelikle terörizme kanalize olan kadınlar görmezden gelinerek ikincil plana atılmıştır (McEvoy, 2010:131; Sjoberg, 2015:29). Temelleri klasik savaş anlatılarına dayanan bu tezahürler; “barışçıl, kırılğan ve savaşlardan korunması gereken kurban, masum” kadın profiline karşı; cesur, kadını koruyan “savaşçı” erkek profili algısı toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin devam etmesine imkân tanımıştır (MacKenzie, 2010:154; Parashar, 2014:3-30-32). Böylelikle bu mevcut algı birçok kültürde kadının şiddete ve terörizme kanalize olamayacağı şeklindeki cinsiyetçi algıyı şekillendirmiştir. Bu cinsiyetçi hiyerarşiler terörizm çalışmalarında da tehlike arz etmektedir. Çünkü kadınların faillliğini görmezden gelir, sınırlar ve barış ile eşleştirilen kadınları suç ortağı olarak kabul etmez (Sjoberg ve Gentry, 2016:25-28). Bunun yanı sıra kadınların kendilerinden beklenen klişe toplumsal cinsiyet rollerini ihlal ettiklerinde ise “*bunu yapan bir kadın mı?*” şeklindeki sorunlu cinsiyetçi tepkilerin terörizm çalışmalarına ek olarak; terörle mücadele uygulamalarına da zarar vereceği hususu gözlerden kaçmamalıdır (Gentry, 2012:79; Sjoberg ve Gentry, 2016:27).

Her ne kadar akademik yazında yeteri kadar araştırma konusu olmasalar da tıpkı erkekler gibi etnik bölücü, Marksist-Leninist, dini temelli, ekoterörizm ve aşırı sağcı gibi çok çeşitli yapılarda terörizme bulaşan kadınların varlığının bir realite olduğu apaçıktır (Sjoberg ve Gentry, 2016:28; Sylvester, 2010:32; Stone ve Pattillo, 2011:159; Parashar, 2010:171-179). En nihayetinde uluslararası siyaset arenasında “*kadınların nerede*” olduğu sorusunun yanıtlarını arayan

feminist akademisyenler toplumsal cinsiyet algılarını adeta yapı sökümüne uğratan terörizme bulaşan kadınları gün yüzüne çıkarmanın önemi üzerinde durmuştur. (Ahall, 2015; Alison, 2011: 131-155; Enloe, 2003; Gentry, 2016:19-37). Şu da bir gerçektir ki kadınları ve toplumsal cinsiyet bakış açısını akademik kalemde ikincil plana atmak demek; örgütlerdeki varlıklarını, rollerini veya toplumsal cinsiyetin örgütlerin anlatılarına, ideolojilerine, stratejilerine, şiddet uygulama biçimlerine, potansiyel kitleye olan etkilerine ilişkin çözümleme yapılmasını da imkânsız hale getirecektir. O halde toplumsal cinsiyet merceklere ve kadın konusunun azımsanamayacak bir önemde olduğunun kabul edilmesi elzemdir. Buna ek olarak; ana akım terörizm çalışmalarında belirgin bir şekilde görülmektedir ki kişilerin radikalleşmesine, örgütlere kanalize olmasına imkân tanıyan hususlar arasında siyasal, kültürel, sosyal, ekonomik veyahut da dini unsurlar ele alınmasına rağmen cinsiyetin, toplumsal cinsiyetin sıklıkla ihmal edildiği aşikârdır (Phelan, 2020:1-10). Bu eksiklik ise şüphesiz alana ilişkin pek çok bağlantının görmezden gelinmesine neden olmaktadır.

Bu bakış açısından hareketle; toplumsal cinsiyet ve terörizm bağlantısı yalnızca örgütlerde yer alan kadınlara dair araştırma yapmamıza olanak tanımaz. Bu ayrıca eşanlı olarak ideolojileri farklı olan örgütlerin cinsiyet yansımalarını açığa çıkarmamıza da yardımcı olacaktır. Bununla ilişkili olarak örneğin; toplumsal cinsiyet ve kadın perspektifini bir strateji olarak ideolojilerinin merkezine koyan örgütlerde yer alan kadınların daha üst konumlarda yer aldığı, savaştı, daha ölümcül rollerde olduklarına dair çok çeşitli çalışmalar kaleme alınmıştır. Buna karşın anti-kadın, anti-feminist, anti-toplumsal cinsiyet perspektifiyle hareket eden kadın düşmanı yapılarda bu husus nasıl tezahür etmektedir? Şöyle ki bu yapılara toplumsal cinsiyet merceklereyle bakıldığında ne gibi farklılıklar görebiliriz? Bunun kadınların katılımına nasıl bir etkisi vardır? Bu sorgulamalarla bağlantılı olarak söz konusu bu çalışmada, tüm bu sorulara bilimsel bir yanıt aramak adına aşırı sağcı yapılardaki kadın teması, varlığı ele alınacaktır. Toplumsal cinsiyet ve terörizmin kesişimselliğini belirgin bir şekilde kabul eden bu araştırma açıkça şu soruları yanıtlama gayesi gütmektedir: “Anti-feminist, kadın düşmanı aşırı sağcı yapılarda

kadınlık ne ifade etmektedir?” “Kadınlar bu yapılarda hangi rollerde yer almaktadır?”.

Erkek üstünlükçü, beyaz ırkçı, Yahudi, Müslüman ve yabancı düşmanlığı, göçmen karşıtı gibi çeşitli ideolojilerle hareket eden ve Batı dünyasında gittikçe artan eylemleriyle göze çarpan aşırı sağcı yapıların ideolojilerinin bir ayağını da kadın düşmanlığı oluşturmaktadır. Göze çarpan bir başka husus ise kadın düşmanı, anti-feminist söylemlerine karşın bu yapıların içerisindeki kadın varlığının giderek yükselmesidir. Bu demek oluyor ki anti-feminist, anti-toplumsal cinsiyet, kadın düşmanlığı anlatıları yalnızca erkeklerin radikalleşmesine ve teröre kanalize olmasına hizmet etmekle kalmamaktadır. Aynı zamanda bu anlatılar kadınları söz konusu yapılara çekmektedir. Çalışmada öncelikli olarak konuya ilişkin incelikli bir vizyon sunmak adına metodolojik yapı hakkında bilgi verilecektir. Aşırı sağ terörizmi hakkında bilgilendirme yapılmasının ardından bu yapılardaki kadın teması ele alınacaktır. Bunu takiben, söz konusu bu yapılar içerisindeki kadın rollerinden bahsedilip; ardından sonuç ve kaynakça bölümü ile çalışma sonlandırılacaktır.

2. Metodolojik Çerçeve: Feminist Araştırma Yöntemi Olarak Marjinallik

Sosyoloji bilimine ait bir kavram olan marjinallik feminist bir araştırma yöntemidir. Marjinaller, marjinalleştirilenler egemen sistem içerisinde yaşayan fakat güç piramidinin en altında yer alanları kapsamaktadır (Enloe; 1996:187; Brown, 2016:137). Örneğin en basit ifadeyle; hangi konumda olursa olsun kadınlar toplumda erkeklere nazaran ikincil plandadır. Bu husus şüphesiz ki çerçevedeki ana metnin sosyal, siyasal ve kültürel anlamda erkek etrafında inşa edilmesine neden olmuştur. Bu nedenlerle bağlantılı olarak bu açıkça erkeğin üstünlüğünün desteklenmesiyle sonuçlanmıştır. Bundan hareketle marjinallik ana metin çerçevesini ret ile onu yeniden şekillendirmeye yarayan bir konum olarak devreye girmektedir. Kadın ve erkekler arasındaki eşitsizliğe neden olan güç dinamiklerinin önemine vurgu yapan feminist araştırma; kadınların sistemdeki alt konumu, erkek egemenliği ve ayrıcalığını tesis eden ve kadını öteki olarak çerçeveyen kültürel değerlere odaklanmaktadır (Beckman,

2014:166). Bununla ilişkili olarak aşağıdan yukarıya bir analiz benimseyen feminist marjinal yöntem, aralarında hiyerarşik güç ilişkisi olan ana çerçeveden göz ardı edilen kenardakileri, dışlananları ele almaktadır (Brown, 2016:137). Bu kapsamda Eleştirel Terörizm Çalışmaları çatısı altında feminist akademisyenler terörizm çalışmalarında sistemin dışında yer alanlara dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir. Onlar marjinallere ilişkin yapılan çalışmaların araştırmaya önemli bilgiler kazandırdığı argümanı üzerinde durarak; dışarıda kalanları araştırma konusu yapıp ve böylece terörizm konusunda çerçevedeki tüm resmi ortaya çıkarmaya odaklanmıştır (Brown, 2014:140). O halde feminist araştırmacılar terörizm çalışmalarında ilk olarak klasik feminist sorgulama ile yola çıkmaktadır. *Kadınlar nerededir?* (Gentry ve Sjoberg, 2016:313-337; Parashar, 2010:168-187; Parashar, 2016:38-56). Cevabı oldukça basittir. Kadınlar hep oradadır. Savaş, çatışma, barış inşası, siyasal şiddet içeren terör gruplarında yer almaktadır. Buna rağmen ana akımda onların marjinal özne konumunda yer aldığı ve siyasal, kamusal söylemlerden dışlandığı da bir realitedir. Bundan hareketle feminist marjinal kalem görmezden gelinen özneleri, kadın temasını araştırma konusu olarak analiz etmektedir. Terörizm çalışmalarındaki bu yöntem terörist stratejiye kanalize olan kadınları gün yüzüne çıkarmasının yanı sıra güç ilişkilerine dayanan toplumsal cinsiyetin de nerede olduğunun görünümün kılınmasına imkân tanımaktadır. O halde terörizm konusuna yönelik bu tarz bir araştırma, terörizm araştırmalarının baskın- ana ifadelerini, araştırmaya kimlerin dâhil edildiğini belirleyen güç ilişkilerinin sorgulanmasına da kapı aralamaktadır (Brown, 2014:145). Öyle ki bu gücün kimin araştırma yapacağı, araştırmaya yönelik hangi sorgulamaların yapılacağı, kimlerin araştırmaya dâhil edileceği, araştırmacının yöntem ve prosedürlerini etkilediği bir gerçektir (Beckman, 2014:166). Ayrıca belirtilmesi gereken bir diğer nokta; marjinal kalemin işaret ettiği vurguların yalnızca kadın ve erkeklerle ilgili durumları kapsamadığıdır. Bu aynı zamanda var olan bilgi biçimlerini dönüştürmekle de alakalıdır (Sjoberg, 2011:236). Bu çerçeveden hareketle marjinal feminist araştırma yöntemi kenardaki marjinalleri metnin ana çerçevesine yerleştirmeyi amaçlayarak araştırmaya ilişkin satır aralarında yer alan görünmeyen farklı hususları vurgulamaktadır (Beckman, 2014:167; Brown, 2014:144). Bu

tarz bir araştırma Cynthia Enloe'nun vurgusuyla "*siyasi piramidin tepesinden dikey bir yolculuk yapmak anlamına*" gelmektedir (Enloe, 1996:186-187). En nihayetinde marjinal yöntemle ele alınan bir araştırma yalnızca güçlü erkeği hesaba katan terörizm çalışmalarında görünmeyen kadınları ve kadın temasını gün yüzüne çıkararak onların failliğinin açığa çıkmasına imkan tanımaktadır. Feminist bir yöntem ile terörizm çalışmalarında ana akımın görmezden geldiği konu ve temaları ele almak demek ayrıca terörizm konusunda eksik kalan parçaların tamamlanması ve alana ilişkin zengin, farklı bilgi biçimlerinin de ortaya çıkması demektir.

Söz konusu bu çalışma, Eleştirel Terörizm Çalışmaları araştırmacılarının terörizm anlayışımızın tamamlanmasında önemli bir parça olan toplumsal cinsiyet merceklelerinin artık görmezden gelinmemesi gerektiği argümanı üzerine temellendirilmiştir (Jackson vd., 2009:30; Jackson, 2016:21-22; Jackson, 2012:7; Jarvis, 2016:74). Böylelikle, feminist merak ve Eleştirel Terörizm Çalışmalarının kesişim noktasından esinlenerek kaleme alınan bu çalışma; terörizm ve siyasal şiddet konusunda kadın ve toplumsal cinsiyet mercekli çalışmaların alana entegre edilmesinin önemini de ayrıca hatırlatmaktadır.

3. Aşırı Sağ Terörizmde (Bir Çelişki Olarak) Kadın Kimliği

Günümüzde özellikle Batı ülkeleri gittikçe artan oranda aşırı sağ ideolojik kaynaklı şiddet içeren terör eylemlerine sahne olmaktadır. Aşırı sağ terörizminin standart bir tanımı olmamasına rağmen yapılan araştırmalar aşırı sağ terörizmini şemsiye bir kavram olarak tanımlayıp, aşırı sağı oluşturan belirli ortak ideolojiler üzerinde hem fikir olmuştur. Buna göre beyaz üstünlükçü, ırkçı (aryan savunucusu), güçlü Hristiyan savunuculuğu, yabancı ve göçmen karşıtı, İslam ve Yahudi düşmanlığı aşırı sağ terörizminin en merkezi temaları olarak kabul edilmektedir (Skoczylis ve Andrews, 2022:150; Castle, 2012:683; Marcks ve Pawelz, 2020:1; Eage, 2008:84; Blee, 2002:73). O halde bu ideolojinin tanımlanmış siyasi düşmanları yabancılar, beyaz olmayanlar, göçmenler, Müslüman ve Yahudilerdir. Aşırı sağ terörizmi Ku Klux Klan, Aryan Milletleri, Hristiyan Kimlik Hareketi, Neo-Naziler/Dazlaklar, Qanon, Incels gibi çeşitli grupları

içermektedir (Gentry, 2022:215-221; Blee, 2008: 202; Wilson, 2020:6-7-8). Bu yapıların ırksal güdülerini yoluyla yerine getirmiş olduğu siyasal şiddet literatürde ayrıca “ırkçı terörizm” olarak da tanımlanmaktadır (Blee, 2008:202). Irkçı terörizmin siyasal şiddetinin, belirlenen öteki düşmanlara yönelik sokak saldırıları, ibadethanelere, okullara saldırı, yıkıcı bir ırk savaşını teşvike kadar uzandığı bilinmektedir (Blee, 2008:203; Wilson, 2020:1). Söz konusu tüm aşırı sağ terör gruplarının bir “öteki” kimliği yaratarak görüşlerini “komplo teorileri” yoluyla rasyonalize ettiği gözlemlenmiştir (Anderson, 2018:117; Eage, 2008:82). Bugün aşırı sağ yapılarında “büyük bir ikame-yer değiştirme”, “beyaz soykırımı” teorileri yerleşik hale gelerek; varoluşsal bir tehdit varsayımı aşırı sağcı terörizmde şiddetli eylem için merkezi bir güdü olarak karşımıza çıkmaktadır (Marcks ve Pawelz, 2020:3). Bu kapsamda öne sürülen komplo teorisi; beyaz Batının etnik, demografik değişiklikler, beyaz olmayanlar ve güvenilmez liberal politika yapıcılarının yardımıyla beyaz Batı ırkını yok etmeye yönelik kasıtlı bir planın olduğu yönünde nüksetmektedir (Wilson, 2020:3). Bu haliyle aşırı sağ terörizmi belirlenen öteki düşmana karşı nefretin, hayali, birleşik bir aryan ırkına bağlılığın ve komplo teorilerine olan inancın bir karışımını göstermektedir (Blee, 2002:3). Bu yapıların eylemleri açıkça belirlenen öteki düşmanı terörize etmeye yönelik olmasına rağmen hem akademik literatürde hem de Batı dünyasının siyasi yapılarında çoğu zaman görmezden gelinmekle beraber; keskin ırkçı söylem ve anlatıların toplumsal alanda normal olarak kaldığı görülmektedir. (Skoczylis ve Andrews, 2022:15). Bu ise bizi bambaşka bir sorgulamaya yönlendirmektedir: O halde “Terörizm söylemsel bir olgu mudur?” “Terörizm ve terörist öznesi bilgisi kim tarafından ve hangi gayeyle üretilmektedir?” Bu sorgulamalar ise Eleştirel Terörizm Çalışmaları akademisyenlerinin işaret ettiği gibi “Terörizmi oluşturan bilginin bazı bilgileri veyahut da aktörleri hariç tutmak adına düzenlendiği” şeklindeki argümanlarına kanıt sunar niteliktedir (Jackson, 2009:66-83; Erlenbusch, 2016:108-120; Jackson, 2016:21-22). Geleneksel çalışmalarda yeteri kadar sorgulanmaya açılmasa da ırkçı güdüyle hareket eden aşırı sağın eylemlerinin algılanan öteki düşmana karşı terörist stratejinin benimsendiği bir realitedir. Tüm bunlara ek olarak literatürün görmezden geldiği bir başka husus; aşırı sağın ideolojik güdüsünün bir kısmının da kadın düşmanlığı, anti-feminist, anti-

toplumsal cinsiyet tutumları etrafında şekillendiği gerçeğidir (Gentry, 2022:213-219). Öyleki aşırı sağcı yapıların inandığı “beyaz soykırım teorisinin” beyaz erkeğin üstünlükçülüğüne atıfla doğrudan kadın, feminizm düşmanlığı ile ilgili olduğu saptanmıştır (Marcks ve Pawelz, 2020:3; Wilson, 2020:1). Bu, beyaz ırkçı erkeğin ırksal ve cinsel ayrıcalıklarını korumak adına beyaz erkeklerin ırkçılığını, yabancı düşmanlığını ve cinsel muhafazakârlığını besleyen erkek üstünlükçülüğüne ve kadın düşmanlığına yönelik vurgunun tezahürüdür (Blee, 2002:113). Bu durum kadınların öteki ırklarla karışması yoluyla bozulan etnik yapı ve feministlerin öncülüğünde toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinde meydana gelen bozulma beyaz erkekte öfke ve şiddete neden olmuştur. Savunulan bu görüşe göre bu husus beyaz ırkın melezeleşmesine, böylelikle yozlaşmasına, üstün beyaz erkekliğin ve savunulan geleneksel değerlerin aşağılanması ile beyaz ırkın zayıflamasına neden olmaktadır (Wilson, 2020:4-12). Dolayısıyla aşırı sağcı beyaz terörün hedeflediği bir başka grup; saf beyaz ırkı melezeleştiren geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri tarafından kısıtlanmayan kadınlar ve buna öncülük eden feministlerdir (Wilson, 2020:4; Castle, 2012:683-689). Örneğin bu tutumlar 2019 yılında Yeni Zelanda Christchurch Camii saldırısını gerçekleştiren aşırı sağcı teröristin manifestosunun ilk satırlarında kendisini göstererek; sorunun doğum oranlarında olduğu yönündeki cümlelerle kadınları hedef aldığı bilinmektedir (Wilson, 2020:4). Bununla bağlantılı olarak aşırı sağcı Hristiyan Kimlik hareketi üyelerinin kadınları hedef alarak; beyaz ırkın nüfusunun artışına engel olduğu gerekçesiyle kürtaja karşı olduklarını ve operasyonu yapan ve yaptıran kadınlara açıkça şiddet uyguladıkları da bir gerçektir (Gentry, 2022:215).

O halde tüm bu gelişmeler ekseninde düşünüldüğünde açıkça görülmektedir ki ana akım terörizm metinlerinde sorgulamaya açılmayan bir diğer husus gün yüzüne çıkmaktadır. Bu, aşırı sağ terörizmi ve toplumsal cinsiyetin kesişimidir. Yukarıda bahsedilen açıklamalar ışığında değerlendirildiğinde; beyaz ırkın, beyaz soykırımın engellenmesi adına geleneksel toplumsal cinsiyet hiyerarşilerine aşırı sağ terörizminin sıkı sıkıya bağlı olduğudur (Gentry, 2022:218). Öyleki araştırmalar aşırı sağın her zaman

toplumsal cinsiyete dayalı olduğunu ve toplumsal cinsiyetçi tepkileri bünyesinde barındırdığını ve cinsiyetin ırkçı terör yapılarının bir örgütlenme ilkesi olduğunu göstermektedir (Eage, 2008:71; Blee, 2002:112). Dahası yapılan araştırmalarda cinsiyetin aşırı sağ terör gruplarını harekete geçirmede önemli bir etken olduğu vurgulanmaktadır (Eage, 2008:71). Bu yapılarda beyaz erkeğin aryan erkekliğinin temeli olarak maskülenliği güçlendirdiği ve böylece erillik ve dişiliğin üretildiği ataerkil temellere dayanan mevcut cinsiyet hiyerarşilerini sürdüren aşırı sağ çerçevesi oluşmaktadır (Koronaiou ve Sakellariou, 2017:2; Blee, 2002:112; Eage, 2008:91). O halde anti-kadın, anti-feminist, anti-toplumsal cinsiyet tutumları yoluyla “kadın düşmanı” olarak aşırı sağ retoriğindeki ilk kadın temasını oluşturduğu söylenebilir. Bu tutumlara karşın denklemin zıt bir parçası olarak kadınlar aşırı sağın anlatılarında merkezi bir konumda da yer almaktadır. Bu, beyaz kadınının mağdur-kurban-tanrıça olduğu şeklindeki ırkçı anlatıya konu olması şeklinde tezahür etmektedir. Beyaz kadınlar düşman olarak belirlenen öteki erkeklerin şiddetinden, özellikle cinsel şiddetinden, feministlerden, farklı cinsiyetlerden korunması gereken kimlikler olarak aşırı sağ terörünün propaganda ve söylemlerine konu olmuştur (Wilson, 2020:6; Eage, 2008:82-83). Örneğin 2018 yılında Batıya artan göçle eşanlı olarak aşırı sağcı şiddet yanlısı komplo teorisyeni olan Gerhard Wisnewski’nin Youtube’da “Küresel Göç Anlaşması: Sonraki Milyonlar Gelecek!” başlıklı bir video ile bu hususun altını çizdiği bahsedilmektedir (Marcks ve Pawelz, 2020:5). Nefret dolu söz konusu videoda Wisnewski tarafından beyaz kadınlar, kadınları aşağılayan kültürden Batıya göç eden öteki erkeklerin tecavüz ve cinayet gibi suçlarının kurbanı olarak çerçeveselendirilmiştir (Marcks ve Pawelz, 2020:5). Aynı şekilde araştırmalar 2011 yılında Norveç’te saldırı gerçekleştiren aşırı sağcı terörist Breivik’in manifestosunda “*kuşatma altındaki beyaz erkeğin*” özellikle Müslüman ötekilere karşı beyaz kadınları koruması gerektiği şeklindeki çağrısı üzerinde durmaktadır (Wilson, 2020:6). Dahası aşırı sağ terörizmi tarafından öteki düşman erkekler potansiyel tecavüzcü olarak betimlenerek; İskandinav tanrıçalarının da hayali bir imge ile beyaz kadının ilk örnekleri olarak ve öteki erkeklerden korunması gerekenler şeklindeki tasvirleri (resim, çizgi filmi şarkı sözü vb.) ile bu yapıların yazılı propaganda araçlarına konu olduğu gözlemlenmiştir

(Blee, 2002:115). Böylelikle beyaz ırkı temsilen korunması gereken mağdur, kurbanlar olarak çerçevelendirilen kadınlara karşı; ırkı ve kadınları korumak için terör şiddetinin bir gereklilik olduğunu bildiren erkek üstünlükçü aşırı sağ yapısının cinsiyetçi çağrışımı gözler önüne serilmektedir (Blee, 2002:115). O halde buradan çıkarılan ve not edilmesi gereken bir diğer husus kadınların terör gruplarının anlatılarına konu olmasıdır. Bu anlatıların kişilerin radikalleşmesine olan etkisi göz önüne alındığında bir kez daha cinsiyetin, toplumsal cinsiyetin terörizm çalışmalarında asla ihmal edilmemesi gereken bir durum olduğu gerçeğini göstermektedir. Tüm bu açık bağlantılara rağmen açıkça görülmektedir ki ırkçı terörizm çalışmalarındaki ana metin beyaz aşırı sağcı erkeklere odaklanarak, aşırı sağın kimlik politikalarının önemli bir bileşeni olan kadınları ve kadın temasını ihmal etmiştir (Anderson, 2018:117). Dahası kaleme alınan çalışmalar aşırı sağın erkeklere has bir durum olduğu şeklindeki cinsiyetçi algıyı şekillendirmektedir. Bundan ötürü aşırı sağda kadın temasının ve kadınlara ilişkin bilgilerin, toplumsal cinsiyetin görmezden geldiği açığa çıkmaktadır (Blee, 2002:7; Skoczylis ve Andrews, 2022:143). Mağdur, kurban beyaz kadın temasının yanı sıra şu da bir gerçektir ki paradoksal olarak bu yapıların baskın eril oluşumlar, açıkça kadın ve feminizm düşmanı tutumlar sergilemesine rağmen kadınlar bu yapılara giderek daha fazla kanalize olmaktadır. Her ne kadar bu yapılardaki kadınlar literatürde göz ardı edilse de onların aşırı sağ ideolojisinin inşasında, propagandasında bu yapılar içerisinde aktif olarak yer aldıkları gözlemlenmiştir (Koronaïou ve Sakellariou, 2017:1). Aşırı sağ terörüne kanalize olan kadınlar da tıpkı erkekler gibi çok çeşitli rollerle bu yapıların varlığına dinamik kazandırmaktadır. Bu bakış açısından hareketle bir sonraki bölüm aşırı sağ terör yapılarındaki kadın rollerine odaklanmaktadır.

4. Aşırı Sağ Terör Yapıları İçerisinde Benimsenen Kadın Roller

Kimlik siyaseti ile sıkı sıkıya bağlı olan aşırı sağcı yapıların bünyelerinde barındırdıkları kadınların söz konusu gruptaki ilk göze çarpan rolü “anne-annelik” olmuştur (Blee, 2002:118). İrkçı terör grupları gelecek beyaz ırkın devamı, toplumun temeli olarak kadın bedenlerini annelik ile mitleştirmektedir (Koronaïou ve Sakellariou,

2017:2). Kadınların annelik rolü, aşırı sağcıların inandıkları beyaz ırkın yok oluşu şeklindeki komplo teorisine hizmet ederek, ötekilerin-düşmanın artışına karşı beyaz kadının çocuk doğurması etrafında şekillenmiştir. Bununla ilişkili olarak annelik beyaz ırkın sayısal artışı için aşırı sağ terörünün propagandasının merkezinde yer almaktadır (Latif vd., 2020:5). Bu haliyle annelik beyaz ırkın geleceğinin kurtarılması adına kritik bir önem arz etmektedir. Örneğin aşırı sağcı şiddet yanlısı Aryan Birliği İçin Kadınlar (WAU) grubu, “Geçmiş Savaşçı Kız Kardeşlerin Ruhunu Çağırarak” isimli metni ile kendilerinin savaşçı özelliklerinin yanı sıra annelik temasına vurgu yapıldığı gözlemlenmiştir (Anderson, 2018:121). Onlar anne rolleri ile ırkçı terör şiddetini benimseyen erkeklerin en kritik destekçileri olarak hizmet etmektedir. Aşırı sağın ideolojisini benimsemiş kadınlar gruplarıyla uyumlu olacak şekilde anti-feminist bir yaklaşımı benimseyerek; kadın ve erkek arasındaki doğuştan gelen farklılıklara göre grup içerisinde kendilerinden beklenen annelik rolüne sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır (Eage, 2008:72). Öyleki aşırı sağcı terör gruplarının benimsemiş olduğu anti-feminist tutumların kadınların radikalleşmesine etki ederek, belirlenen ötekilere karşı düşmanca tutum sergiledikleri ayrıca gözlemlenmiştir (Mattfess ve Margolin, 2022:16). Anne rolündeki kadınlar beyaz ırkın devamı için yalnızca çocuk doğurmakla kalmayıp; siyasal şiddet içeren aşırı sağ ideolojinin gelecek destekçilerini yetiştirmektedir (Castle, 2012:689). Blee (2002), aşırı sağ yapılara kanalize olmuş eski üye kadınlarla mülakat yöntemiyle kaleme aldığı eserinde anneliğin bu yapılar için önemine vurgu yapmıştır. “Aryan kadınlarının beyaz ırkın gelecek anahtarı olduğu” ve “küçük bir kasabada doğan bir Aryan bebeğin bir düzine Klan mitinginden çok daha değerli olduğu” şeklindeki çıkarımlarıyla Ku Klan Klux ve Neo-nazilerin anneliğe verdiği önemi belirtmektedir (s.118). Aynı şekilde Neo-nazi beyaz üstünlükçü teröristlerinden David Lane’in beyaz ırkın kurtuluşu ve beyaz çocuklar için geleceğin sağlanması şeklindeki kadınlara yönelik annelik vurgusu Neo-nazilerin en popüler propaganda söylemlerinden birisini oluşturmaktadır (Mattfess ve Margolin, 2022:14). Baskın annelik söylemlerinde kadınlar, beyaz aryan bebeği doğurarak ideolojilerine karşı ilk sorumluluklarını böylelikle yerine getirecek ve beyaz ırkın sayısal üstünlüğünü sağlamada en temel role sahip olacaktır. Beyaz soykırım komplo

teorisi güdüsüyle gerçekleştirilen terör saldırıları göz önüne alındığında anneliğin aşırı sağcı yapılar için öneminin bir realite olduğu aşikârdır. Bu noktada vurgulanması gereken husus; terörizm olgusu içerisinde anne figürü kimliklerinin tehlikeli olduğudur. Çünkü bu durum kadınların davranışlarını politika dışı (de-politize) etmede bir etken olarak kullanılabilir. Şöyle ki anne kimliği ile kadınların barış ile eşleştirilmesi şeklindeki devam eden cinsiyetçi tezahür onların aşırılıkçılığının, şiddetinin görülmesinin engellenmesi manasına gelmektedir (Sjoberg ve Gentry, 2016: 25). Bu şekilde, kadınlar aşırı sağcı gruplara bir normallik görüntüsü sağlayarak (Blee, 2008:209; Anderson, 2018:121-122), kadınların genellikle daha az şiddet yanlısı olarak algılanmasına olanak tanımaktadır. Böylece onların terör gruplarında üstlenmiş oldukları rolleri de gözden kaçırmaktadır.

Şiddet yanlısı söz konusu bu annelerin eşanlı olarak, sahip oldukları ideolojinin yayılmasında da önemli rollerinin olduğu bilinmektedir. Onlar özellikle sosyal medya aracılığıyla aşırı sağın propagandasını yapan ve böylelikle yapılara yeni destekçiler kazandıran bir diğer kimliği, sosyal medya fenomeni rolünü üstlenmektedir. Telegram, Instagram, YouTube gibi çeşitli sosyal medya mecralarında aşırı sağın nefret ideolojisi, bünyesindeki kadınlar tarafından yayılmaktadır (Campion, 2020:8-9). Bu yapıların çevrimiçi söylemleri genellikle beyaz ırkın değerlerine, çıkarlarına tehdit oluşturduğuna inandıkları belirlenen ötekilere karşı çıkmaya yöneliktir. Örneğin küresel çocuk kaçakçılığı, çocuk cinsel istismarı, uluslararası siyaseti yöneten derin devlet gibi komplo teorileriyle hareket eden, bünyesinde gittikçe artan sayıda kadını barındıran ve son zamanlarda Batıdaki eylem ve propagandalarıyla adını sıkça duyuran Qanon grubu içerisindeki kadınlar sosyal medyadaki rolleri ile adından söz ettirmektedir (Matfess ve Margolin, 2022:21-22). Kadınlar, grubun komplo teorilerinin yayılmasında ana işlevi görmektedir. Qanon kadınları grubun ideolojisine hizmet ederek sosyal medyada #SaveTheChildren hashtagi ile grubun komplo teorilerini yaymada ve muhtemel üyelerin radikalleşmesinde etkin bir şekilde hareket etmektedir (Matfess ve Margolin, 2022:21-22). Ayrıca bu kadınlar; beyaz çocukların tacize uğrayacağı tehdidini yaydıkları

bazı ebeveyn site ve bloglarda da aktif bir şekilde yer almaktadır. Tüm bu rollere ek olarak kadınlar toplumsal cinsiyet klişelerini tam anlamıyla bozarak, aşırı sağcı yapılarda şiddeti benimseyen roller de üstlenmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi ırkçı terörizm beyaz olmayan öteki düşmanlara saldırarak ırksal azınlık topluluklarını terörize etme çabalarıyla örneklendirilmektedir (Blee,2008: 208). Özellikle Neo-nazi kadınları Almanya’da yabancılara daha çok Türklere karşı kundaklama ve şiddet içeren faaliyetlerde yer almıştır. Kadınlarla beraber gerçekleştirilen bu saldırılar çok sayıda kişinin ölümü ile sonuçlanmıştır (Eage, 2008: 89). Çok sayıda kadının karıştığı bir başka örnek ise, Covenant, Sword, ve Arm of the Lord olarak bilinen, paramiliter Hıristiyan Kimliği odaklı bir gruptur (Blee, 2008:208). Kadınların ırkçı, aşırı sağ terör şiddetine bulaştığı bir başka örnek, 6 Ocak 2021 tarihli ABD kongre binasına düzenlenen saldırıdır. Bu saldırıda çok sayıda kadın yer alarak; Ohio milis grubu üyesi Jessica Watkins saldırı grubunun örgütlenmesi ve koordinasyonunda ön sırada yer almıştır (Matfess ve Margolin, 2022:35). Matfess ve Margolin (2022), Capitol baskınına inceledikleri raporda tutuklananların çoğunun kadınların oluşturduğunu ileri sürmektedir (s.50). Ayrıca Aryan Birliği için kadınlar adına bomba yapmayı da içeren çok çeşitli girişimleri olan Christine Greenwood, ırkçı terörizme katılan kadınlar arasında gösterilmektedir (Blee, 2008a: 208-209).

Tüm bu hususların gösterdiği üzere; annelik, silahlı direniş, propagandacı gibi rolleriyle aşırı sağ terörizmi içerisindeki kadınlar, kadınları barış kelimesiyle yan yana getiren cinsiyetçi algıları yerinden etmiştir. İster silahla şiddete kanalize olsun ister terör grubunun ideolojik paradigmasında etkin olsun onların, aşırı sağ yapılarının nefret dolu kimlik siyasetinin destekçileri olarak faaliyet gösterdiği aşikârdır. Böylelikle kadınların terör faaliyetlerine kanalize olması demek onların yalnızca silahlı eylemlere dâhil olduğu anlamına da gelmemektedir. Aşırı sağcılarda görüldüğü üzere grubun ideolojisinin propagandasını yapan, beyaz ırkın devamı için annelik rolü ile kadınlar terör gruplarının ihtiyacı olan insan kaynağının önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Esasen aşırı sağcı kadınların toplumun bir yansımasını oluşturarak birçok katmanda yer aldığı da bilinen bir gerçektir. Onlar siyasi pozisyonlar, sosyal, sağlık, eğitim vb.

sektörlerde yer alarak benimsenen fikirlerin yayılmasında etkili bir şekilde hareket etmektedir. Bu şekilde kadınlar aşırı sağcı grupların ideolojilerine bir normallik örtüsü sağlayarak, aşırı sağcı gruplara karşı daha ılıman bir imajın oluşturulmasına da imkân tanımaktadır.

5. Sonuç

Bu çalışmanın gösterdiği gibi terörizm çalışmalarında toplumsal cinsiyet dinamiklerini ve toplumsal cinsiyete ilişkin görüşlerin hem erkekleri hem de kadınları radikalleşmeye karşı nasıl etkilediğini anlamak oldukça önemlidir. Bundan dolayı toplumsal cinsiyet, kadın teması ve siyasal şiddet içeren terörizm faaliyetlerinde yer alan kadınların marjinallikten çıkartılıp ana metne dâhil edilmesi elzemdir. Kadın temasını ve toplumsal cinsiyeti terörizm çalışmalarında görünür kılmak terörizm konusuna ilişkin eksik kalan bilginin de tamamlanması anlamına gelmektedir.

Çalışmanın bulguları ışığında aşırı sağcı terör yanlılarının kadınları, toplumsal cinsiyet temasını kendi emelleri doğrultusunda belirli şekillerde kullandığı görülmektedir. İlk olarak diğer ırklarla karışma yoluyla bozulan etnik yapı ve feministlerin toplumsal cinsiyet algılarını yıkması ile kadınlar ırkçı terörün anlatılarında, ideolojilerinde düşman olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu yapıların anti-kadın, anti-feminist ve anti-toplumsal cinsiyet tutumları sergilediği saptanmıştır. Bu çelişkiye rağmen söz konusu bu yapılardaki ikinci kadın teması ise korunmaya muhtaç, kurban, mağdur beyaz kadındır. Bu kadınlar belirlenen öteki düşman tarafından korunması gereken masumlardır. Dolayısıyla aşırı sağcı yapıların kadınların koruyucusu olarak şiddet içeren radikal ideolojilerini algılanan tehditlere karşı çözüm olarak sunmayı amaçladıkları görülmektedir. Bununla beraber aşırı sağ terörünün kimlik siyasetine aktif olarak kadınların kendisi de dâhil olmuştur. Onlar bu doğrultuda aşırı sağ ideolojisine hizmet ederek; silaha sarılmanın yanı sıra anne ve sosyal medyada siyasal şiddet içeren grupların ideolojilerini yayan kimlikler olarak faaliyet göstermektedir. Propagandalarının merkezine beyaz kadınları koyan mağduriyet anlatılarından yararlanan aşırı sağcı yapılar aynı zamanda klişe cinsiyet algılarını ve erkekler arasındaki geleneksel güç ilişkilerine

dönüşü savunan bir yapı olarak da karşımıza çıkmaktadır. O halde toplumsal cinsiyet merkezli bir terörizm çalışmasının yalnızca kadınları açığa çıkarmadığını; aynı zamanda örgütlerin erkeklik-eril yapı ve tutumlarını da görünür kıldığını söylemek mümkündür. Bu nedenle kadınların bu yapılardaki varlığını incelemek demek aşırı sağ yapılarında erkeklerin sergilemiş olduğu maskülen özelliklerini de gün yüzüne çıkartmak anlamına gelmektedir.

Bununla ilişkili olarak; kişilerin toplumsal cinsiyet konusundaki görüşlerinin onları nasıl radikalleşmeye karşı daha duyarlı hale getirebileceğini anlamak, uluslararası düzeyde aşırı sağcı yapılardan gelen tehdidi anlamının da önemli bir parçasıdır. Bu nedenle şiddet yanlısı aşırı sağcı ideolojileri incelemek ve toplumsal cinsiyete duyarlı karşı önlemler oluşturmak için kadınları, kadın temasını sorgulamak ve toplumsal cinsiyet merceğini benimsemek terörizm çalışmalarında bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte cinsiyet dinamiklerinin aşırılık yanlısı ideolojinin yaratılmasında ve yayılmasında oynadığı rol net bir şekilde anlaşılardan gittikçe yükselen aşırı sağ terör tehdidinde etkili bir şekilde karşı koymanın zor olacağı aşikârdır. En önemlisi de aşırı sağın kimlik siyasetinde merkezi bir konumda yer alan kadın temasının ve kadınların oynadıkları rol hakkında daha fazla bilgiye ve bu bilgiyi etkili karşı önlemlere dönüştürmeye ihtiyacın olduğu da bir realitedir. Toplumsal cinsiyeti hesaba katan bir çalışma böylelikle terörist aktörlerin failliklerine ilişkin zengin bakış açıları sunarak, kadınlara atfedilen klasik toplumsal cinsiyet rolleri içinde ve bu rollerin ötesinde nasıl davrandığını göstermeye yardımcı olmaktadır.

Ek olarak, aşırı sağdaki kadınların daha çok sosyal medyada etkin olan anne kimliklerine doğru değişen rolleri aşırı sağ ideolojisinin daha fazla kitleye ulaşmasına ve en nihayetinde aşırı sağın nefret dolu ideolojilerini normalleştirmeye katkıda bulunabileceğini göstermektedir. Bununla ilişkili olarak gelecekteki çalışmalar sosyal medya mecralarında etkin olan kadınların çevrimiçi söylemleri yoluyla bireylerin radikalleşmesine olan etkisi ele alınabilir. Ayrıca söz konusu sosyal medya mecralarında aşırı sağın cinsiyete özgü tutumlarının nasıl tezahür ettiği, grupların çevrimiçi maskülen tutumlarının kadın ve erkekleri nasıl radikalleştirdiğine ilişkin uygun

sorgulamaların yapılması ile alana ilişkin yeni, zengin bilgilerin kazandırılmasını sağlayacaktır.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde BİİBFAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Teşekkür: Gösterdikleri yoğun ilgi ve emeklerinden dolayı BİİBFAD Dergisi Editör Kurulu'na ve sağladıkları katkılarından dolayı hakemlere teşekkür ederim.

Kaynakça

- Ahall, L., (2015). *Sexing War/Policing Gender Motherhood, Myth and Women's Political Violence*. Routledge.
- Alison, M. (2011). *Women, Gender, and the Liberation Tamil Tigers of Eelam*. L. Sjoberg ve C. E. Gentry (Ed.), *Women, Gender, and Terrorism*. 131-155.
- Anderson, W. K. Z. (2018). Unmasking white nationalist women's digital design through an intersectional analysis of contained agency. *Communication Culture & Critique* 11(1), 116-132.
- Banks, C. (2019). Introduction: women, gender, and terrorism: gendering terrorism. *Women & Criminal Justice*, 29(6), 181-187.
- Beckman, L. J. (2014). Training in feminist research methodology: doing research on the margins. *Women & Therapy*, 37: 1-2, 164-177.
- Blee, K. M. (2002). *Inside Organized Racism: Women in the Hate Movement*. University of California Press: Berkeley and Los Angeles, California.
- Blee, K. M. (2008). *Women and Organized Racial Terrorism in the United States*. C. D. Ness (Ed.). *Female Terrorism and Militancy Agency, Utility, and Organization*. Routledge, 201-216.
- Brown, K. E. ,(2016). *Marginality As a Feminist Research Method in Terrorism and Counter-Terrorism Studies*. P. Dixit & J.L. Stump

- (Ed.). *Critical Methods in Terrorism Studies*. Routledge, 2016, 137-149.
- Castle, T. (2012). Morrigan rising: exploring female-targeted propaganda on hate group websites. *European Journal of Cultural Studies*, 15(6), 679-694.
- Eage, P. W. (2008). *From Freedom Fighters to Terrorists Women and Political Violence*. Hampshire: Ashgate Publishing.
- Enloe, C. (1996). *Margins, Silences and Bottom Rungs: How to Overcome the Underestimation of Power in International Relations*. K. Booth, S. Smith ve M. Zalewski (Ed.). *International Theory: Positivism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press, 186-202.
- Enloe, C. (2003). *Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler: Feminist Bakış Açısından Uluslararası Siyaset*, (Çev. Berna Kurt & Ece Aydın), İstanbul: Çitlembik Yayınları.
- Erlenbusch, V. (2016). *Terrorism: Knowledge, Power, Subjectivity*. P. Dixit & J. L. Stump (Ed.). *Critical Methods in Terrorism Studies*. Routledge, 2016,108- 120.
- Gentry, C. & Sjoberg, L. (2016). *Female Terrorism and Militancy*. R. Jackson (Ed.). *Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies*. Routledge, 313-337.
- Gentry, C. E. (2012). Thinking about women, violence, and agency. *International Feminist Journal of Politics*, 14 (1). 79-82.
- Gentry, C. E. (2016). *Chechen Political Violence as Desperation What Feminist Discourse Analysis Reveals*. A. T.R. Wibben (Ed.). *Feminist Methods, Ethics and Politics*. Routledge, 19-37.
- Gentry, C. E. (2022). Misogynistic terrorism: it has always been here. *Critical Studies on Terrorism*, 15(1). 209-224.
- Jackson, R. (2012). The study of terrorism 10 years after 9/11: successes, issues, challenges, *Uluslararası İlişkiler*. 8(32). 1-16.
- Jackson, R. (Ed.). (2016). *Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies*. Routledge.
-

- Jackson, R., Smyth, M. B. & Gunning, J. (Ed.). (2009). *Critical Terrorism Studies: A new Research Agenda*. Routledge.
- Jarvis, L. (2016). *Critical Terrorism Studies After 9/11*. R. Jackson (Ed.). Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies, Routledge, s.68-91.
- Koronaïou, A. & Sakellariou, A. (2017). Women and golden dawn: reproducing the nationalist habitus. *Gender and Education*, 29(2), 1-18.
- Latif, M., Blee, K., DeMichele, M. & Simi, P. (2020) Do white supremacist women adopt movement archetypes of mother, whore, and fighter?. *Studies in Conflict & Terrorism*. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/1057610X.2020.1759264>
- MacKenzie, M. (2010). *Securitization and De-securitization Female Soldiers and the Reconstruction of Women in Post-Conflict Sierra Leone*. L. Sjoberg (Ed.). *Gender and International Security: Feminist Perspectives*. Routledge, 151-167.
- Marcks, H., & Pawelz, J. (2020). From myths of victimhood to fantasies of violence: how far-right narratives of imperilment work. *Terrorism and Political Violence*. 1-18. <https://doi.org/10.1080/09546553.2020.1788544>.
- Matfess, H., & Margolin, D. (2022). The Women of January 6th: A Gendered Analysis of the 21st Century American Far-Right. *Program on Extremism (Report)*, The George Washington University.
- McEvoy, S. (2010). *Loyalist Women Paramilitaries in Northern Ireland Beginning a Feminist Conversation about Conflict Resolution*. Laura Sjoberg (Ed.). *Gender and International Security: Feminist Perspectives*. Routledge, 129-150.
- Parashar, S. (2010). *Women, Militancy, and Security the South Asian Conundrum.*, L. Sjoberg (Ed.). *Gender and International Security: Feminist Perspectives*. Routledge, 168-187.
- Parashar, S. (2014). *Women and Militant Wars: The politics of Injury*. Routledge.
-

- Parashar, S. (2016). *Women and the Matrix of Violence: A Study of the Maoist Insurgency in India*. A. T.R. Wibben (Ed.). *Feminist Methods, Ethics and Politics*. Routledge, 38-56.
- Phelan, A. (2020). Special issue introduction for terrorism, gender and women: toward an integrated research agenda. *Studies in Conflict & Terrorism*, 1-10. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/1057610X.2020.1759252>
- Sjoberg, L. (2009). Feminist interrogations of terrorism/terrorism studies. *International Relations*, 23(1), 69-74.
- Sjoberg, L. (2011). *The Study of Women, Gender, and Terrorism*. L. Sjoberg ve C. E. Gentry (Ed.). *Women, Gender, and Terrorism*. London: The University of Georgia Press, 227-239.
- Sjoberg, L. (2015). *Toplumsal Cinsiyet, Savaş ve Çatışma: Savaşın Feminist Teorisi*, Onur Aydın (Çev.). İstanbul: Altın Bilek Yayınları.
- Sjoberg, L., & Gentry, C. E. (2016). It's complicated: looking closely at women in violent extremism. *Georgetown Journal of International Affairs*, 17(2), 23-30.
- Skoczylis, J., & Andrews, S. (2022). strain theory, resilience, and far-right extremism: the impact of gender, life experiences and the internet. *Critical Studies on Terrorism*. 15(1), 143-168.
- Stone, J., & Pattillo, K. (2011). *Al-Qaeda's Use of Female Suicide Bombers in Iraq*. L. Sjoberg ve C. Gentry (Ed.). *Women, Gender, and Terrorism*. Georgia: University of Georgia Press Athens
- Sylvester, C. (2010). *War, Sense, and Security*. L. Sjoberg (Ed.). *Gender and International Security Feminist Perspectives*. Routledge, 24-37.
- Wilson, C., (2020). Nostalgia, entitlement and victimhood: the synergy of white genocide and misogyny. *Terrorism and Political Violence*, 34(8), 1-16.
-

**Women in Far-Right Terrorist Groups:
Challenging or Perpetuating Traditional Identities?**

Extended Abstract

Aim: The aim of this study, based on the argument that gender and women are a part of terrorism analysis that should not be neglected, is to address the presence of women in far-right terrorist structures operating with male supremacist, white supremacist, anti-Semitic, anti-Muslim, anti-immigrant and anti-feminist ideologies.

Method(s): In this study, the feminism-based research approach known as marginality was used. The feminist marginal approach, which makes use of bottom-up analysis, addresses those who are marginalized and excluded from the main framework and who are in a hierarchical power relationship with one another. In this regard, the marginal method used in this research takes into account people who are frequently overlooked in the core literature on terrorism. It's true that women and gender are that. This method, which is used in terrorism studies, helps to shed light on female terrorists while also making it possible to pinpoint instances when gender dynamics play a role in power relations. In conclusion, this study's employing the marginal approach allows for it to uncover women and their agency, which are obscured in terrorism studies that exclusively examine the powerful male. By using a feminist approach, we may fill in the gaps left by the mainstream terrorism studies in terms of certain topics and concerns while also exposing rich and varied kinds of knowledge in the area.

Findings: The study's results indicate that extreme right-wing terrorists use women, and the gender theme, in particular, ways to advance their own objectives. On the basis that the ethnic structure collapses as a consequence of mixing with other ethnicities and the feminism movement's destruction of gender norms, women first appear as adversaries in racist terror narratives and ideologies. The conclusion is that these organizations demonstrate anti-feminist, anti-gender, and anti-women ideas. Despite this contradiction, the second theme of the women in these structures is that of the victim white woman in need of protection. These women are innocents who must be protected by the enemy. As a result, it is clear that groups on the far right seek to portray their violent radical ideology as the defender of

women and the solution to alleged dangers. However, women themselves have actively participated in far-right identity politics. In this direction, they serve the extreme right ideology; besides taking up arms, they operate as identities that spread the ideologies of politically violent groups on mother and social media. It also appears as a paradigm that supports stereotyped gender views and a return to traditional power relations amongst males when extreme right-wing groups deploy victimhood narratives that place white women at the center of their propaganda.

Conclusion and Discussion: As this study demonstrates, it is important to understand gender dynamics in terrorism studies and how gendered views affect both men and women against radicalization. Hence, it is crucial that the topic of women in terrorism, as well as gender dynamics, are taken out of the margins and integrated into the main text. It also entails filling in the gaps in knowledge about terrorism, making the issue of women and gender evident in terrorism studies. Hence, gender-accounting research provides important insights into the agency of terrorist actors and serves to illuminate how they behave both inside and outside of the traditional gender norms that are associated with women

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingöl University
Journal of Economics and Administrative Sciences
Cilt/Volume: 7

Sayı/Issue: Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN

Anısına Kongre Özel Sayısı

Yıl/Year: 2023, s. 201-224

DOI: 10.33399/biibfad.1253358

ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307

Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi /Article Info

Geliş/Received: 19/02/2023

Kabul/ Accepted: 24/03/2023

SIYASAL MODERNLEŞME KURAMI ÇERÇEVESİNDE 1995 VE 2022 YILLARINDAKİ PARTİ YÖNETİCİLERİNİN SIYASAL KATILIM DAVRANIŞLARINDAKİ DEĞİŞİMLERİN MALATYA ÖRNEĞİ ÜZERİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ¹

*The Evaluation of the Changes in the Political Participation
Behaviors of Party Managers in 1995 and 2022 within the Framework
of Political Modernization Theory on the Example of Malatya*

Hüdayi SAYIN*
Kerem YILDIRAK**

Öz

Siyasal katılma, toplumsal kaynak ve değerler dağıtımında karar alma mekanizmalarını etkileme ve görev alma yolu olarak tanımlanabilir. Siyasal katılım, modernleşme mekanizmalarının kurumsallaşmasının göstergesidir ve merkezileşme

¹ Bu çalışma İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler A.B.D 'da yapılan henüz tez savunması yapılmamış Yüksek Lisans çalışmasından üretilmiştir.

Bu çalışma, Bingöl Üniversitesi İİBF tarafından düzenlenen "Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi: "Küresel Siyaset ve Ekonomide Yeni Tehditler ve Fırsatlar" kongresine özet olarak sunulan " Siyasal Modernleşme Kuramı Çerçevesinde 1995 ve 2022 Yıllarındaki Parti Yöneticilerinin Siyasal Katılım Davranışlarındaki Değişimlerin Malatya Örneği Üzerinde Değerlendirilmesi" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

*Doç.Dr., T.C. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, hudayi.sayin@yeniyuzyil.edu.tr_ ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8994-4088>.

**Yüksek Lisans Öğrencisi, T.C. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, keremyldrck@hotmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0432-9981>.

süreçleri ile paralel gelişir. Toplum, siyasal katılım aracılığıyla merkezi siyaset mekanizmasını yönlendirir ve devamlılığını sağlar. Geleneksel ve modern toplum arasındaki farkın katılımın alanı ve yoğunluğu olduğu genel kabul görmüştür. Katılım alanı ve yoğunluğunun genişlemesi, siyasalın demokratikleşmesini ve modernleşmenin geleceğe taşınmasını sağlar. Modernleşmenin düzeyi, siyasal kurumsallaşmanın yerelde etkileri ile bu değişim/dönüşümün merkezileşme yönünde gelişimi ile açıklanabilir. Bu araştırma, Anadolu taşrasında bir büyükşehir olan Malatya’da modernleşme sürecini, siyasal katılma davranışında yaşanan değişim ve dönüşümler üzerinden analiz etme gayretleri ile başlamıştır. Araştırma, Hüdayi Sayın’ın 1995 yılında İnönü Üniversitesi’nde yürüttüğü yüksek lisans çalışmasının güncel siyasal perspektifte yeniden revize edilmesiyle, aynı örneklem grubuna uygulanması ve dönüşüm ve gelişimlerin tartışılması ile yerel modernleşme seviyesinin tespitini amaçlamaktadır. Araştırma kendisini, Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) var olan siyasal partilerin yerel yöneticileri ile sınırlamıştır. Bu yöneticilere güncellenen anket uygulanmış, elde edilen bulgular, Sayın’ın tezi ve İl’de katılma temalı diğer tezler ile karşılaştırılarak tartışılmıştır. Bu çerçevede yerel katılma davranışına dair literatürde var olan diğer çalışmalardan da yararlanılmıştır. Araştırma örneklemini oluşturan TBMM’de var olan partilerin Malatya merkez ilçe yönetici sayısı 153’tür. Bu örneklemin %59’una (90 kişi) erişilmiştir. Anket uygulaması esnasında yöneticilerle mülakatlar yapılmış, bulguların analizinde bu mülakatlardan yararlanılmıştır. Malatya’da siyasal parti yöneticilerinin siyasal katılım eğilimleri son çeyrek yüzyılda değişiklik göstermiştir.

Anahtar Kelime: Siyasal modernleşme, siyasal katılma, merkezileşme, yerel modernleşme, Malatya

JEL Kodları: D72

Abstract

Political participation can be defined as a way of influencing and taking part in decision-making mechanisms in the distribution of social resources and values. Political participation is an indicator of the institutionalization of modernization mechanisms and develops in parallel with centralization processes. Society directs and maintains the central political mechanism through political participation. It is generally accepted that the difference between traditional and modern society is the scope and intensity of participation. The expansion of the area and density of participation ensures the democratization of the political and the carrying of modernization to the future. The level of modernization can be explained by the local

effects of political institutionalization and the development of this change/transformation towards centralization. This research started with efforts to analyze the modernization process in Malatya, a metropolitan city in the Anatolian province, through the changes and transformations in the behavior of political participation. The aim of the research is to revise Hüdayi Sayın's master's thesis conducted at Inonu University in 1995 in the current political perspective, apply it to the same sample group, discuss transformations and developments, and determine the level of local modernization. The research limited itself to the local administrators of the political parties existing in the Grand National Assembly of Turkey. An updated questionnaire was applied to these administrators, and the findings were discussed by comparing them with Mr.'s thesis and other theses with the theme of participation in the province. In this context, further studies in the literature on local participation behavior were also used. The number of Malatya central district administrators of the parties existing in the Grand National Assembly of Turkey, which constitutes the research sample, is 153. 59% (90 people) of this sample were reached. During the survey application, interviews were conducted with the managers and were used to analyze the findings. Political participation tendencies of political party administrators in Malatya have changed in the last quarter century.

Keywords: Political modernization, political participation, centralization, local modernization, Malatya

JEL Codes: D72

1. Giriş

Siyasal olanın ortaya çıktığı toplumsal, “az ya da çok düzenli bir cemaatte bir arada yaşayan insanlar topluluğu” veya “bir cemaat oluşturan ya da aynı yönetim örgütlenmesi altında yaşayan insanların bir toplumu” olarak tanımlanmıştır (Wallerstein, 2013a:72). Wallerstein, kelimenin sözlük anlamlarından hareketle “devlet teorisi” içinde eritilmiş “toplum” kavramsallaştırmasının, modern dünya sisteminin ve onun izdüşümündeki sosyal bilim kuramının gelişiminde iktisat, sosyoloji ve siyaset bilim ayrışmasına dikkatlerimizi çeker. Ona göre bu gelişim, toplumsal gerçekliği “sistem karşıtı hareketler” merceğinden uzaklaştırmak üzere modern kapitalist sistemin ihtiyaçlarına göre kurgulanmıştır ve kötümser Weber’den mülhem şu siyaset tanımı ile ümit aşılamayı sürdürür: “Siyaset, en sert levhalara büyük bir güçle ve yavaş yavaş delik açılmasıdır” (2013:73-87).

Modern bilimin gelişiminde “iki kültür”ün (Wallerstein, 2013b:22-44) etkisi üzerinden “Dünya Sistemlerinin Analizi”ni bir yana bırakırsak, Mouffe’de siyaset ve siyasal arasında ikili bir ayrıma gider. Ona göre ise, siyaset, siyaset biliminin, siyasal ise kuram düzleminde felsefenin alanına girer. Aralarında düzey farklılığı vardır ve siyaset “ontik (varlıksal) düzeye”, siyasal ise “ontolojik düzeye gönderme” yapar. “Bu da ontik olanın geleneksel siyasetin envaiçeşit icraatıyla, ontolojik olanın ise toplumun kuruluşuyla ilgili olduğu anlamına gelir” (Mouffe, 2018:16). Mouffe, yaklaşımını dayandırdığı ayrımı şu şekilde açıklar: “Siyasal, çeşitli toplumsal ilişkilerde, değişik biçimlerde karşımıza çıkabilen antagonizma boyutuyken; ‘siyaset’, ‘siyasal’ boyutun etkisi altında olduğu için her zaman çelişkili olabilecek koşullarda belirli bir düzen kurmayı ve insanların beraber yaşamasını örgütlemeyi hedefleyen pratik, söylem ve kurumların bütünü anlamına geliyor” (2015:23). Tüm bunlar bizi, devlet/ toplum karşıtlığı şeklinde formüle edilen yanılısamadan uzaklaştırıp, devlet aynasında ortaya çıkan toplumsalın yansımaları olarak siyasete götürür.

Wallerstein gibi çoğunlukla Almanca literatür çerçevesinde değerlendirme yolunu seçen Poggi de siyasetin niteliğini David Easton ve Carl Schmitt’e atıflı iki karşıt düşünceyle “Modern Devletin Gelişimi” (2014) içinde açıklamaya çalışır. Easton yaklaşımında siyasetin meydana çıktığı toplumsal süreç, etkileşim içindeki bireylerin sınırlı kaynakların tasarrufu amacıyla süreklilik kazanmış çeşitli faaliyetleri olarak görülür. Kaynakların dağıtımında görenekler, değiş-tokuş, bir kişinin iradesinin pratiği biçiminde emir, toplumsal praksis olarak ortaya çıkar. Toplumsal praksisin ilk iki çeşidi görüş birliği ve eşitlik bağlamında siyaset dışındadır, üçüncü bağlam ise “siyasal dağıtım” bir iradeye boyun eğmeyle özdeşleştirir ve bu yaklaşımda “siyaset bir kaynağın dağıtımını ile ilgilidir”. Schmitt ise “siyasal alanı ‘dost/ düşman’ ayrımı çerçevesinde tanımlar. Bir topluluğun en temel siyasal işlevi başka topluluklardan hangilerinin dost hangilerinin düşman olduğunu belirlemektedir” (Poggi, 2014:15-30).

Bir “yapabilme özgürlüğü” (Han, 2020:11) edimi olarak “siyasallaşma, insanların karşıt kamplarla özdeşleşebilmelerine ve dolayısıyla tutkuların demokratik sürecin çeşitliliği içerisinde

siyaseten harekete geçmelerine olanak sağlayan bir çatışmalı dünya temsili üretilmeden var olmaz. ... İnsanları oy vermeye iten basitçe çıkarların kollanmasından çok daha fazla bir şey(dir). Oy vermenin önemli bir duygusal boyutu vardır ve oy vermede söz konusu olan bir özdeşim meselesidir. İnsanların siyaseten eyleyebilmeleri için onlara kendileri hakkında değerlendirebilecekleri bir fikir sunan kolektif bir kimlikle özdeşleşebilmeleri gerekir” (Mouffe, 2018:33). Bu siyasal mobilizasyonun, diğer ifade ile katılımın gerekliliğidir. Katılım, toplumsalın tektipleşmesi tehlikesi ve “hegemonik pratiklere” karşı “olumsal/zorunsuz” (Mouffe, 2015:22) bir tepki olarak kendisini “sabitleyen” tanımlı kurumsallaşmaları “bozar” ve ürettiği “eklemlemeler” (Laclau ve Mouffe, 2017:181-187) ile kolektif bütünleşmeyi aşar. Toplumsal ve onun bütünsel tek parçalı bir yapıya dönüşmesini sağlayan bu siyasal, doğasında barındırdığı farklılaşma eğilimi ile kendisini korur ve geliştirir. İradeye boyun eğmeyi sürdürülebilir kılmanın yollarını karar sahibine dayattığı gibi talepleri yerine getirilebilir kılmanın yollarını da bireylere öğretir. Sürdürülebilir öğrenim sürecinin sonunda bireyler taleplerini ifade edebilmenin yollarını siyasal eğilimlerin entegrasyonu ile sağlar. Bu durum bireylerin tutum ve davranışlarına yansiyarak yoğun bir siyasal hareket alanı doğurur. Nitekim bunun sonucunda demokratik bir çizgi çizen modern bir dünyanın kapıları aralanır. Modernizmin açtığı bu kapı siyasal mekanizmanın da modernleşmesine imkân tanır.

Siyasal modernleşme temelde parçaların bir araya gelerek oluşturduğu bir bütünden meydana gelmektedir. Parçalar, özünde bireyin ve onun oluşturduğu toplumun yapı taşlarından inşa edilmektedir. Siyasal kültür, siyasal katılım, kurumsallaşma ve demokratikleşme siyasal modernleşmeyi tamamlayan ana parçaları sembolize etmektedir (Huntington, 1975:19). Bu parçalar bir ulusun veya yönetimin siyasal olarak gelişmişliğini gösteren en önemli unsurlardır. Zira siyasal modernleşme değişimin, dönüşümün anahtarı konumunda yer almaktadır. Öte yandan siyasal modernleşme tüm toplumlar için, ama özellikle de değişim yaşayan toplumlar için bir amaçtır (Erken, 2021:220). Nitekim ifade edilen bu amaç, toplumun siyasal düzen içerisinde yol almasına imkân

tanyarak, siyasetin tam merkezinde yer almaktadır. Merkezde var olmanın koşullarından biri de siyasal katılım olarak görülmektedir.

Siyasal katılım bireylerin fikir ve düşüncelerinin, ideallerinin, bakış açılarının, ideolojilerinin, davranış ve tutumlarının bir araya geldiği bir çerçeveyi ifade etmektedir. Vurgulanan bu ifade bağlamında, siyasal katılım bireylerin devlet mekanizmasına ulaşmasına, buradan toplumu yönlendirme faaliyetlerine girişimde bulunmasına kadar olan geniş bir perspektifte ele alınmaktadır. Bu perspektif bireylerin davranış ve tutumlarına göre şekillenmektedir. Davranış ve tutumları 3 aşamada incelemek mümkündür. Bunları zihni (bilişsel), hissi (duygusal) ve hareket eğilimleri (davranışsal) olmak üzere sıralayabiliriz (Krech, 1983:232-233). Bunlardan zihni unsur, ferdin o tutumuna konu teşkil eden nesneye dair inançlarıdır. Bunlar birtakım bilgilerden oluşur. Fakat tutum sisteminde en önemli zihni unsurlar kıymetlendirici olan inançlardır. Bunlar, leh veya aleyhte, iyi veya kötü vs. olan vasıfların izafe edilmesine hizmet eder. Hissî (duygusal) unsur, objeyle ilgili heyecanlardır. Nesne ya sevilir ya sevilmez. Tutumun bu his ve heyecanla dolu tonu, ona devamlılık, itici ve harekete geçirici karakterini verir. Davranışsal unsuru ise tutumla ilişkide bulunan her çeşit davranışa hazır olma eğilimini ihtiva eder (Tatar, 2003:332-333).

Siyasal katılım çağdaş dünyanın sosyal, ekonomik ve siyasal problemlerinin ve değişimlerinin fonksiyonel çözüm ve ilkeleri altında oluşmuştur. Nitekim bu durum farklı siyasal örüntülerin sebeplerini ve sonuçlarını analiz edebilme yeteneği doğurmuştur. Bu yetenek, siyasal katılmayı salt bağımlı bir değişken olmaktan çıkarmış ve bağımsız bir değişken de olabilmesine imkân tanımıştır. Siyasal katılım bu özelliğiyle Dünya'da kapsamını ve derinliğini arttırmıştır. Öte yandan çeşitli araştırmalar, değerlendirmeler ve incelemelerle yoğun bir çalışma alanı haline gelmiştir. Bu anlamda siyasal katılmanın demokrasi, siyasal gelişme, siyasal kültür, kurumsallaşma, sosyo-ekonomik ilerleme vb. gibi konularla olan ilişkisi Dünya literatüründe yerini almıştır (Coleman, 1995; Pye ve Verba, 1965; LaPalombara ve Weiner, 1971; Rokkan, 1968; Rustow, 1970; Lipset ve Rokkan, 1967; Dahl, 1971, Lerner, 1958; Lipset, 1959). Tüm bunlar, siyasal katılımı spesifik olarak ülkeler, şehirler ve daha küçük

yerleşimlerde yaşayan toplumların/bireylerin incelenebilmesine yol açmıştır. Bu durum yerel, ulusal ve küresel etkileriyle kapsamlı bir etkileşim ağı doğurmuştur. Nitekim Türkiye’de bu incelemelerde önemli bir yer kaplamaktadır.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra toplumsal, ekonomik ve siyasal anlamda birçok değişiklik yaşamıştır (çok partili sisteme geçiş, iç göçler, hızlı kentleşme). Değişiklikler siyaset dinamiklerini etkilemiş ve toplumun/bireylerin davranışlarını şekillendirmiştir. Siyaset bu anlamda değişiklerin doğurduğu problemlerin çözümünde yer almış ve toplum çözümlerinin temelinde talepkâr bir davranış biçimiyle hareket etmiştir. Nitekim bu karşılıklı ilişkinin sonunda hem yerel hem de ulusal düzeyde katılım davranışları oluşmuş ve demokratik bir gelişimin temeli atılmıştır. Bu durum temsili demokrasinin gelişmesini ve temsili kurumların yaygınlaşmasını arttırmış ve bu da katılımcı demokrasi yaratma çabalarını gerekli kılmıştır (Göymen, 1999:81). Ortaya çıkan bu atmosfer Türkiye’de bir domino etkisi oluşturarak, kentlerin ve daha küçük yerleşimlerin katılımını etkilemiştir. Nitekim Türkiye’nin Doğu’sunda yer alan Malatya kenti de bu değişiklere uğrayan kentlerden birisi konumundadır.

Ulusal ve yerel siyasal ağ ilişkisi karşılıklı bir ilişkiye dayanmaktadır. Öte yandan yerel ve yerel üstü ölçekler arasındaki karşılıklı ilişki nedeniyle, yerel siyaset de yalnızca yerelin koşulları içinde belirlenmez (Şengül, vd., 2016:76). Ulusal düzeyde gerçekleşen katılımcı siyasal anlayış ve onun doğurduğu demokratik sonuç, yerelde de etkilerini ortaya çıkarmıştır. Türkiye’nin genelinde oluşan siyasal atmosfer, Malatya düzeyinde de paralellik göstermektedir.

Malatya Paleolitik çağa kadar giden bir tarihe sahiptir. Malatya bölgesinde Hititler, Medler, Persler ve Romalılar hüküm sürdükten sonra 656 yılında İslam hükümlerine geçmiştir. Selçuklular ve Osmanlılar döneminde önemli yerleşim merkezinden biri olarak varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyet ile birlikte 1924 yılında il olan Malatya’nın 2022 genel nüfus sayımına göre nüfusu 812.580’dir. Nüfusun %49.7’si kadın, %50.2’si ise erkektir (TÜİK). Malatya’nın seçmen sayısı 562.216’dır. 2019 yerel seçimlerinde Büyükşehir Belediye Başkanlığını AK Parti kazanırken; 8 ilçeyi AK Parti, 3 ilçeyi CHP, 1

ilçeyi MHP, 1 ilçeyi ise bağımsız belediye başkanı kazanmıştır. Seçimlerde siyasal partilerin aldıkları oylara göre, kentin siyasal eğilimlerinde muhafazakâr, demokrat, milliyetçi ve sosyal demokrat eğilimler öne çıkmaktadır (Doğan ve Batar, 2019:932).

Demokrasinin hâkim olduğu toplumlarda, topluma entegre olmuş bireylerin siyasal katılım yoluyla siyasal yönetimi ve dinamiklerini etkileme olanakları bir kazanım olarak değerlendirilmektedir. Burada elde edilen kazanım, bireylerin siyasal katılım aracılığıyla tutum ve davranışlarını inşa etmektedir. Bu durum bireylerin/toplumun siyasal tercihlerine etki ederek, siyasal katılımı şekillendirmektedir. Nitekim siyasal tercihleri ölçebilmek ve üzerine analiz yapabilmek, siyasal katılımın ve onu etkileyen faktörlerin ortaya çıkmasında önemli bir adımı oluşturmaktadır. Siyasal eğilimi ortaya çıkaran faktörler ve motivasyonlar; bilimsel araştırmaların konularını oluşturduğu takdirde, daha derinlikli bir bilgiye ulaşılabilir (Şaşmaz, 2016:79). Buradan hareketle Türkiye'nin taşra kentlerinden olan Malatya'nın, siyasal katılım açısından değerlendirilmesinin önemli bir kazanım olacağı düşünülmektedir.

Malatya İlinin toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamı ile kentte siyasal önderler sayılabilecek yerel siyasal elitlerin siyasal katılma davranışı 1995 yılında yapılan (Sayın, 1995) bu araştırma ile incelenmiş ve sonuçları değerlendirilmiştir. 1995 yılında yapılan bu çalışma, 2022 yılında güncellenmiş haliyle tekrar ele alınarak, Malatya'da siyasal elitlerin katılma davranışlarındaki dönüşümün görülmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmanın yapıldığı döneme kadar olan süreç içerisinde Malatya'da siyasal katılımın ve siyasal seçkinlerin profillerinin hangi etmenler çerçevesinde değiştiğini gözlemlemek, değişen etmenlerin hangileri olduğunu görmek ve geçmişteki etmenler ile bunları karşılaştırmak hedeflenmiştir. Öte yandan, aradan geçen çeyrek yüzyıllık bir süreçte Malatya İlindeki göç, covid19, yeni nüfus, teknolojik gelişim, ülkede değişen sistem/-ler gibi olguların yerel siyasal elit ve siyasal katılım üzerindeki değişimlerini incelemek de hedeflenmektedir. Bu hedeflerle, insanların yaşamsal birikimleri ile elde ettikleri siyasal tecrübelerin, faktörlerle (yaş, cinsiyet, etnik köken vs.) olan etkileşiminin 1995-2022 yılları arasında nasıl değiştiği veya dönüştüğüne değinilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla çeyrek yüzyılda

siyasal katılım eğilimdeki farklılıkların ortaya çıkarılabilecek olması, Malatya'yı incelemeye değer kılmaktadır.

Araştırmada, konu ile ilgili kaynaklar taranmış ve alan araştırması yapılmıştır. Alan araştırmasında Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) grubu olan partilerin Malatya Merkez İlçe yönetim kurulları üyelerine anket uygulanmış ve sonuçları değerlendirilmiştir. Değerlendirme işleminde istatistiki yöntemler kullanılmış ve araştırmada elde edilen veriler, yapılan gözlemler ile değerlendirilmeye alınmıştır.

2. Yöntem

Malatya'da siyasal katılım eğilimi düzeyi ve onu etkileyen faktörlerin neler olduğu sorusundan yola çıkarak ele aldığımız bu çalışma son çeyrek yüzyıldaki siyasal elit dönüşümü, modernleşme olgusunun siyasal katılım üzerinden incelenebilmesi ve faktörlerin birbiri ile olan ilişkilerinin elitler üzerindeki etkisi olmak üzere 3 ana özelliği kapsamaktadır. Katılım 18 yaş ve üstü bireyleri içermektedir. 1995'te yapılan araştırmanın bulguları ile 2022'te yapılan aynı konunun bulguları karşılaştırılarak değişim/dönüşüm belirlenmeye çalışılmıştır.

1995 yılında uygulanan anket soruları yeniden analiz edilmiş ve güncellenmiştir. Önce Elâzığ İlinde uygulanmış ve anket soruları sınanmıştır. Böylece yeni seçenekler ve sorular eklenerek katılımcılara sunulmuştur.

Araştırmanın evrenini, siyasal yaşama partiler aracılığıyla katılan tüm bireyler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemi ise, TBMM'de bulunan siyasal partilerin Malatya merkez ilçe yönetim kurullarını kapsamaktadır. Partilerin merkez ilçe yönetim kurullarında görev alan yönetici sayısı değişiklik göstermektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) 60, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 34, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 15, Halkların Demokratik Partisi (HDP) 15 ve İYİ Parti 29 yöneticiden oluşmaktadır. Bu bağlamda toplam 153 parti yöneticisi bulunmaktadır. Bu yöneticilerin 90'ına ulaşılmıştır. Yöneticilerin geri kalanına ulaşamamasının nedeni, anketin uygulandığı gün içerisinde

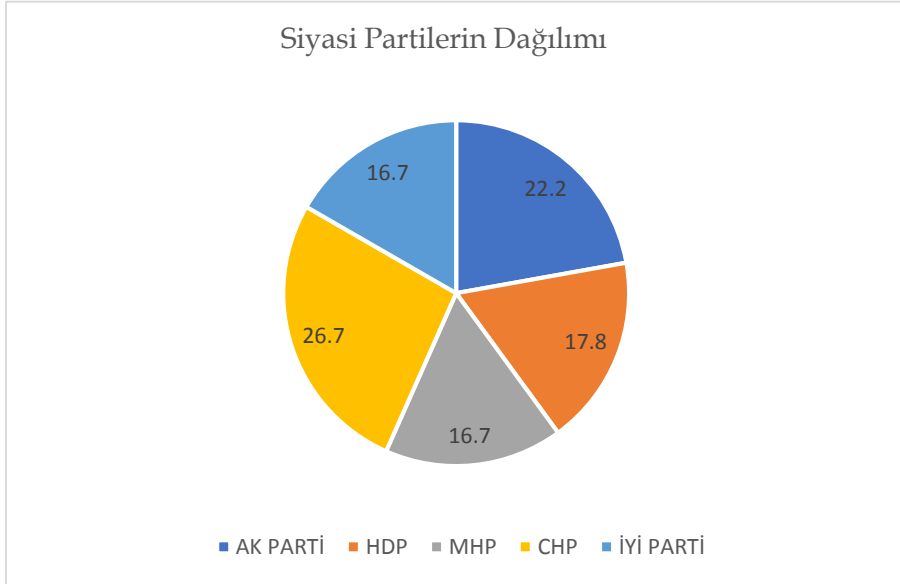
parti merkezinde bulunmamaları ve anket formunu doldurmak istememeleridir.

Örneklem grubu belirlenmiş ve yüz yüze görüşme yapılarak, anket formu uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin sayısal değerler olarak ifade edilebildiği ve ölçülebildiği nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada ayrıca tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli ile çalışma konusu olan nesne, birey ya da olay kendi koşulları içinde var olduğu gibi tanımlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada frekans analizi ve ki kare testi uygulanarak analiz yapılmıştır.

3. Bulgular ve Analiz

Katılımcıların yönetici olduğu partiler şu şekildedir; 20 kişi (%22,2) AK Parti, 15 kişi (%16,7) MHP, 24 kişi (%26,7) CHP, 15 kişi (%16,7) İYİ Parti, 16 kişi (%17,8) HDP olarak alınmıştır.

Şekil 1: Çalışmanın Örneklemi Oluşturan Malatya'daki Siyasal Partilerin Dağılımı

Anket katılımcılarının %77,8'i (70 kişi) erkek, %22,2'si ise (20 kişi) kadınlardan oluşmaktadır. 1995 yılında bu durum %92,3 'le (120 kişi) erkek, %5,3'ü (7 kişi) ise kadın (Sayın, 1995:126) şeklinde gerçekleşmiştir. Kadın katılımının son 27 yıl içerisinde arttığı

görülmektedir. Bu durum aynı zamanda siyasal katılım yoğunluğunun da yükseldiğinin bir işaretidir.

2022 yılında Malatya’da siyasal parti yöneticilerinin %11,1’i (10 kişi) 25-35, %17,8’i (16 kişi) 35-45, %27,8’i (25 kişi) 45-55, %32,2’si (29 kişi) 55-65 ve %11,1’i (10 kişi) 65 yaş ve üstü yaş aralığındadır. Yöneticilerin çoğunluğunun bu dönem içerisinde orta yaş ve üzeri aralıklarda bulunduğu görülmektedir. 1995 yılında ise yöneticiler, %39,3’ü (51 kişi) 25-35, %29,2’si (38 kişi) 35-45, %25,4’ü (33 kişi) 45-55 ve %4,6’sı (6 kişi) 55-65 yaş aralığında bulunmaktadır (Sayın, 1995:127). Bu yıllarda yöneticiler çoğunlukla genç-orta yaş aralığında bulunmaktadır. Son 27 yılda, Malatya’da siyasi parti yöneticilerinin yaş ortalamasının arttığı ve özellikle 25-35 yaş aralığındaki parti yöneticilerinin azaldığı görülmektedir. Seçenekler arasında bulunan 18-25 arası yaş aralığı, ankete katılan kişilerce işaretlenmemiştir.

Ankete katılan parti yöneticilerinin %3,3’ü (3 kişi) ilkokul, %14,4’ü (13 kişi) ortaokul, %35,6’sı (32 kişi) lise, %40,0’ı lisans (36 kişi) (Üniversite) ve %6,7’si (6 kişi) lisansüstü eğitim mezunudur. Ankete katılım gösteren siyasal parti yöneticileri arasında “okur-yazar” seçeneğini işaretleyen bulunmamaktadır. Parti yöneticilerinin %53,3’ü lise ve altı eğitim kurumlarından mezun olmuştur. %46,7’si ise lisans ve üstü mezuniyet derecesine sahiptir. Yöneticilerin çoğunluğunun lise ve üniversite mezunu olduğu görülmektedir. 1995 yılında Malatya’da merkez ilçe yöneticilerinin çoğunluğunun lise (%33,1) ve üniversite mezunu (%33,1) olduğu görülmektedir (Sayın, 1995:129). Yüzdeler dilimlere göz önüne alındığında, lise ve üniversite mezunu yönetici sayısının bu dönem içerisinde arttığı söylenebilir. Eğitim düzeyinin artışı siyasal katılım süreçlerinde etkili olmuştur. Parti yöneticileri arasında yüksek eğitimlilerin oranı, katılım davranışı ile eğitim arasında pozitif yönde ilişkinin varlığını göstermektedir. Siyasal katılım ve eğitim değişkenlerine dair pozitif yönlü ilişki yıllar içinde artarak devam etmiştir.

Malatya’daki siyasal parti yöneticilerinin %13,3’ü (12 kişi) çiftçi, %15,6’sı (14 kişi) işçi, %18,9’u (17 kişi) memur, %20,0’ı (18 kişi) esnaf gibi meslekler icra etmektedir. Dağılım tek bir meslekte yoğunlaşmadığı görülmektedir. Tüm mesleklerden yöneticiler

birbirlerine yakın bir oranda dağılmaktadır. 1995 yılında ise, yöneticilerin %29,3'ü (38 kişi) esnaf, %15,4'ü (20 kişi) tüccar, %11,5'i (15 kişi) işçi ve %6,1'i (8 kişi) ise çiftçi gibi mesleklerde bulunmaktadır (Sayın, 1995:131). Son 27 yıl içerisinde Malatya'da esnaf parti yönetici sayısında bir azalma görülürken, çiftçi ve işçi sayısında artış meydana gelmiştir. Tarımsal faaliyet gösteren kişilerin siyasete katılımı, Malatya'da kırsal geleneksel yaşam tarzlarının dönüştüğünü, tarımsal üretimin endüstriyel form kazandığını ve servet birikimi oluşturduğunu göstermektedir. Sabit gelirlili işçilerde tespit edilen görece artış, aktif partili yaşama katılma ve yerel düzeyde kariyer yapma olanağının görece yavaş bir yaygınlaşma eğilimi içerisinde geliştiğine işaret etmektedir.

Anketimize katılan parti yöneticilerinin %11,1'inin (10 kişi) 1300 TL ve altı, %11,1'nin (10 kişi) 1300-2500 TL, %37,8'nin (34 kişi) 2500-4000 TL, %27,8'inin (25 kişi) 4000-6000 TL, %12,2'sinin (11 kişi) 6000 TL ve üstü temel aylık geliri bulunmaktadır. 1995 yılında parti yöneticileri aylık gelirlerini %65,4'ü (85 kişi) orta, %23,1'i (30 kişi) ortanın üstü, %6,1'i (8 kişi) alt ve %5,4'ü (7 kişi) şeklinde tanımlamıştır (Sayın, 1995:136). Malatya'da partili siyasal yaşama orta gelir grubu katılmaktadır. Bu durum yıllar arasında görece stabil kalmıştır. 1995'te parti yöneticisi olan tüccar- esnafların orta ve küçük ölçekli gelir grubunda oldukları kabul edilebilir.

Siyasal Modernleşme Kurami Çerçevesinde 1995 ve 2022 Yıllarındaki Parti Yöneticilerinin Siyasal Katılım Davranışlarındaki Değişimlerin Malatya Örneği Üzerinde Değerlendirilmesi

Tablo 1: Malatya İlinde Parti Yöneticilerinin Siyasal Sürece Katılma Nedenleri Hakkındaki Görüşlerinin 1995-2022 Yıllarında Elde Edilen Verilere Göre Dağılımı

Siyasal Sürece Katılma Nedeni	1995 Yılı Anket Verilerinin Yüzdeleri (%)	2022 Yılı Anket Verilerinin Yüzdeleri (%)
Aile	13.1	13.3
Arkadaş/Yakın Çevre	12.3	12.2
Parti Üyelerinin Teklifi	10.0	3.3
Parti Lideri	18.5	27.8
Partinin Programı	45.4	36.7
Ulusal Haber Kanalları	-	1.1
Yanıtsız	0.7	1.1

Parti yöneticileri, 1995'te ve 2022 yılında en çok parti programını katılma nedeni olarak ifade etmektedir. Malatya'da partili yaşama katılmada aile, arkadaş ve yakın çevrenin etkisi yıllar arasında değişmemiştir. Aile, %13'lük, arkadaş ve yakın çevre %12'lik bir oranlarda siyasal sürece katılım üzerindeki etkisini korumaktadır.

1995-2022 yıl siyasal yaşama parti liderinin etkisi ile katılım oranı %9,3, parti tercihi %14,6 oranında artış göstermiştir. 1995 yılı araştırmasında Malatya'da siyasal katılma davranışı üzerinde siyasal patronajın etkili olduğu sonucuna varılmıştı, hemşehrilik dayanışması Malatya'da katılma davranışının temel motivasyonunu oluşturuyordu. Bu dönem İlin hemşehrisi Turgut Özal Başbakan olarak bulunuyor ve Anavatan Partisi lideri olarak merkez sağ siyasal popüler tercihleri temsil ediyordu.

2022 yılında parti liderinin siyasete katılma ve parti tercihinde etkisinin yüksek oranda artması, Malatya'da lider düzeyinde hemşehrilik etkisinin yerinin partililiğe bıraktığı görülmektedir. Bu durum, Malatya'nın diğer hemşehri lideri İsmet İnönü ile birlikte değerlendirildiğinde, merkez soldan merkez sağa kayış ve merkez sağ kulvarı 2022'de temsil eden AK Parti liderliğinin etkisine işaret etmektedir. Parti programı siyasal sürece katılımda 2022 yılında %8,7,

parti tercihinde ise %23,7 azalmıştır. Kentte siyasete katılımı parti programının yerini parti lideri almış gözükmektedir.

Tablo 2: Malatya İlinde Parti Yöneticilerinin Parti Tercihi Nedenleri Hakkındaki Görüşlerinin 1995-2022 Yıllarında Elde Edilen Verilere Göre Dağılımı

Parti Tercihi Nedeni	1995 Yılı Anket Verilerinin Yüzdeleri (%)	2022 Yılı Anket Verilerinin Yüzdeleri (%)
Parti Programı	47.0	23.3
Partinin Lideri	15.4	30.0
Partinin Çağrısı	9.2	5.6
Aile Etkisi	3.8	3.3
İdeolojik Yakınlık	23.9	32.2
Parti Logosu	-	3.3
Diğer	0.7	2.2

Parti yöneticileri, siyasal yaşamdaki en önemli amaçlarının her iki yılda da halka hizmet edebilme olduğunu ifade etmektedir. Halka hizmet edebilme seçeneği son çeyrek yüzyılda %6,4 oranında görece bir azalış göstermiştir. Buradaki düşüşün yerel siyasette etkili olma amacına eklendiği tahmin edilebilir. Yerel siyasette etkili olabilme amacı, siyasal katılımı arttırmış denilebilir. Çıkarlarını korumak, mesleki gelişimini sağlamak seçeneğinde bir azalış olduğu görülmektedir.

Siyasal Modernleşme Kurami Çerçevesinde 1995 ve 2022 Yıllarındaki Parti
Yöneticilerinin Siyasal Katılım Davranışlarındaki Değişimlerin Malatya Örneği
Üzerinde Değerlendirilmesi

Tablo 3: Malatya İlinde Parti Yöneticilerinin Siyasal Yaşamdaki Amaçları Hakkındaki Görüşlerinin 1995-2022 Yıllarında Elde Edilen Verilere Göre Dağılımı

Siyasal Yaşamda Amaçlar	1995 Yılı Anket Verilerinin Yüzdeleri (%)	2022 Yılı Anket Verilerinin Yüzdeleri (%)
Yerel Siyasete Etkili Olmak	10.8	25.6
Çıkarlarını Korumak, Mesleki Gelişimini Sağlamak	1.5	1.1
Kamu Kesiminde Karşılaştığım Sorunların Giderilmesini Sağlamak	1.5	4.4
Çevre Edinmek	-	1.1
Halka Hizmet	73.1	66.7

1995'te yapılan çalışma, yöneticilerin bir davet üzerine partiye katılabileceğini göstermektedir. Buna göre bir parti tercihi yapmıştır. Burada siyasal parti düşüncesine bakıldığında, kişi üzerinden yakınlığını ve etkinliğini arttırmayı hedeflediği söylenebilir. Bu durumda kişinin sosyal çevresinin (Örneğin aile) oldukça geniş olduğunu göstermektedir. Nitekim 1995'te siyasal katılım düşünen ya da siyasal katılım gerçekleştiren bireylerin mevcutta bir çevreleri olduğu için ekstra bir çevre arayışına girmemiştir. Öte yandan 2022 yılında bu durum değişiklik göstermektedir. Siyasal katılım parti davetinden çok kişinin kendi iştiraki ile gerçekleşmektedir. Bu çerçevede kişinin bir sosyal çevre edinme ihtiyacından kaynaklanmış olabileceğini göstermektedir.

Tablo 4: Malatya İlinde Parti Yöneticilerinin Siyasal Parti Üyeliğinin Sağladığı Yararlar Hakkındaki Görüşlerinin 1995-2022 Yıllarında Elde Edilen Verilere Göre Dağılımı

Siyasal Parti Üyeliğinin Sağladığı Yararlar	1995 Yılı Anket Verilerinin Yüzdelerik Dağılımı (%)	2022 Yılı Anket Verilerinin Yüzdelerik Dağılımı (%)
Yerel Siyasette Söz Sahibi Olmak	23.1	22.2
Siyasal Haklardan Yararlanmak	13.9	5.6
Vatandaşlık Görevini Yerine Getirmek	55.4	67.8
Kesimsel ve Mesleksel Çıkarların Sağlanması ve Korunması	3.8	4.4

Parti yöneticileri siyasal partiye üye olmanın en iyi faydasının her iki yılda da vatandaşlık görevini yerine getirmek olduğunu ifade etmişlerdir. Bu görüş son 27 yılda %12,4 oranında azalmıştır. Vatandaşlık gereği siyasal katılım göstermek, yöneticiler nezdinde doğal bir dinamik olarak görüldüğü düşünülebilir. Öte yandan yöneticilerin son çeyrek yüzyıl içerisinde kesimsel ve mesleksel çıkarlarını korumasında ve buna göre katılım gösterme eğiliminde artış olduğu görülmektedir. Neticede yöneticilerin bireysel hareket etme güdüsü burada öne çıkmaktadır.

4. Sonuç

Demokratik toplumların zeminini oluşturan siyasal katılım eylemi, bireylerin kendi istek ve arzuları doğrultusunda hareket etmektedir. Ortaya çıkan hareket, bireylerin devlet ve iktidar mekanizmasına ulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Siyasal katılım bu anlamda bireylerin ve buradan da bireylerin inşa ettiği toplumun dilini, iletişim biçimini, hedeflerini oluşturan bir konumda yer almaktadır. Bu hedeflere ulaşmak siyasal katılımın bireyle birlikte inşa olmasına

bağlanmaktadır. Siyasal katılım aile, çevre, fikir, düşünce, ekonomi, siyaset, sosyoloji vb. gibi aktörler aracılığıyla inşa olmaktadır. Bu çerçevede siyasal katılım, bireyin siyasal yaşantısını, tercihlerini, beklentilerini de etkilemektedir. Katılımın farklı değişkenlerden etkilenmesi, dönemsel tutum ve davranış farklılıklarını da ortaya çıkarmaktadır. Ortaya çıkan bu farklılıklar önce bireyin daha sonra da toplumun siyasal yaşantısını yönlendirmektedir. Bu nedenle siyasal katılımı etkileyen değişkenlerin incelenmesi, analiz edilmesi ve dönemsel değişimlerinin ortaya çıkarılması önem kazanmaktadır. Anadolu'nun taşra kentlerinden Malatya düzleminde bu dinamikleri inceleyebilmeyi, toplumsal ve bireysel tercihlerini görebilmeyi önemli bir adım olarak nitelendirebilmek mümkün gözükmektedir. Öte yandan Malatya'da yapılmış aynı konulu çalışmaların ele alınarak bugünle karşılaştırılması da geçmiş ve gelecek arasında bir köprü oluşturmaktadır.

Malatya'da teşkilatlanmasını tamamlamış ve TBMM'de milletvekiline sahip olan siyasal partilerin (AK Parti, MHP, CHP, HDP, İYİ Parti) merkez ilçe yönetim kurullarına uygulanan bu araştırma içerisinde, toplamda 153 merkez ilçe yöneticisinden 90'nına ulaşıldı. Anket çalışması merkez ilçe yöneticileri ile sınırlandırıldı.

1995 yılında yöneticilerin %92,3'ü erkeklerden, %5,3'ü ise kadınlardan oluşmaktadır. 2022 yılında ise erkek oranı %77,8 ve kadın oranı %22,2 olarak bulunmuştur. Kadın oranında artış görülmektedir.

1995 yılında yöneticiler, %39,3'ü (51 kişi) 25-35, %29,2'si (38 kişi) 35-45, %25,4'ü (33 kişi) 45-55 ve %4,6'sı (6 kişi) 55-65 yaş aralığında bulunmaktadır. 2022 yılına gelindiğinde ise parti yöneticilerinin %11,1'i (10 kişi) 25-35, %17,8'i (16 kişi) 35-45, %27,8'i (25 kişi) 45-55, %32,2'si (29 kişi) 55-65 ve %11,1'i (10 kişi) 65 yaş ve üstü yaşındadır. Son 27 yılda, Malatya'da siyasi parti yöneticilerinin yaş ortalamasının arttığı ve özellikle 25-35 yaş aralığındaki parti yöneticilerinin azaldığı görülmektedir.

1995 yılında parti yöneticilerinin çoğunluğunun lise (%33,1) ve üniversite mezunu (%33,1) olduğu görülmektedir. Günümüzde ise yöneticilerin %35,6'sı lise ve %40'ı üniversite mezunudur.

Yöneticilerin son çeyrek yüzyılda eğitim düzeylerinde bir artış görülmektedir.

1995 yılında merkez ilçe yöneticilerinin %29,3'ü esnaf, %15,4'ü (20 kişi) tüccar, %11,5'i (15 kişi) işçi ve %6,1'i (8 kişi) ise çiftçi mesleklerindedir. Bu durum 2022 yılında % 13,3 (12 kişi) çiftçi, %15,6 (14 kişi) işçi, %18,9 (17 kişi) memur, %20,0 (18 kişi) esnaf şeklinde gerçekleşmiştir. Son çeyrek yüzyılda esnaf sayısının azaldığı ortaya çıkarken, memur kökenli yöneticilerin katılım gösterme eğilimi artmıştır.

1995 yılında yöneticilerinin aylık gelirlerini %65,4'ü (85 kişi) orta, %23,1'i (30 kişi) ortanın üstü, %6,1'i (8 kişi) alt ve %5,4'ü (7 kişi) şeklinde bulunmuştur. Bugüne gelindiğinde yöneticilerin %27,8'inin (25 kişi) 4000-6000 TL, %12,2'sinin (11 kişi) 6000 TL ve üstü temel aylık gelire sahip olduğu görülmüştür.

1995 yılında parti yöneticilerinin %45,4'ü parti programı, %18,5'i parti lideri etkisiyle siyasal sürece katılmıştır. 2022 yılında ise yöneticilerin %36,7'si parti programı ve %27,8'si parti lideri aracılığıyla siyasal katılımını gerçekleştirmiştir. Son çeyrek yüzyılda parti programının etkisinin azaldığı görülürken, parti lideri etkisi ile katılımın arttığı gözlemlenmektedir.

1995 yılında merkez ilçe yöneticilerinin %47,0'ı parti programı, %15,4'ü parti lideri ve %23,9'u ideolojik yakınlıkları nedeniyle partilerini tercih etme yoluna gitmiştir. 2022 yılında ise yöneticilerin %23,3'ü parti programı, %30'u parti lideri ve %32,2'si ideolojik yakınlık vasıtasıyla partisine katılmıştır. Siyasal sürece katılmada olduğu gibi burada da parti programı gerilemiş ve parti lideri ön plana çıkarak artış göstermiştir. İdeolojik yakınlık sebebi ile partisini tercih eden yöneticilerin oranında da yükseliş meydana gelmiştir.

1995 yılında parti yöneticileri siyasal yaşamda %73 oranla halka hizmet etmeyi istemiştir. Öte yandan yöneticilerin %10,8'i yerel siyasette etkili olmayı amaçlamıştır. 2022 yılına gelindiğinde yöneticiler %66,7 oranla halka hizmet edebilmeyi ve %25,6 oranla yerel siyasette etkili olmayı siyasal amaçları olarak belirlemiştir. Halka hizmet etme amacında azalış görülürken, yerel siyasette etkili olma hedefinde yükseliş meydana gelmiştir.

1995 yılında merkez ilçe yöneticilerin %55,4'ü vatandaşlık gereği siyasal katılım göstermenin, siyasal parti üyeliğinin sağladığı en önemli yarar olarak görmüştür. 2022 yılında ise bu oran %67,8'e yükselmiştir.

Malatya'da siyasal parti yöneticilerinin siyasal katılım eğilimleri son çeyrek yüzyılda değişiklikler göstermektedir. Siyasal parti yöneticilerinin eğitim düzeyleri yükselirken, gelir seviyeleri orta düzeyde kalmış, meslek dağılımında tüccar ve esnafın oranı azalırken, çiftçi ve işlerin sayısında artış gözlenmiştir. Çiftçilerin oranındaki artış, tarımsal üretimdeki endüstrileşme ve zenginleşmeye bağlı görülmüştür. Sabit gelirlili işçi oranındaki artış ise sınıfsal karakterin siyasal katılıma etkisi olarak yorumlanmıştır. Katılımdaki bu artış Malatya'nın çok sesliliğe doğru ilerlediğini ve bu sayede siyasal bir modernleşme evresinde olduğunu göstermektedir. Bulgular eşliğinde yerel düzeyde siyasal elitlerin dönüşüm geçirdiği ifade edilebilir.

Malatya siyaseti üzerinde parti lideri ve programı, ideolojik yakınlık gibi faktörlerin etkiliyken, parti üyelerinin teklifi, aile, çevre edinmek gibi faktörlerde etkili değildir. Malatya'nın özgün siyasal kronolojisinde İnönü odaklı merkez soldan Özal'ı merkezine alan bir merkez sağ dönüşüm yaşanmıştır. İnönü'ye duyulan hemşehrlik sempatisinin, Adnan Menderes döneminde başlayan kalkınma hamleleri ile merkez sağa doğru evrildiği, Özal ile birlikte bu siyasal yelpazede sabitleştiği görülmektedir. Bu sabitleşme Erdoğan ile birlikte AK Parti'ye yönelmiştir. Bulgular, parti lideri etkisinin gerek siyasal katılma gerekse parti tercihinin etkilediğini göstermektedir. Bu durum İnönü ile başlayan lider kültürünün Malatya özelinde siyasal katılma davranışında etkisinin devam ettiğini göstermektedir.

Bu sonuçlar değerlendirildiğinde Malatya siyaseti ile ilgili yapılacak çalışmalarda bunların faktör olarak dikkate alındığında katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yine buradan yola çıkarak partilerin kadın veya gençlik kollarına, seçmenlere vb. gibi örneklerle bu çalışma uygulanabilir. Öte yandan siyasal partilerin özellikle yapacağı bölge kalkınması veya parti teşkilatlanmaları konusunda kendilerine bir fikir vereceği düşünülmektedir. Gelecekte yapılacak

aynı çalışmaların sonuçlarıyla uzun veya kısa vadedeki değişimlerin gözlenebileceği düşünülebilir. Bu çalışmayla siyasal katılımın son çeyrek yüzyıldaki değişimi/dönüşümü değerlendirilmeye çalışıldı.

Etik Beyan: Bu çalışmanın tüm süreçlerinde etik ilke ve kurallara uygun hareket edilmiştir. Çalışmanın etik ilkeler çerçevesinde gerçekleştirilmesi amacıyla İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi 04.04.2022 tarihli Etik İlkeleri ve Etik Kurulu'nun 2022/04-845 sayılı kararıyla etik kurul uygunluk raporu alınmıştır.

Yazar Katkıları: Her iki yazarda çalışmada konunun belirlenmesi, verilerin toplanması, çalışmanın yayın sürecine ve yazım kurallarının düzenlenmesi, verilerin analizi ve yorumlanmasını gerçekleştirmiştir. 1. yazarın katkı oranı % 60, ikinci yazarın katkı oranı % 40'dır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür: Gösterdikleri yoğun ilgi ve emeklerinden dolayı BİİBFAD Dergisi Editör Kurulu'na ve sağladıkları katkılarından dolayı hakemlere teşekkür ederiz

Kaynakça

- Al, A. (2015). Politika-ekonomi kesişmesi: yeni bir bilim dalı olarak uluslararası politik ekonomi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 143-159.
- Atabey, G. & Hasta, D. (2018). Siyasal katılım, siyasal yeterlik ve toplumsal cinsiyet. *Nesne Dergisi*, 6(13), 484-516.
- Baltacı, C. & Eke, E. (2012). Siyasal propaganda araçlarının seçmen davranışı üzerindeki etkisine yönelik seçmen algısı: Isparta örnek olayı. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(1), 115-126.
- Coleman, J.S. (1965). *Education and Political Development*. Princeton: Princeton University Press.
- Dahl, R.A. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press.
- Doğan, A. & Batar, H. (2019). Siyasal kimlik, hayat tarzı ve siyasal tercih: Malatya seçmeni üzerine bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 931-949.

- Erken, B. (2021). Amerikan hegemonyası savunusu doğrultusunda Samuel Huntington'da siyasal düzen teorisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (59), 35-58.
- Erzen, M. Ü. & Yalın, B. E. (2011). Siyasal kültürün temel paradigmaları üzerine: kültürden, siyasal toplumsallaşma, örgütlenme ve katılma süreçlerine yansıyanlar. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, (41), 49-61.
- Göymen, K. (1999). Türk yerel yönetiminde katılımcılığın evrimi: merkezîyetçi bir devlette yönetim dinamikleri. *Amme Dairesi Dergisi*, Cilt 32(4), 67-83.
- Han, B.C. (2020). *Psikopolitika Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*. Çev.: H. Barışcan. 4. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Krech, D. (1983). *Cemiyet İçinde Fert*. Çev.: M. Turhan. 2. Baskı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (2017). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*. Çev.: A. Kardam. 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- LaPalombara, J. & Winer, M. (1966). *Political Parties and Political Development*. Princeton: Princeton University Press.
- Lerner, D. (1958). *The Passing of Traditional Society*. New York: Free Press.
- Lipset, S.M. & Rokkan, S. (1967). *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspective*. New York: Free Press.
- Lipset, S.M. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy: *American Political Science Review* 53: 69-105.
- Mouffe, C. (2015). *Dünyayı Politik Düşünmek*. Çev.: M. Bozluolcay. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mouffe, C. (2018). *Siyasal Üzerine*. Çev.: M. Ratip. 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Poggi, G. (2014). *Modern Devletin Gelişimi*. Çev.: Ş. Kut ve B. Toprak. 7. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Pye, L.W. & Sidney, V. (1965). *Political Culture and Political Development*. Princeton: Princeton University Press.
- Rokkan, S. (1968). The structuring of mass politics in the smaller European democracies: a developmental typology. *Comparative Studies in Society and History*, (10), 173-210.
- Rustow, D. (1967). *A World of Nations*. Washington, DC.: The Brookings Institutions.
- Sayın. H. (1995). *Parti yöneticileri ve Siyasal katılım*. Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Kamu Yönetimi Lisans Üstü Uzmanlık Programı, Ankara.
- Sayın. H. (1996). *Malatya'da Siyasal Seçkinler*. İnönü Üniversitesi (Master Tezi).
- Şengül, M., Çolpan K. A., & Aksu K., G. (2016). *Farklı siyasal partiler benzer kent siyasetleri: Malatya örneğinde 30 Mart 2014 yerel seçimleri üzerinden bir inceleme*.
- Tatar, T. (1997). *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul: Turan Yayınları.
- Tatar, T. (2003). Malatya siyasi katılım: karşılaştırmalı bir analiz. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13 (1), 331-350.
- Wallerstein, I. (2013a). *Sosyal Bilimleri Düşünmek 19. Yüzyıl Paradigmalarını Düşünmek*. Çev.: T. Doğan. 2. Baskı. İstanbul: BGST Yayınları.
- Wallerstein, I. (2013b). *Bilginin Belirsizlikleri*. Çev.: B. Alataş. İstanbul: Sümer Yayınları.

The Evaluation of the Changes in the Political Participation Behaviors of Party Managers in 1995 and 2022 within the Framework of Political Modernization Theory on the Example of Malatya

Extended Abstract

Aim: The research started with efforts to analyze the modernization process in Malatya, a metropolitan city in the Anatolian province, through the changes and transformations in the behavior of political participation. The reflections of the cyclical fluctuations of the possible changes and transformations on the level of the individual and society in Malatya were thought to be effective initially. The aim of the research is to revise Hüdayi Sayın's master's thesis conducted at Inonu University in 1995 in the current political perspective, apply it to the same sample group, discuss transformations and developments, and determine the level of local modernization. In determining the level of the study, it is aimed to reveal the factors affecting political participation and the relations of the factors with each other. On the other hand, the study of political participation, which was emphasized as modernization in the last quarter century, and the development of centralization and politics enabled this goal to be consolidated.

Method(s): The research limited itself to the local administrators of the political parties existing in the Turkish Grand National Assembly. An updated questionnaire was applied to these administrators, and the findings were discussed by comparing them with the theses titled "Party administrators and Political Participation Malatya Example" and "Political Elite in Malatya" studied by Associate Professor Hüdayi Sayın in 1995 and other theses the theme of participation in the province. In this context, other studies in the literature on local participation behavior were also used. The number of Malatya central district administrators of the parties existing in the Grand National Assembly of Turkey, which constitutes the research sample, is 153. 59% (90 people) of this sample were reached. During the survey application, interviews were done with the managers and were used to analysis the findings.

Findings: As a result, the study stated that socioeconomic (age, education level, occupation, gender) factors are influential in political participation, and these factors gain functionality by influencing each

other over time. On the other hand, it was revealed that the effect of local politics increased, and party leaders, ideological affinities and participation in the political process were ensured with the study. In Malatya, a modernization line that reached the local politics with the central political development has formed, and a positive change/transformation has occurred over time.

Conclusion and Discussion: The nature and range of political participation was scanned from primary and secondary sources in academic databases. With these resources, it is aimed to reach the framework of the functionality and action areas of political participation in the individual and society. The sources reached generally have a tendency towards which factor or factors are affected by political participation. These studies are generally united in the direction of how political participation in the social process changes on the basis of factors. This situation has led to the investigation of how political participation is affected by a single factor, as well as how factors can affect each other and change the direction of participation in the crucible of modernization.

The study stated that socioeconomic factors (age, education level, occupation, gender) influence political participation, and these factors gain functionality by influencing each other over time. On the other hand, it was revealed that the effect of local politics increased, and party leaders, ideological affinities and participation in the political process were ensured with the study. On the other hand, it has been seen that political participation has gained a field of action with a citizenship consciousness. All these have led to the centralization of the political mechanism and the modernization of the means of serving the public over time. In the final analysis, a modernization line that reaches local politics with the central political development has emerged in Malatya, and a positive change/transformation has occurred over time.

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingöl University
Journal of Economics and Administrative Sciences
Cilt/Volume: 7

Sayı/Issue: Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN
Anısına Kongre Özel Sayısı
Yıl/Year: 2023, s. 225-241
DOI: 10.33399/biibfad.1253338
ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307
Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş/Received: 19/02/2023 **Kabul/ Accepted:** 25/03/2023

AN APPLICATION OF THE FEATURE SELECTION METHOD BASED ON PAIRWISE CORRELATION FOR DIAGNOSIS OF OVARIAN CANCER WITH MACHINE LEARNING¹

*Makine Öğrenmesi İle Yumurtalık Kanseri Tanısı İçin İkili
Korelasyona Dayalı Öznitelik Seçim Yöntemi Uygulaması*

Hülya BAŞEĞMEZ*

Abstract

Many machine learning classification problems have high dimensions, and efficient and effective feature selection algorithms are needed to determine the relatively essential features in the dataset. Gene data is often preferred in feature selection applications because it contains many features due to its structure. In addition, it is known from studies in the literature that gene selection plays a significant role in cancer detection. One of the cancer types with very high treatment success in the early period is ovarian cancer. For this purpose, it was aimed to select genes with high descriptiveness in cancer diagnosis by using the ovarian cancer dataset, which is a publicly available dataset. In this study, the feature selection method based on pairwise correlation, which is very new in the literature, was used for classification. Firstly, a feature selection application was made, and 38 genes with the highest cancer

¹ This study is a continuation of the study titled "A Feature Selection Application Using Pairwise Correlation Method in Ovarian Cancer Diagnosis" presented at the 2nd International Congress of Economics and Administrative Sciences held on 19-20 January 2023.

* Asst. Prof. Dr., Beykent University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Management Information Systems, hulyabasegmez@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7768-1666>

descriptors were determined. Then, the classification process was carried out using eight different classification algorithms. After the classification process, the lowest success was for the Extra Tree classification algorithm (with 96.44% accuracy), while the highest was for the Multi-Layer Perceptron, Stochastic Gradient Descent, Logistic Regression, and Support Vector Machine (with 100% accuracy). Although there are many studies on feature selection in the literature, this study is the first application of the current method. In this sense, it is thought to contribute to the literature.

Keywords: Feature selection, gene selection, ovarian cancer.

JEL Codes: I10; I19.

Öz

Makine öğrenmesi sınıflandırma problemlerinin birçoğu yüksek boyuta sahip olup, veri kümesindeki özneliklerden görece önemli olanların belirlenmesi amacıyla verimli ve etkili değişken seçim algoritmalarına ihtiyaç vardır. Gen verileri de yapısı gereği çok sayıda değişken içerdiği için değişken seçim uygulamalarında sıklıkla tercih edilir. Ayrıca gen seçimi kanser tespitinde büyük rol oynadığı literatürde yer alan çalışmalardan bilinmektedir. Erken dönemde tedavi başarısı oldukça yüksek olan kanser türlerinden birisi de yumurtalık (ovarian) kanseridir. Bu amaçla çalışmada erişime açık bir veri kümesi olan yumurtalık kanseri veri kümesi kullanılarak, kanser teşhisinde yüksek tanımlayıcılığa sahip genlerin seçilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, sınıflandırma için literatürde çok yeni olan ikili korelasyona (pairwise correlation) dayalı öznelik seçim yöntemi kullanılmıştır. Uygulamada, ilk olarak değişken seçim uygulaması yapılmış ve kanser tanımlayıcılığı en yüksek olan 38 gen belirlenmiştir. Daha sonra sekiz farklı sınıflandırma algoritması kullanılarak sınıflandırma işlemi yapılmıştır. Sınıflandırma işlemi sonrası en düşük sınıflandırma başarısı %96.44 doğruluk değeri ile Ekstra Ağaç sınıflandırma algoritması için gerçekleşirken, en yüksek sınıflandırma başarısı ise %100 doğruluk değeri ile Çok Katmanlı Algılayıcı, Stokastik Gradyan İniş, Lojistik Regresyon ve Destek Vektör Makinesi sınıflandırıcıları kullanılarak elde edilmiştir. Literatürde değişken seçimi konusunda yapılan çok sayıda çalışma olmasına rağmen bu çalışma mevcut yöntemle ilgili yapılan ilk uygulama özelliği taşımaktadır. Bu anlamda literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Öznelik seçimi, gen seçimi, yumurtalık kanseri.

JEL Kodları: I10; I19.

1. Introduction

In most machine learning classification problems, datasets usually have a high dimension. For this reason, it is necessary to use efficient and effective methods to determine features' relative importance and remove unnecessary features. One of the classification problems in high-dimensional data (especially for cancer classification) is gene expression classification. Gene data is frequently used in feature selection applications because it contains many features due to its structure.

It is well established that microarray datasets are crucial for early cancer diagnosis. However, classification becomes challenging due to these huge datasets' numerous irrelevant and/or redundant features. In addition, due to removing features from the existing structure that is not required, feature (gene) selection has a significant role in this discipline.

Thanks to the correct analysis, the genes responsible for the disease can be easily identified, and thus field experts can act quickly to treat the disease. Analysis of gene expression data is a great opportunity for individuals with the disease, as treatment becomes easier once the genes most likely cause the disease are identified (Ghosh et al., 2019). It is known from the studies in the literature that the remaining genes after the selection process have higher cancer descriptors (Başgöz et al., 2021).

Features (genes) that are most relevant are called biomarkers, as their expression values can indicate cancer occurrence. Therefore, finding biomarkers is a significant research problem (Ghosh et al., 2019). Irrelevant features increase the accuracy and computation time of the cancer detection system. In other words, not all genetic variations (genes) cause cancer. Only a relatively small portion of all genes are cancer-causing (Özkan ve Erol, 2015). This indicates the importance of feature selection, eliminating irrelevant and/or redundant data in the dataset, and making detection faster and more accurate (Sezer ve Çakir, 2022).

According to results from the American Cancer Society's Center for Cancer Statistics, ovarian cancer is one of the gynecological cancers

with the highest mortality rate and the most common among women (The American Cancer Society, 2023). More women die from ovarian cancer than any other cancer in the female reproductive system. The reasons for the high mortality rate of ovarian cancer are the asymptomatic and latent growth of the tumor, the delay of symptoms, and the lack of appropriate monitoring tools due to the diagnosis of the disease in advanced stages.

Ovarian cancer risk over a woman's lifetime is about 1/78, and the chance of dying from ovarian cancer in her lifetime is about 1/108. In addition, for any form of ovarian cancer, the 5-year relative survival rate of individuals with this disease is around 49% in developed countries, while this rate drops to 36% in developing countries (Globocan, 2020). Early diagnosis is crucial for ovarian cancer cases and all types of diseases. If the disease can be diagnosed and treated at Stage 1, this rate may increase to 94%. Unfortunately, only 20% of ovarian cancer cases are diagnosed at Stage 1 (The American Cancer Society, 2023).

Therefore, it can be said that increasing the number of women diagnosed with Stage I disease directly impacts the mortality and economy of this cancer without the need to change the approaches used in surgical or chemotherapy treatments. According to a study conducted by (Chin et al., 2020), the average economic burden of an ovarian cancer patient in the treatment and control processes is around 140,000 dollars by 2020. According to the report published by (Globocan, 2020), ovarian cancer is the seventh most common cancer among women and the eighth with the highest mortality rate in the world in 2020. In addition, there are more than 313.00 newly diagnosed patients in 2020, and it is estimated that the number of women diagnosed with ovarian cancer worldwide will increase by 42% in 2040, reaching approximately 442,721 people (Globocan, 2020).

In this study, the pairwise correlation approach, which is very new in the literature for classification and recommended by (Jimenez et al., 2022), is applied for gene selection in ovarian cancer detection. The Ovarian cancer dataset obtained by (Zhu et al., 2007) was used in this study. As a result, the results obtained will be compared with other

studies in the literature, and the current method's success will be measured. Although there are many studies on gene selection to cancer detection in the literature, it is thought that this study is the first application of the current method and will contribute to the literature.

The structure of this study is as follows. In section II, some basic concepts and approaches related to feature selection and classification, which are widely used in the literature and will be included in our study, are explained in detail. In section III, the obtained analysis results are given. In section IV, we draw some final conclusions.

2. Material and Method

2.1. Ovarian Dataset

The ovarian cancer dataset was produced as a result of research conducted by (Zhu et al., 2007), a faculty member of the Department of Computer Science and Software Engineering at Shenzhen University of China, and is a dataset open to researchers. The dataset has two classes, 253 observations and 15154 genes (features). The current observation group involves 162 diseased and 91 healthy people.

2.2. Feature Selection for Classification

Feature selection algorithms for classification are examined in two main groups: wrappers and filters, according to their operation. It is a simple approach to use the accuracy of the classifier as a performance measure in feature selection algorithms. In this case, a classifier should be created to achieve the highest possible classifier accuracy, and the most suitable features for the classifier should be selected. This method is called the "wrapper model" (Liu ve Motoda, 1998). Wrapper models use the classification error rate as the evaluation criterion (Blum ve Langley, 1997). Due to the high workload and longtime requirement in wrapper models, studies on indirect performance measurements have been directed. In general, models in which measures such as distance, information, and correlation are used for feature selection are called "filtering models". Filtering models use an evaluation measure other than classification accuracy, which allows measurement indirectly. Filtering models do not guarantee that they will achieve the best subset

of features, while wrapper methods have the risk of overfitting (Ladha ve Deepa, 2011).

The main filtering feature selection methods are described below:

- Feature selection based on information gain
- Feature selection based on gain ratio
- Feature selection based on symmetric uncertainty
- Correlation-based feature selection
- Consistency-based feature selection
- Feature selection based on pairwise correlation

2.3. Multivariate Feature Ranking Based on Pairwise Correlation

The pairwise Correlation method is suggested by (Jimenez et al., 2022). This method is inspired by the correlation-based feature selection (CFS) method. The CFS method was developed by (Hall, 1999). This method uses a correlation-based evaluation function to rank the features (Hall, 1999). The CFS algorithm has the advantage of creating more accurate models and, in most cases, halving the number of selected features over other feature selection methods.

The CFS method uses the $\Phi_D(S)$ function to measure the quality of an S subset of k attributes in the D dataset, with $1 \leq k \leq n$. $\Phi_D(S)$ function is defined as follows:

$$\Phi_D(S) = \frac{(k \cdot \sigma_D^c)}{\sqrt{k + k \cdot (k - 1) \cdot \sigma_D^f}} \quad (1)$$

Here, σ_D^c is the mean of the correlation values between the class attribute and each feature in S , σ_D^f is the mean correlation between each of the possible pairs of features $\binom{k}{2}$ in S .

In other words, the denominator represents the excess between features, and the numerator represents the predictive power of a group of features. Since the CFS method works with categorical features, it is ensured that the features are categorized as a result. Here, the

approach generally used in the literature for the discretizing process was proposed by (Fayyad ve Irani, 1993).

The pairwise correlation method proposed by Jimenez et al. (2022) is defined as follows for a feature $i, i \in \{1, 2, \dots, n\}$:

$$\Phi_A^D(i) = \sum_{\substack{j \in \{1, \dots, n\} \\ j \neq i}} \Phi_D(\{i, j\}) \quad (2)$$

$\Phi_D(\{i, j\})$ is the merit value of the subset formed by the features i and j for all $j = 1, \dots, n$ values such that $i \neq j$ (Eq. (1)). That is, the $\Phi_A^D(i)$ merit value of the i -th attribute is the total value of the attribute subsets created by the i and other attributes. Here, features with a high correlation with class and a low correlation with other attributes are selected. Since the evolution of each feature considers all other features along with the class, the dual correlation method is a multivariate feature ranking method. Therefore, it also considers the intersections between the features.

Jimenez et al. (2022) have officially added the pairwise correlation method as a package called `PairwiseCorrelationAttributeEval` to the WEKA platform.

2.4. Classification

In the literature, a variety of classification methods are employed. In this study, eight different classification algorithms were used. These algorithms are briefly described below.

2.4.1. Stochastic Gradient Descent

Gradient descent (GD) is a widely used technique in deep learning and machine learning as an optimization tool. The gradient of a given function is its slope, which is its derivative. GD is an iterative process for determining parameter values to minimize the cost function. Instead of using all samples collectively, the Stochastic Gradient Descent (SGD) technique uses a small number of randomly chosen samples from the dataset to minimize the cost function (Bottou, 1991).

2.4.2. Extra Trees Classifier

The Extra Trees algorithm creates an ensemble of the unpruned decision or regression trees in accordance with the traditional top-down procedure. However, it has two main differences over other tree-based ensemble methods. The first of these variations is that it allocates the nodes by choosing cut points completely randomly, and the second is that it uses the entire learning instance (rather than a bootstrap copy) to grow the trees (Geurts et al., 2006).

2.4.3. Multi-layer Perceptron (MLP)

Multi-layer Perceptron, which is one of the fundamental approaches used in machine learning, has three layers: the input layer, the hidden layer, and the output layer. Interconnected adaptive processing units called neurons make up each layer. A neuron is a general computational unit (Ozer et al., 2004). This unit has a structure that takes m inputs and produces a single output. Parameter connection weights distinguish the outputs of neurons. Each neuron in a layer is coupled to every neuron in the top layer with varying weights. After the data coming to the input layer is multiplied by the weight values, it is transmitted to the hidden layer (Baxter et al., 2011). A transfer function is used to gather the multiplication results in the hidden layer (Yesilkaya et al., 2022).

2.4.4. C4.5 Decision Trees

Decision trees are a classification algorithm consisting of roots, nodes, branches, and leaves. Each attribute in the dataset represents a node. In the literature, there are many different application areas depending on the structure of the tree. The reason why decision trees are frequently preferred in applications is the faster training and test process. Also, its outputs are easily interpreted (Hart et al., 2000). C4.5 is a decision tree classification algorithm proposed by Ross Quinlan and is performed in two steps. These steps are creating and pruning the tree (Quinlan, 1987).

2.4.5. Random Forest

Random Forests (RF), as it is used today, was proposed by Breiman in 2001 (Breiman, 2001). This classifier creates a model consisting of

multiple decision trees and trains this model (Biau ve Scornet, 2016). In the classifier model, each internal node represents the feature in the corresponding instance, each branch represents the test result, and the leaf node represents the class label. Each decision tree is built using values drawn at random from the input data. The random forest method produces a model made up of several trees. Decision trees (a forest) in this classifier are permitted to expand without going over their limit.

2.4.6. Logistic Regression

Logistic regression is a method for estimating possible classes from categorically distributed variables (Hart et al., 2000). LR is actually a curve fitting, that is, a regression method, but the desired values are not real-valued numbers. They are discrete numbers (i.e., categories) (Yesilkaya et al., 2022).

2.4.7. Support Vector Machine

The main advantage of the support vector machine classifier is that it transforms into an optimization problem to solve the classification problem. Thanks to this transformation, it is possible to obtain a faster solution by reducing the calculation process (Yesilkaya et al., 2022). It is a machine learning-based classification technique developed by Vapnik, built on support vector machines, statistical learning theory, and structural risk minimization techniques (Boser et al., 1992). The main purpose of this classifier is to create the optimal decision boundary, the hyperplane, which can distinguish the data points labeled in different ways and maximize the distance between the support vectors.

2.4.8. Naive Bayes

The naive Bayes algorithm is an application of Bayes' theorem, a family of simple probability-based "classifiers" (Bayes ve Price, 1763; Hart et al., 2000). This algorithm assumes that all features are conditionally independent and contribute equally to the output when the class label is given (Murphy, 2006).

3. Findings

In this section, we have discussed the classification stage and feature selection studies. The ovarian cancer dataset used in this study was downloaded as an Arff file. The feature types in this dataset are as follows: 15154 numeric (continuous) attributes and one categorical attribute named "Class". When the Class feature was investigated at, it was discovered that there were 253 observations overall (162 diseased people and 93 healthy people) and two classes. 38 genes (features) are selected by using feature selection based on the pairwise correlation method. Table 1 displays selected genes.

Table 1: Selected genes using feature selection based on the pairwise correlation method

Number	Gene	Number	Gene	Number	Gene
1	MZ0.022435711	14	MZ246.12233	27	MZ435.46452
2	MZ2.8234234	15	MZ246.41524	28	MZ435.85411
3	MZ2.9824141	16	MZ246.70832	29	MZ466.77814
4	MZ11.165473	17	MZ247.00158	30	MZ555.74254
5	MZ25.49556	18	MZ247.295	31	MZ674.57738
6	MZ222.41828	19	MZ261.58446	32	MZ2665.3973
7	MZ243.49401	20	MZ261.88643	33	MZ4003.6449
8	MZ244.07686	21	MZ262.18857	34	MZ4906.9617
9	MZ244.66041	22	MZ288.82415	35	MZ5270.3916
10	MZ244.95245	23	MZ417.73207	36	MZ6803.0344
11	MZ245.24466	24	MZ434.29682	37	MZ15097.351
12	MZ245.53704	25	MZ434.68588	38	MZ17012.128
13	MZ245.8296	26	MZ435.07512		

In this study, a classification study was conducted using the Weka 3.8.6 program. First, we applied eight different classification methods, including 10-fold cross-validation. These classifiers are Extra Tree, Multi-LayerPerceptron, Stochastic Gradient Descent, C4.5, Random Forest, Logistic Regression, Support Vector Machine, and Naive Bayes. The results obtained after the classification processes using these classification algorithms on the Ovarian dataset are shown in Table 2.

When Table 2 is examined, it can be seen that the highest accuracy value (100%) is obtained for MLP, SGD, LogReg, and SVM classifiers. In addition, it is seen from this table that the accuracy value obtained

for the other four classifiers is close to 100%. As well as it was observed that the F-measure values were around 1.

Table 2: Classifier performances

Classifier	Accuracy	ROC Area	F-Measure	Kappa	MAE
1 ExtraTree	96.44%	0.965	0.965	0.9233	0.0356
2 MLP	100%	1	1	1	0
3 SGD	100%	1	1	1	0
4 C4.5	97.63%	0.983	0.976	0.9488	0.0244
5 RF	98.81%	1	0.988	0.9743	0.0308
6 LogReg	100%	1	1	1	0
7 SVM	100%	1	1	1	0
8 NB	98.81%	0.999	0.988	0.9742	0.0119

Since the number of samples was only 15154 and the error distribution between the classes was not uneven, it was unnecessary to perform data balancing before the classification study. This data set, containing 15154 columns and 253 rows, was classified faster using pairwise correlation, a feature selection method. A higher success was attained using only 38 features compared to the success acquired from the complete data set.

Eight different classification prediction algorithms were applied with 10-fold cross-validation on the reduced dataset of selected genes. 100% predictive accuracy was obtained in four of the eight estimation algorithms applied.

Finally, different classifier performances in classification and diagnosis problems were compared with the studies in the literature. The accuracy values of both this study and other studies are summarized in Table 3. While making these comparisons, the comparison classifier performances table created by Yesilkaya et al. (2022) was developed. In comparison, it was seen that the results obtained were better than many studies in the literature.

Table 3: Comparison of classifier performance results

Study	Classifier	Optimisation	Validation ACC
Ubaidillah et al. (2013)	Support Vector Machine	-	70%+30% 0.64
Belciug ve Gorunescu, (2018)	Adaptive Single- HiddenLayer Feedforward Neural Network	-	10-fold 0.72
Ubaidillah et al. (2013)	Multi-Layer Perceptron	-	70%+30% 0.78
Belciug ve Ivanescu, (2019)	Bayesian Initialization of Extreme Learning Machine	-	10-fold 0.80
Q. Liu et al. (2017)	Support Vector Machine	Procrustes	10-fold 0.95
Elhoseny et al. (2019)	Optimal Recurrent Neural Networks + Self Organizing Map	-	90%+10% 0.96
Kilicarslan et al. (2020)	Convolutional Neural Network	-	70%+30% 0.98
Rahman et al. (2019)	Multi-Layer Perceptron	Taguchi	70%+30% 0.98
Talbi et al. (2008)	Support Vector Machine	Particle Swarm Optimization	10-fold 0.99
Al-Murad ve Hossain, (2021)	Multi-Layer Perceptron	Integrated Feature Selection	70%+30% 0.99
Yesilkaya et al. (2022)	Logistic Regression	Multi- Dimensional Scaling	70%+30% 0.99
Yesilkaya et al. (2022)	Stochastic Gradient Descent	Locally Linear Embedding	70%+30% 0.99
This study	Multi-Layer Perceptron	Pairwise Correlation	10-fold 1.00
This study	Support Vector Machine	Pairwise Correlation	10-fold 1.00
This study	Stochastic Gradient Descent	Pairwise Correlation	10-fold 1.00
This study	Logistic Regression	Pairwise Correlation	10-fold 1.00
Başeğmez et al. (2021)	Support Vector Machine	Correlation Based Feature Selection	5-fold 1.00
Demircioğlu ve Bilge, (2015)	Support Vector Machine	FisherScore	40%+60% 1.00
Y. Liu (2012)	Support Vector Machine	Principal Component Analysis + Linear Discriminant Analysis	3-fold 1.00

Yeşilbaş ve Güven, (2021)	Multi-Layer Perceptron	Principal Component Analysis	90%+10%	1.00
------------------------------	------------------------	------------------------------------	---------	------

4. Results and Discussion

Studies have been conducted to benefit from gene data in cancer diagnosis for many years. Early diagnosis is of great importance in reducing the rate of death due to ovarian cancer, one of the most common types of cancer in women. Machine learning and data mining techniques in computer science are used to help doctors diagnose this type of cancer early.

In this study, the pairwise correlation-based feature selection approach proposed by (Jimenez et al., 2022) was applied to the ovarian cancer dataset, which has been predicted with many different approaches in the literature. 38 genes were selected with pairwise correlation-based feature selection from the Ovarian dataset consisting of 15154 features.

As a result, it has been seen that the pairwise correlation-based feature selection approach proposed can give highly successful results in gene selection studies. It has been said that MLP, SGD, LogReg, and SVM classifiers stand out compared to others with 100% accuracy.

As seen from Table 3, the results obtained are better than the other studies in the literature that we examined within the scope of this study. Based on these results, it is thought that using the pairwise correlation-based feature selection approach in classification studies on different gene datasets would be helpful.

Ethics Statement: The author declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, BİİBFAD Journal does not have any responsibility, and all responsibility belongs to the authors of the study.

Acknowledgement: I would like to thank the Editorial Board of BİİBFAD Journal for their intense interest and efforts and the referees for their contribution.

Reference

- Al-Murad, A., & Hossain, M. F. (2021). An integrated feature selection method for neural network to classify ovarian cancer. *In 2021 International Conference on Automation, Control and Mechatronics for Industry 4.0 (ACMI)*, 1–6.
- Başığmez, H., Sezer, E., & Erol, Ç. S. (2021). *Optimization for Gene Selection and Cancer Classification*. 21. <https://doi.org/10.3390/proceedings2021074021>
- Baxter, C. W., Zhang, Q., Stanley, S. J., Shariff, R., Tupas, R.-R., & Stark, H. L. (2011). Drinking water quality and treatment: the use of artificial neural networks. *Canadian Journal of Civil Engineering*, 28(S1), 26–35. <https://doi.org/10.1139/L00-053>
- Bayes, T., and Price, R. (1763). An essay towards solving a problem in the doctrine of chances. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 53, 370-418.
- Belciug, S., & Gorunescu, F. (2018). Learning a single-hidden layer feed forward neural network using a rank correlation-based strategy with application to high dimensional gene expression and proteomic spectra datasets in cancer detection. *Journal of Biomedical Informatics*, 83, 159–166.
- Belciug, S., & Ivanescu, R. C. (2019). A Bayesian framework for extreme learning machine with application for automated cancer detection. *Annals of the University of Craiova, Mathematics and Computer Science Series*, 46(1), 189–202.
- Biau, G., & Scornet, E. (2016). A random forest guided tour. *Test*, 25(2), 197–227. <https://doi.org/10.1007/S11749-016-0481-7/FIGURES/4>
- Blum, A. L., & Langley, P. (1997). Selection of relevant features and examples in machine learning. *Artificial Intelligence*, 97, 245–271.
- Boser, B. E., Guyon, I. M., & Vapnik, V. N. (1992). A Training Algorithm for Optimal Margin Classifiers. *Proceedings of the Fifth Annual Workshop on Computational Learning Theory*.
- Bottou, L. (1991). Stochastic gradient learning in neural networks.

Proceedings of Neuro-Nimes, 91(8), 1-12.

- Breiman, L. (2001). Random Forests. *Machine learning*, 45, 5-32.
- Chin, L., Hansen, R. N., & Carlson, J. J. (2020). Economic burden of metastatic ovarian cancer in a commercially insured population: A retrospective cohort analysis. *Journal of Managed Care and Specialty Pharmacy*, 26(8), 962-970. <https://doi.org/10.18553/JMCP.2020.26.8.962/ASSET/IMAGES/SMALL/FIG1.GIF>
- Demircioğlu, H., & Bilge, H. (2015). Yumurtalık kanseri veri kümesindeki gen ifadelerinin veri madenciliği ile analizi. *Marmara Fen Bilimleri Dergisi*, 27(4), 125-134.
- Elhoseny, M., Bian, G.-B., Lakshmanaprabu, S. K., Shankar, K., Singh, K. A. K., & Wu, W. (2019). Effective features to classify ovarian cancer data in internet of medical things. *Computer Networks*, 159, 147-156.
- Fayyad, U. M., & Irani, K. B. (1993). Multi-Interval Discretization of Continuous-Valued Attributes for Classification Learning. *Thirteenth International Joint Conference on Artificial Intelligence*, 1022-1027.
- Geurts, P., Ernst, D., & Wehenkel, L. (2006). Extremely randomized trees. *Machine Learning*, 63, 3-42.
- Geurts, P., Ernst, D., & Wehenkel, L. (2006). Extremely randomized trees. *Machine Learning*, 63(1), 3-42. <https://doi.org/10.1007/s10994-006-6226-1>
- Ghosh, M., Adhikary, S., Ghosh, K. K., Sardar, A., Begum, S., & Sarkar, R. (2019). Genetic algorithm based cancerous gene identification from microarray data using ensemble of filter methods. *Medical and Biological Engineering and Computing*, 57(1), 159-176. <https://doi.org/10.1007/s11517-018-1874-4>
- Globocan. (2020). *World Ovarian Cancer Coalition*. Ovarian Cancer Key Stats. <https://worldovariancancercoalition.org/about-ovarian-cancer/key-stats/> Date accessed: 24/01/2023.
- Hall, M. A. (1999). *Correlation-based Feature Selection for Machine*
-

Learning [The University of Waikato].
<https://www.cs.waikato.ac.nz/~mhall/thesis.pdf>

- Hart, P. E., Stork, D. G., & Duda, R. O. (2000). *Pattern classification*. Hoboken: Wiley.
- Jiménez, F., Sánchez, G., Palma, J., Miralles-Pechuán, L., & Botía, J. A. (2022). Multivariate feature ranking with high-dimensional data for classification tasks. *IEEE Access*, 10, 60421-60437.
- Kilicarslan, S., Adem, K., & Celik, M. (2020). Diagnosis and classification of cancer using hybrid model based on relieff and convolutional neural network. *Medical Hypotheses*, 109577.
- Ladha, L., & Deepa, T. (2011). Feature selection methods and algorithms. *International Journal on Computer Science and Engineering*, 3, 1787-1797.
- Liu, H., ve Motoda, H. (1998). Feature Selection for Knowledge Discovery and Data Mining. İçinde H. Liu ve H. Motoda (Ed.), *Feature Selection for Knowledge Discovery and Data Mining*. Springer, New York. <https://doi.org/10.1007/978-1-4615-5689-3>
- Liu, Q., Gu, Q., & Wu, Z. (2017). Feature selection method based on support vector machine and shape analysis for high-throughput medical data. *Computers in Biology and Medicine*, 91, 103-111.
- Liu, Y. (2012). Dimensionality reduction and main component extraction of mass spectrometry cancer data. *Knowledge-Based Systems*, 26, 207-215.
- Murphy, K. P. (2006). Naive bayes classifiers. *University of British Columbia*, 18(60), 1-8.
- Ozer, M., Isler, Y., & Ozer, H. (2004). A computer software for simulating single-compartmental model of neurons. *Computer Methods and Programs in Biomedicine*, 75(1), 51-57. <https://doi.org/10.1016/J.CMPB.2003.08.002>
- Özkan, Y., & Erol, Ç. (2015). *Biyoenformatik DNA mikrodizi: veri madenciliği*. Papatya Yayıncılık Eğitim.
-

- Quinlan, J. R. (1987). *C4.5: Programs for Machine Learning*. Morgan Kaufmann.
- Rahman, M. A., Muniyandi, R. C., Islam, K. T., & Rahman, M. M. (2019). Ovarian cancer classification accuracy analysis using 15-neuron artificial neural networks model. *2019 IEEE Student Conference on Research and Development (SCORED)*, 33–38.
- Sezer, E., & Çakir, Ö. (2022). A Feature Selection Application for Classification: A Banking Application. *Dicle University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 12(24), 480–498.
- Talbi, E. G., Jourdan, L., Garcia-Nieto, J., & Alba, E. (2008). Comparison of population based meta heuristics for feature selection: Application to microarray data classification. *In 2008 IEEE/ACS International Conference on Computer Systems and Applications*, 45–52.
- The American Cancer Society*. (2023). Key Statistics for Ovarian Cancer. <https://www.cancer.org/cancer/ovarian-cancer/about/key-statistics.html>
- Ubaidillah, S. H. S. A., Sallehuddin, R., & Ali, N. A. (2013). Cancer detection using artificial neural network and support vector machine: A comparative study. *Jurnal Teknologi*, 65(1), 73–81.
- Yeşilbaş, D., & Güven, A. (2021). Kütle Spektrometresi Verileri Kullanılarak Yumurtalık Kanserinin Yapay Sinir Ağlarıyla Sınıflandırılması. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 36(3), 781–790.
- Yesilkaya, B., Perc, M., & Isler, Y. (2022). Manifold learning methods for the diagnosis of ovarian cancer. *Journal of Computational Science*, 63. <https://doi.org/10.1016/j.jocs.2022.101775>
- Zhu, Z., Ong, Y.-S., & Dash, M. (2007). Markov Blanket-Embedded Genetic Algorithm for Gene Selection. *Pattern Recognition*, 40(11), 3236–3248. <https://csse.szu.edu.cn/staff/zhuzx/Datasets.html>
-

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Bingöl University
Journal of Economics and Administrative Sciences
Cilt/Volume: 7

Sayı/Issue: Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN

Anısına Kongre Özel Sayısı

Yıl/Year: 2023, s. 243-268

DOI: 10.33399/biibfad.1253074

ISSN: 2651-3234/E-ISSN: 2651-3307

Bingöl/Türkiye

Makale Bilgisi /Article Info

Geliş/Received: 19/02/2023 Kabul/ Accepted: 25/03/2023

TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL OYUN KURUCU ROLÜ VE DÜZEN İNŞASINA DAİR İMKÂN VE KABİLİYETİ: TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÖRNEĞİ¹

*Turkey's Regional Playmaker Role and Its Possibilities and
Capabilities for Order Building: The Case of the Organization
of Turkish States*

Veysel BABAHANOĞLU*

Zafer AKBAŞ**

Öz

Dünya düzeninin günümüz başat gücü halen ABD olmakla beraber, ciddi bir güç değişimi yaşanmaktadır. ABD diğer bölgelerde olduğu gibi Türkiye'nin yakın coğrafyasında da güç kaybetmeye devam etmektedir. Bu bağlamda Türkiye gibi bölgesel güçlerin önemi artmakta, güç boşlukları bu aktörler tarafından doldurulmaya çalışılmaktadır. Türkiye'nin artan materyal kapasitesi dışında güçlü liderlik, diplomasi ve siyasi girişimleri Türkiye'yi daha görünür ve etkili kılmıştır. Türkiye'nin Ortadoğu ve Kafkasya'da izlediği politikalar da Türkiye'nin bölgede oyun kurucu ve statüko etkileyici rolüne katkı yapmaktadır.

¹ Bu makale 19-20 Ocak 2023 tarihinde Bingöl Üniversitesi tarafından düzenlenen II. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi'nde aynı başlıkla sunulan ve özet metni yayınlanan çalışmadan üretilmiştir.

* Öğr. Gör. Dr. Düzce Üniversitesi, Akçakoca Meslek Yüksekokulu, Hukuk Bölümü, veyselbabahanoglu@duzce.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3734-7430>.

** Prof. Dr., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, zaferakbas@duzce.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9974-5576>.

Kazakistan'ın eski devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in desteği ile başlatılan bugünkü haliyle Türk Devletleri Teşkilatı da bölgede yeni bir düzen kuruluşunun bir nüvesi olarak kabul edilebilir. Örgüte yönelik en kritik tehdidin Rusya olduğu, bunun dışında diğer güç odaklarınınca da bir rakip ve tehdit olarak algılanma olasılığı örgütün gelişimini ve etkisini azaltabilir. Türkiye'nin örgüt üyeleri arasındaki işbirliğini artırıcı ve güven sağlayıcı rolü yeni ve muhtemel bir güç çıkışının ya da odağının doğmasına neden olabilir. Üye ülkeler arası kültürel, sosyal, siyasi hatta askeri işbirliği örgütü kritik hale dönüştürebilir. Çalışmada Türkiye'nin imkân ve kabiliyetlerinin temelde birleştirici rolü sayesinde anılan sonuçların elde edilmesinde ciddi katkısı olabileceği, bunun da kazan kazan yaklaşımıyla hem örgütü hem de Türkiye'yi daha güçlü kılabilceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Güç, Türkiye, Türk Devletleri Teşkilatı.

JEL Kodları: F510; F530; F550.

Abstract

Although the USA is still the dominant force of the world order today, a serious power change is taking place. The USA continues to lose power in Turkey's close geography as in other regions. In this context, the importance of regional powers such as Turkey is increasing, and power gaps are being tried to be filled by these actors. Besides Turkey's increasing material capacity, strong leadership, diplomacy, and political initiatives have made Turkey more visible and effective. Turkey's policies in the Middle East and the Caucasus also contribute to Turkey's role as a playmaker and influencer of the status quo in the region.

The Organization of Turkish States in its current form, which was initiated with the support of the former President of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev, can also be considered as a core of the establishment of a new order in the region. The most critical threat to the organization is Russia, besides, the possibility of being perceived by other power centers as a competitor and a threat may reduce the development and influence of the organization. Turkey's role of increasing cooperation and providing trust among the members of the organization may lead to the emergence of a new and possible power anchor or focus. Cultural, social, political and even military cooperation between member countries can turn the organization into a critical one. In the study, it has been concluded that Turkey's possibilities and capabilities can contribute significantly to the achievement of the aforementioned results thanks to its fundamentally unifying role, and this can make both the organization and Turkey stronger with a win-win approach.

Keywords: Regional Power, Turkey, Organization of Turkic States.

Jel Codes: F510; F530; F550.

1. Giriş

Türkiye mevcut konumu, toplumsal ve siyasal durumu, tarihsel mirası ve bulunduğu coğrafyanın özellikleri itibariyle kendine has nitelikleri olan bir aktördür. Anılan nitelikler Türkiye'yi istisnai bir devlet konumuna taşımaktadır. Bölgenin kadim medeniyeti olması, imparatorluk bakiyesi bir ulus devlet olması, Doğu-Batı özelliklerini eşanlı taşıması gibi nitelikler Türkiye'yi özellikli devlet haline getirmektedir.

Zamanın ruhu, konjonktürel nitelikler ile Türkiye'nin yaklaşık son yüzyılına damga vuran politik, ekonomik ve sosyal gelişmeler Türkiye'nin bölgesel ve küresel etkisini artırmıştır. Türkiye, çevresinde yaşanan bölgesel ve küresel gelişmelere, aktif dış politika izlemek suretiyle müdahil olmakta ve böylece etki kapasitesini artırmaktadır. Bunu bir taraftan uluslararası örgütler nezdinde, bir taraftan ABD ve Rusya gibi küresel aktörler ile diğer taraftan AB ve diğer bölgesel aktörler nezdinde izlediği çok taraflı politikaların da katkısına başarmaktadır.

Türkiye'nin içinde bulunduğu döneme dair dış politika vizyonunun çok taraflı, hareketli, girişimci ve insani dış politika odaklı olması Türkiye'ye yeni ufuklar açmıştır. Covid-19 gibi küresel sorunlarda, Ukrayna-Rusya Savaşı ile İran-ABD çatışmalarında üstlendiği diplomatik ve siyasi roller, Libya iç savaşı, İkinci Karabağ Savaşı ve Suriye iç savaşında üstlendiği askeri ve politik kritik girişimler neticesinde Türkiye, pasif ve bekle gör anlayışıyla hareket eden dış politikadan pro aktif ve oyun kurucu bir role evrilmiştir.

Çalışmada yukarıda arz edilen değişim ve dönüşüm incelenmiş ve bunlardan hareketle Türkiye'nin artık bir oyun kurucu ülke olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bütün bunlar yapılırken ekonomik, sosyal, siyasal gelişmelerden ve Türkiye'nin materyal kapasitesi ile nitel ya da manevi nitelikleri üzerinden hareket edilerek analiz yapılmıştır. Bu bağlamda da Türk Devletleri Teşkilatı incelenmiş olup, Türkiye'nin buradaki katalizör rolüyle beraber olası konjonktürel gelişmelerin

örgütün etki kapasitesini katlayarak artıracığı savında bulunulmuştur.

2. Bölgesel Bir Aktör Olarak Yükselen Türkiye ve Artan Etkisi

Türkiye, bulunduğu coğrafyada dikkat çeken önemli bir devlet olarak jeopolitik hesaplar ve bakış içerisinde yer almaktadır (Babahanoğlu ve Örselli, 2022:3) Bu bağlamda 21. yüzyılda yaşanan gelişmeler Türkiye'nin jeopolitik önemini tekrar ortaya koymuştur. Türkiye'nin coğrafi konumu, kriz bölgelerine olan yakınlığı ve enerji koridoru üzerinde yer alması Türk dış politikasını ve Türkiye'nin bölgesel aktörler ile olan ilişkilerinin önemini artırmaktadır (Baykalı ve Koncagül, 2022:235).

Türkiye, gelişen bir bölgesel güç olarak kabul edilmektedir. Bölgede yaşanan yapısal değişimler ile Türkiye farklı ve zorlayıcı yönü ağır basmayan politikaları izlemiştir. Türkiye'nin bu potansiyeli önceden bir kimlik kırılması olarak değerlendirilirken son zamanlarda Türk dış politikasının itici gücü olmuştur. Dış politikada yaşanan bu değişime ekonomideki yükselişin de eklenmesiyle Türkiye bölgede daha güçlü bir konuma ulaşmıştır. Bu sayede Türkiye bölge devletleriyle olan ticaret hacmini artırmıştır. Türkiye bölgede ticaret, turizm, kültür ve sivil toplum alanlarında daha aktif hale gelmiştir. Bu bağlamda artan yatay iletişim toplumsal ağların güç kazanmasının yolunu açmıştır (Köse, 2014:35-36).

Türkiye'nin kültürel değerleri, tarihsel mirası, devlet örgütlenmesi, uluslararası arenadaki stratejik pozisyonu ve ekonomik yetkinlikleri ile bölgede güçlü bir diplomasi potansiyeline sahiptir. Özellikle Ortadoğu bağlamında ortak tarih ve din üzerinden geliştirilen ilişkilerin oluşturduğu sosyal bağlar, karşılıklı ekonomik bağımlılık ve Türkiye'nin örnek siyasi yapısı bölge devletleriyle kurulacak olan diplomasi faaliyetleri açısından önemli avantajlar sağlamaktadır. Değişen dış politika uygulamaları ile Türkiye'nin, Ortadoğu için daha cazip bir aktör olarak görülmesini sağlamıştır (Budak, 2019:148-149). Bir başka açıdan 2000'li yıllarla birlikte Türk dış politikasında Ortadoğu'nun rolü oldukça önem kazanmıştır. 2003'teki II. Körfez Savaşı ve 2011'deki Arap Baharı ile birlikte dünyadaki çatışmaların büyük çoğunluğu bu coğrafyada gerçekleşmiştir. Bölgede hâkim bir

gücün olmayışı ise mevcut istikrarsızlığı daha da derinleştirmiştir (Şahin ve Angarlı, 2022:17). Bu tür gelişmeler, ABD'nin Ortadoğu'ya çekidüzen verebilen bir güç olmaktan çıktığı tartışmaları ile birlikte değerlendirildiğinde Türkiye 1918'den beri ilk kez bölgede ekonomik ve siyasal açıdan etkili bir aktör olma şansı yakalamıştır (Ayhan, 2010:33). Gerçekten de Ortadoğu'daki diğer potansiyel bölgesel güçlerle karşılaştırıldığında Türkiye'nin geniş maddi, düşünsel ve dış politika kaynakları bulunmaktadır. Ekonomisi 2000'li yılların başından beri gelişmektedir. Büyük nüfusu, ordusu, önemli coğrafyası, tarihi mirası, liberal deneyimi, ittifakları ve uluslararası örgütlere katılımıyla birlikte önemli roller oynamasını ve daha yüksek uluslararası statü elde etmesini mümkün kılmıştır (Arı ve Munassar, 2020:8).

Türkiye'nin son dönemlerde ekonomik ve siyasal konularda daha aktif olması, kendi bölgesinde ve Osmanlı hinterlandında yeniden söz sahibi olmasının yolunu açmıştır. Özellikle Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin yaşadığı ekonomik kriz, kendi içlerine kapanmalarına ve dış politikalarını bu minvalde yeniden gözden geçirmelerine neden olmuştur. Bu durum ise Türkiye'nin yumuşak güç unsurları ile bölgesinde daha aktif olmasının yollarını açmıştır (Bayraktar, 2012:186). Nitekim Türkiye, sahip olduğu kültürel, siyasal, tarihi değerlerinin yanı sıra TİKA, AFAD, Yunus Emre Enstitüsü, Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı gibi diplomatik ve ticari kurumları ile yumuşak güç unsurlarını başarılı şekilde kullanarak bölgesinde gücünü artırmış ve böylece kendini uluslararası politikada daha çok hissettirir hale gelmiştir.

Türk dış politikası her dönem komşu devletler ile var olan ortak tarihi ve kültürel mirası nedeniyle değişiklik göstermektedir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölgede yaşanan gelişmeler, ortaya çıkan savaş ve çatışmalar ile bölge siyasetinde ortaya çıkan yeni aktörler çeşitli bölgesel sorunlara neden olmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye denge siyaseti izleyerek dış politikada bazen yumuşak güç bazen de sert güç unsurlarını kullanmaktan çekinmemiştir. Böylece Türkiye, bölgesinde aktif bir rol izleyerek pasif bir dış politika anlayışından uzaklaşmıştır (Yürür, 2016:3). Türkiye, 2000'li yıllarla birlikte dış politikada geliştirdiği stratejik kültürün bir yansıması

olarak uluslararası alanda görünürliğini artırmaya başlamıştır. Böylece Türkiye, bölgesel sorunlar ve olası çatışmalarda önleyici roller üstelenmiş, aynı zamanda uluslararası ekonomik ortaklıklarda jeostratejik üstünlük kurmuştur (Erdağ ve Kardaş, 2013:78-79).

Türkiye son yıllarda Doğu Akdeniz ve Karadeniz’de yeni enerji kaynaklarının keşfiyle birlikte daha aktif bir bölgesel güç olma çabası içerisinde önemli adımlar atmaktadır. Örneğin Orta Asya devletlerinin Batı piyasalarına eklemlenmesi ve enerji kaynaklarının Türkiye koridoru üzerinden Batı piyasalarına transferini sağlayacak projeler önemli gelişmeler olarak kabul edilmektedir. Nitekim 2022 yılında gerçekleşen Rusya-Ukrayna Savaşı hem Türkiye’nin diplomatik gücünü hem de Rusya enerji kaynaklarına alternatif seçeneklerin değerlendirilmesi yönündeki çabalarının önemini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda Türkiye Orta Asya ve Ortadoğu’da etkin bir bölgesel güç olarak kabul edilmektedir (Özsoy, vd., 2022:304-305). Gerçekten de Türkiye’nin her şeyden evvel gerçekleştirdiği enerji boru hatları projeleri ve başta Doğu Akdeniz’de ve Karadeniz’de olmak üzere izlediği enerji politikaları ile jeopolitik kazanımlar elde etmektedir. Türkiye hayata geçirdiği enerji boru hatları ile küresel etkinliğini artırmaktadır. Tüm bunlar hem Türkiye’nin enerjide artan rolünü güvenceye almakta hem de ekonomik kazanımlar sağlamaktadır. Bu durum Türkiye’nin uluslararası politikadaki etkinliğini artırarak jeopolitik gücünü pekiştirmektedir (Babahanoğlu ve Örselli, 2022:181).

Türkiye 21. yüzyılda dış politikada diplomatik, askeri, ekonomik ve kültürel araçlara ilave olarak arabuluculuğu da dinamik bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. Bu yönüyle Türkiye’nin salt bir alanda faaliyetler göstermekte kalmayıp, o alanın parametrelerini etkilediği ve hatta dönüştürdüğü belirtilmektedir. Bu bağlamda Türkiye arabuluculuk açısından 2010’lu yıllarda normların oluşumuna, kurumların dönüşümüne, kapasitenin geliştirilmesine etki etmiştir (Akçapar, 2021:33). Bu dönemde STK’lar hiçbir dönemde olmadığı kadar etkin bir pozisyon kazanmıştır. Türk dış politikası ise aynı şekilde devlet dışı aktörlerin katılımı ile onlardan yararlanan bir yapı kazanmıştır. Böylece Türkiye’nin yumuşak güç unsurları küresel ve bölgesel ölçekte hissedilir bir düzeye ulaşmıştır. 2000’li yıllara kadar

Türk dış politikasının gündeminde neredeyse yer edinmeyen Afrika ve Güney Doğu Asya gibi bölgeler STK'ların etkisiyle Türkiye'nin ilgi alanına girmeye başlamıştır (Purtaş, 2013:2). Türkiye, uluslararası çatışmalar ve sorunlar karşısında yürüttüğü arabuluculuk faaliyetleri ile arabuluculuğun kurumsallaştırılması noktasında başarılı bir süreç yönetmektedir. Bu süreç ile Türkiye, kısa ve orta vadede bölgesinde yaşanabilecek güvenlik odaklı değişimler karşısında etkin ve öncü bir arabulucu aktör olmanın altyapısını da hazırlamıştır (Kiraz, 2020:236-237).

Özellikle Afrika açılımı Türkiye'yi, Afrika'daki uluslararası politikanın yeni aktörlerinden biri haline getirmiştir. Afrika ile 2003'teki 5 milyar dolarlık ticaret hacmi 25 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır. Ekonomik ilişkiler diplomatik ilişkilerde de kendini göstermiş ve Türkiye'nin kıtadaki diplomasi ağı olan büyükelçilik sayısı 12'den 49'a yükselmiştir. Son dönemdeki SİHA'lar başta olmak üzere silah ticareti ise Türkiye'nin bölgede önemli bir başka atılımı olarak öne çıkmaktadır. Öyle ki Etiyopya'nın Abiy Ahmet yönetimindeki federal hükümeti kendisini Türk yapımı İHA/SİHA'lar sayesinde mağlubiyetten kurtarmıştır (Karaoğlu, 2022:88).

Türkiye'nin jeopolitik çıkarlarının yanı sıra 21. yüzyılda İHA/SİHA teknolojisi başta olmak üzere savunma sanayide geliştirdiği atılımlarla küresel ve bölgesel ölçekte güçlü bir aktör olmuştur. Türkiye, jeopolitik durumundan kaynaklı karşı karşıya kaldığı tehditleri ortadan kaldırmak ve bölgesinde güçlü bir aktör olmak için jeostratejik hedeflere uygun dönüşümü bu dönemde başlatmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin başta terörle mücadelede kullanılmak üzere savunma sanayide gerçekleştirdiği atılımlar ile İHA/SİHA üreten birkaç devletten biri olması Türkiye'yi bölgesinde jeopolitik bir güç merkezi haline getirmiştir. Örneğin Polonya, Azerbaycan, Katar, Ukrayna, Türkmenistan, Fas ve Kırgızistan gibi devletlere satılan SİHA'lar ile Türkiye salt silah üreten ve satan bir devlet olmakla kalmamakta, aynı zamanda Libya ve Azerbaycan gibi bölgelerde bu SİHA'ların kullanılmasıyla siyasal güç kazanımı da elde etmektedir. Ayrıca bu alandaki bağımlılığını ortadan kaldırarak küresel piyasalardaki pozisyonuna güç katmaktadır (Babahanoğlu ve Örselli, 2022:187-190). Öyle ki Türkiye'nin geliştirdiği savunma sanayi ürünleri ihracatı

2013’de 1,5 milyar dolar seviyelerinde iken 2019’da 3 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Ancak bunun ötesinde önemli olan nokta savunma sanayi ürünlerinin ihracatında %35’lik kısmın ABD gibi önemli bir küresel aktöre yönelik gerçekleşmesidir. Bu rakamlara AB ve diğer Batılı devletler eklenince oran %60'lara varmaktadır. Kalan %40'lık kısımda ise ilk üç sırada Azerbaycan'ın, Birleşik Arap Emirlikleri'nin ve Ürdün'ün yer aldığı diğer devletler oluşturmaktadır (Egeli, 2022:105-106).

Türk dış politikası günümüzde bölgesel ve küresel meydan okumalarla yüzleşmektedir. Bölgesel politikaların etkinliğinin arttığı bir politik atmosfer ile yüzleştiğimiz bu zamanda yaşanan gelişmeler; yüz yıl önceki hesapların tekrar görüleceği, dondurulmuş ihtilaflar ile çatışmaların çözüleceği ve nihayetinde her devletin kendi söküğünü kendisinin dikeceği bir anarşi ve kaos dönemi olasılığını göstermektedir. Böyle bir uluslararası konjonktürün hâkim olduğu dönemde Akdeniz, Karadeniz, Balkanlar, Kafkaslar, Ortadoğu ve Avrupa kimliklerine sahip olan Türkiye izlediği stratejik dış politika ile bölgesinde artan etkisiyle yükselen bir aktör haline gelmektedir (İnanç, 2021:77-78). Ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan İslam dünyası ile ilgilenmekten vazgeçmeyen Türkiye, benzer ilişkileri Türk dünyası ile de kurmaktadır. İslam dünyasını terk etmeden demokratik yapısıyla Batı ile entegre olan Türkiye, izlediği dış politika ile bölgesinde yükselen bir değer olmaktadır. Bu yönüyle Ortadoğu devletleri açısından model bir devlet olarak görülebilir.

3. Türkiye'nin Uluslararası Kuruluşlardaki ve Uluslararası Sorunların Çözümündeki Rolü

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk dış politikası köklü değişimler yaşamıştır. Bu değişimlerden biri de Türkiye'nin hem bölgesel hem de küresel düzeyde artan bir biçimde aktif roller üstlenmesidir. Çevresel dinamiklere daha duyarlı olmaya ve krizleri çözmek için bazen iki taraflı bazen de çok taraflı aktif diplomasiye önem veren Türkiye, birçok gözlemcinin dikkatini çekmiştir. 2000'li yıllarda yeniden merkez olma stratejisi ile yön verilen Türk dış politikasının göze çarpan tarafı, uluslararası örgütlerde giderek daha fazla artan ve çeşitlenen rolüdür (Akgün, 2009:2). Küresel düzlemde ortaya çıkan

sorunların çözümünde küresel bir işbirliği gerektiğine inanan Türkiye, dış politikasını da bu bağlamda şekillendirmektedir. Türk dış politikası, hem ikili ve bölgesel ilişkileri geliştirmekte hem de geliştirilen bu ilişkilerin ortaya çıkaracağı etki ile küresel ve bölgesel barış, istikrar ve güvenlik ortamını oluşturmaya yöneliktir (Aksu, 2022:85).

2000'li yılların başında Türkiye'de gerçekleşen iktidar değişimine paralel olarak merkez ile çevre ilişkilerinde güçlü bir etkileşim yaşanmıştır. Bu etkileşimin sağladığı meşruiyet siyasi iktidarın merkezi değiştirme amacıyla iti güç olarak görülmektedir. Böylece siyasi iktidar hegemonyayı oluşturan sivil toplumun desteği ile politik toplumun enstrümanlarında dönüşümü başlatmıştır. Yaşanan iktidar değişimi ile birlikte Türkiye bir taraftan ülke içi dinamiklerde güçlü dönüşümleri hayata geçirmiş diğer taraftan dış politikayı değiştirmeye, kapasitesini ve kabiliyetini güçlendirme yoluyla bölgesel ve küresel kuruluşlarda daha aktif roller üstlenmeye başlamıştır (Kaya, Özcan ve Doğan, 2022:2416).

Türk dış politikasında uluslararası örgütlere olan ilgi giderek daha da artmıştır. Türkiye'nin üye olduğu uluslararası örgütlerin sayısı ile geliştirilen işbirliği alanları arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur. Türkiye'nin uluslararası örgütlere üyelikleri ve bu örgütler ile olan ilişkilerin dönemsel olarak yapılan incelemelerde Türk dış politikasının çağın gereklerine uygun bir biçimde değişim gösterdiği ortaya konulmuştur. Bu incelemede Türkiye'nin küreselleşme dönemine hızlıca entegre olduğu ve uluslararası sistemde diplomasiye ağırlık veren güçlü bir aktör olduğu tespit edilmiştir (Aksu, 2022:88).

Küresel bir aktör olma yolunda ilerleyen Türkiye, çatışmaların çözümünü ve arabuluculuk faaliyetlerini temelde iki farklı biçimde ortaya koymaktadır. Türkiye ilk olarak çatışmaların çözümünü için uluslararası örgütleri bir araç olarak kullanmaktadır. Bu bağlamda uluslararası örgütlerdeki girişimleri ya bizzat kendi başlatmakta ya da diğer aktörlerin başlattığı girişimleri desteklemektedir. Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) gibi uluslararası örgütlerdeki girişimler bu kapsamda değerlendirilmektedir. Öte yandan Türkiye arabuluculuk

faaliyetlerini sadece uluslararası örgütler üzerinden yürütmekle yetinmemektedir. Bu bağlamda “sahada arabuluculuk faaliyetleri” olarak da nitelendirilen önleyici diplomasi faaliyetleri de uluslararası sorunların ve çatışmaların çözümünde aktif olarak kullanılan bir diğer yöntemdir. Özellikle bölgesel çatışmaların çözümünde bu yöntemin tercih edildiği görülmektedir (Toprak, 2021:94-95).

Türkiye siyasal, askeri ve ekonomik açıdan güç kazandıkça uluslararası sistemdeki konumunu yeniden tanımlamış ve uluslararası örgütlerle işbirliği alanlarını genişletmiştir. Türkiye, birçok uluslararası örgütte önemli roller oynamaktadır. Örneğin AB’ye üye olabilmek için uzun yıllardır çaba göstermektedir. BM üyesi olan Türkiye, aynı zamanda NATO üyesi bir ülkedir ve uluslararası barışın sağlanması için hem BM’nin hem de NATO’nun barışı koruma operasyonlarında aktif rol oynamaktadır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) tarafından düzenlenen ekonomi ve sosyal konularda örgütün üyesi olarak çeşitli roller üstlenmektedir. Batı dünyası ile ilişkilerini sürdüren Türkiye, İslam dünyası ve Türk dünyası ile de yakın ilişkiler kurmaktadır. İslam İşbirliği Teşkilatı ve Türk Devletleri Teşkilatı üyesi olması bu açıdan önem arz etmektedir. Bu örneklerin sayısını artırmak elbette mümkündür. Türkiye bu tür örgütlerle geliştirdiği işbirliği ile küresel krizlerin çözümünde ekonomik, sosyal, siyasal ve güvenlik odaklı konularda işbirliği yapmak suretiyle somut adımlar atmaktadır.

Türkiye, NATO tarafından gerçekleştirilen birçok askeri operasyonlarda yer almıştır. 1995’de Bosna-Hersek Savaşı’nda IFOR (Initial Force) ve SFOR (Stabilization Force), 1999’da Kosovo Savaşı’da KFOR (Kosovo Force), 2001’de Afganistan’da ISAF (International Security Assistance Force), terörizmle savaş kapsamında Akdeniz’de yürütülen Etkin Çaba Harekâtı (Active Endeavour), ve 2011’de Libya Savaşı’ndaki operasyonlarda Türkiye NATO’nun ortak güvenlik ve savunma amaçlarına katkıda bulunmak için aktif roller almıştır. Üye ve müttefik ülkelerin güvenliğini sağlamak, terörle mücadele etmek, insan haklarını korumak, çatışmaları çözmek, barışı sağlamak ve istikrarı sağlamak gibi amaçlarla gerçekleştirilen NATO operasyonlarına Türkiye askeri personel ve teçhizat ile lojistik destekler sağlamak ve hava sahasını açmak gibi çeşitli yöntemlerle

destek vermiştir. Benzer şekilde BM tarafından Sudan ve Somali gibi Afrika ülkelerinde yürütülen barış gücü operasyonlarına askeri personel sağlamıştır.

Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika sınırlarında yer alan tek Avrupa ülkesi olan Türkiye birçok bölgeyle komşu konumundadır. Genişleme politikaları izleyen AB için de bu durum önemlidir. Üç kıtanın bağlantı noktası olan Türkiye, bu kıtalara açılmak isteyen küresel aktörler için olduğu kadar NATO içinde vazgeçilmez bir devlettir. Öyle ki Batı dünyası özellikle NATO bağlamında Türkiye ile işbirliği yapmak zorundadır. Artık Avrupa'nın kriz noktaları sadece Orta ve Doğu Avrupa, Güneydoğu Avrupa ya da Baltık'ta değil, aynı zamanda Batı Avrupa'nın içinde de kriz olasılığı taşıyan problemliler bulunmaktadır. Türkiye'nin bu bölgelerde çözüm üretebilecek imkân ve kabiliyeti bulunmaktadır. Önleyici diplomasiden barışı koruma faaliyetlerine ve barış güçlerinde fiilen aktif roller üstlenmeye kadar birçok noktada uluslararası toplumla birlikte hareket eden Türkiye, AB ve NATO açısından güvenlik ve savunma perspektifinden dikkate değer bir oyun kurucudur (Fazla, 2022:820-821).

Türkiye, Montrö Sözleşmesi'nden doğan haklarını kullanarak NATO ile Rusya arasında dengeleme politikası uygulayarak Karadeniz'i bir çatışma alanı haline gelmekten korumaya çalışmaktadır. Rusya-Ukrayna Savaşı'nda iki devlet arasında Antalya'da arabuluculuk faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Türkiye, tahıl ambarı olarak kabul gören Ukrayna'da yaşanan savaştan ötürü patlak veren tahıl krizinin çözümünü için koridor kurulmasına öncülük etmiş ve başarılı olmuştur. Rusya ile ABD ve NATO arasında bir nevi iletişim köprüsü kurmuştur (Dinçer, 2023:53). Antalya Diplomasi Forumu'nda başlayan diplomatik başarılar İstanbul'da devam etmiştir. Bu toplantıda ilk kez ateşkes şartları konuşulmuştur. Savaşan iki devletin masada bir araya gelmesini sağlayan Türkiye, uluslararası aktörlerden övgüler almıştır. Dahası Ukrayna, Türkiye'nin garantör devlet olmasını talep ederken birçok AB ülkesi kalıcı barış için Türkiye'nin arabuluculuk yapmasının önemini vurgulamıştır (Altun, 2022:177-181).

Türkiye'nin uluslararası sorunların çözümünde attığı en önemli adımlardan biri de İran'ın 2000'li yıllarda nükleer programına hız vermesi ve nükleer programının barışçıl hedeflerin dışında başka amaçlar da taşıdığına yönelik şüphelerin artması ile ortaya çıkan sorundur. Türkiye, Batı ile İran arasındaki gerginleşen ilişkilerin barışçıl yollarla çözülmesi için Brezilya ile birlikte hareket ederek İran ile BM Güvenlik Konseyi arasında köprü vazifesi üstlenmiştir (Tunçarslan, 2018:74). Türkiye'nin İran ve Batılı devletlerle geliştirdiği diplomatik girişimler neticesinde 17 Mayıs 2010'da düşük oranda zenginleştirilmiş uranyumun Türkiye'de tutulmasını içeren bildiri İran, Türkiye ve Brezilya arasında imzalanmıştır (Gürzel, 2012:141). Ancak BM Güvenlik Konseyi Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen İran'a ambargo uygulamaktan vazgeçmemiştir. Yeni yaptırımlar uygulamak için yapılan oylamada Türkiye ve Brezilya aleyhte oy kullanmıştır. Ancak 12 üyenin lehte oy kullanması ile ambargonun kapsamı genişlemiştir (Özkan, 2011:27).

Türkiye'nin düzen kurucu rolünün önemli örneklerinden birisini de Libya örneği oluşturmaktadır. Libya'da Arap Baharı sonrası iç savaş yaşanmıştır. Türkiye, uluslararası hukuka uygun olan meşru Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni desteklemiştir. Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile "Güvenlik ve Askeri İşbirliği Mutabakat Muhtırası" ve "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası" adında iki önemli antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmalar ile bir taraftan Libya'da diğer taraftan Doğu Akdeniz'de düzen kurucu aktör rolünü üstlenmiştir. Aynı zamanda bu antlaşmalar ile Mavi Vatan'a yönelik tehditler bertaraf edilmiştir.

Covid-19 küresel salgının ortaya çıkması aslında son yıllarda çeşitli nedenlerle azalan küresel işbirliği üzerindeki baskıyı artırmıştır. Bu süreçte inisiyatif alması beklenen BM, AB, DTÖ, DSÖ gibi bölgesel ve küresel örgütler, kendilerinden beklenen küresel koordinasyon ve liderlik görevini yerine getirememiş ve salgını yönetmede etkisiz kalmışlardır. Küresel örgütlerin salgınla mücadelede yetersizliği ve başarısızlığı, salgından önce dile getirilen "Dünya 5'ten Büyüktür" sloganı ile bilinen reform çağrılarını yeniden gündeme getirmiştir (Aslan, 2021:1736). Nitekim Türkiye bu süreçte ön saflarda rol alarak 150'nin üzerinde devlete destek olmuştur. Özellikle solunum cihazının

tüm dünyada ihtiyaç halini alması ile birlikte Türkiye kendi üretimini gerçekleştirmiş ve bu cihazlardan bir kısmını tıbbi yardım olarak diğer devletlere göndermiştir. Türk malı bir ürünün bu yardım paketlerinde yer alması da yine Türkiye'nin saygınlığı açısından olumlu olmuştur (Sırt ve Ergenç, 2021:283-284). Uluslararası işbirliğinin küresel çapta arttığı bu dönemde Türkiye sürecin bütünü göz önüne alındığında bir anda Avrupa standartlarının çok önüne geçmiştir.

4. Türk Devletleri Teşkilatı ve Türkiye

Türk halkları arasındaki yakınlık, yalnızca ortak kültür, dil, din ve benzeri değerlerden değil, aynı zamanda eski çağlardan beri ticari ilişkilerin kurulup işbirliği yapılmasından da kaynaklanmaktadır. Bu bağlar SSCB döneminde sınırlı da olsa kopmuş, ancak bağımsızlık yıllarına gelindiğinde kardeşlik duygusu yeniden eski köklerini bulmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Türki cumhuriyetlerde ulusal kimliğe yapılan vurgu artmış, tarihi gelenekler yeniden canlanmış ve Türkçe konuşan devletlerle ilişkiler yoğunlaşmıştır (Sobirov, 2020:727).

SSCB'nin dağılma süreciyle birlikte bölgedeki Türki cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle Türkiye'nin Türk Dünyası açılımı başlamıştır. ABD ve Batı'nın da desteğiyle bu dönemde "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" söylemi ön plana çıkmıştır. Ancak bölge devletlerinin Rus etkisi altında olmaları, Türkiye'nin ABD müttefiki bir devlet olarak görüldüğünden şüpheyle yaklaşılması, Türkiye'nin PKK terör örgütü sorununa yöneldiğinden bölgeyle entegre olamaması ve ekonomik yetersizlikler gibi nedenler açılımın istenilen düzeyde başarılı olmasını engellemiştir (Şahin ve Argarlı, 2022:7). Tüm bu nedenlerle birlikte Türk Dünyası açısından önemli adımlar atılmaktan da geri durulmamıştır. Bu bağlamda atılan bütünleşme adımların belki de en önemlisine bir başlangıç olacak olan 3 Ekim 2009 tarihinde imzalanan Nahcivan Antlaşması ile kurulan Türk Keneşi olarak da ifade edilen Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'dir. 1992'de tohumları atılan ve 2010'da resmileşen konseyin adı, 12 Kasım 2021'de İstanbul'da gerçekleştirilen 8. Zirve'de Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) olarak değiştirilmiştir. TDT'nin ilişkili kurumları olarak Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı (TÜRKSOY),

Uluslararası Türk Akademisi, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA) ile Türk Kültür ve Miras Vakfı adında dört adet yardımcı kuruluşu bulunmaktadır. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye TDT'nin üyeleri olarak yer alırken, Macaristan, Türkmenistan ve KKTC ise gözlemci statüsünde yer almaktadır.

TDT, Nahcivan Antlaşması'nın 1. Maddesine göre "uluslararası bir kuruluş" niteliğine sahip iş birliği mekanizmasıdır. Nitekim uluslararası hukuk bakımından TDT, uluslararası bir örgüttür. Yine uluslararası hukukun bir gereği olarak TDT, bazı haklardan yararlanabilecek, yetkilendirildikleri hususlarda hukuki eylemlerde bulunabilecek ve yükümlülük altına girebilecektir. Nitekim Nahcivan Antlaşması'nın 10. Maddesine göre TDT; anlaşmalar yapabilir, mülk edinebilir ve edindiği mülkü elden çıkarabilir, mahkemelere davacı veya davalı olarak katılabilir, banka hesabı açıp nakdi varlıklar üzerinde işlem yapabilir. Bu durum TDT'nin uluslararası hukuki kişiliğini teyit etmektedir (Erkiner ve Eray, 2022:226-227).

TDT'nin öncelikli hedefleri arasında Türkçe konuşan devletler ile dostluk temelli ilişkiler geliştirerek ortak tarih, kültür, kimlik birlikteliğini devam ettirmek yer almaktadır. Bu bağlamda TDT; Türk devletleri arasında karşılıklı güven inşasını sağlamak, siyasi, askeri, ekonomik, sağlık ve teknik alanlarda işbirliğine ivme kazandırmak, ortak tarih, dil ve kültür birikimini koruyarak gelecek yıllara aktarmak, yeni kültürel yapılaşmanın önünü açmak gibi hedefleri içeren büyük bir projeksiyona sahiptir (Kocatepe, 2022:423). Bu bağlamda TDT göçten diasporaya, enerjiden ulaşım, eğitimden sağlığa, ekonomiden turizme varıncaya değin toplam 19 farklı alanda işbirliği faaliyetleri yürütmektedir.

TDT üyesi devletlerin farklı jeopolitik kaygıları söz konusudur. Bu durum üye oldukları farklı uluslararası örgütlerde ve belirledikleri stratejik yollarda kendini göstermektedir. Öyle ki TDT'yi oluşturan devletlerin üye oldukları uluslararası örgütler sınırlı bir alanda örtüşmektedir. Güvenlik örgütlerine üyelik bakımından sadece Türkiye NATO üyesi iken, Kazakistan ve Kırgızistan ise Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) üyesidir. Şangay İşbirliği

Teşkilatı (ŞİÖ) üyesi olanlar ise Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'dır. Tüm Türk devletlerinin üye olduğu üç uluslararası kuruluş bulunmaktadır. Bu kuruluşlar AGİT, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve İİT olarak sıralanmaktadır. Özbekistan bir kez Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü (GUAM)'a üye olup ayrılırken iki kez de KGAÖ'ye üye olup ayrılmıştır. Türkiye ve Türkmenistan dışındaki devletler Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesidir. Rusya merkezli ekonomik bütünleşme örgütü olan Avrasya Ekonomik Birliği'ne ise sadece Kazakistan ve Kırgızistan'ın üyeliği bulunmaktadır (Sarıkaya, 2021:3). Ancak tüm bu farklılıklara rağmen TDT bünyesinde yer alan devletlerin ortak platformlarda bir araya gelmeleri hem Türk Dünyası'nın bütünleşmesini hem de Avrasya jeopolitiğinin merkezinde yer alan Türk Dünyası'nın Rusya ve Çin arasındaki sıkışmışlığının kırılmasını sağlamaktadır (Erol, 2018:335).

TDT üyeleri, bünyesinde önemli bir kolektif güç potansiyeli bulundurarak jeopolitik, jeoekonomik, jeokültürel, güvenlik ve enerji gibi alanlarda birlikteliğe önemli güç kazandırmaktadır. Bu bakımdan TDT, Avrasya jeopolitiğinde çıkarları söz konusu olan büyük güçler arasında önemli bir pozisyon elde ederek bölgedeki güç dengesinin başat aktörü olabilecektir (Demir, 2022:67). Nitekim TDT üyeleri Zengezur Koridoru, Hazar geçişli ulaştırma projeleri, İpek Yolu'nda artan insani ve ticari hareketlilikle birlikte uluslararası sistemin önemli aktörüdür. Dünya ekonomisinde yaşanan enflasyon ve resesyon gibi sorunların arttığı bir dönemde küresel enerji ve gıda krizinin hafifletilmesinin çözüm adresi olarak TDT gösterilmektedir. Ayrıca TDT üyeleri arasındaki işbirliği ve ortalık ile buldukları bölgenin barış ve istikrarına katkı sağlamaktadırlar (Purtaş, 2022:7). Bu noktada Türkiye'nin öncü roller üstlenmesi ise TDT'yi uluslararası politikada daha görünür kılmaktadır.

TDT'nin ortaya çıkmasındaki itici güç, Türkiye'nin son yıllarda izlediği dış politika olmuştur. Türkiye'nin öncü rolü örgütün genel başarısının anahtarı olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin örgütteki konumu bağlamında iki yönlü bir kazanım gerçekleşmesi söz konusudur. Uluslararası politikada orta güç olan Türkiye, TDT'ye Batı ile arasında aracılık, küresel ticaret ve enerji yollarına erişim, gelişmiş işbirliği ve Batı dünyasında daha büyük bir itibar elde etme

imkânı sağlamaktadır. Aynı zamanda TDT, Türkiye'ye jeopolitik ağırlık merkezi olarak Orta Asya'da daha büyük bir rol vermektedir. TDT, Türkiye'nin Batı dünyasıyla uzun süredir devam eden entegrasyon girişimlerine akıllıca bir alternatif olarak görülmektedir (Demir, 2022:65).

Türkiye, TDT'ye tarihsel bir turancılıktan ziyade daha rasyonel ve pragmatik yaklaşmaktadır. TDT'ye verilen önem Batı dünyası ile yaşanan ilişkilerdeki gerileme ile paralellik göstermektedir. Her ne kadar TDT için AB'ye bir alternatif olarak düşünüldüğü ve nihai plan olarak tasarlanmadığını söylemek mümkün olsa da konjonktürel değişimlerin Türkiye'yi getirdiği nokta alternatif olanı asli bir tercihe dönüştürme fırsatı sunmaktadır. Böylece TDT ile bütünleşen Türkiye, bölgesel bir güçten küresel bir aktöre evrilebilme olanağı da yakalamış olacaktır (Aydilek, 2022:725).

TDT, Avrasya düzeninde birçok alana katkı sunacak potansiyeldedir. Örgütlenme fikrinin, 2006 yılında Avrasya Birliği fikrini öneren Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'den kaynaklanması dikkat çekicidir. Türk devletlerinin TDT ile Avrasya Ekonomik Birliği'ndeki işbirliğini, ŞİÖ'yü ve Kuşak ve Yol Girişimini göz önünde bulundurarak Avrasya'da birliğin temelini oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca Türk Devletleri, Kuşak ve Yol Girişimi'nin demiryolu ve karayolu ayağını oluşturmaktadır. Nazarbayev, Trans Hazar Koridoru Uluslararası Ulaşım Güzergâhı'nın adının "Turan Koridoru" olmasını önermiştir. Bu durum, Türk devletlerinin Kuşak ve Yol Girişimi'nin stratejik önemini anladığını göstermektedir. Türk devletlerinin Avrasya'daki jeostratejik önemini de kanıtlamaktadır. Bugün ekonomik ve kültürel işbirliğinin derinleştirilmesi amacını taşıyan TDT, Avrasya'daki siyasal bütünleşmenin bir ayağını oluşturmaktadır (Demircan, 2022). Nitekim Turan koridoru büyük jeoekonomik öneme sahiptir. ABD, Japonya ve Güney Kore'nin Çin üzerindeki artan baskısı göz önüne alındığında, kara koridorları giderek daha hayati hale gelecektir. Üye devletlerin bu koridor aracılığıyla bölgesel ve küresel olarak tedarik zincirlerine girmesi Turan Koridoru projesinin uygulanması, TDT'nin ekonomik geçiş potansiyelini önemli ölçüde ortaya çıkaracaktır (Kushkumbayev ve Mussabekova, 2022:79).

TDT'nin potansiyeli bir bütün olarak değerlendirildiğinde ortaya çıkan tablo örgütün sahip olduğu gücü daha net ortaya koymaktadır. Günümüzde TDT'ye üye ve gözlemci devletlerin topraklarında 150 milyondan fazla insan yaşamaktadır. Bu devletler, toplam 4.242.362 kilometrekarelik bir alanı kapsayan geniş ve önemli bir jeopolitik bölgede yer almakta olup, GSYİH'leri 1 trilyon ABD dolarını aşmaktadır. Bu bağlamda, TDT dünya ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır (Mustofaev, 2022:107). Ancak bununla birlikte üye devletler ve TDT yönetim organları, daha etkili vergi ve gümrük tarifeleri uygulamak suretiyle ticari işbirliğini genişletmek için önemli adımlar atabilirler. Bu noktada Türkiye, geniş ve çeşitlendirilmiş ekonomisi ile TDT içindeki ticari ilişkilerin genişletilmesinde öncü bir rol oynayabilir. Üye ve gözlemci ülkelerle olan ticaret hacminin Türkiye'nin toplam ticaretinin sadece küçük bir kısmını oluşturduğu dikkate alınarak, Türk üretici ve satıcılarını TDT ülkeleri pazarlarına çekecek ek önlemler alınarak diğer üyelere yönelik bir takım ticareti kolaylaştırıcı özel uygulamalar sunulmalıdır. Macaristan, Türkiye ile birlikte üye ülke pazarları ile AB arasında bir köprü görevi görebilir (Baghirova, 2022:69).

Böylesi bir coğrafyada ve bu düzeyde ekonomik bir potansiyele sahip olan TDT'nin askeri harcamaları toplamı GSYİH'lerinin yaklaşık %14,5'ine denk gelmektedir. Bu askeri harcamalar da göz önüne alındığında bazı jeopolitik gerçeklikler de ortaya çıkarmaktadır. Üye devletlerin bölge güvenliği ile ilgilenmesi, bölgeyi ilgilendiren askeri meselelere de dâhil olması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır (Kocatepe, 2022:425-426). TDT üyelerinin askeri harcamaları ve güvenlik alanında işbirliği geliştirmeleri bölgesel sorunlara müdahil olmaları açısından önemli bir argüman olmakla birlikte bu işbirliği istişari nitelik taşımaktadır. Bu konuda TDT bünyesinde oluşturulmuş kurumsal bir yapı bulunmamaktadır. Askeri bir örgüt olmayan TDT, üye devletleri ilgilendiren askeri konularda herhangi bir somut eylemde bulunma eğilimi göstermek yerine, anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Bunun somut bir örneği olarak TDT, 2022'de Kazakistan'da yaşanan olaylar karşısında barış ve istikrarın önemine vurgu yaparak Kazakistan ile güçlü dayanışmalarını ifade etmişlerdir. Ayrıca, 2022'de Kırgız-Tacik devlet

sınırında yaşanan çatışmalara ilişkin derin endişelerini dile getirmiş, silahlı çatışmaların derhal durdurulması ve anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi çağrısında bulunmuştur (Yesevi, 2022:9).

Kazakistan'da yaşanan olaylar neticesinde KGAÖ'den destek istenmiştir. Bu durum TDT içerisinde askeri ve güvenlik alanında henüz çok taraflı bir işbirliğinin sağlanamadığını göstermektedir. Bu nedenle TDT bünyesinde güvenlik ve istihbarat birimleri arasındaki işbirliği daha organize ve kurumsal olması gerekmektedir. Ancak üye devletler bunun yerine birbirleriyle çeşitli düzeylerde ikili güvenlik işbirliğini tercih etmektedirler. Nitekim bu noktada Türkiye'nin Azerbaycan ile arasındaki işbirliği Kazakistan ya da Kırgızistan ile arasındaki işbirliği ile kıyaslanamayacak derecede farklılaşmaktadır. Bu durum Azerbaycan'ın Karabağ Savaşı'nda kendini somut şekilde göstermiştir. Türkiye bu savaşta Azerbaycan'ı hem sahada hem de masada desteklemiştir. Bir noktada iki devlet arasındaki güvenlik ve askeri odaklı işbirliği stratejik bir ittifaka dönüşmüştür. Ancak TDT'nin diğer üyelerinden Kazakistan ve Kırgızistan KGAÖ üyesi olarak Rusya'ya daha fazla güvenmektedir. Özbekistan ise bu alanda Türkiye ile koordinasyonun sağlanması için pratik adımlar atmaktadır (Mustofaev, 2022:107).

Bu konuda bir başka önemli örnek ise Barış Pınarı Harekâtı'na verilen destektir. Azerbaycan ve Özbekistan'ın operasyona destek açıklamaları ile daha sonradan geri adım atsa da Macaristan'ın AB nezdinde alınan Türkiye'yi kınama açıklamasını veto etmesi TDT'nin önemini ortaya koymaktadır. TDT'nin 7. Zirvesinde harekâta verilen destek ve yayınlanan ortak bildiri bu anlamda ön plana çıkmaktadır. Açıklanan ortak bildiri de "Türk Konseyi, Türkiye'nin Barış Pınarı Harekâtı'nın terörizmle mücadeleye, Suriye'nin toprak bütünlüğünün sağlanmasına, Suriyelilerin teröristlerin zulmünden kurtarılmasına ve yerlerinden edilmiş Suriyelilerin ana vatanlarına güvenli ve gönüllü geri dönüşleri için şartların oluşturulmasına katkıda bulunacağına olan umut ve inançlarını beyan etmektedir" ifadeleri yer almıştır (Güler, 2019).

Bugün gelinen nokta itibarıyla Türkiye, TDT açısından önemli bir devlettir ve teşkilatın öncüsü konumundadır. Türkiye'nin bölgesel bir

güç olması ve bölgesinde liderlik rolü üstlenmesi, Türk devletleriyle yakın ilişkiler kurması, ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda diğer TDT üyelerine göre daha güçlü bir devlet olması gibi faktörler Türkiye'yi TDT'nin başat aktörü yapmaktadır.

5. Sonuç

Çalışmada Türkiye'nin İran ve ABD arasındaki uyuşmazlıklarda arabulucu rolünü üstlendiği, bunu yaparken kendisini ambargolar dolayısıyla bir zarara uğramaktan koruması, Covid-19 salgınında izlediği sağlık diplomasisi ve politikaları sayesinde sürecin atlatılmasına başarılı müdahaleleri olduğu ve bu tür süreçlerin Türkiye'nin bölgesel güç kazanımına ve liderlik rolüne olumlu katkı yaptığı anlaşılmıştır.

Batı dünyasının derin endişeler yaşamasına neden olan bir bölgesel çatışma olarak Ukrayna-Rusya savaşı'nda izlediği başarılı diplomatik ve siyasi girişimlerin Türkiye'yi diğer aktörlere göre daha kritik hale getirmiştir. Küresel gıda krizinin çözülmesine yönelik olarak Ukrayna tahılının dünya pazarına arzına kritik katkısı başka aktörün başaramadığı bir sonuç olarak ifade edilebilir. Bununla beraber hem Ukrayna hem de Rusya ile aynı masa etrafında görüşebilen nadir aktör olması Türkiye'yi daha önemli ve güçlü kılmıştır.

Bütün bunların dışında Arap Baharı sonrasında, Libya'da meydana gelen bölünmede de aktif rol üstlenmiş, Birleşmiş Milletler tarafından desteklenen meşru hükümetin yanında yer alarak bir düzen kurucu rol daha gerçekleştirmiştir. Doğu Akdeniz'de Türkiye aleyhine oluşturulmaya çalışılan düzeni Libya hükümeti ile imzaladığı iki anlaşmayla bozmuş, Mavi Vatan'ı güçlü ve hukuksal temeller üzerine inşa etmiştir. Bunun üzerine de Mısır'la bozulan ilişkilerini hal yoluna koymuştur. Ayrıca İsrail, Yunanistan gibi devletlerin Mısır'la birlikte kendisiyle hareket etmedikçe bölgede istediği sonuçları elde edemeyeceği bir düzenin ortaya çıktığını görmelerine ve buna göre pozisyon almalarına neden olmuştur. Yine İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a verdiği kritik siyasi, askeri ve lojistik destek sayesinde bir taraftan rakip güçlerin daha güçlenmesi olasılığını ellerinden almış diğer taraftan dost ve kardeş Azerbaycan'a adeta can suyu olmuştur.

Türkiye'nin düzen kurucu rolünün önemli örneklerinden birini TDT oluşturmaktadır. Türkiye'nin yakaladığı bölgesel aktör potansiyeli TDT vesilesiyle daha da artma eğilimindedir. Türk Cumhuriyetleri ekonomik ve siyasi olarak hızla güçlenmektedir. Bunlarla birlikte tarihsel, dini ve milli müştereklik düzeyi çok yüksek olan bir Türkiye'nin bir taraftan örgüte önemli bir etkinlik kazandırması diğer taraftan Teşkilat'ın da bölgesel bir aktör olarak güçlenmesi sayesinde Türkiye'nin bölgesel katkısını artırdığı söylenebilir. TDT, Türk devletleri arasındaki iş ve güç birliğini artırmakta ve böylece üyelerine çarpan ve hızlandıran etkisi sağlamak suretiyle bölgede daha aktif ve etkin olmanın önemli bir kaldıraç haline gelmektedir. Bütün bunlarla beraber zaman zaman konjonktürel değişimler bölgesel ve küresel düzeyde güç boşlukları ve fırsat alanları oluşturabilmektedir. Böyle bir ekstra değişimin Türkiye'yi bölgede daha etkili ve güçlü kılacağı da aşikârdır. Hele ki çok kutuplu yapıya her geçen gün daha da evrildiği görülen uluslararası düzenin bu bağlamda Türkiye'ye de daha fazla rol fırsatı sunacağını da belirtmek gerekmektedir.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde BİİBFAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkıları: Yazarlar eşit düzeyde çalışmaya katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür: Gösterdikleri yoğun ilgi ve emeklerinde dolayı BİİBFAD Dergisi Editör Kurulu'na ve sağladıkları katkılarından dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Akçapar, B. (2021). Diplomasıde siyasi girişimcilik: barış için arabuluculuk girişiminin on yılı. *Uluslararası İlişkiler*, 18(69), 29-48.
- Akgün, B. (2009). Türk dış politikası ve uluslararası örgütler. *Akademik Ortadoğu*, 3(2), 2-40.

- Aksu, Z. (2022). Türk dış politikası ve uluslararası örgütler. *Uluslararası Stratejik Boyut Dergisi*, 2(2), 79-91.
- Altun, F. (2022). *Küresel Belirsizlik Çağında İstikrarlaştırıcı Güç Türkiye*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Arı, T., & Munassar, O. (2020). Two stages of Turkey's quest for a regional power status in the Middle East: an integrated role status-seeking approach. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 14(27), 1-29.
- Aslan, S. (2021). Covid-19 salgınının küreselleşmeye ve ulus devletlere etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(80), 1735-1752.
- Aydilek, E. (2022). Türk devletleri teşkilatının siyasi ve ekonomik potansiyeli. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(3), 716-728.
- Ayhan, V. (2010). Eksen kayması mı? sistemik etkiler mi?: Türkiye-ortadoğu ilişkilerine teorik bir bakış. *Ortadoğu Analiz*, 2(19-20), 25-34.
- Babahanoğlu, V. & Örselli, E. (2022). *Küresel Jeopolitik 21. Yüzyılda Dönüşen Dünya Değişen Türkiye*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Baghirova, Orghana (2022). The organization of Turkic States' economic potential and cooperation prospects among its members. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 27(1), 53-73.
- Baykalı, F. & Koncagül, İ. (2022). *Türkiye'nin Bölgesel ve Jeopolitik Yaklaşımları*. S. Yenil & M. B. Sanyürek (Ed.). Uluslararası Politika Giriş Kavram Teorileri. Ankara: Nobel Yayıncılık, 235-282.
- Bayraktar, Z. (2012). Türkiye'nin Balkanlar'daki yumuşak gücü Türk kültürü. *Karadeniz Araştırmaları*, (35), 181-189.
- Budak, M. M. (2019). Türkiye'nin Ortadoğu'da kamu diplomasisi tecrübesi. *Ortadoğu Etütleri*, 11(1), 142-169.
- Demir, C. (2022). The Organization of Turkic States: Implications for the Regional Balance of Power. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, TDT Özel Sayısı, 39-71.

- Demircan, N. (2022). Turks in the changing world order: the organization of Turkic States. *The Defence Horizon Journal*. [Çevrimiçi kaynak]. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-81345-8> [Erişim tarihi: 2 Ocak 2023].
- Dinçer, M. (2023). Montrö Sözleşmesi Bağlamında Karadeniz'de Türkiye-Rusya İlişkileri. *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi*, 3(1), 50-67.
- Egeli, S. (2022). *Türkiye'nin Savunma Sanayii ve Silahlanma Politikalarında Temel Eğilimler*. Ş. Kardaş & H. Yalçınkaya (Ed.). Türk Dış Politikasının Güvenlik Gündemi, Ankara: Orient Yayınları, 103-108.
- Erdağ, R. & Kardaş, Ş. (2013). *Türk Dış Politikası ve Stratejik Kültür*. B. Duran, K. İnat & U. Ulutaş (Ed.). Türk Dış Politikası Yıllığı 2012, Ankara: Seta Yayınları, 65-90.
- Erkiner, H. H. & Eray, İ. (2022). Uluslararası hukuk bakımından bir uluslararası örgüt olarak Türk Devletleri teşkilatı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, TDT Özel Sayısı, 217-250.
- Erol, M. S. (2018). *Avrasya'nın Değişen Jeopolitiğinde Türk Dünyası ve Türkiye: Nasıl Bir Gelecek?*. B. H. Eryiğit (Ed.). Yerelden Küresele: Türkiye - Türk Dünyası İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını, İstanbul: Tesam Kitapları, 323-339.
- Fazla, H. (2022). *1952'den 2022'ye NATO ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Güler, M. Ç. (2019). Türk Konseyi'nden Barış Pınarı Harekâtı'na Destek. *Kriter Dergi* 4.40. [Çevrimiçi kaynak]. <https://kriterdergi.com/dis-politika/turk-konseyinden-baris-pinari-harekatina-destek> [Erişim tarihi: 10 Aralık 2022].
- Gürzel, A. (2012). Turkey's Role in Defusing the Iranian Nuclear Issue. *The Washington Quarterly*, 35(3), 141-152.
- İnanç, H. (2021). *Uluslararası Güvenlik Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

- Karaoğlu, E. (2022). *Jeopolitiği Anlamak Uluslararası Politika Yazıları*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Kaya, F., Özcan, M. & Doğan, S. (2022). Eleştirel gerçeklik ve “dünya beşten büyüktür söylemi” bağlamında Türkiye'nin küresel düzen talebi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(4), 2408-2425.
- Kiraz, S. (2020). Uluslararası arabuluculuğa dair değişen yaklaşımlar ve Türkiye'nin arabuluculuğun dönüşümündeki rolünün incelenmesi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 20(2), 227-238.
- Kocatepe, Ö. F. (2022). Türk Cumhuriyetleri'nin bölgesel güvenlik kaygıları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 130(257), 407-434.
- Köse, T. (2014). Türkiye'nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgesindeki gücü: zorlayıcı olmayan gücün imkân ve sınırları. *Uluslararası İlişkiler*, 11(41), 29-61.
- Kushkumbayev, S. & Mussabekova, A. (2022). New Kazakhstan and the future of the organization of Turkic States: key areas of cooperation. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 27(1), 74-90.
- Mustofaev, M. (2022). The organization of Turkic States: a new approach to global and regional challenges. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 27(1), 105-120.
- Özkan, M. (2011). Turkey-Brazil involvement in Iranian nuclear issue: what is the big deal?. *Strategic Analysis*, 35(1), s.26-30.
- Özsoy, B., Sipahi, E. B., & Sayın, Y. (2022). Orta Asya'da enerji politikaları ve küresel rekabet bağlamında Türkiye'nin rolü üzerine bir değerlendirme. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 15(30), 303-328.
- Purtaş, F. (2013). Türk dış politikasının yükselen değeri: kültürel diplomasi. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 7(13), 1-14.
- Purtaş, F. (2022). *Krizleri Fırsata Dönüştüren İş Birliği Türk Devletleri Teşkilatı*. İstanbul: Seta Yayınları.

- Sarıkaya, Y. (2021). Türkî Cumhuriyetler”den Türk Devletleri Teşkilatı’na 30 Yılın Muhasebesi. *TASAV Değerlendirme No 38*, [Çevrimiçi kaynak].
https://www.tasav.org/media/k2/attachments/DPA_D_38_TDT-30_Y%C4%B1n%C4%B1n_Muhasebesi_20.12.2021.pdf
[Erişim tarihi: 27 Aralık 2022].
- Sırt, E. & Ergenç, E. (2021). Kamu diplomasisinde halkla ilişkilerin rolü ve önemi: covid-19 salgını sonrasında Türkiye’nin dış yardımları örneği. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 7(2), 263-290.
- Sobirov, J. (2020). “Participation of Uzbekistan in the Cooperation Council of Turkic Speaking States”, *Scientific Collection «InterConf» (39): Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference «Science and Practice: Implementation to Modern Society*, December 26-28, 2020 / Manchester, Great Britain, 726-729.
- Şahin, G., & Angarlı, M. (2022). Bölgesel liderlik bağlamında Türk Dış politikasının jeopolitik gerçeği: Türk dünyası. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, TDT Özel Sayısı, 5-37.
- Toprak, N. G. (2021). *Türkiye’nin Çatışma Çözümü ve Arabuluculuk Girişimleri*. M. Ekşi (Ed.). Amaç-Araç Sorunsalı Türkiye’nin Küresel Aktör Olma İddiası, Ankara: Akçağ Yayınları, 89-113.
- Tunçarslan, N. (2018). Uluslararası sorunların çözümünde normatif ve reel politik araçların karşılaştırmalı bir analizi: İran ve Suriye krizi’nde Türkiye’nin arabuluculuğu. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(2), 73-89.
- Yesevi, Ç. G. (2022). Examining the organization of Turkic States: A teacher and norm-creator. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 27(1), 2-25.
- Yürür, P. (2016). *Yakın Geçmiş Perspektifinden Türkiye’nin Komşu Siyasetine Kısa Bir Bakış*. P. Yürür & A. Özkan (Ed.). Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Komşu Siyaseti Balkanlar Kafkasya Ortadoğu. Ankara: Detay Yayıncılık, 3-23.

**Turkey's Regional Playmaker Role and Its Possibilities and
Capabilities for Order Building: The Case of the Organization of
Turkish States**

Extended Abstract

In the near future, Turkey's increasing economic power, military capacity and political capabilities will put it at the forefront compared to other regional actors. Furthermore, Turkey's achievements in the defense industry, especially in its successes in UCAV (unmanned combat aerial vehicle), its political, restriction and military gains an increasing role in international organizations contribute to its ability to have a connection power that increases in regional developments and strengthens in statements made with great powers.

With the understanding that the Eastern Mediterranean is an energy store, it started drilling activities with increasing technological opportunities and the cooperation or competition policies it followed towards regional rival states made Turkey stronger. The agreements signed with Libya also strengthened this.

Apart from Turkey's increasing material capacity, strong leadership, diplomacy and political initiatives have made Turkey more visible and effective. Turkey's policies in the Middle East and the Caucasus also contribute to Turkey's role as a playmaker and influencer of the status quo in the region. It can be said that Russia's Ukraine war and the Second Karabakh victory, two critical developments in its close geography in the recent period, have also moved Turkey to another point. Turkey has become an actor whose influence is felt more in the region. Initiatives such as the peacebuilder role pursued by Turkey in the war between Russia and Ukraine, grain diplomacy have provided regional and even global relief in the field of grain. Turkey's support also significantly contributed to Azerbaijan's victory over Armenia in the Karabakh war.

The Organization of Turkish States in its current form which was initiated with the support of the former President of Kazakhstan Nur Sultan Nazarbayev can also be considered as a core of the establishment of a new order in the region. The impact of certain structures in international relations is particularly related to the appropriate setting and timing. In this context, there is a strong

possibility that the Organization of Turkish States will turn into an important regional organization. The most important threat to the organization is Russia, besides, the possibility of being perceived by other power centers as a competitor and a threat may reduce the development and influence of the organization. However, crises or problems that rival states such as Russia are likely to experience such as the Ukrainian war may make the organization more effective. Turkey's role of increasing cooperation and providing trust among the members of the organization may lead to the emergence of a new and possible power anchor or focus. Cultural, social, political and even military cooperation between member countries can turn the organization into a critical one. In the study, it has been concluded that Turkey's possibilities and capabilities can contribute significantly to the achievement of the aforementioned results thanks to its fundamentally unifying role, and this can make both the organization and Turkey stronger with a win-win approach.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLMELER FAKÜLTESİ DERGİSİ

*Bingol University
Journal of Economics and Administrative Sciences*

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İçin Adres:
Selahaddin-i Eyyubi Mah. Üniversite Cad. No:1
Bingöl Üniversitesi, İİBF
12000 Merkez/BİNGÖL
Tel: +904262160017 Faks: +904262160018
biibfad@bingol.edu.tr

ISSN: 2651-3234